

Eesti kirjanduselo peajooned

Teine jagu

Näidete waral seletanud

Mihkel Kampmann

<http://www.folklore.ee/rl/pubte/ee/kamp/kamp2/Kampmann1913.pdf>

ISBN 978-9949-677-58-0 (pdf)

Tartu 2020

Trükis ilmunud:

Eesti kirjanduselo peajooned.

Teine jagu.

[Eesti Kirjanduse Seltsi toimetused.

Kümnnes osa : : Teine jagu.]

Esimene trükk.

Näidete waral seletanud

M. Kampmann

G. Pihlaka kirjastus

Tallinn 1913

E-raamatu valmimist toetas:

EKKM14-344 Eesti keele, kultuuri ja folkloori
kasutusalade laiendamine ja tutvustamine
elektroonilistel infokandjatel.

Digitaliseerinud: EKM folkloristika osakond

HTML: Diana Kahre

© 2020 EKM Teaduskirjastus

© 2020 EKM FO rahvausundi ja meedia töörühm

M. Kämpmann,
EESTI KIRJANDUSELOO
PEAJÕONED.
II.

Eesti kirjanduselo peajooned.

Isikute wari seletanud

Eesti Kirjanduse Seltsi toimetused.

Kümnes osa : : Teine jagu.

Teine jagu

Uus Eesti kirjandus

G. Otsa kirjandus, Tallinn, 1913

Eesti kirjanduselo peajooned.

Näidete waral seletanud

M. Kampmann.

Teine jagu.

G. Pihlaka kirjastus, Tallinnas, 1913.

ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nim.
Kirjandusmuuseumi
Arhiivraamatukogu

1961 : 1304

M. Schifferi trükk :: Tallinnas

Sisukord.

Neljas järk: Romantiline wool.

	Lhk.
Romantismuse olu ja tundemärgid	1

A. Uue woolu ettevalmistajad.

Eestisõbraliste Saksa õpetlaste uurimised meie keele ja rahvaluule alal	7
Friedrich Robert Fahlmann; Õpetatud Eesti Selts; eestlaste elukord XIX aastasaja teisel weerandil	21
Friedrich Reinhold Kreutzwald	33

B. Rahvusliku ärkamise aja wanem kirjjanikupõlv.

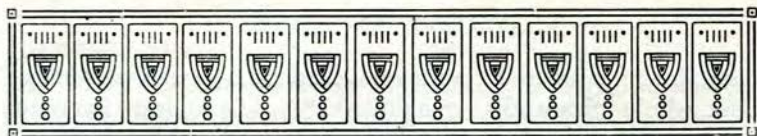
Rahvusliku ärkamise algus	58
L. Koidula (Lydia Jannsen).	65
Friedrich Kuhlbars	92
Jakob Hurt ja Eesti rahvuslikud ettevõtted	101
Carl Robert Jakobson	107
Jakob Pärn ja ärkamise aja ideede kajastus jutukirjanduses	125
Mihkel Weske	140
Ado Reinwald	148
Juhan Kunder	154
Selleaegse kirjanduse ühised karakterijooned	167

C. Ärkamise aja noorem kirjjanikupõlv.

Üleüldiste olude kujunemine	170
Aadu Grenzstein	176
Jakob Kõrw	183
Jaak Järw	192
Karl August Hermann	199
Martin Lipp	211
Jaan Bergmann	221
Matthias Johann Eisen	229
Elisabet Aspe	237
Peeter Jakobson; esimesed muinasjutu-näidendid	246
Kirjanduse ideeline ning esteetiline arenemine	252

D. Rahvuslik kainenemise aeg.

Ajalooline tagasein	254
Meeleolu selleaegses lüürikas	268
E. Bornhöhe (Eduard Brunberg)	271
Andres Saal ja wiimsed romantilised minewiku-jutustused	282
Jakob Liiw ja kainenemine romantikas	290
Jakob Tamm	309
Karl Eduard Sööt	321
Anna Haawa	330
Tagasiwaade romantilise kirjanduse peale	346

Neljas järk.

Romantiline wool.

Romantismuse olu ja tundemärgid.

Eesti wanem ilukirjandus põhjenes peaausjalikult kristliku morali alusel, täitis suuremalt osalt kiriklikka otstarbeid, kuna ta seal juures silmapaistwalt didaktilikku sihti ja enam ehk vähem sentimentalset laadi awaldas. Seesugune karakter jäi meie ilukirjandusele teadagi niikauaks, kui kirikliku sihiga mehed kirjatööd tegid ja rahwa waimuelu juh-tisid. Niipea kui eestlaste keskel kirjamehi tekkis, kes vähem kirikliku mõju all seisis, pidi kirjandus muidugi wabama sihi omandama. Kirjamehed, kes Lääne-Europas walitewatest waimuwooludest endid lasksid juhtida, katsusid muidugi õpetusi ja aateid, mis nad ise omandanud, kodu-rahwa seas liikuma panna. Lääne-Europas oli kirik oma üliwõimu ja juhtiwa osa waimuwallas, mille ta scholastilisel keskajal kätte saanud, juba ammugi kaotanud ja filosofia ning looduseteadus tema asemele asunud. Üleüldine inim-likkus oli seal kiriklikkude dogmade ja seltskondlikkude kombeseaduste üle wõimust saanud ja kunst ennast teatawal moodsul morali teenistusest wabastanud. Moraliseriwa senti-mentalse woolu asemele oli XVIII. a. lõpul Saksa ilukirjan-duses unistaw romantika aeg astunud. See walitses seal XIX. aastasaja esimesel poolel ja awaldas ka Eesti waimuelus, iseäranis ilukirjanduses läinud aastasaja kolmandal weerandil elawat wastukaja.

Wabanemi 12 ki-
rikliku mõju alt.

Sentimentalismus ja romantismus on oma olu poolest nõnda ligidalt sugulased, et raske on nende wahel kindlat

Sentimentalis-
muse ja roman-
tismuse wahel-
kord.

Tundmuse aus-
tus ja müstiline
joon.

wahet teha; mitmed kirjandusetundjad nimetawad sentimentalset woolu „waraseks romantikaks“. Tõepoolest ilmuwad ka romantilises koolis mitmed põhjused, mida sentimentalismus awaldab, kuid romantikas saawad nad uue mõtte ja tähenduse, neid arendatakse siin rohkem, wiiakse täiemalt läbi. Nagu sentimentalised, nõnda seawad ka romantilised ilukirjanikud tundmuse ülemaks eluõimeks, et selle läbi kuiwale ja kainele rationalistlikule ilmawaatele ja tema wiimastele saadustele, nimelt skeptitsismusele ja materialismusele mõjuga wastu astuda. Mõistuse arwustawat ja lahus-tawat tööd eitades ärkas tundmuse austajatel iseäraline huwi kõige wastu, mis salapärane, üleloomulik, müstiline näib olevat ja selle imeliku, salapärase maailma otsimine ilmus ka luuletoodetes, näit. Saksa romantikas Novalise töödes ja Wene kirjanduses Shukowskij juures. Romantismuse ärkamisele andis hoogu Fichte filosoфия puhtast idealismusest. Fichte tegi oma mõttetarkuse süsteemi alguspunktiks wabaduse. Inimese isik peab waba olema, kui tema kõrgemale eesmärgile peab liginema Seesuguses wabaduses wõiwat isik arenemisel nii kõrgele tõusta, et ta jumalusele läheneb, ehk nagu Fichte ütleb, absoluutaliseks minaks saab. Arenemine on igale wabale olewusele otse kohuseks, sest et see teda ideali juure üles tõstab. Kohuse idee, wabaduse idee ja absoluuteline mina ehk ideal sulawad siin Fichtel täiesti ühte. Meie absolutene mina pole weel mitte see, kes praegu tõesti olemas on, waid see, kelleks ta õieti arenemise teel peab saama. Sellest minast loob Fichte wiimaks jumaluse. Fichte süsteemi nimetatakse subjektiivseks idealismuseks, sest et Fichte igale ühele üksikolewusele ehk indiuiduumile wabadust nõuab, et ta oma loomukohaselt wõiks areneda. Fichte aade puhtast idealismusest äratas romantilistes kirja-meestes sümboliserimise ja allegoriserimise tungi. Luule tehti terve inimese elu ja püüete keskkohaks, tumedates püüetes üleloomuliku aateriigi poole seati paleused üles, mida taga nõudes ja otsides ärarääkimata igatsust tunti. Selle wastu pöördi ühetaolisele igapäisele elule ja tõsidusele otse selga ja tunti tõsiduse eest pealegi hirmu. Kättesaamata, tumedad idealid, piinaw igatsus nende järele ja jäledus igapäise elu eest — need on romantika nähtawamad tundemärgid, mis teda iseloomulikult sentimentalismusest lahutawad.

Puhta idealis-
muse aade.

Kui aga idealisid kätte ei saadud, siis leidsid ilutsejad endid lootustes petetud olewat ja sellepärast awaldasid nad makswate elutingimiste ja olewiku olude wastu nurinat ja rahulolematust. Kuna sentimentalses kirjanduses waikseid õnnelikka tundisid, iseäranis lihtrahwa, põllumehe, karjase jne. elust, kaunisteks piltideks ehk idüllideks üles maaliti, ümbruse ja olude kohta suurt rahulolemist äratati, kurtisid romantikused oma petetud lootusi nutulauludes ehk elegiates. Kuid romantika karakterilisteks luuleliikideks said eepos ja ballad, mille sisu mõlematel harilikult ajaloost ja muinasajast laenati.

Kuna olewiku oludega kuidagi ei suudetud leppida, otsiti idealisid läinud ajast, nimelt kaugemast minewikust. Wanaaja idealisierimine on romantika kolmas karakteriline tundemärk. Läinud aegades walitses romantilise woolu edustajate silmis õnn ja woorus, läinud aegu pidasid nad kadunud paradiisiks, mida kõiksuguste kauniste wärwidega ehti ja ilustati, kuna endise aja warjuküljed, nagu waimupimedus, toorus, wägiwald, sallimatus jne. hoopis kahe silma wahele jäid. Kuid romantika püüdel, minewikku ilustada, olid mõnes tükis wäga tähtsad ja kasulikud tagajärjed. Romantika mõjul ärkas Europa seltskonnas ja kirjameeste keskel iseäraline huwi wanema aja ja tema mälestusmärkide wastu. Wiimaste hulgast leiti ka kõiksugu rahwaluule tooteid, nagu muinasjutte, legendasid, rahwalaule jne., millest rahwa karakterit, waateid ja kombeid wõis tundma õppida ja ühtlasi sellega tuttawaks saada, mis rahwale endise aja kangelastest ja ajaloolistest sündmustest meele oli jäänud. Rationalistlikul ajal põlati wanawara, korralik õpetlane ja kirjanik ei wõinud ennast ometi mitte nii halwaks teha, et ta möödaniku barbarsete jätistega tohtis aega wiita. Kuid romantika woolu ja filosofia teenus on see, et nad rahwaluule tähelepanemist, üleskirjutamist ja uurimist äratasid, sest et just siit möödaläinud aja wärskeid jälgi wõidi leida. Esimese tähtsama rahwaluule korjanduse andis Inglise piiskopp Thomas Percy 1765 välja. Tema „Reliques of ancient English Poetry“ sisaldas hulga wanu Inglise rahwalaule ja balladasid. Selsamal aastal lõpetas schottlane James Macpherson oma „Ossianilaulude“ väljaandmise. Neis ülistati Schoti mäe-elanikkude kangelaste töid, millest muistne Kelti bard ehk laulik Ossian

Kaugema minewiku idealisierimine.

Huwi rahwaluule ja muistnemälestuste wastu.

Esimesed rahwaluule korjandused.

Kunstluule ja
rahwaluule
wahekord.

lugulaulud loonud. Nende mõjul asusid Bürger ja Goethe rahwaluule ainete kallale ja löid neist uusi rahwalikka balladisid. Percy ja Ossiani kogud äratasid Herderi arusaamist rahwaluule ilust ja mõnust. Herder oli esimene, kes oma raamatus „Fragmente zur deutschen Literatur“ (1767) kunstluule ja looduse- ehk rahwaluule wahel wahe kindlaks tegi ja nõudmise üles seadis, et luules iga rahwa keele ja waimu iseäraldused peawad ilmsiks tulema. Rahwaluules seiswat keel nooremehe eas; seal on ta julge, rikas, kõlaw, lihtne ja kujukas. Keele meheas saawat rahwaluule kunstluuleks ja kaugenewat loodusest; laulukeelest saawat raamatu-keel. Looduse täielikum laulik on tema arwates Homer, kelle looduselaule ta kaugelt üle Vergili kunstlaulude seab. Kuid wõõraid rahwalaule ja kirjandust ei tulewat mitte jäljen dada. Poesia ja kunst ei olewat mitte üksiku waba sünnitus, filosofilised ja estetilised keeleparandajad ei woiwat teda oma lapikestega ilustada ega uuendada. Poesia ja kunst on üleüldiselt maailmale ja rahwastele jagatud; keele-genius on ühtlasi rahwuse kirjanduse-genius. Greeklastele järele jõudmiseks seisab ainult üks tee lahti: selle asemel, et greeklasi järele aimata, tuleb algupärasteks saada, nagu greeklased olid, kes oma keele, oma usu, oma kommete, oma ajaloo ja oma kliima järele isesuguse kirjanduse löid. Sellepärast ei taha Herder ühtegi luuletoodet klassilise mõõdupuuga ja eeskujuga mõõta, waid igast ajajärgust, mis kellegil esialgist, isewiisilist ja algupärast olemas, aru saama õppida ning tema olemasolule ja ajaloolikule edene-misele eluõigust anda. Rahwaluule iselaadi ja algupärase loomu kohta katsus ta sel teel lugupidamist ja arusaamist, muretseda, et 1778 kaks köidet rahwalaule, pealkirja all „*Stimmen der Völker in Liedern*“ wälja andis. Siia olid kõigist maailmajagudest korjatud kaunimad rahwaluule ained üles wõetud ja osawasti Saksa keele tõigitud. Edda Valkyriuri kudumiselaulust ja Ossiani kangelaste surmalaulust kuni Eesti pulma- ja sõjalauludeni, mida Hupel talle kätte toimetanud, ja laplaste pätsulaulust kuni perualaste wihmapalweni käis koguja kõik ajad ja maawööd läbi, murdis igalt poolt inimliku waimu luuleõisi ja mõistis nad nii osawasti Saksa keeles ümber luua, et tõlkest iga rahwaluule iselaadi ja laulukese hinge ära wõib tunda. Ja kõige

nende laulude tuhandetest ilmutustest kuuldi luulekunsti kui inimesesoo emakeelt kõnelewat, nendest rahwaste häältest kuuldi inimlikkust, mida kõik peaksid otsima, wälja kostwat. Nagu Fichte iga üksiku iseolewuse ehk individuumi waba tegewust kõige olemise aluseks seadis ja kui wabaduse filosoof üksiku „mina“ arenemise teel kõike tahtis seletada, nõnda nõudis Herder iga rahwuse-individuumi waimutegevusele maad ja näitas, et iga rahwa kunstkirjandus alles siis midagi wäärt on, kui ta rahwaluule allikast noorendawat rammuwett ammutab.

Muinasaja austamisega ja tema idealiserimise katsetega seisab rahwuse koondamise püüe ja rahwusliku iseteadwuse äratamine lähemas ühenduses, ja rahwusetung on üks wäga tähtis romantika woolu tundemärk ning pärandus ühtlasi. Sentimentalne kirjandus oli oma wärwi poolest üleilmlik, tema toodetes ei awaldanud isikud mitte teatawa rahwa ja ajajärgu iseäraldusi, mispärast neid wäheste waewaga wõidi ümber moonutada ja nende ilmumist ühest kohast ja ajast teise paigutada. Alles siis, kui teatawa rahwa muinasaega ja rahwaluulet tundma õpiti, tulid rahwaste karakterijooned ilmsiks, kirjamehed ja luuletajad hakkasid oma kangelaste, nende tegude ja ümbruse kujutamisel kohawärwi tarwitama ning püüdsid oma töödes rahwuslikka karakterijooni tabada ja seega oma kirjeldustes enam ajaloolisele tõele ning rahwuslikule waimule läheneda. Samal ajal ilmub ka rahwusetunde elustus politika alal. Siin andsid temale esimese äratawa tõuke suured ajaloolised sündmused, nagu Prantsuse rewolutsion, Napoleoni wägiteod ja rahwaste järelandmata püüded selle wägiwalla alt endid wabastada. Napoleon tahtis kõiki Europa rahwaid oma alla ühendada; ärkaw rahwusetunne näitas, et see wõimalik pole, et rahwastel iseäraldusi on. Rahwaste rinnas, kes rõhutud, wäljakannatamata oludes elasid, ärkas rahwusetunne wägewa hooga ja ilmutas ennast rahwuslikes ühinemises, näit. Saksamaal ja Italias õige elawalt. Tähtsamad kirjandusetööd, mis romantiline ärkamise aeg peale balladi ja eepose weel rahwuslisesse kirjandusesse tõi, olid *K ü l a n o w e l l* ja *t a l u r a h w a d r a a m a*, milles suurt rõhku looduse ja ümbruse kirjelduse peale pannakse. Kuiwade luulereeglite teenistus heideti waba luule põhiusmõtet täites kõrwale ja selle asemele astus isiklik

Rahwusliku iseteadwuse äratamine.

Indiidualne
ioon luules.

Kangelaste aus-
tus.

inspiratsioon. Isikluse ja indiidualismuse kultus astub romantilises woolus etterinda. See luuletõug, milles luuletaja isiklus kõige enam ette astub, nimelt lüürika, arenes nüüd suurel sammul ja omandas hoopis tõelikuma, ustawama laadi. Luuletõõ saab nüüd kirjaniku isiku peeglipildiks, mis ta enese hinge-elu kujutab. Isikluse lugupidamine tõi romantilisesse kirjandusesse kangelased päewakorraale, kes iseäranis silmanähtawalt Byroni luules (Kain, Manfred) ja Saksa tormi ja tungi kirjanduses (Sturm und Drang) ette astuwad. Isikluse austuse tõttu asendati kangelase ja seltskonna wahel suured lõhed. Mida kõrgemale kangelane seati, seda põlgawamalt ta seltskonna peale alla waatas, seda wiletsamaks ta musta hulka pidas. Armastatud kangelastele anti andeks isegi kuriteod, mis seltskonna seaduste ja kommete üleastumisel tehtud. Suuresoolised kurjategijad, kes seltskonnale wale ja ülekohtu eest suu sisse tõtt ütlewad, saawad harilikudeks nähtuseks. Nimetame siin ainult Schilleri „Rööwliid“. Nõndasama lagunewad romantilised rööwli-romanid laiali, nagu Vulpiuse „Rinaldo Rinaldini“, mis Schilleri „Rööwliite“ mõju all kirjutatud.

Romantismuse
mitmekülgsus.

Kui keeruline ja mitmekülgne kulturalooline nähtus ei ei wõi romantismus üheainsa kirjaniku töödes omas terwes täiuses esineda. Ühe kirjaniku töödes astub ta seesuguste, teise töödes teistsuguste tundemärkidega ette. Veel enam: ta omandab iga rahwa kirjanduses iselaadi ja muudab peale selle veel aegade jooksul enam ehk vähem oma wärwi. Sellepärast ei mahu romantiline wool kitsastesse raamidesse, ega saa tema olu üle mõne üksiku omaduse järele otsust anda, waid seks on waja kõiki tema mitmekesisemaid tundemärkisid tähele panna. Õige on ju küll, et igas ajajärgus ja igas inimese hinges wõime romantikat kui luulelist elewust leida. See on inimese sisemine maailm, tema südame elu, mis tundmustes ja iseäranis armastuses ilmub. Niisama õige on ka, et luule ja romantika olu poolest wäga kokku käiwad ja et iga tõsine aateline luuletaja oma sihi poolest enam ehk vähem romantikus on, nimelt elutõsiduse ja oma idealide wahel suurt lõhet näeb olewat ja paremate olude tumedas aimduses salapärasele aateriigile püüab läheneda. Nagu öeldud, kordub seesugune romantiline elewus kõigis aegudes ja kõigis mais, sest et inimene oma loomu palju ei ole muut-

nud. Kuid rahwaste elus on aegu, mil niisugune eluwus enam ehk vähem üleüldiseks tõuseb, rahwa waimuelus juhtiwaks wõimuks saab ja iseäranis ilukirjandusele ülemaltähendatud karakteri annab. Seesugune kulturalooline wool pääsis, nagu juba kord nimetatud, Eesti kirjanduses XIX. aasta-saja keskel mõjule ja awaldas umbes neidsamu wärwisid, mis Lääne-Europas, kust ta meile tulnud.

A. Uue woolu ettewalmistajad.

Eestisõbraliste Saksa õpetlaste uurimised meie keele ja rahwa luule alal.

Juba XIX. aastasaja esimesel weerandil näeme eestisõbralisi sakslasi, nagu Lucet, Rosenplänterit jne., Eesti keele eluõiguse eest seiswat, keeleharimiseks tööd tegewat ja rahwaluulet, nimelt rahwalaule, wanusõnu, mõistatusi ja muinasjutte korjawat. Aga ükski neist ei suuda sügawamalt Eesti keeleseadusi seletada, kirjawiisi loomulikumale alusele rajada, rahwaluule tuumast aru anda. Wist korjasid nad rahwalaule rahwaliku keele pärast, et sel teel keeleuurimise materjali kaswatada. Keelelise ja folkloristilise materjali läbiuurimiseks ei olnud korjajatel mahti ega osawust. Sest ajast peale, kui keiser Nikolai I. walitsuse ajal sakslaste hulgas Balti politikas ja rahwahariduse asjus tagasikiskumine algas, pidid üksikud wähesed eestisõbralised sakslased muidugi otsekoheste rahwawalgustuse töö soiku jätma. Selle asemel, et suure rahwahulga peale mõjuda, hakkawad nemad teaduslikult Eesti keelt, rahwaluulet ja muinasaega sügawamalt uurima. Ehk see töö küll teaduslikuks otstarbeks ette wõeti, tuli selles siiski armastus Eesti rahwa wastu ilmsiks ja pea ilmusid selle tegelikud tagajärjed. Eesti keele ja rahwaluule uurimine selgitas Eesti waimu iseäraldusi, Eesti keele ja rahwaluule loomu õige äratundmine aitas Eesti rahwuslikule ärkamisele teed walmistada. Selle uue woolu ettewalmistajate hulgast paneme siin Ahrensit, Schüdlöffelit, Neusi, Russowit ja Schultz-Bertrami ligemalt tähele.

Üleminek rahwawalgustusele teadusliku töö juure.

Ahrensi elu t.

Eduard Ahrens¹⁾ kasvas ja töötas selles kodumaa nurgas, kus Tallinna murrakut kõige järjekindlamalt kõneldakse. Ahrens on Tallinnas, kus ta isa kreismaamõõtja ametit pidas, 22. märtsil 1803 sündinud ja sealses doomkoolis õpetust saanud. Teraw mõistus, kindel waim ja suur wiskus wiisid poisi nii kiiresti edasi, et ta juba 16. eluaastal kesk-kooli lõpueksami wõis ära teha. Peale lühikese puhkeaja astus Ahrens 1820 Tartu ülikooli usuteadust õppima. Seal kõrwal püüdis ta sügawamalt keeli uurida, kui just eksamil nõuti. Ülikoolis töötas Ahrens usinasti ja wõis kolme aasta pärast õppimist lõpetada. Kuna kirikuseaduse järele wõimalik pole enne 25. eluaastat õpetaja ametit pidama hakata, wõttis Ahrens selle aja wiisi järele kodukooliõpetaja koha. See amet näib talle nõnda olewat meeldinud, et ta 14 aastat laseb mööda minna, enne kui 1837 Kuusalus õpetaja ameti wastu wõtab. Waheajal oli ta ka Saksamaal käinud, seal enam kui aasta oma teadmisi laiendanud ja siis Prantsuse-maad tundma õppinud. Kuusalu koguduses töötades wõitis Ahrens nii kaugelt oma ametiwendade lugupidamise, et 1860 Ida-Harjumaa praostiks waliti. Aga kaua ei saanud ta seda auametit pidada, sest et äkiline kopsurabandus 7. weebruaril 1863 Tallinnas ta elu lõpetas.

Ahrensi grammatika.

Ahrensi elust ja tegewusest paistab kange tõemeel wälja, mis ta alla seatud ametiwendadelt ja eneselt kindlat kohusetäitmist nõudis. Kodumaad ja rahwast ning rahwa keelt armastas tema õiglasest südamest. Eesti keele uurimise, millest ta rahwale ja kirikule kasu lootis, tegi ta oma elu ülesandeks. Ta mõistis rahwaga ümber käia, usaldust ja armastust wõita, nõnda et ta iga sõnawormi ja lause wõis rahwasuust wälja usutada. Rahwakeele alusele põhjendas ta oma Eesti keele grammatika „Grammatik der Ehstnischen Sprache Revalschen Dialektes,“ millest sõnaõpetus 1843 ja selle teine ümbertõötatud trükk ühes lauseõpetusega 1853 ilmus. Toredad ja eeskujulikud on need rahwasuust korjatud laused ja kõnekäänud, mida Ahrens lauseõpetuses tarwitab. Pooled neist on A. Knüpfferi ja Glanströmi korjandustest wõetud, muist aga Ahrensi enda üles tähendatud. Ahrensi grammatikaga algab Eesti keeleuurimises uus aeg. Ahrens wabastas kirjakeele walitsewa

¹⁾ W. Reiman, Eduard Ahrens. Eesti Üliõpilaste album II. lhk. 1—29. H. R. Paucker, Ehstlands Geistlichkeit, lhk. 178. L. P. H. Paucker, Ehstlands Kirchen und Prediger, lhk. 37.

kirikukeele mõju alt ja tegi rahwakeele grammatikaliselt kirjakeele aluseks. Uuendused, mis O. W. Masing tegelikult oli alustanud, seadis Ahrens süsteemi ja põhjendas neid teaduslikult. Siin juures ei lasknud ta mitte enam, nagu tänini sündinud, Saksa grammatika eeskujul Eesti keele kohta mõelda, vaid otsis Eesti grammatikale Soome keelest juhtimõtteid ja analogiat. Et ta Kesk-Tallinnamaal, kus Eesti keelt kõige kindlamalt kõneldakse, rahwa keskel töötas, peale selle suurt püsivust, meeletekawust ja tarwilist osa iseenese lugupidamist awaldas, mis teda ei lasknud ühegi autoriteedi ees kummardada ja wõõraste arwamiste eest teda täiesti waba hoidis, siis on ta, nagu akademikus Wiedemann¹⁾ tunnistab, tubli ja täiesti iseseiswa grammatika kirjutanud, mis endistest hoopis lahkus ja millest teised pärastpoole ette ei ole jõudnud. Teiseks heitis Ahrens need jätised, mis Saksa õigekirjutuse põhjusemõttest weel Eesti kirjawiisi olid järele jäänud, kõrwale ja seadis meie kirjawiisi Soome õigekirjutuse eeskujul loomulikule alusele.²⁾ Seesugust mõtet oli waremini juba soomlane mag. Adolf Jwar Arvidson³⁾ awaldanud ja soowinud, et pikk täishäälik ikka kahekordse tähega kirja pandaks ja üksikute umbhäälikute kahekordne kirjutamine kahe täishääliku wahel kõrwale heidetaks, nõnda siis näit. mina, sina, suuri, juures kirjutataks ja ei mitte: minna, sinna, suri, jures, nagu seda Saksa õigekirjutuse põhjal wiisiks oli wõetud. Praegune ehk uus kirjawiis seisab, nagu Ahrens tõendab, meie keele loomu ja seaduste põhjal. Selle uue kirjawiisi abil oli Ahrensil wõimalik neid isesuguseid wormisid, mis tänini ühenäoliselt üles tähendatud ja siiski kahte wiisi kõlasid, wäliselt üksteisest lahutada ja sel teel tänini tähelepanemata jäänud tüwemuutmist silmade ette seada, niisama ka käänamise ja pööramise juures sõnu loomulikkudesse klassidesse korraldada. Endise wassingu asemele, mis käänetes walitsenud, pani Ahrens selge korra maksma ja juhatas Eesti ajasõnu õieti pöörama, ilma et ta seal juures Ladina ja Saksa keele pööratusi ilma asjata oleks Eesti keele tõlkinud. „Nõnda oli,“ ütleb Wiedemann, „Ahrens see wägew mees, kes Eesti keele grammatika Ladina keele orjusest lõpulikult wälja wiis,

Loomulik kirja-
wiis.

¹⁾ Grammatik der Ehstnischen Sprache, Sissejuhatus, lk. 17.

²⁾ J. Hurt, Lühike õpetus õigest kirjutamisest, lk. 3.

³⁾ Rosenplänter, Beiträge XV., lk. 124 jne.

kirikukeele kammitsast päästis ja üksnes Eesti keele enese waimu juhatajaks ja otsuse andjaks tõstis.“ Samati loeb akademikus Sjögren¹⁾ uut kirjawiisi, mis Ahrens üles seadis, uut ajajärku awawaks edusammuks Eesti keele arenemise loos, sest selle kirjawiisi tõttu olewat wõimalik grammatika seadusi õieti seletada ja Eesti keele lugemist õieti ära õppida. Niisama peawad Sjögren ja Wiedemann mõlemad Ahrensi lauseõpetust esimeseks täielisemaks tööks, mis üleüldse lauseõpetuse nime wõib kanda. Nende heade külgede kõrwal annab Wiedemann Ahrensile seda süüks, et ta hea sõnaraamatu puudusel grammatikale wõõra raske koorma peale pannud, mis sõnaraamatu kohus kanda, et ta wanast kirjawiisist veel rohkem oleks wõinud lahkuda ja seega teoria ja praktika wahel wasturääkimisi kaotada, et ta murretele eluõigust ei taha anda ja seal juures liialt Soome keele küljes ripub ja mõndagi juba sellepärast weaks peab, et see Soome keelest lahku läheb. Kõik, mis Ahrens õpetawat, olewat täiesti õige, sest et rahwas nõnda kõnelewat, kuid paljugi, mis Ahrensi grammatikast lahku läheb, olewat ka õige ja rahwa suust leida. Kuid sellest ei saanud Ahrens aru, ja see tegi tema heale asjale kahju. Esiotsa ei pandud wäliselt Ahrensi uut grammatikat nagu tähelegi, kuid enne keesid ja kihasid meeled sala, enne kui awalikult uuele grammatikale sõda kuulutati. Ahrens ise aga ei puhanud mitte, waid andis wanale kõdunenud kirikukeele hoonele paugu paugu järele, kuni ta alusmüürid waaruma löid. Eestimaa sinodidel arwustas ta halastamata wana kirjawiisi ja näitas mõnes proowis, kuidas waimulikud raamatud keele poolest tuleksid ära parandada. Kuid uue keeleõpetuse wastuwõtmine edenes hakatuses õige wisalt. Siis näitas Ahrens kirjakeses „Johann Hornung, der Schöpfer der ehstnischen Kirchensprache,“ milles ta Hornungit kui uuendajat südilt kaitseb, et iga uuendus wastik asi on ja wanema ea poolt, kes wana armastab, umbusaldusega wastu wõetakse. Raamatust, milles Ahrens Hornungi kaitstes ühtlasi oma wastaseid lüüa tahtis, paistab kuulsa keeleuuriija mõttetearwus, teadmise rikkus ja kõne elawus igalt leheküljelt silma.

Hornungi kaitsemine.

¹⁾ Ueber Grammatik der Ehstn. Sprache von E. Ahrens. Mel. russes II., lhk. 418—426.

Wastased said siin armuta kolkida. Nagu Reiman ütleb, on iga sõna siin täis piikisid ja naelu.

Tähendatud kirjatöös nõudis Ahrens, et Eesti keele harimiseks ja rahwa alalhoidmiseks uue jõuga peaks tööle hakatama. See sütitas Tallinna ülemkooliõpetaja Eduard Meyeri wiha põlema. See Hamburi mees nimetas Ahrensi püüdmist Eesti rahwuse ja keele alalhoidmise ning elustamise asjus ahwi-armastuseks ja seletas pikemalt, kuidas iga kultura-rahwa kohus ja õigus olewat alamal järjel seiswaid rahwaid, kelle hulka ta ka eestlasi luges, pikkamisi ja rahulisel teel oma sülle wõtta ja lasta ära sulada. Kes Eesti rahwast tahtwat alal hoida, see pikendawat ainult tema surmawõitlust ja hoidwat uuestsündimise heategu armuta meelega temast eemal. Hamburi mehe neelmise himu wastu astus suur kodumaa ja rahwa sõber Dr. Carl Ulmann „Inlandis“ 1845 eestlaste kaitsjana wälja. Ta tõendas, et eestlane juba praegu ilma oma keele äraandmiseta tõsine ristiinimene ja tubli talupoeg wõib olla ja aegade jooksul usu, teaduse ja kunsti poolest tõsise waimuhariduse järjele tõusta, ilma et ta sakslaseks, wenelaseks, prantslaseks ehk muulaseks heidab. Et see parem aeg juba nüüd mitte käes ei ole, ei tulewat mitte Eesti waimu waesusest, waid ajaloo käigust, mille järele Eesti rahwas kulturas paljalt noorem olla, kui teised, kes waremalt greeklaste ja roomlaste haridusega kokku puutunud. Rahwuse ja keele surmamine kukutawat rahwa aastasadade wältuseks meelega seisukorra sisse, kus ta eestlane ega midagi muud ei ole, solgikorra sisse, mis ajaloo õpetuse järele igale rahwale kui ka igale üksikule rahwa liikmele kõige haledam ja põlastawam põlw olewat. Sakslase Meyeri sõjasarwe rüüstamise hüüd kadus, mees ise langes unustusesse ja põlgtuse alla, kuid Ulmanni armastuse sõna sütitas armastust. Just nüüd hakkab Eesti keele uurijate hulk kaswama, ja nagu wõidu awaldawad nad ühe töö teise järele Õpetatud Eesti Seltsi kirjades. Et keeleuurijad mitmes asjas oma lahkuminekist Ahrensist pidid teada andma, tõusis riid, milles Ahrensi okkiline ja hell karakter iseäranis selgelt awalikuks tuli.

Õpetatud Eesti Seltsile saadetud kirjatöös „Zur Declinationslehre“ puudutas Ahrens presidendi Fählmanni ausse. Kui Selts palus, et tema enne kirjatöö awaldamist ilma

Waielused Eesti-keele ja rahwuse alalhoidmise asjus.

Kokkupõrkamine Fählmanniga.

asjata haawawate sõnade asemele asjalikud märkused paneks, siis saatis Ahrens auliikme diplomi, mida Õp. E. Selts talle Hornungi kaitsmise eest oli välja andnud, tagasi ja laskis oma käänamise õpetuse Tallinnas trükis ilmuda. Selle eeskõnes astus ta weel ägedamalt ja otse ülekohtuselt Fählmanni wastu välja. See tegi lõhe Ahrensi ja Õp. E. Seltsi wahel weel suuremaks, kuid sellest oli Ahrensi karakteril süüd. „Ahrens pidas enesest — kirjutab W. Reiman — liig suurt lugu ja ei kannatanud wasturääkimist. Nende wastu, kes teist arwamist awaldasid, oli Ahrens üleliia käre, kärsitu ja kõrk, iga wastase juures otsis ta paha tahtmist ja waenu tõe wastu, kuna see muud ei olnud, kui parema teadmise puudus ja harjunud wiisi raudkammit, millest mitte igamees ühel ajal ja kombel ei pääse.“ Nii oli siis osalt Ahrensil enesel, osalt tema wastastel süüd, et kirjawiisi pärast 40-ne aastane äge ja tüütaw wõitlus tõusis, mis wiimaks uue kirjawiisi wõiduga lõppes. Aastal 1889 andis Ahrensi austaja C. Malm Eestimaa õpetajate soowil Piibli Ahrensi grammatika põhjal välja, peale selle kui Wiedemann grammatika wigu weel oli õiendanud. Sellega langes wana kirikukeele ja Saksa kirjawiisi wiimne kants.

Eesti kirjawara ei ole Ahrens küll mitte kaswatanud. Mitte kui kirjamees ei ole ta meile tähtis, waid kui keeleuurija. Neist töödest, mis Eesti keele uurimiseks iial kirjutatud, on tänini Ahrensi grammatikal kõige kestwam mõju olnud. See põhjapanew teaduslik töö walmistas Eesti rahwuslikule ärkamisele teed, sest et ta rahwa kallimat wara, nimelt keelt, puhastas ning tema uurimiseks hoogu andis ja ühtlasi kirjawankri hiiglase jõuga uutesse rööbastesse juhatas, milles ta praegugi weel edasi weereb.

G. H. Schüdlöffel.

Ahrens ei olnud mitte esimene, kes uut kirjawiisi tegelikult tarwitas. Eestikeelsed näitused, mis ta grammatika esimeses trükis seisid, on weel wanas kirjawiisis üles tähendatud, alles teises trükis (1853) julges ta neid uude kirjawiisi seada. Wahwa ja julge mees, kes Ahrensi uuendused teoks tegi ja esimese raamatu uues kirjawiisis välja andis, oli praost Schüdlöffel Jõeleftmes. Gustav Heinrich Schüdlöffel sündis 2. oktoobril 1798, õppis Tallinna doomkoolis, studeris Tartus usuteadust, oli siis mitmes paigas kodukooliõpetaja ja sai 1828 Jõeleftmesse, oma sün-

dimise paika ja isa koha peale õpetajaks, kuna ta 1847. aastast saadik ühtlasi Ida-Harjumaa praosti kohuseid täitis. Siin suri ta 8. detsembril 1859. Jõelehtmes elades sai ta pisut noorema ametiwenna Kuusalu õpetaja Ahrensiiga tuttavaks. Nende wahel sigines tugew sõpruse side. Mõlemate püüe oli Eesti keelt põhjalikumalt uurida, et jumalasõna selges ja puhtas rahwakeeles kuulutada. Ahrensi uuenduste püüetele oli Schüdlöffel nõuga ja teoga toeks. Kui ta keeleteaduses ka Ahrensist taha jäi, siiski mõistis ta oma sõbra uurimistest juba sedamaid lugu pidada, nende tähtsust ära tunda ja kartmata meelega neid Eesti kirjanduses tarwitusele wõtta.¹⁾ Seda tegi tema raamatus „*Toomas Westen, Laporahwa usu ärataja Norramaal*“, mis 1844 trükiti. Lapu rahwast ja tema usuäratajast toob Schüdlöffel sellepärast sõnumid, et laplased, keda ta Rootsis reisides tundma õppinud, Soome ja Eesti rahwa sugulased on ja iseäralist tähelepanemist teeniwad. Enne „Toomas Westeni“ väljaandmist on Schüdlöffel weel mitmed teised eestikeelsed raamatud kirjutanud, näituseks juba 1842 a. Kuldorg ehk kulla saatja külla“ Zschocke järele eestistanud, kuid iseäranis tuttawaks sai tähendatud kirjanik selle läbi, et „Inlandis“ 1836 terwe kogu lugusid Kalewipojast awaldas ja nõnda Kalewipoja riismete korjamisele hoogu andis. Peale selle on ta weel hulga Eesti rahwalaule Harjumaalt korjanud, mis Neusi kogus „*Ehstnische Volkslieder*“ ära trükiti.

Nagu Ahrens esimene Eesti keeleuurija oli, kes keeleloomust õieti aru sai, oma grammatika ja kirjawiisi parandamise eeskuju Soomest wõttis, nõnda on Neus meie esimene tähtsam folklorist, kes Eesti rahwalaule mitte üksnes ei kogu, waid püüdis ka nende sisusse tungida, neid sisse jagada ja nende tuuma Soome ja teiste naabrirahwaste lauludega wõrreldes seletada. Alexander Heinrich Neus sündis 26. detsembril 1795 Tallinnas, kuhu ta isa Saksa-maalt sisse rännanud. Neus käis Tallinna gümnasiumis ja õppis siis Tartu ülikoolis usuteadust. Esmalt pidas ta kodukooliõpetaja ametit, siit sai ta 1820 Baltiski kreiskooli asetahtjaks teaduslikuks kooliõpetajaks ning inspektoriks, kuid juba järgmisel aastal anti Haapsalu kreiskooli juhatus tema hoole. Kui osaw koolimees tõstis ta selle kooli kaunile

Eesti elust.

¹⁾ W. Reiman, Gustav Heinrich Schüdlöffeli elulugu. Toomas Westeni 2. trüki eel. Tallinnas 1894, lhk. 2—6.

järjele. Kaks tema õpilastest said pärastpoole iseäranis kuulsaks, nimelt Ferdinand Joh. Wiedemann ja Gustaw Hirsch, esimene tõusis akademikuseks, teine keiserlikuks ihuarstiks. Aastal 1841 võttis Neus ennast ametist lahti, sest et tal nägemine nõrgaks jäi. Sest ajast elas ta Tallinnas, kus ta osawõtmisel 1842 „Ehstländische literärische Gesellschaft“ — Eestimaa kirjanduseselts — asutati. Neusi eluõhtu oli raske. Ta jäi pimedaks ja ühtlasi ka kurdiks. Kurv saatus rõõwis talt wümse rõõmu, nimelt läbikäimise sõpradega, kellega ta heal meelel teaduse üle juttu westis. 10. weeb-ruaril 1876 läks ta hingama.¹⁾

Rahwaluule kor-
jamine.

Neusi armsam tööpõld oli rahwaluule ja muinasaeg, aga iseäranis Eesti rahwaluule korjamine ja uurimine. Haapsalus elades tõlkis ta hulga Eesti rahwalaule Saksa keele ja awaldas nad Inlandis 1839—1841. Materjaliks tarwitas ta esiti Rosenplänteri „Beitragedes“ awaldatud laule, ning A. Knüpfferi järelejäanud paberid, mis Eestimaa kirjanduseseltsile kingitud. Kreutzwaldi kogud andsid talle peajao, neid täiendas ta kooliõpetaja Jaansoni, Schüdloffeli, Russowi ja teiste korjanduste abil. Korjatud laulumaterjali korraldas ta kolmeteistkümnesse luuleliiki ja walis igast liigist kõige paremad laulud oma kogu tarwis wälja. Nii ilmusid Neusi poolt 1850—1852. a. jooksul kolm annet „Ehstnische Volkslieder, Urchrift und Uebersetzung“ — Eesti rahwalaulud alguskirjas ja tõlkes. See esimene tähtsam rahwalaulude kogu, 119 laulu suur, annab Eesti rahwalaulust üleüldise ja kaunis täieliku pildi. Ehk Neus küll ise muulane oli, sai ta Eesti rahwaluule waimust õieti aru, pidas rahwalaulust suurt lugu ja tutwustas õpetatud ja haritud seltskonda selle iluga. Seks mahutas ta oma kogu ette pikema üleüldise sissejuhatuse, milles ta wanade regewärside wälist wormi ja loomu seletab, kirjutab iga luuleliigi kohta märkusi, mis just meele tuli, ja raamatu lõpul weel üksikute laulude ja sõnade seletusi. Sjögren²⁾ tunnistas laulude wäljawaliku wäga heaks ja otstarbekohaseks, samati ka laulude järjestuse rahuldawaks. Wäljaandja püüdwat laule asjalikult walgustada,

¹⁾ W. Reiman, Kiwid ja killud I, lhk. 49—50. Recke III., lhk. 318 ja Recke Nachträge II, lhk. 78.

²⁾ Ueber das Werk: Ehstnische Volkslieder von H. Neus. Melanges russes II., lhk. 373 j.

milleks ta laialist ainesse puutuwat kirjandust läbi uurinud. Kuid Neusi saksakeelset tõlget nimetab arwustaja kohmetuks ja umbkaudseks ja wõrdlusi Soome keelega lonkawateks. Neusi rahwalaulude kogu ilmumine awaldas õpetlaste peale suurt mõju. Ahlquist, kes Eesti rahwaluulet roomlaste omadega wõrreldes waeseks, lahjaks ja korratuks nimetab, peab siiski tunnistama, et Neusi kogus ilmunud laulud Eesti rahwust ja kirjandust ülendawad ja sellepärast eestlastele kallid ning tähtsad on. Nende ilmumine äratas noore üliõpilase J. Hurti Eesti rahwaluule korjamiseks ning uurimiseks tööle. Keele poolest on laulud ebatasased, sedamööda kellelt ja kust mingi laul on saadud. Kahjuks on Neus alguskirjade muutmise läbi laulude tõsist kuju seganud ja nende teaduslikku wäärtust kahandanud. Sellegi poolest jääb Neusi rahwalaulude kogule, nagu Russwurm ütleb, niikauaks suur tähendus, kui Eesti keel elab ja teadus rahwalauludest rahwa elu ja iseloomu uurib. Neusi muudest tödest, mil Eesti kirjanduseloo kohta tähendust on, olgu weel nimetatud, et ta Kreutzwaldiga üheskoos „Mythische und magische Lieder der Ehsten“ — Eestlaste müütilised ja nõialaulud — 1854 wälja andis ja „Inlandis“ Eesti rahwalaulude ja mütologia üle mitmet puhku pikemaid ja lühemaid kirjatõid awaldas.

Neusist kui Eesti ilukirjanduse arwustajast oleme waremalt juba kõnelenud. Siin tuletame weel meele, et Neus oma arwustusega Eesti kunstluulet, millele Saksa soost õpetajad aluse rajanud ja Saksa wormides ning mõtlemise wiisis edasi harinud, hoopis uutele radadele püüdis juhtida. Neus nõuab, et Eesti luuletajad peawad Saksa luule järelaimamise mahajätmaja enestele Eesti rahwalaulu tooni, keele ja wormi poolest eeskujuks wõtma. Siin on Eesti rahwusliku ilukirjanduse asutamise mõte esimest korda selgesti wälja öeldud. Neusi arwamise järele peab Eesti kunstluule rahwalaulust wälja arenema ja rahwuslikku iselaadi kandma, muidu ei awaldawat ta rahwa kohta mõju. Uuenduste nõudmine ei maksnud mitte üksnes mõtlemise ja ütlemise wiisi, waid ka laulude wälimise kuju kohta, nimelt et Eesti kunstluules peaks ka regewärsisid ehk runosid tarwitusele wõetama. Wiimast nõudmist suutsid ainult mõned üksikud täita.

Neus kui arwustaja.

Russowi elust.

Kõige esimene kirjanik, kes wanas regewärsi wormis Eesti kunstlaule trükki andis, oli Neusi kaastööline rahwalaulude väljaandmisel Fr. Russow. Nikolaus Friedrich Russow sündis Tallinnas 2. aprillil 1828. Tema isa oli siin tolliametnik. Wanemate warase surma järele jäi Friedrich Russow oma kahe noorema wennaga wanaema hoole, kes waestelaste kasvatuse eest hästi hoolitses. Fr. Russow lõpetas gümnaasiumi õpekursuse Tallinnas ja õppis Peterburi

Nikolai Friedrich Russow.

üliskoolis 1847—1851 õigusteadust. Juba järgmisel aastal sai ta Eestimaa kameralkoja sekretäriks, oli 1859. a. saadik doomilossi walitsejaks ning ühtlasi rüütelkonna kantselei eestikeelseks tõlguks, kelle juhatusel ametlik „Maa walla kuulutaja“ ilmus. Sellesse ajajärku langeb ka Russowi awalik tegevus Eesti kirjanduse alal. 1863 asus Russow Peterburisse, kus ta mäedepartemangus koha oli saanud. Pärastpoole teenis ta weel riigimaade ministeriumis ja pidas 1886. a. saadik keiserlikus eremitages konserwatori ametit. Ta suri Peterburis 9. juulil 1906.

Russowit, kes „Tallinna kodaniku“ nime all meie kirjanduse põllule tööle astus, ühendasid Eesti rahwaga wanad perekonna sidemed. Tallinna kodanik kirjutab selle aja kohta nii puhast Eesti keelt, nagu seda muidu sündinud eestlased oskawad. Peterburi ülikoolis, kus wabam õhk walitses, näib Russowil armastus Eesti asja wastu ärganud olevat. Suwekuudel rändab üliõpilane Eestimaal ümber ja korjab H. Neusile Eesti rahwalaule, millest mitmed eelpool tähendatud kogusse üles wõeti. Russow awaldab selle aja kohta väga tähelepandawat arusaamist rahwalaulu ilust ja väärtusest. Kui Eestimaa kirjanduse seltsis 1863 waja oli Tartu Õpetatud Eesti Seltsile 25 a.

seltsil 1863 waja oli Tartu Õpetatud Eesti Seltsile 25 a. kestwuse jubileumiks pidukingitust saata, siis waliti selle walmistajateks H. Neus ja Fr. Russow. Nende poolt kokku-seatud piduandes leiame 11 ilusamat Eesti rahwalaulu, millele saksakeelne tõlge juure lisatud. Veel rohkem: Russow hakkas juba 1854 wana Eesti regiwärsi kunstlauludes tarwi-tama ja on üleüldse esimene Eesti luuletaja, kes pikemaid, wanades regiwärssides loodud kunstlaulusid awaldas. Tema poolt ilmus 1854 „wana wiisi järele“ lauldud „Sõ a l a u l E e s t i m a t ü t t a r l a s t e l e“, mille alguse siia üles pa-neme:

Neitsikesed, norukesed,
Iddu hellad, kennad kallid,
Palled nagu ehha punna
Haljade Harju tammede tagga,
Waggad marja melelised
Wirro kuuskede willus warjus,
Sinnisilmad, sinnililled
Jerwa hiilgawa jõggede kaldades,
Länema laia laenede liggi!
Kas te kuulsite kusikus kollinat,

Musta metsa taggant mürrinat,
Ranna poolt rataste raksumist?
Merre-är heälis, kallas kelis,
Liig seal rahwast liikumas,
Õpik ehmatand, hüda unnustand,
Höbbenok ohkab, nurkas norkus.
Käggo kohkunud, unnustand kuk-
kuda,
Kurwaks sanud kähher peaga jne.

Esimene kunst-
laul regiwärsi
mõõdul.

„Sõa laul“ tahab Eestimaa tütarlapse, kelle tuikesed ja armuandjad waenuwäljale kutsutud, trööstida. Kreutzwald terwitab suure meeleheaga omas laulus „Sõda“ Russowit kui „ladussuuga laulupoega“, kes wana wiisi wilistelles sõjalaulu laulnud, et kaljud kostwad ja metsad wastates mürawad.

Russowi tähtsam toode Eesti ilukirjanduse alal on luuletuste kogu „U e d K a n d l e k e l e d“, mis 1854 Tallinnas ilmus. See meie ajal täiesti unustusesse sattunud raamat toob 17 laulu, mille hulgast kolm wanades Eesti regiwärssides luuletatud. Russow tõlgib sakslaste selle-aegsed armsamad sentimentalsed laulud Eesti keele. Mõned tõlked, nagu „Kõju tahaksin ma jälle“ on väga hästi korda läinud ja awaldawad nüüdki veel mõju. Mis seisu-koht Russowil noores põlwes Eesti küsimuses oli, seda arwame laulust „N ä i m m e t!“ leida wõiwat. Laulik kaebab, et Eesti talupoeg oma rahwa wanad wiisid ning kaunid kombes ära unustab ja saksikuks muutub. Ei ole wist enne ega pärast seda ükski nii tüsedalt kadakasaksust hurjutanud, kui nimelt Russow tähendatud laulus, mis nõnda käib:

Ued Kandle
keled.

Tükki hulkusin Harjomaad ma,
 Waksa weresin Wirro sisse,
 Länema laia läbbi laddusin,
 Jerwama jõuka läbbi jooksin.
 Sõitsin, jõudsin, nõudsin, leidsin,
 Oh, mis immet minna nägin!
 Konnad sanud mätta otsa,
 Ennast täis, et lõhki lähheks,
 Linnud uhked, nokkad kuklas,
 Ei omma sulgigi wiitsi kanda.
 Kallan küllasse, pöran perresse,
 Terre, terre, kus perremees?
 Issand künnab, emand lüpsab,
 Neitsit laotab sõnnikut.
 Ei olle enam küllarahwast,
 Tallopoega, wabbadikko.
 Kõik saand saksikuks, kaddaka-

saksaks,

Rentnikuks ja pulgajunkruks,
 Aiwa ausaks asjamehheks,
 Käed pusas, koid pungas,
 Ninnad kortsus, munnad kübbaras,
 Satterkubedes, pikka püksides,
 Wenne sapades särest sadik.
 Kus jäänd rahwa wannad wisid,
 Wannad wisid, kaunid kombed!
 Need saand halwaks lastemänguks,

Pool põlgtud, pool unnustud.
 Mehhed sanud sandimardiks,
 Naesterahwas naljakadriks,
 Wenne hilpudes, Saksa nartsudes,
 Tühhi teab, mis räbballates.
 Ärra kustunud Jani tülled,
 Agga külla Janikesed
 Norelt jubba poled pagganad.
 Ärra kaddunud Jõulu rõmud,
 Pulmapiddud, talgulustid,
 Ärra waiknend kandleid, wiolid,
 Tassaks sanud torropillid.
 Ei enam kosta kigelaulud,
 Noorte naerud, wannade naljad.
 Eks saand rahwas waeseks lapseks,
 Surnud temma mällestused,
 Tatide tarkus, eitede heldus,
 Wannemate kallid sõnnad,
 Lauluwisid, ellokombed.
 Tarkus kaddund kübbarasse,
 Heldus heitnud pusa tasku,
 Laulud uppund winatopi,
 Kombed kukkud kõrtsikanno.
 Wanna aeg on hauda läinud,
 Ohhakad ta surnosärgiks,
 Takjad kaswand kirstoks ümber,
 Nõggesid tal kirstokaneks. —

Oleme siin Russowi „Nä immet!“ lugejale terwelt ette pannud, sest et tema kirjanduseloos sisu kui ka sihi poolest tähtis on. Selles peitub midagi uut ja iseäralist, mida sentimentalses perioodis mitte ei nähtud. Siin sünnib esimest korda Eesti ilukirjanduses, et meid seks otstarbeks rahwa keskele wiiakse, et tema iseäraldusi, wanematest päritud wiisisid ja kombeid tähele panna. Oma nähtusi ja tundmusi püüab laulik ka eestilaadiliselt awaldada, laulule ütlamise wiisi ja wälise wormi poolest rahwalikku wärwi anda. Nähtustega, mis talle olewikust silma paistawad, ei ole ta sugugi rahul, ta arwustab ägedasti rahwa kombeid ja wiisisid, mis wõorastelt laenatud, sest et nad Eesti rahwuse iselaadi ähwardawad ära kaotada ja tema paremat osa rikkuda. Paleuseks seab laulik rahwale wana aja, mida ta idealiserib ja nimelt romantilises wärwis laseb kaunilt silma paista. Pealkirja all „Tallinna koddaniko ramatud o m m a s ö b r a d e l e m a l e“ jutustab Russow 12 wäi-

keses lendlehes tähtsaist asjust, mis 1854—1857 suures ilmas sündinud. Ta kirjeldab neis sõda Odessa linna all, wõitlusi Türgimaal ja Soomes, Sewastopoli ja Karsi kindluse all. Need raamatukesed täidawad ajalehe aset, mille väljaandmise luba J. W. Jannsen sel ajal asjata ootas.

Peale luulekunsti armastas Russow maalimist ja awaldas selles head annet. Maalimise harjutust algas ta juba Tallinnas, pärastpoole on ta Peterburis professor J. Köhleri juhatusel ennast selles kunstis märksa täiendanud. Lahtise silma ja tundliku südamega waatles ta looduse ilu. Kõik Russowi seltsis metsas ehk põllul sünnitas lõbu, mis mitte igaühele osaks ei saa. Tema juhatas tähelepanemist wärwide huwitawa kokkukõla, wärwide kuma, pilwede kuju ja walguse ning warju jaotuse peale, ta awas silmi, õpetas waatama. Kodumaa pinnalt on Russow mitmed kohad pildiks maalinud, näituseks „Täiswaade Tallinna peale Lasnamäelt“ ja „Waade paekaldalt Piritale.“

Rahwusliku kirjanduse ärkamisele aitas ka weel Dr. Georg Julius Schultz, kes ennast warjunimega Bertram nimetas, mõjuwalt teed walmistada. Schultz sündis Tallinnas 22. septembril 1808, õppis Tartus arstiks, oli siis Peterburis arstiteaduse akademias prosector, elas pärast kodumaal Torma kihelkonnas ja suri Wiinis 4. mail 1875.¹⁾ Schultzi pärast on see au, et ta minewa aastasaja keskel, mil Eesti rahvaluulest nii omade kui wõõraste juures alles wäga wähe lugu peeti, usinasti Eesti rahvaluule kallale tööle asus ja ka muid äratas ja ergutas. Eesti lugulaulu „Kalewipoja“ ainete kogumise ja kokkuseadmise kohta oli Bertramil rohke mõju. Tema see oligi, kes Kreutzwaldi „Kalewipoja“ kokkuseadmiseks ikka peale waimustas ja julgustas, kui mõned pealiskaudsed otsused laulikule nukrust sünnitasid. Bertram andis esimesena „Kalewipoja“ kohta ülikõrge ja kiitwa otsuse. Tema näitas ühtlasi, mis wägew mõju eeposel rahwa iseteadwuse äratamiseks wõiks olla. Ise parandas tema wiis wiimast laulu Kalewipoja saksakeelsest tõlkest ja aitas nõnda „Kalewipoja“ ja tema lauliku nime kaugele üle kodumaa piiri kanda ja kuulsusele tõsta.²⁾ Bertrami tähtsam töö muinas-

Dr. G. Schultz-Bertram.

¹⁾ W. Reiman, Kiwid ja killud I. lhk. 47.

²⁾ Ühe rahwasõbra mälestuseks. Päewaleht 1908, nr. 218—220.

aja uurimisel on „W a g i e n,“ millesse ta Põhja-Tartumaa rahwa juttudest, lauludest, kommetest ja elust teateid kogunud. Peale selle kirjutas ta Saksa keeles veel palju teisi töid, milles ta Eesti rahwaluulet ja muinasusku seletas. Tema sulest ilmus 1870 „Ilmatar, *commedia turanica*“ kolmes jaos Eesti ja Saksa keeli, nimelt: Womba Wiido, Manala ja Tuuletar. Sisu on Eesti muinasjuttudest wõetud ja sinna wanu rahwalaule sisse koetud. Siin toob ta õige elawaid piltisid Eesti rahwa elust ja olust, kommetest ja wiisidest ja mõtteilmast. Peale mitmete vähemate luuletuste, mis siin ja seal ilmunud, awaldas ta oma eestikeelsed laulud 1866 iseraamatus, pealkirja all „P e e g l i p i l d i d“. 20 pilti, mis siin leiduwad, on õpetliku sihiga eepilised laulud, mille keel enamasti õige labane ja proosalik, wahel ka jäme ja maotu on. Riimimisele tehakse sõnade kallal wägiwalda, mõned lühendatakse salmimõõdu pärast nõnda ära, et neist üks ainus täht järele jääb, näit. aga-a'. Tähendatud piltidest on üheksas laiemalt tutawaks saanud. Selles jutustatakse, kuidas Eesti mees Jakob Jurjew lätlase, kes kaks päewa jää peal külma käes olnud, merehädast ära päästis. „Peegli piltide“ järelsõnas seletab luuletaja:

Ma ollen mitto maada näinud
 Ja põhjast lõuna liggi käinud,
 Kuid iggal poolel — kui siin maal —
 Süüd rokkal, süüd ka wassikal. —
 Kui kolid läewad tihtimaks
 Ja põlwed meiest mõistlimaks,
 Ehk siis saab nähha neile ka,
 Et õnsam meie armas maa.
 Siis maiad keik jo korsnaga.
 Ja kambrid ausa aknaga:
 Ei ennam meie Eesti mees
 Siis ella pakso suitso sees.
 Mis aiab pakko pakso ööd?
 Aus ello, armastus ja tööd.

Kosmopolitilised
 kalduwused.

Ratsionalistlik ilmawaade wiis Schultzi nagu mitmed teised selle aja õpetlased kosmopolitismusele. Juba noores eas tundnud ta ilmakodanlusest suurt waimustust ja töötanud ise kosmopolidiks hakata. Hiljem wõttis ta krahw Walujewi lipukirja omaks: Mitte seda ei pea meelega tuletama, mis rahwaid lahutab, waid mis neid ühendab. Kosmopolitiliste waadete pärast wankus ta rahwuslistes küsimustes sinna tänna,

püüdis koguni seletada, et meie maa õnnistuseks ja ajaloolise õiguse nõudmistele täidesaatmiseks waja olewat eestlasi Balti sakslastele ja sakslasi wenelastele ohwerdada. Üleüldse on ta mitmesuguste tembutamiste teel oma mälestust märksalt tumestanud.

Friedrich Robert Fählmann; Õpetatud Eesti Selts; eestlaste elukord XIX. aastasaja teisel weerandil.

Eestisõbraliste Saksa õpetlaste kõrwale asusid minewa aastasaja keskel kaks Eesti õpetatud meest rahwaluulet korjama ja rahwa kirjawara kaswatama, nimelt F ä h l m a n n ja K r e u t z w a l d. Mõlemad olid maal rahwa seas üles kaswanud, otseteel rahwasuust Eesti ennemuistsest ajast ime-likka lugusid kuulnud, rahwaluule kuldseid warandusi armastama ning imestama õppinud, nad tundsid rahwakeelt ja mõttemõlgutusi hoopis paremini kui Saksa õpetlased, mõlemil oli Saksa haridusest ja mõttewiisist hoolimata rahwa elu ja saatuse wastu soe süda, mõlemil oli ühesugune haridusekäik, seesama ilmawaade ja elukutse, mõlemaid ühendas tumestamata sõprus. Tähendatud omaduste ja elupäriwuste tõttu suutsid need kaks oma rahwa seast wõsunud õpetlast hoopis sügawamini rahwaluule kullakambrisse tungida, kui wõõrad tööliselised. Nad tõid sealt hiilgawaid salawarandusi esile ja näitasid õpetatud maailmale ning oma rahwale, kui sügawamõttelised, säreawakuuelised ja imestamisewäärilised eestlaste waimusünnitused olid, mis suurema hulga silmis tänini põlgtuse all seisnud. Mida tänini halwaks peetud, seda tahtsid nad hiilgusesse ja ausse tõsta, et see ausära rahwa enese peale tagasi langeks. Selle läbi said nende tööd tahtmata subjektiivse wärwi ja kaunistatud kuju. Meie ei tohi silmapilgukski seda ära unustada, et Fählmann ja Kreutzwald kõrgeandelised luuletajad olid ja just luuletaja seisukohalt rahwamälestuste peale waatasid. Rahwaluule korjamine ja üleskirjutamine sai nende käes muinaskangelaste ülesäratamiseks, ühtlasi nende kultuseks. Muinasaja objektiivse tundma-õppimise ja walgustamise asemele ilmus subjektiivne ilutsemine, nagu romantiline siht seda nõudis.

Ilutsemine rahwaluules.

Friedrich Robert F ä h l m a n n sündis 22. detsembril 1798 Hao mõisas Järwamaal.¹⁾ Tema isa Heinrich

Fählmanni noor-põlw.

¹⁾ W. Reiman, Friedrich Robert Fählmann, Kiwid ja killud I., lhk. 82 j.

Johann, kammerherra von Bergi priimees¹⁾, oli sel ajal Hao mõisas von Paykuli juures opmanniks. Seitsmendal eluaastal jäi väike Friedrich waeseks lapseks, sest et tiiskuse haigus ta ema hauda wiis. Et isal, kes päew otsa talituses wäljal wiibis, wõimalik ei olnud lastekaswatamise eest hoolt kanda, wõttis mõisaomanik Friedrichi ja tema noorema wenna mõisa, kaswatas nad oma tütrega seltsis üles. Lugemises ja Saksa keele õppimises sai Friedrich mõisaherra enese käest juhastust, sest et ärksa poisi õpetamine talle lõbu walmistas. Sel ajal oli Haol, nagu mitmes teises mõisas Eestimaal, koduapteki ja haigete ning terwete toherdamine mooduajaks. Juhtus tohter linnast tulema, siis ei olnud poisikesel pidajat, ta läks tohtriga, kelle wilets Eesti keel talle nalja tegi, külasse, kuulas haigete kaebtusi arstiga wõidu pealt ja pani tähele, kuidas neid arstiti. Siit ärkas Fählmannil himu tohtriameti järele. Korra mängis ta trepi all liiwa ja tuhaga, mida wäikestesse paberist kastidesse ja kottidesse mõõtis. Kui koolipreili küsis, mis poiss seal tegewat, siis sai ta wastuseks: „Rohtu walmistan, sest minust saab tohter.“ Tohtrit mängides lõikas ta surnud hiirtel ja muttidel kõhud lõhki, et teada saada, mida moodi sisikond wälja näeb. Harwa on laste igatsused ja ettekuulutused nii täpilt täide läinud, kui meie Fählmanni juures. Harwa leitakse aga ka seesugust korralikku ja usinat kooliõpilast, kui tema oli. Kui poiss üheksa aastaseks sai, siis saadeti ta Rakweresse kooli. Alguskooli õppis ta ruttu läbi ja wõis kreiskooli astuda. Wirk ja usin, nagu Fählmann õppimise kallal oli, püüdis ta igast tunnist niipalju kasu wõita, kui iial wõimalik. Ka kodus istus tema hoolsasti raamatute taga ja teritas oma waimu. Sellegi pärast ei põlanud ta rõõmust seltskonda, käis teiste poistega suwel Rakwere Tamikus lusti löömas ja talwel toredal linnamäel liugu laskmas ning lumesõda pidamas. Iseäranis heal meel istus Fählmann Rakwere waremete all, kuulas hakkide kisa ja püüdis järelemõtlemise teel kodumaa endiste aegade üle selgusele jõuda. Siin etendati Troja sõda, siin seipitseti koolisõprade Friedrich Kreutzwaldi ja Jakob Nocksiga, pärastise Rakwere kreiskooli inspektoriga, isamaalisi tulewikuplaanisid. Siin Troja kõrgel kingul tulnud nad kolmekesi ühel kewadisel pühäl kokku ja töötanud Eesti rahwa waimuwäljale tööle astuda, sugurahwale ustawaks jääda, tema kasuks elada ja surra. Tööpõllu jaotanud nad isekeskes järgmiselt ära: Fählmann

¹⁾ Fr. R. Kreutzwald, Dr. Friedrich Robert Fählmanns Leben. Verh. der gel. Esthn. Ges. II. Band, 4. Heft, lhk. 5 j.

walinud Eesti keele uurimise ja Kalewipoja laulude korjamise, Nocks töötanud hoolsasti nooresoo kasvatuse heaks töötada ja kodumaa wana aega uurida, kuna Eesti ennemuististe jutude korjamine Kreutzwaldi hooleks jäänud. Elutee wiis sõbrad esiotsa küll lahku, kuid hiljemini leiame nad Tartu ülikoolis jälle seltsimehed olewat. 1814 astus Fählmann Tartu gümnaasiumisse. Siin oli ta wirk õppima ja teenis oma tublidusega kaasõpilaste hulgas lugupidamist ning kooliõpetajate kiitust. Ehk küll isa ainult wähe suutis poega toetada, juhtus siiski harwa, et Fählmann hoopis kopikata oli. Kui tal kõik ülesanded õpitud olid, ja seda tegi tema harulduse ustawusega, siis luges ta weel ehk kirjutas raamatuid ümber, mis teel ta enesele mõne kopika raha teenis. Fählmann ei pillanud raha kergemeelselt. Kunagi ei nähtud teda õllepoes, weel vähem konditori juures käiwat. Sellest siis tuligi, et Fählmann wahest sõprugi wõis hädast ja kitsikusest wälja aidata. 1817 sai Fählmann küpsuse tunnistuse ja hakkas Tartu ülikoolis arstiteadust õppima. Tal oli kindel nõu tublit teaduwara eluks kaasa wõtta ja see läks tal paremini korda, kui kellelgi teisel.

Friedrich Robert Fählmann.

Ilma sundiwa hädata ei puudunud Fählmann üheltki ettelugemiselt, ja mis ta päewal kuulis, pidi õhtul tingimata korratama. Arstiamet oli ta elusiht, kuid peale elukutse lise teaduse tarwitas tema õpihimuline waim weel teist toitu. Suure hoolega kuulas ta filosofia ja filologia ettelugemisi ja awaldas rohket huwi wõrdlewa keeleteaduse ning esteetika wastu. Ta kuulis, mõtles ja luges, kus juures ta ikka rohkem õpeaine sügawust kui laiust taga nõudis. Ta wõttis arstiteaduse ajaloo uurimise käsile ja püüdis seda teaduwalda algusest peale tundma õppida. Seal juures ei lasknud ta ennast umbarwamistest eksitada, waid pidas ainult neid

õpetusi tõeks, mida ta enese katsed haigewoodi juures kinnitasid.

Fählmann arsti-
ametis.

Professorid pidasid Fählmannist suurt lugu. Kliiniku juhataja kuulus professor Erdmann andis raskemad haiged Fählmanni rawitseda ja soowitas lahkudes oma õpilast Fählmanni, kes alles eksami eel seisis, oma järeltulejaks, ning jättis ka oma haiged Fählmanni hoole alla. Juba tahtis Fählmann lõpueksami teha ja selleks kirjutas ta palwekirjagi walmis. Sõbralikus läbikäimises Erdmanniga märkas Fählmann, kui auklik ta enese teadmine oli. Sellepärast kiskus ta palwekirja lõhki ja õppis weel kolm aastat. Tema ei tahtnud mitte ainult eksamil head tunnistust saada, waid ka ametiwendade seas teadusliku tubliduse läbi iseseiswat, lugupeetawat seisukohta wõita. Alles 1827 tegi tema lõpueksami ja sai arstiteaduse doktoriks. Ta walis Tartu omale tööpõlluks.

Juba üliõpilase põlwes hakkas Fählmann Tartu waesematele elanikkudele arstiabi andma. Kõneldi waimustusega noorest üliõpilasest, kes lahkesti ja sõbralikult oma haigetega ümber käis. Kui nüüd Fählmann juba iseseiswaks arstiks oli saanud, siis jooksid alles õieti kõik noored ja wanad, suured ja väiksed tema juure oma nimega ja nimeta häda kaebama. Fählmanni ukselink ei saanud rahu. Muud arsti kui Fählmann Tartus nagu enam ei olnudki. Aga sissetulek oli noorel tohtril siiski kasin, sest abiotsijad olid suuremalt jaolt waesed inimesed, kes tohtrile waewatasu ei suutnud anda. Lahke arst pidi mõnikord neile weel omal kulul rohtu andma ja peale tõbe weel teist terwise waenlast, nimelt nälga, eemale aitama peletada. Wiimaks aga, kui ta kõrgemate ringkondade lugupidamise pärast just kui Jakob Raheli pärast seitse aastat oli orjanud, siis sai tema nimi üleüldiselt kuulsaks ja ta oli wastuwaidlemata aastad otsa kõige esimestes ringkondades kõige otsitawam arst. Päewal tõttas ta ühe haige juurest teise juure, öösel luges ta ja tegi kirjatöid, ja kui koit taewaserwa punaseks tegi, siis wast läks ta puhkama. Wäsitawa arstliku tegewuse kõrwal leidis Fählmann weel uurimiseks aega, wõttis ülikoolis Eesti keele lektori ameti enese peale, pidas professori asetäitjana rohuteaduse üle ettelugemisi ja juhatas peale selle weel seltsiasju. Üleliigne töö ja puudulik rahu lasksid tiisikuse idu, mis ta emalt pärinud, elusse ärgata ja wõimust wõtta. Sõbrad soowitasid küll talle puhkust ja etteawaatust, kuid Fählmannil ei olnud aega enese peale mõelda. Haigus läks aegamööda ikka suuremaks, nõnda et kuulsal tohtril enesel terwis palju wiletsam oli, kui neil, kes talt käisid abi saamas. Surm walmistas tema kallal

juba ammust saadik oma tööd ette ja 10. aprillil 1850 tuli ta selle mehe järele, kes nii mitu ja mitu sada elu oli julgenud tema sirbi alt ära päästa.

Bertram-Schultzi tunnistust mööda on Fählmann üksnes oma kõrge waimu ja raudse usinuse abil sellele silmapaistwale seisukohale jõudnud, millel Tartu seltskond teda üldiselt lugupeetud arstiks pidas. Kui sündinud eestlasel olnud ta elutee esiotsa waewaline, kuid sellest tõusnud see kasu, et tema mitte, nagu haritud rahwaste õpetatud mehed, pimedast peast autoriteetisid ei uskunud, waid kõige kohta kahtlemist awaldas, mis endisest ajast pärandatud ja mida karwa pealt ei saa tõendada. Fählmann olnud läbi ja läbi aus mees, kel tõde ja õigus üle kõige käinud. Haigete juures wiibides olnud ta tõsine, kasina kõnega, wahel kare. Lahkus ei olnud just mitte Fählmanni omadus. Seltskonnas oli ta kaunis järsk, sõnaaher ja enamasti tumma osa etendaja.

Fählmanni karakter.

Suurt huwitust tundis Fählmann oma sugurahwa waimuwarast, nimelt rahwaluulest ja keelest. Poisikesena wiibis ta tihti pikkadel talweõhtutel Hao mõisa peretoas ja kuulas, kuidas mõisateenrid tumeda piirutule walgusel endisest ajast õudseid ja imeilusaid lugusid weeretasid. Siin sai ta, nagu pärast ise tunnistas, Ariadne lõnga kätte, mille juhil ta rahwa waimuelus nende salawaranduste ligi pääsis, mida tänini ei olnud ainiatud. Üliõpilase põlwes wiibis Fählmann suwekuudel tihti Haol ja rändas siis ümbruse risti ja põigiti läbi, et muinasjuttude tagawara rikastada. Kuuldud ained pidas ta hoolega meeles ja katsus neid igal võimalikul korral weel täiendada. Ta tegi oma eluülesandeks Kalewipoja juturiismeid korjata ja neid eeposeks kokku liita, ühtlasi äratawad ka Eesti müütose katked tema tähelepanemist. Ta pidas selle üle nõu, kuidas kõige paremini wõiks muinaslugusid ja laule, mis weel saadawal, korjata ja täielise kadumise käest päästa. Ta jõudis otsusele, et waja kokku astuda ja ühisel jõul tööle hakata.

Huwi rahwaluule wastu.

Fählmannil oli nõu seltsi asutada, kes Eesti keele ja rahwaluule uurimise oma eesmärgiks seaks. 1838 teatab ta Kreutzwaldile, et „Õpetatud Eesti Selts“ on asutatud ja kinnitatud. Selle seltsi peaülesandeks oli Eesti rahwa muinasaja ja olewiku, tema keele, kirjanduse tundmist edendada ja kõiki ajaloolisi mälestusi, laule, jutte ja wanu kombeid rahwasuust

Õpetatud Eesti Selts.

üles kirjutada ning trükki panna, ühtlasi aga ka õpetliku rahwakirjanduse väljaandmise teel rahwaharidust tõsta. Seda ülesannet, iseäranis esimest osa, on selts kogu oma kestuse ajal püüdnud täita ja hulga materjali oma toimetustesse (Verhandlungen) kokku kandnud, mis Eesti rahwa minewikust olewikule ja tulewikule tunnistust annab. Ülesande teise poole täitmiseks andis selts oma esimestel tegewuseaastatel mõned Kreutzwaldi kirjutatud raamatud ja kalendri välja. Et tuumakamat kirjandust hõlpsamini laiali laotada ja rahwale kättesaadavaks teha, asutas selts mõnesse kodumaa linna raamatuladud ja andis trükitud nimekirjas need kirjanduse-tooted teada, mida rahwale ostmiseks ja lugemiseks soovitati. Wiljakat tööd tegi selts iseäranis sel ajal, kui ta asutaja Fählmann ise kaasa tõmbas ja teisi taga kihutas. 1843. aastast kuni oma surmani oli ta Õpetatud Eesti Seltsi esimees. Kõik õpetatud mehed, kes sel ajal Eesti kirjawara kaswatasid, keelt ning rahwaluulet uurisid, olid selle seltsi liikmed. Kui pärast poole eestisõbralised õpetlased surma läbi seltsist lahkusid, siis jäi Eesti keel ja rahwaluule päris kõrwalisiks asjuks, sest et nende uurimine Eesti iseteadwuse ärkamisele wõimsalt hoogu andis. Pärast kahekümnewiie aastast kestwust muutus see nime pidi „Eesti“ selts Saksa seltsiks ümber, mis enese ülesandeks pidas, eestlaste saksastuse kederwarrele selle läbi hoogu anda, et kahe Saksa keele õperaamatu kirjutamise eest auhinnad välja kuulutas. Sest ajast peale kaldus seltsi tegewus ikka enam muinasaja uurimise alale, kus sakslastele nende esiwanemate au ja hiilgus heledalt silmi paistab; selle kõrwal pole ta Eesti keele ja kirjanduse edenduseks enam nõnda suutnud mõjuda, kui tema asutaja seda lootis.¹⁾

Nüüd jälle Fählmanni juure tagasi. Raske töökoorem, mis arstiamet talle peale pani, ei andnud mahti kõiki neid muinaslugusid ja laule paberisse pista, mis ta rahwasuust kuulnud. Tema mälestuses mõlkuw Kalewipoja lugu oli alles katkeline. Seda ei tahtnud ta warem kirja panna, kui puuduwad wahetükid rahwasuust üles leitud. Ta pidas koguni nõu mõne aasta pärast arstiametit maha panna ja oma wiimseid elupäiwi Eesti keele uurimisele ning Kalewipoja välja-

¹⁾ A. Ahlqvist, Wiron Kirjallisuuden Seura Tartossa. Suomi 1855, lhk. 81 — 85. Wördle ka C. R. Jakobsoni Kolm isamaa kõnet, lhk. 42—43.

andmisele pühendada. Tartu tuli temale nagu tühi ette, kui wanad mälestused noorest east talle uuesti meele tulid. Kui heal meelel oleks ta kurgedega ja luikedega üles lennanud luulelise igatsuse ja ilutsemise maale; küll lehwitas ta lahkuwaid nähes ka oma tiibu, kuid lendutõusmine oli wõimatu.

Alalisest ajakitsikusest hoolimata on Fählmann siiski terve salga jutte trükiis awaldanud, mille sisust eespool rahwaluule osas juba pikemalt kõne oli. Nad pandi esialgselt Saksa keeles kirja, et seega walearwamisi Eesti waimuelu kohta ümber lükata ja haritud maailmale näidata, missuguseid luulepärlid alatuks peetud orjarahwas on wõinud luua. Pärastpoole anti nad Eesti keeles üheskoos wälja. Kuld ja hõbe, mis Fählmann Eesti waimuwarast maailma ette kandis, muretses eestlastele koha luulerikaste, ilutundwate rahwaste keskel. Mitte Fählmanni arstitegewus ei kandnud tema nime üle kodumaa kitsaste piiride, waid tema töö rahwateaduse alal. Esiwanemate laul ja tarkus tõsteti oma tõsisesse tähtsusesse. Meie kirjandusele pandi rahwuslik alus. Pärast eestilise kirjanduse algab alles 1840, mil Fählmanni nõiduswäelised muinasjutud ilmusid.¹⁾

Kahjuks ei kirjutatud Fählmann kaunid müütosi mitte sel kujul üles, kuidas nad rahwasuus liikunud. Meie esimesed rahwaluule korjajad ei pidanud üleüldse teaduslikku sihti küllalt kindlalt silmas, ei püüdnud rahwaluules ilmuwat rahwahinge, iseloomu, mõttekäiku ja keelt muutmata ja segamatult tulewastele uurijatele materjaliks koguda. Waimustuse tuhinas püüdsid rahwasõbrad üksnes häid ja ilusaid rahwamälestusi üles tähendada ja neile lisanduste ja tähenduste abil kaunist kuju anda, et lugeja selles ülekullatud hoones, mis nõnda pool teed kunstlikult walmistatud ehitusekiwidest üles seatud, aina imetlemist awaldaks ja ilutseks. Ja ilutsemiseluule ehk romantika laad ilmub meile niihästi „Koidus ja Hämarikus“, „Endlas ja Jutas“, kui ka „Loomise loos“, „Wanemuise laulus ja kosjakäigis“, nimelt oma sügawa müstika, sümbolismuse ja Eesti muinasüsu ilustuse ning rahwusliku sihi poolest, mis üleskirjutaja sulge juhtinud. Fählmanni ilutsew waim otsis neid aineid, milles jumalatest ja kange-

Eesti müütosed.

¹⁾ A. H. Willigerode, Einleitendes zur ehstn. Literatur. Mittheil. u. Nachr. X., lhk. 551—561.

lastest kõneldi, kelle peade ümber ausära hiilgab, ja kui ta neid aineid rahwasuus leidis, siis andis ta neile veel omalt poolt romantilise iluluule wärwi. Peale selle on mitmed jumalate nimed, mis Fählmann seal ette toob, kahtlased. Wähemalt puuduwad hiljemates rahwaluule korjandustes teisendid, mis kahtlust ehtsuse wastu kaotaksid. Fählmann käis sedasama rada, kus ta Saksa romantikusi Schlegeli ja Novalist nägi eel rändawat: need leidsid uue mütologia üles, ja see pidi sakslastele sedasama ülesannet täitma, mis wana mütologia greeklastele ja roomlastele. Kui ka Fählmanni ülestähendustel tücati teaduslik ustawus puudub, on nad siiski Eesti kirjanduse kohta sügawat mõju awaldanud ja luulelist seisukohast tulewad nad kaunimate hulka lugeda, mis maailma rahwaste folklorel ette on tuua.

Fählmanni kunstluule.

Fählmanni kunstluule toodete arw ei ole suur, kuid „mis ta kirjutanud, helgib kui helmewöö tähtede telgil“, ütleb ta kirjade koguja Eisen. „Fählmanni kirjades“ leiame peale muinaslugude veel mõne wäikese pilkejutu, milles selle aja rahwa wigu ja puudusi osatatakse, siis veel seletuse punetustõbest ja lõpuks kaks laulu ning mõned mõttesalmid. Iseäralist tähelepanemist nõuawad Fählmanni laulud sellepooldest, et luuletaja siin wanu Greeka salmimõõtusid Eesti keeles tarwitusele wõtnud. Kõige parem Fählmanni laul on Asklepiadesi salmides kirjutatud ood „Suur on, Jumal, su ramm“, mis pärast luuletaja surma trükki antud. Wägewad tunded, mis selles ülemlaulus Jumala helduse ja tulewase elu kohta awaldatud, näitawad Fählmanni meelesügewust ja usulist seisukohta. Kui kirgline piibumees katsub Fählmann „Piibu jutus“, milles ta 1845 esimest korda uut kirjawiisi tarwitab, suitsetamise löbu hingeliselt ilustada ja luuleliselt õigeks mõista. „Piibu jutus“ mälestab Fählmann oma esimest armastust, mis ta üliõpilase põlwes ühe neikese wastu südames kandnud. Kurwastuses, mis tuwikese warane surm tõi, arwab luuletaja piibust kinnitust leidwat, sest et piip kadunud õnnist aega meeletuletab. Täis sügawat filosofilist tarkust on distichoni kujul sõnastatud mõttesalmid. Seisku näiteks siin „Kerge ja raske“:

Küsisin: mis on raske ja mis on kerge küll teha?

Kostis: kerge on laita ja sundida teist.

Laps ju sundida mõistab, ja lapsuke laita ju oskab.

Seda küll igapäew näeme ja imestame.

Agas mis ise laitsid, katsu parata ise —

Raske on see töö: tahad katsuda, tee!

Selle järele kui Fählmann Kreutzwaldi rahwalaulude käsi- kirju oli tundma õppinud, sai Eesti keele uurimine temale juba üliõpilase põlwes tulusaks wahetööks, milleks ta oma kasinaid puhketundisid tarwitas. Seda tööd nimetas ta heaks wahendiks kurbmeelsuse wastu. Ärkaw huwi Eesti keele kohta sai ka aluseks, mille peal üliõpilased Fählmann ja Kreutzwald endist sõprust uuendasid. D. H. Jürgensoni surma järel waliti Fählmann 1842 Eesti keele lektoriks. Omas sõnumikus palub ta Kreutzwaldi seda walimist mitte imeks panna, sest tema ei olewat selles mitte süüdlane ja lisab siis naljaks juure: „mis tehha, ei oska keelt ega kirja, pannakse waeseke unniko otsa, laulgo kudda juhhub“. Aga selles uues ametis on Fählmann Eesti keele harimiseks rohkem tööd teinud, kui ükski tema eelkäijatest. Tema keeleuurimised tüwepainutamisest, nimesõnade käänamisest, sõna juurtest, õigekirjutusest jne., mis Ö. E. Seltsi toimetustes Saksa keeles ilmusid, leidsid asjatundjate poolt terawat tähelepanemist ja suurt lugupidamist. Fählmann jaotas Eesti ajasõnad kunstlikku süsteemi nimelt sidehäälikute järele ja oli seega esimene, kes sellesse põlisesse metsa sihi ajas. Tüwipainutuse leidsid Fählmann ja Ahrens, kes lahus töötasid, hoobilt üles ja awaldasid oma uurimise wilja 1843. Ehk küll nende kahe wahel käänamise õpetuse pärast äge tüli tõusis ja waidlejad otse wihomeesteks said, ehk küll Fählmann Ahrensi uuest kirjawiisist ja selle selgusest ei püüdnud õieti aru saada ja weel Hornungi ning Masingi eeskujul lühikeste wokaalide wahel kahekordsete umbhäälikute kirjutamist soowitas, sellegi poolest annab Ahrens oma wastasele austawa tunnistuse, et Fählmann nagu Masing päris-eestlase wiisil mõtlewat ja rääkiwat, temal kõik head omadused olewat, mis rahwakirjanikul waja ja sellepärast tulewat wäga kahjatseda, et Fählmann oma annet wähe tarwitanud. Ja Ahlqvist arwab, et kui Fählmann algusest saadik oleks wõinud emakeelt harima hakata, siis oleks temast suur luuletaja ja kuulus keeleuurija wõinud saada, sest kummagi asja peale olnud temal haruldased head waimuanded. Kuid waranduse puudus takistanud paljutöotawat meest sellele teele mine- mast, millele süda ja waimuanded teda juhtisid.

Eesti rahwa käekäiguga, iseäranis talurahwa elukorraga ei suuda Fählmann kuidagi rahul olla. Priius, mis Aleksander I. tahtmise järele maarahwa pidi wabaks tegema, tuli neile

Talurahwa elukord XIX. aasta- saja teisel wee- randil.

küllalt kallis maksma. Orjaõõ kadumise ajal walitses juhtiwas seltskonnas nõndanimetatud Manchesteri liberalismus, mille järele wäline wõim ei tohtinud lepingutegijate, wabastajate ja wabastatawate wahel segada. Seda tarwitas Baltimaa aadel ja pani kasuliku wahetuskauba täiesti wõrdlemata suurstega toime. Ta andis talurahwale isikliku wabaduse, kuid sai selle eest täieliku omanduseõiguse tarwitatawa maa kohta. Nüüd läks rahwapõlw weel raskemaks, sest ennemalt oli isand oma orja weel niigi palju hoidnud, nagu harilikku töölooma hoitakse, peale wabastamise ei olnud isandal enam hoolimist. Maa tarwitamise eest pidi talupoeg ränga teorjuse kaela wõtma ja oma paremad tööliselised mõisa põllule saatma. Kuid weel pahem oli see, et talupoeg ilma kindla aluseta ja iseseiswuseta nagu lind oksa peal elas. Nime pidi priikslastud riigikodanikul oli ainult paberi-priius. Walla asjade harutamisel läks igal sammul mõisniku luba tarwis, isegi kogukonna kassa seisis tema ülewaatuse all. Tema päralt oli ka kodukaristuse õigus, mille järele ta wõis kepihoopide ja wangistamise abil enese wastu aukartust kindlustada. Kwootemaa najal oli wõimalik mõisamaid endiste talumaade abil laiendada. Seda tarwitasid mõisnikud nii suure hoolega, et mõisamaad 60—180% wõrra suurenesid. Kaotati terwed külad ära ja liideti mõisa külge. Maa kogunemine wäheste omanikkude kätte tõi talurahwa proletariseerimise kaasa. Tagajärg oli see, et mõisad pool muidu töölisi said ja inimeste hulgad, kes ainult põllutööd oskasid, oma tööjõudu tarwitada ei saanud ja üle kodumaa piiride hakkasid wälja rändama. Seesuguste olude tõttu jäi talupoeg hooletuks ja waeseks. Pärast priikslaskmist kordusid meie maal nälja-aastad, mis nii kanged olid, et koguni riigi abi selle kustutamiseks tarwis läks, kuna niisugust abi enne ega pärast seda pole tarwitatud. Sel ajal pöörsid hulgad Luteruse kirikule selga ja läksid Greeka õigeusku. Segaduste ja rahutuste põhjuseks oli ka weel see, et teorendi peremehe kohustused küllalt kindlad ei olnud ja isegi sellekohaseid seadusemäärusi nõnda Saksa keele tõlgiti, et keelelise wäänlemise waral wõimalik oli talupoegade kohustekoormaid suurendada.¹⁾ Ülemäärased orjused mõisa kasuks,

¹⁾ Dr. Adolf Agthe, Ursprung und Lage der Landarbeiter in Livland. Tübingen, 1909. Lhk. 68 j.

waesus, puudus ja nälg ajasid rahwa mitmel pool meeletele, tõusid awalikud wastuhakkamised, „sõjad“, mida karistusesalkade abil tuli sumbutada.¹⁾ Niisamuti oli hariduse oludes tagurpidi minekut märgata. Endiste rationalistlikkude kirikuõpetajate asemele astusid kitsarinnalised, wahel koguni kulturawastased wagalased, kes kõiki seda tähelepanemata jätsid, mis otsekohe hingeõnnistusesse ei puutunud. Kuna XIX. aastaja esimesel weerandil õpetajad rahwa waimuwalgustuse eest hoolt kanda püüdsid, pöörsid Fählmanni aegsed waimulikud kirjandusele selga.

Need nähtused äratasid Fählmannis, kel rahwawalgustamine, Eesti keele harimine, kirjanduse kosutamine ja rahwa majanduslikkude olude parandamine südame peal seisis, kibedaid tundmusi. Ta mõistis aastasadasid wältawa Saksa sunniwalitsuse meie maal hukka ja andis oma aja ning olude kohta kareda otsuse.²⁾ Kus wõimalik, püüdis ta rahwast oma kaitse alla wõtta. Kui mõisnikud, nagu Luunja parun Nolcken, waesuse ja nälja põhjuseks rahwa laiskust ja hooletust arwasid olewat, siis näitas Fählmann³⁾ rõhuga, et Eesti talupoeg kõige wähesemaga leppi inime on, et tema oma rohke töö eest igapäewast leiba ei saa ja et talupoegade wäga rõhutud meeletehnikule elukorrale kergitust tarwis läheb. Häda sünnitawat rahwa hulgas kõiksugu mõtteid; et ihulikku põlwe wähegi parandada, olewat ta walmis nagu Pühajärwel 1841 mässu tõstma. Karistuse wäesalkadest, kes maad mööda ümber käiwad, et looda Fählmann waigistust. Usaldust ja liginemist ei wõiwat mitte malkadega sisse taguda, waljus ja järelandmatus sundiwat rahwast maalt wälja rändama ja seda ei wõidawat ometi soowida. Fählmanni julgel ja osawal eestkostmisel ei olnud tagajärge. Meie kodumaa wõimumeeste silmad olid eestlaste ja iseeneste kahjuks nagu pimedusega lõõdud. Kuid Eesti kirjameestest on Fählmann esimene, kes meie kodumaa olud talurahwale leidis wäljakannatamata olewat, neid arwustama hakkas ja rahwa põlwele kergitust nõudis. Oma rahulolematust ei ole ta Eesti keeles rahwa enese

Fählmann kui
rahwa kaitsja.

1) Wördle: P. Eichenfeldti mälestused Teisest Pühajärwe sõjast. E. Kirjandus IV a., lhk. 465 j.

2) Scriptorum rerum Livonicarum, lhk. 681.

3) Minu tüli Nolckeniga 1842. Postimees 1899, nr. 282—283.

Seisukoht rah-
wuse küsi-
muses.

kuuldes mitte awaldanud. Esiteks ei saanud Fählmann üle-
üldse palju mahti Eesti keeles kirjutada, teiseks olid Eestis
just ärewuse ajad, mil sarnane awalik ülesastumine oleks
wõinud rahwale ja tema enesele kardetawaks minna. Peeti
ometi Fählmanni juba isiklikkude arwamiste awalduse
pärast mässajaks ja lasti teda pärast seda waidlust Nolckeni
kaebtuse peale kindralkuberner Pahleni ette kutsuda,
kus teda hoiatati ütlustes wõimalikult ettewaatlik olla.
Lõpuks peame weel Fählmanni seisukohta rahwuse küsi-
muses puudutama. Oma rahwast ta ju armastas, wõttis
tema saatusest südamest osa, Eesti keelt pidas ta üli-
ilusaks kunstitööks, mida sünniks harida ja kindlustada, ka on
ta uhke Eesti rahwa herrandlikkude omaduste üle. Kuid ratsio-
nalistliku ilmawaate juhil kaldus Fählmanni tuntawalt kos-
mopolitismuse poole. Iseseiswa kultura loomist eestlaste
jaoks ei kiitnud mõistus heaks ega uskunud Eesti rahwa
edasikestmise sisse, sellepärast arwas ta paremaks, et Eesti
rahwas Saksa kultura sekka ära kaoks. Nagu Reiman
seletab, poolitasid süda ja mõistus Fählmanni kaheks.
Süda hoidis Eesti rahwa poole, käskis tema iseloomu alal
hoida, mõistus kaldus saksastamise poole ja käskis Eesti
keelt selle tarwis harida, et haritud keele abil ümberrahwus-
tamine seda libedamalt wõiks sündida. Rahwa ihulikku põlwe
tahtsid aga süda ja mõistus ühtlasi parandada. Siin said
mõlemad ühele häälele ja see andis kauni kõla. Kui meie ka
Fählmanni praeguses mõttes iseteadwaks rahwuslaseks ei
wõi nimetada, tema ülestähendatud rahwamälestused ja ilut-
semine Eesti muinasajas ning rahwaluules oli pinnaks,
milles hiljem rahwusliku iseteadwuse seeme hakkas idanema.

Friedrich Reinhold Kreutzwald.

Rahwuslik seis-
ukoht.

Palju selgem ja vähemalt teoretiliselt kindlam oli rah-
wuslik seisukoht teisel suurel ilutsejal rahwaluules, kes Fähl-
manni tööd jätkas ja selle iluhoone üles ehitas, milleks Fähl-
mann ehitusekiwa kokku kandis — Kreutzwaldil. Tema ei
ütlenast mitte nende seltsis käiawat, kes kõik tulewat
headust ja tulu eestlasele sellest arwawad tulewat, et
nemad oma emakeele, mälestused ja kodused wiisid
ära kaotawad ja endid rohkempakkujatele ära müüwad,

nõnda et nendest aegamööda kas wenelased ehk sakslased saawad. Kreutzwald peab ennast Eesti sõbraks ja soowib, et Eesti keel eestlasele selleks saaks, mis Soome keel soomlastele, nimelt rahvusliku kultura kandjaks.¹⁾ Seega on meile kuulus kirjamees ise seisukoha kätte näidanud, kust tema elu ja töid tuleb waadelda.

Friedrich Reinhold Kreutzwald noores eas.

(Hueberi maalitud pildi järel.)

Friedrich Reinhold Kreutzwald, kingsepa Juhani poeg, sündis Jõepere mõisas Kadrina kihelkonnas

Kreutzwaldi
noorpõlv.

¹⁾ Kreutzwald Koidulale 21. aprillil 1868. Kirjawahetus I, lhk 157 j.

14. detsembril 1803.¹⁾ Et laps orjapõlwes sündinud, ei olnud isal temale priinimegi päranduseks jätta. Köneldakse, isa olnud Ristimetsa talust pärit ja selle järele hakatud kingsepa perekonda esiwanemate talu järele Ristmetsaks hüüdma, ja Rakwere koolis muudeti see Kreutzwaldiks ümber.²⁾ Täies eas on Kreutzwald weel wahel Widri Rein Ristmets kirjutanud. Kreutzwaldi isale sai õnn osaks, et ustawa ja ausa teenistuse eest tema põlwe parandati ja ta pärisorjusest wabaks lasti. Kui Widri alles aastane oli, asusid wanemad Jõeperest Kaarli mõisa elama. Isa sai seal aidameheks, ema mõisaperenaiseks. Siin saatis lapsuke oma esimesed eluaastad mööda. See aeg awaldas pärastpoole Kreutzwaldi elu ja töö kohta suurt mõju. Moonakate lastega mängides omandas ta rohke tagawara rahwa kõnekäändusid, kujukaid mõtteawaldusi, tarku sõnu ja pilkamise nooli. Siin nägi ta sugurahwa willetsat elujärgi, siin külwati ta südamesse esimene rahwuslik seeme, mis hiljem wägewaks puuks kaswas. Kaarlimõisa wallas oli rahwasuus suur hulk rahwalaule ja muinasjutte liikumas. Pikil talweõhtutel läks aidamehe poeg mõisa peretuppa, kus wallast tulnud orjawaimud wokke wuristasid ja seal juures muinasaja mälestusi meele tuletasid. Leekiwa ahju ees istudes ja tulejalga piirgusid seades kuulas ta siin ahnelt lugusid, mida orjawaimud laulus ja kõnes ette kandsid. Siin tutwustas Kreutzwald ennast esimest korda ka Kalewipojaga. Wana mõisa teener Kotlep Jankowits oli suur laulik, kes mõnda Kalewipoja lugu peast teadis. See pidi ikka uuesti ja uuesti neid lugusid noorele kuulajale kordama, kes neid suure ihaga alla neelis ja meeles pidas. Sellest ajast peale mõlkusid Kalewipoja mälestused Kreutzwaldi mõtetes. Juba kümne aasta wanuses käis ta Arukülas Kalewipoja hobusejälgi ja Linnamäel Kalewipoja peaaset vaatamas, mis läbi Kotlepi kõned jaujud muistsest õnnest ja elust weel elawamates wärwides ta mõttekujutust elustasid.

Mõisas elades nägi Kreutzwaldi isa seda kasu, mis haredusest tuleb ja püüdis ka oma poega jõudu mööda koolitada. Et poisil kaks mõisnikku waderiks olnud, siis ei keeldud teda linna kooli saatmast, mis õigus sel ajal ainult wähele wabakslastud wanemate lastele osaks sai. Esmalt pakkus ema pojale seda, mis ta mõistis, siis wiidi poeg 1815

¹⁾ W. Reiman, Friedrich Reinhold Kreutzwald. Kiwid ja killud I, lhk. 129–72. Kreutzwaldi sajas sündimispäew. Sirwilauad 1904, lhk. 1–19. Lasteleht 1904 nr. 1–4.

²⁾ M. J. Eisen, Fr. R. Kreutzwald. Tähtsad mehed I.

Rakweresse köstri Gööki kooli, ilma et ta weel sõnakest Saksa keelt oleks mõistnud. Poolteise aastase õppimise järele jõudis Kreutzwald siin nii kaugele, et teda kreiskooli wastu wõeti. Kuid isa kasin palk ja wäike warandus, mille wargad weel pealegi üle waadanud, ei lubanud poega kauem kreiskoolis pidada, kui 1½ aastat. Sellest hoolimata, et 1819 orjadele wabaduse koit tõusis ja inimestele inimese õigused tagasi anti, pidi Kreutzwald koolist koju jääma. Noort priiust ja wabamat liikumise-õigust tarwitades asusid Kreutzwaldi wanemad juba priiuseaastal Hageri kihelkonda Ohulepa mõisa elama. Isa oli siin walitseja koha saanud. Seegi elukoha-muutmine oli Kreutzwaldile kasuks. Ohulepas tegi ta wana „toapapa“ Jakob Fischeriga tutwust. Mõisa wana toapoiss, kellele armuleiba anti, oli nagu elaw raamat. Arutu hulk wanu laule ja jutte mõistis ta peast, muu seas ka palju lugusid Kalewipojast. Selle wanakese jutustused täiendasid seda, mis Kreutzwald warem Kotlepilt kuulnud. Sel ajal hakkas Kreutzwald juba neid rahwamälestusi üles tähendama, mis temale iseäranis meele järele olid. Et „toapapa“ külatohtri ametit pidas ja inimestele wahel aadrit laskis, ärkas ka ta noorel sõbral himu arsti elukutse järele. Kuid esiotsa ei wõinud waeste inimeste laps weel niisuguse kõrge plaani täitmise peale mõelda. Wanemate soowi järele läks ta Tallinnasse „Karu kontoris“ kaupmeheks õppima. Aga et nooremehe meel ja mõte kõrgemate asjade peale käis, tema hinge luule ja aated täitsid ja ta sellepärast, kus iial mahti sai, alati raamatute kallal oli, saatis kaupmees ta aasta pärast wanemate juure koju tagasi. Kreutzwald ei olnud kaupmeheks loodud, sest temal puudus kaupmehe paenduw iseloom, kawalus ja keeleosawus. Ohulepas sai ta wennaste koguduse hoolekandja Gengega tuttawaks. See andis nooremehele nõu, ennast kooliõpetaja ameti peale ette walmistada. Seks astus Kreutzwald Tallinna kreiskooli, kus juures keegi koolidirektor selle tingimisega prii korteri ja söögi andis, et Kreutzwald hiljem rüütelkonna poolt asutatawa seminari kooliõpetajaks hakkaks. Eesti kirjamees O. R. von Holtz sõitis nädalas korra Keilast Tallinnasse kooliameti kandidaatidele Eesti keele tundisid andma. Holtz laskis neid kuulsamate Saksa kirjanikkude töid wabalt Eesti keele tõlkida. 1823 lõpetas Kreutzwald kreiskooli ja tegi alguskooliõpetaja eksami. Et rüütelkonna seminari asi katki jäi, sai Kreutzwald kohustustest wabaks ja wõis endale ise kohta walida. Lühikest aega oli ta Tallinnas kooliõpetajaks, kuid see amet ei olnud talle meele pärast. Ta õppis wabal ajal wanu keeli ja muid

õpeasju edasi, et ülikooli pääseda ja sai 1825 gümnaasiumi lõpueksamiga toime. Sedamaid astus ta Peterburi sõjawäe arstiteaduse akademiasse, aga et siin poliitiline ärewus rahulist teaduslikku tööd takistas, asus Kreutzwald kodumaale ja laskis ennast 1826 Tartu ülikooli arstiteaduse osakonda üles võtta. Siit leidis ta juba Fählmanni eest, kes ka samale sihile püüdis. Professorite Erdmanni, Deutsch, Maieri ja Sahmeni juhatusel tehti siin hoolsasti tööd. Iseäranis kiitnud Sahmen Kreutzwaldi ettevaatlikku, hoolast ja wäsimata loomu ja suurt waimuannet arstiteaduse tegelikus osas, kus tema otsus ikka pihta käis. Peale arstiteaduse kuulas õpihimuline ja edasipüüdja noormees veel hoolega Morgensterni ettelugemisi esteetika ja Saksa kirjanduse üle. Ülikooli wahetajal sai Kreutzwald Ohulepas luulerikka Jakobiga kokku, kelle suust ta ikka peale uut lauluwara korjas. Noormeest ühendas selle raugaga waimline sugulus. Ühes tõsiste ja naljakate lugudega wahwate meeste ja Kalewite käikidest päris Kreutzwald sellelt imelikult nägijalt ka selle waimu, kes kõrge luulelennu tõttu maised asjad hoopis ära unustas ja tunderikkas aadete ilmas wiibides iseenda luulekujusid ihusilmadega arwas nägewat.

Kreutzwald arsti-
ametis.

Kui Kreutzwald 1831 ülikooli lõpueksami teha tahtis, pääsis kodumaal mitmes paigas kolera lahti, mille wastu noored arstiteaduse jüngrid pidid wõitlema astuma. Ka Kreutzwald wõttis sellest wõitlusest Riias, Wastseliinas ja Tartus tegelikult osa. Sellepärast sai ta alles 1832 mahti lõpueksami teha, kus juures ta arstiteaduse doktoriks tõusis. Järgmise aasta algul wõttis ta Wõrus linnaarsti koha wastu ja astus siis Marie Elisabeth Saedleriga, kes Mecklenburist pärit, abielusse. Kreutzwaldi abikaasa oli selge mõistusega, kange-
tahtmisega naisterahwas, osaw majapidaja ja suur inimeste tundja. Wististi oli ka see tema mõju, et waimustatud eestlase enese lastest sakslased kaswasid. Esiotsa oli Kreutzwaldil Wõrus puudusega wõitlemist, kuid hiljem laienes tema arstitegewus ja ühtlasi sellega ka tegewus Eesti kirjanduses. Kreutzwald oli pakkumises teistele ülihelde, kuid wastuwõtmises liig wiisakas ja tagasihoidlik. Waeseid on ta alati tasuta arstinud. Sellest siis tulnud, et tohtril enesel wahest sõrmed põhja puutusid ja ta abikaasa tihti sunnitud oli, taga-
uksest neid tänu ja lugupidamise märkisid wastu wõtma, mis mees eestuksel tagasi lükanud. Alles hiljem hakkas ta sellest aru saama, et kes ikka halastaja Samaria mehe osa tahab mängida, see ise halastamata häda küüsi langeb ja pidas siis tarwilikuks mustade päewade eest hoolt kanda.

Ometi jäi tema terwel elueal arstitegewuse juhtmõtteks see sõna, mis ta tänulikkudele wõrulastele siis ütles, kui nad 70. sünnipäewaks teda tõrwikutega teretamas käisid: „Inimesearmastus ja heldus on arsti elukutse hing.“ Iseäranis osaw oli Kreutzwald haiguste äratundmises. Sellepärast pidasid niihästi rikkad kui waesed hädalised tema teadmisesest ja wõimisest lugu ja otsisid temalt abi, iseäranis lastehaiguste wastu, mis ta eritööwäli oli. Wahest ohwerdas ta selleks oma une, et waesematele hädalistele ise kodus rohtusid walmistada. Nõnda tegi tema 44 aastat oma kannatajate kaaswendade heaks wäsimata tööd, kuni wanaduse nõrkus 1877 teda sundis arstiametist lahkuma. Wiimsed elupäewad saatis ta kui rauk Tartus oma wäimehe G. Blumbergi majas mööda. Juunikuul 1882 käis ta Op. E. Seltsi soowil Peterburis Dr. Karellile ametijubileumiks õnne soowimas, kuid sai sel teekonnal külmetada ja langes oma wanale haigusele, wähatõbele, ohwriks. 13. augustil 1882 heitis ta hinge. Ta põrm sängitati Tartu Jaani kirikuaiale tammede ja pärnade wilusse wiimsõle puhkusele.

Arstliku tegewuse kõrwal püüdis Kreutzwald sugurahwa elujärge kõigest jõust parandada. Selleks kihutas teda puhas armastus kodumaa ja rahwa wastu, mis waba oli omakasust ja inetust turutrummi löömisest. Köstri isandatega kokkujookswat raamatukirjutamise himu arwab ta sellest saanud olewat, et tema Rakwere köstri Gööki käest oma algushariduse sai. Tõepoolest algas Kreutzwaldi kirjanduslik tegewus wara ja oli sellel hakatuses köstrite kirjandusega sarnasust. Juba kooliõpilasena kirjutas ta „Waga Jenowewa eluloo“ Eesti keele. Üliõpilase põlwes tõlkis ta Saksa luuletajate Schilleri ja Göthe laule. Wiimsed andis ta hiljemini „Angerwaksade“ nime all 1868 trükki, kui mitmed teised juba ennem tõlgitud töödega olid ette astunud. Kreutzwaldi awalik tegewus Eesti kirjanduses algab 1840, mil Zschokke eeskujul kirjutatud „Wiina-katk“ ilmus. See oli laadi poolest samasugune õpetlik jutt, nagu neid waremalt juba Luce, Holtz ja teised praktiliste otstarwete täitmiseks olid kirjutanud, ilma et neilt luuleilu oleks nõutud. Kuid Kreutzwald kirjutas sügawamõttelisemalt ja waimurikkamalt, kui keegi Eesti kirjanik enne teda. Kreutzwaldi kirjad äratasid ja nõudsid waimuärksust ja terawat arusaamist. Kreutzwald on filosof meie wanemate kirjameeste hulgas. Ta keel ja ütlemlise wiis

Kreutzwaldi
õpetlikud
kirjad.

oli pisut kunstlik, keeruline, sellepärast ei lagunenud tema tööd mitte nõnda laiali, nagu näituseks Jannseni omad, milles lihtrahwa keelt ja kõnet järele aimati. Kreutzwaldi tuumakatest mõtetest võisid ainult üksikud rohkem edenenud lugejad täiesti jagu saada. Nagu teised selleaegsed kirjanikud, ei walinud Kreutzwald enesele kirjanduses mitte kindlat tööpõldu, waid püüdis oma tegewusepiiri võimalikult laiendada ja rahwale, kes pimeduses wiibis, waimuküünlaga igasse nurka walgust saata. Sellepärast ei ole tolleaegses kirjanduses ainustki haru, millele Kreutzwald mitte uusi oksi külge ei oleks jätanud. Siiski võiksime hõlpsama ülewaate pärast tema kirja-töid õpetlikkudeks ja ilukirjanduslisteks ära jagada.

Õpetlikkudel kirjadel oli praktiline otstarwe. Neis wõitles Kreutzwald waesusega ja rumalusega, mis käsi käes käies rahwast kanmitsas hoidsid. Kui hariduse edendaja püüdis ta oma õpetlikkudes kirjades kõiki rahwaelu küsimusi seletada, nagu: majapidamist ja põllu- ning aiatööd, lastekaswatamist ja terwisehoidmist, kodumaa tundmist ja üleüldist haridust. Teoorjuse, hooletuse ja laiskuse tõttu jäi talupoeg weriwaeseks. Tuimusest ja hooletusest tõuswa waesuse wastu astus Kreutzwald südilt sulega välja. Nagu eespool öeldud, püüdis Õp. E. Selts õpetlikka raamatuid rahwa walgustuseks laiali laotada. Seltsi kulul ilmuwas Tarto- ja Wõrromarahwa Kalendris ja pärastpoole Maarahwa Kasulises Kalendris, mis Kreutzwaldi toimetusel 30 aastat otsa ilmus, pakuti ühtelugu kirjatöid, milles selle üle juhatust anti, kuidas meie „meelemõtlemisega peatoidust ja ihukatet peame muretsema“. Nagu mõni wilunud põllumees hoiatab Kreutzwald talupoega, et ei tohi mitte ühteainust õlekubuega heinatuusti ära müüa. „Wõtke—õpetab ta—kõik umb-rohu juured ja mättad välja kiskuda ja rohkesti sõnikut panna, küll siis põld leiba annab. Jääwad õled ja heinad müümata, siis wõib rohkem lojuseid pidada, mis läbi suisel ajal mõnda rubla raha wõimüümisega sisse tuleb ja wõib weel sügisel pealegi lehmamullika ehk härjawärssi turule wiia. Niisama saab nõukas peremees hobusetallist ja weiselaudast rahakopikaid. Peale selle wõib põllumees mesilinnupuudest, kanepi-aiast ja linawäljalt iga aasta raha saada, kui wili peaks äpardama. Iseäranis tuleb weel kartulid nime-

tada. Kus seda kallist Jumala annet rohkesti maha tehakse, seal ei wõi iial leiwanälg kewadisel ajal kätte tulla.“ Isegi metsakaswatamist ja soodekuiwatamist, linade harimist ja aiatööd on ta sel ajal rahwale soowitanud ja neid põhjusõpetusi rahwa sekka laiali laotanud, mis praegugi weel majapidamise aluseks peetakse. Suurelt osalt on ka need lugemised mõistliku majapidamise edendamiseks määratud, mis „Sipelgas“ 1841 ja 1861 ilmusid. Siin hurjutab tema laisku ja tuimust, mida ta kui arst tähele pannud. Ta seab sipelga Wirkuse laiskadele eeskujuks, käseb vähem magada, hommi-kuti warem üles tõusta ja aega õieti tarwitada. Edasi tuletab ta neile, kes tööpuuduse üle kaebawad, meele, et koduse käsitööga, nagu kangakudumisega jne., wõiks prii aega kasuga ära tarwitada ja hoiatab asjata rahapillamise eest. Pillamisele meelitas iseäranis kuri joomine, mis ülekäte kippus minema. „Mitmes pimedas paigas — kirjutab ta 1840 — lakuwad mehed, naised ja lapsedki wiina endale hukatuseks, mis eluõnne ja hingerahu neilt kaotab ja mitu korda kuri idu juba emapiimaga lapse sisse läheb, et laps kui rabasoo mänd kängu ja kiduraks jääb.“ Joomise wastu kirjutas ta ülemaltähendatud raamatu „Wiina-katk“. Jutu wiisil näitab Kreutzwald siin wiinajoomise häwitawat mõju rahwaste ja üksikute inimeste kohta, hoiatab noori ja wanu selle põrgupaela eest ja soowitab paremaks abinõuks wiina täielist ärawandumist ja kasinuse-seltside asutamist, nagu seda ennem Amerikas ja Inglismaal sündinud. Wist oli ka Kreutzwald see, kes paar aastat hiljem „Ue aasta sowimises“ kasinuse ehk parajuse sõpru palus, ei mitte üksnes joodikuid, waid ka auwäärt mehi, kes tänini meelt mööda wiina pruukinud, seda korraga maha jätta. Kreutzwaldi mõjul asutas J. G. Schwartz Põlwas esimese kainuseseltsi, kelle liikmete arw 940 peale tõusis.

Kreutzwald leidis, et meie rahwas teadmiste õppimise poolest Lääne-Europa elanikkudest, kes kiirel sammul edasi rühkisid, kaugele maha jäi. O. W. Masingi „Pühapäewa wahelugemised“ seletasid mõneski asjus pimeduse udu, kuid suuremal osal oli ikka weel wahelik armsam kui selge paluke. Masingi eeskujul kawatses Kreutzwald suuremat kogutööd „Ma-ilm ja mõnda, mis seal sees leida“ wälja anda, mis annete kaupa pidi ilmuma ja nagu mõni wäike üleüldiste teaduste raamat lugeja silmaringi wõimsalt laiendama

ning ühtlasi wagat südametunnistust kosutama. Teadmine ja waga südametunnistus olewat warandused maailmas, mida mingil juhtumisel tuli ega wesi ega waras meie käest ei suuda riisuda. Raamatu kawa oli laialine ja mitmekesine. Selles leidsid ruumi seletused maailmast, elajatest, wõõrastest maadest, kunstlikkudest töödest ja leidustest ning tululikud arstiteadlikud juhatused õnnetuste ja haiguste puhul. Need osad käiwad igast andest läbi. Raamatut kaunistasid ilusad pildid. Suurte lootustega asus Kreutzwald 1848 tööle, kuid juba aasta hiljem 5. ande ilmumisel peab ta teada andma, et ettewõtte osawõtmise puuduse pärast katki jääb. Selsamal ajal ilmuma hakkaw Jannseni „Sõnumetooja“ leidis head wastuwõtmist ja näitas selgesti, mis keelel rahwaga tuleks kõneleda, kui ta peab kuulatama jääma. Kuiwad kirjeldused lähewad igawaks. Sellepärast wõttis Kreutzwald nõuks, Jannseni wiisil jutustusi pakkuda, mis teadmist ja silmaringi laiendawad. Pealkirja all „Maa- ja mere-pildid“ jutustas ta kolmes andes (1850—1861) huwitawaid reisi- ja jahijuhtumisi ja nähtusi Lõuna-Afrikast, Tseiloni saarelt ja Põhja-Jäämerelt. Wahe peal ilmus tükikene üleüldisest ajaloost „Risti-sõitjad, tõsine jutt neist püha aua rändajaist“, milles Kreutzwald weel rohkem aine wäljawalimises ja käsitluses Jannsenile läheneb.

Kolmandaks pakkus Kreutzwald rahwale weel õpetust oma eriteaduse põllult. Rahwa terwiseolud olid wiletsas korras, sellepärast kirjutas Kreutzwald 1852 „Lühhiikese õppetuse terwise hoidmisest“, mis „Koliramatu“ neljanda jaona ilmus. Siia on lühidalt ja arusaadawalt kõik üles pandud, mis üleüldiselt terwisehoidmises waja tähele panna. Kui ta juba arstiameti oli maha pannud, leidis ta mahti eluteel kogutud arstiteadlikka õpetusi üles tähendada ja 1879 „Kodutohtri“ nime all trükki anda, „et teda mitte wõlgniku nime all mururüppe ei sängitataks“. Oma terve elu oli ta rahwa põlwe parandamiseks pühendanud, seda sihti mööda töötab ta ka weel siis edasi, kui wanadus elukutsest sundis lahkuma. Kui ka palju sellest, mis Kreutzwald kirjutas, kiirelt edenewa uuema aja arstiteadusega enam kokku ei käi, oli tema arstiteadlikkudel kirjadel omal ajal wäga suur tähtsus ja mõju. Meie näeme, et Kreutzwald mitte üksnes luulele ja iluhelidele ei elanud. Rahwas oli sel ajal alles tuim ja harimata. Selle-

pärast oli waja esiti õpetlikkude kirjade kaudu rahwaharidust edendada. „Siin murdis Kreutzwald hiigla jõuga seda maha, mis eestlase waimu kammitsas hoidis ja tõi tema waimuwalda heledat walgust, nagu seda enne polnud nähtud.“ Sellepärast nimetab W. Reiman teda meie rahwa suuremaks ja ustawamaks koolmeistriks.

W i r u l a u l i k u

l a u l u d.

Kotupannud ja wäljaannud

F. R. Kreutzwald.

Tartus 1865.

õ. Laakmanni fulu ja firjadega trüfitud.

Weel rohkem kui Kreutzwaldi õpetlikkudel kirjatöödel, on tema luuletoodetel tähtsust ja wäärtust. Kreutzwald on Eestis esimene genialne luuletaja, kellele muusad eluajaks truuks jäid. Tema töödes walitseb tõsine luulewaim, mis hinge ülendab, waimu kosutab, inimese nagu kotkatiiwul põrmust

Kreutzwaldi
luuletööd.

pilwedele tõstab.¹⁾ Ilukirjanduslikkude toodetega, tõlgitud lauludega „Angerwaksad“, algab ta kirjaniku tegewust. Neile järgneb Bürgeri järele tõlgitud ballad „Lenora“ (1851), mis keele poolest weel suuri puudusi awaldab; siis ilmub 1854 „Sõda“, milles meistri osawus regiwärsi tarwitamises ilmub. Selle järele annab Kreutzwald 1857—1862 „Kalewipoja“ ja 1865 „Ennemuistsed jutud“ trükki, laseb 1865 „Wiru lauliku laulud“ ilmuda, kuhu kõik senised luuletööd kokku kogutud, tõlgib kurbmängud „Tuletorn“ (1871) ja „Wanne ja õnnistus“ (1875) seotud kõnes Eesti keele, awaldab Witscheli waimulikud laulud „Rahunurmede lilled“ nime all ja lõpetab siis oma kirjanikusliku tegewuse kunsteepose „Lembituga“, mis alles pärast luuletaja surma (1885) ilmus.

Luuletaja ideal.

Suurt wiljarikkust just Kreutzwald ei awalda. Tema algupäraste luuletööde arw on väike, kuid seda rohkem need ning ümberluuletatud tõlked oma sisemise wäärtuse poolest kaaluwad. Tõlgetest wõib Saksa lauliku Lenau mõju selgesti tunda, nagu ta ka Saksa laulikute eeskujul endale nime walib ja sündimise koha järele ennast „Wiru laulikuks“ nimetab. Sellenimelises laulus awaldab Kreutzwald ka oma luuletaja-ideali ja eesmärgi:

Kellel taewas kallist kinki,
Lausa laulu annet annud,
Mõisterikkust pähe pannud:
Seda istutagem pinki
Pajataja laua taha,
Et ta laulu lahutelles,
Õilmekesi otsutelles
Lepitaks maailmas paha.

Kurb põhjus-
joon lüürikas.

Maailmas paha lepitada, wastikuid olusid elus ilustada ja elu wilude tuulte wastu idealidest warju otsida — see on laulik-arsti luulesiht. Kreutzwaldi lüürikas heliseb kurb põhjustoon, tema lauludest kuuled mõtteid, mis muret, kaebamist, elutühjust ja surma kujutawad, kuna meid sealjuures luuletaja kõrge paleuslik waim mullapinnast nagu ülespoole tahaks tõsta.²⁾ Pea leinab laulik oma noorepõlwe armu Suntsi Marit taga, kelle warasest surmast „Paar sammukest

¹⁾ J. Bergmann, Lauluisa laulud. Linda 1903, jõulunummer lhk. 18.

²⁾ J. Kunder, Eesti kirjandus koolile ja kodule, lhk. 15.

rändamise teed“ teatust annab, pea oma ema ja tütart ja kadunud sõpra Fählmanni, pea toowad möödaläinud ajad ja muutunud olud luuletaja hinge leinaelewuse:

Nii kui sõbrad teretawad,
Teretab mind mõni paik;
Aga süda läheb nukraks,
Minu armsad kadund kõik.
Ikka weab weel teerada
Läbi metsa pimedas,
Aga õhtu ei too ema
Wastu tutwa sammuga.

Kreutzwald waatab elu ja selleaegiste olude peale tumedal pilgul. Kahtlus — kirjutab ta Koidulale — on minu küljes sündinud haigus. See kaswas tähendatud ajajärgu individualismusest välja: hakati isiku hingeelu tähele panema, enese ja teiste tundmusi analüserima ning luuletustes neid awaldama. Hingeelu tähelepanek sigitas kõrgendatud tundeelu ja kui see kareda igapäisusega kokku puutus, lõi tema meelenukrust ning andis luulele kurbliku laadi. Suures hulgas lauludes kirjeldab Kreutzwald minewiku udu ja ööd, sest et öö oma saladusrikkuse ja unistusega kõige rohkem luuletaja hingeeluga kokkukõlas seisab.

Ehatäht, sa kahwatanud,
Pilgud, waatad kurwalte,
Jälle on üks päew meil läinud
Waikse surma rahuks.
Kerged õhtu pilwekesed
Ruttawad kuu paistele,
Koowad kahwand roosikesed
Surnupärjaks päewale.

Elegilised laulud tekkisid Kreutzwaldi elusaatuse sunnil ja awaldasid tema tõsiseid tundmusi. Tütre Ottilie warane surm lõi isa südamesse parandamata haawa. Leinamine Fählmanni järele tuletab sõpruse kultust meele, mis romantilisel ajajärgul nii moodus seisis. Aga ka muidu awaldab Kreutzwaldi lüürika romantismuse jooni. Need ilmuwad näituseks „ihkawa meele igatsustes“, ja asju, mis ta igatseb, nimetab ta „sala sõnumeteks parematest päewadest, armsamate aegade ilust ja imemaast“, kust

— mul paistwad kallid luhad,
 Haljad noored igawest,
 Oleks tiiwad mul ja oimed,
 Siis ei hooliks kaugusest.
 Kaunid laulud helisewad,
 Mis kui taewa rahu heal,
 Kerged tuuled wihisewad
 Õhku lilledest, mis seal.
 Kuldsed õunad, kuldsed marjad
 Hiilgwad paksust lehtedest,
 Õitserikkad lillekarjad,
 Kel ei talwe närtsimist.

Rahwuslikud
 helid.

Kreutzwaldi lüürikas kuuldu ka juba Eesti rahwuslikka helisid, ehk küll sõna „rahvus“ ise hiljemini loodi. Ennast awalikult eestlaseks nimetades püüab ta haritud eestlastele oma rahwuse kinnipidamises head eesmärki anda. „Mis sest wiga,“ kirjutab ta „Sipelga“ II andes, „kui eestlane Saksa keelt õpib ja tuderitud meheks saab, aga tema peab oma südames sugurahwa wastu truuiks jääma . . . Ma olen õige uhke selle peale, et ennast eestlaseks tohin nimetada. Neid wäetid kahetsen ma kõigest südamest, kellel puna palgesse tõuseb, kui kogemata awalikuks ilmub, et nad Eesti poisikesed olnud.“ Küll ei suuda halwaks peetud ja põrmuni alandatud Eesti rahwas, „kidur wõsukene“, Kreutzwaldi „laulma sundida“, seks oli waja wana waba Eesti õnne ja ilu näha, kuid praegusel ajal wõiwad ainult kodukohaja emakeel tema kandle helisema panna. Ehk ta küll wõõrsil ilusaid kohte näinud ja kaunid keeli õppinud, ei suuda need hinge soojendada, ega armsaid mälestusi kodumaast ja emakeelest tema südames kinni matta.

Kui hiljem kuulsad mehed
 Mind sõbraks nimetand,
 Kät andes kõrges paigas
 Mind lahkelt teretand,
 Siis igatsus mind ajas,
 Et wõõras mägedes,
 Ehk wäikses metsa warjus
 Ja kaunis orgudes:
 Ma pidin laulu looma,
 Kust hüüdis Eesti heal,
 Mis mõnda südant wõitnud
 Ja mitmel keele peal.

Wägewalt äratas ka rahwuslikku tunnet W. Hauffi eeskujul luuletatud ood „Priiusele“ ja paar laulu, milles wälja-

rändajate ainelist ja waimlist wiletsust kujutatakse ning eestlasi manitsetakse kodumaale jääma. Kuna Kreutzwaldi perekonnas olude sunnil Saksa keel ja meel walitses ja luuletaja ise rahwuslikus mõttes alles ärataja osa etendas, kelle hüüded selleaegses haritud ringkonnas weel wähe wastukaja leidsid, siis on küll arusaadaw, mispärast Kreutzwaldile iseäranis peale Fählmanni surma üksilduse tundmus peale kippus: „Üksinda, lindu, laulan ma lusti, kukun üksi, kurba kägu!“ Seda suurem on Kreutzwaldi rõõm, kui koit Eestis tõuseb, eelpool awaldatud mõtted wiimaks nooremate hulgas wastuwõtmist leiawad ja ta Koidulas sõbranna ning ühtlasi Eesti naisterahwa ideali näeb, kes Kreutzwaldi püüetest täiesti aru saab ja rahwuslikka tundmusi jagab. Kui Koidula seda mõju kirjeldab, mis Kreutzwaldi laulud tema kohta awaldanud ja teda „Eesti lauluisaks“ kutsub, siis wastab ta: „Nüüd wõin rahuga wiimsel õhtul käed rinnale panna ses mõttes: üks süda on sind mõistnud“.¹⁾

Kreutzwaldil on sügawad usulised tunded, mis iseäranis waimulikkudes lauludes ilmsiks tulewad. Kreutzwaldi usk ei ole mitte teatawate dogmade ja ususüsteemi seletamine, seesugust süsteemi õpetamist tema wihkab. Tema „Rahunurme lilledele“ on konsistorium esmalt trüki- loa andmata jätnud, sest et neis lauludes Jeesust „targaks“ oli nimetatud. Kreutzwaldi usk on kõrgemate tundmuste awaldus — nii siis täiesti romantilik, sest luule ja usk jooksewad romantikustel tihti ühte, luule on neil produktiiviline usk. Sügawate usutunnete peale waatamata ei wõi Kreutzwald rationalistina kiriku dogmadega ega nende kuulutajatega sõbrustada. Tema elupüüe oli rahwaharidust tõsta ja mõtlemise jõudu kaswatada. Siin juures pörkas ta niihästi kiriku dogmadega, kui ka pietismust edendawate õpetajatega kokku, kes ilmalikust teadmisest ja mõistuse harimisest arwasid kirikule kahju tõuswat. „Minu jalad“, kirjutab ta Koidulale — „ei kõnni kitsas pappide kammitsas, mispärast ma kõigest wäest ja rammust rahwast püüdsin juhatada, et järelmõtlemine meid aegamööda kaugemale wiib, kui kõik kiidetud järeleuskumine, mis juures meie oma pisukest küünalt ei tohi tarwitada.“ Rationalistlikud waated lahutasid

Usuline
seisukoht.

¹⁾ Kreutzwald Koidulale 7. jaan. 1868.

Kreutzwaldi kiriklastest ja nende poole hoidjatest; sellest siis ka tuli, et ta wagatsewat ja kiriklikkust kuulutawat Jannseni ei wõinud sallida. Kreutzwald nõudis rahwale rohkem ilmalikku haridust, kui poolwaimulik rahwakool sel ajal suutis pakkuda. Edumeelsete mõtete pärast süüdistas Jannsen teda tuletikkude andmises rahwa kätte, nimetas teda ülitargaks waimuks, kellega wõideldes ikka karkus oled, kuid oma süüdistuse põhjenduseks ei toonud Jannsen tõendusi.

Eepilised luuletööd.

Kuid mitte lüürika ei ole Kreutzwaldi muusa päris kodu. Tema lüüriline soon tuksub wõimetult. Kreutzwald on peasjalikult didaktiline eepika luuletaja, eepiline osa on tema luuletoodetest kõige wiljakam ja tähtsam. Selles tegi tema hakatust wanaaegse satirilise elajate-eepose „Reinwader Rebase“ eestitamisega (1848—1850). Patuses maailmapiielis, nagu Goethe seda eepost nimetab, näidatakse mõistu inimlikus seltskonnas ettetulewaid wigasid, rumalust ja õelust. Reinuwader Rebane on lihtrahwale küll kõige tutawam Kreutzwaldi kirjadest ja üks loetawamatest raamatutest üleüldse. See on keeleliselt klassilik ja, wõib olla, kõige parem Kreutzwaldi proosaline kirjatöö. 1851 aastal tõlkis Kreutzwald Bürgeri balladi „Lenora“, mis rahwa suust saadud muinasjutu alusel luuletatud. Mõrsja, kes oma kallimat sõjast ootab koju tulewat, ei taha ennast saatuse tahtmise alla anda ja pealepandud koormat ära kanda, waid nuriseb Jumalaga ning inimestega: „Ei ole armu Jumalal, ei õigust kuskil taewa all.“ Ema soowib, et tütar kaduwat põlwe unustaks ja tulewase õndsas põlwe peale mõtleks, kuid Lenora seletab, et tema ilma Willemita ka taewalist põlwe näha ei taha. Selle eest tabab teda hirmus nuhtlus: lahingus langenud peig ilmub waimu näol ja wiib läbi ööd ratsa hullul kiirusel ajades ka mõrsja koledasse surma-walda, kus waimudekoor neid lauluga wastu wõtab:

Ehk lõhkeks süda, kannata,
Ei ole kohut taewaga.

„Lenoras“ on Kreutzwaldi keel väga konarlik. Hoopis ladusamalt käsitleb ta wanu regiwärseid. Esimest korda sünnib see luuletuses „Sõda, Wiru lauliku kenam kandle lugu“, mis 1854 Russowi sõjalaulule wastuseks ilmub. Sisuks on tal see, et Türgi

Onu Ljov J.

Intaks: „Dann an den Dornen wandelt sie,
Sitz' sie in Roth' und Lust.“

Kuu ma alles korral eal
hõõda meel, jüla peal
Lil'p' näisin offimas,
E mul olud ial mahl
Lasta oma filmawahl:
Enne kõia waatamas:
Kas neil kaunil roopkestel
Ootaj' nan keswis waitel?

Hiigem mõni filmapiela
Dannistas woff woretile.
Kriimuslased fõr me wiga!
Maleskuse armiga
Fotopis kocu rõomaga:
„Andko Tawes, et mul iga
Kauni roopikese ommas
Owad ig armu kannaks armmas.“

Misga ünskord, kui maailm
Leigeks lased, mul jüda kilm,
Wõrkjin mõtemate wile
Maleskustest fwendada,
Unoff meele hulehada
Endiit Rewedle ilu:
Kus kõie lilled wilmu narmas
Ootajiwad: „armas! armas!“

L. P.

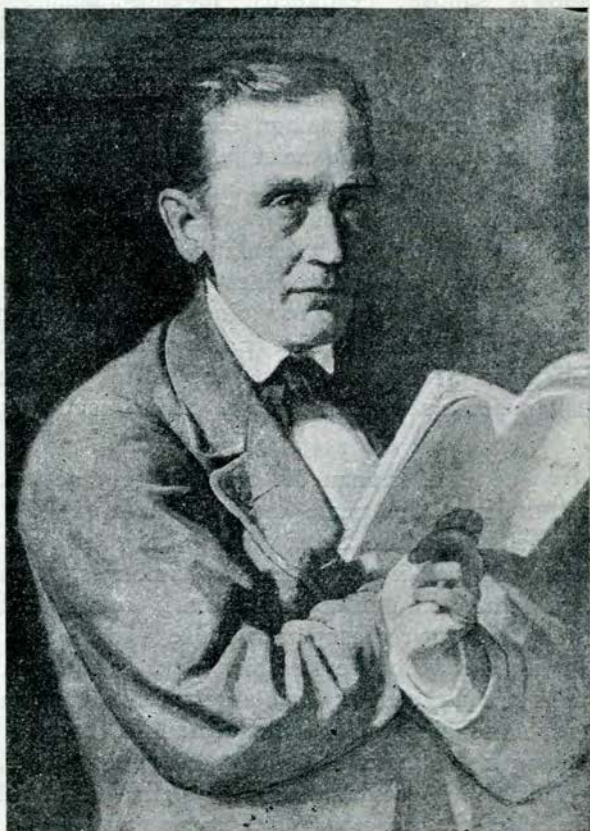
Ülekohus tõstis tüli,
 Puhus waenu põlemaie,
 Ahnus (Inglise) astus abimeheks,
 Kehwus (Prantsuse) kiirelt kannupoisiks
 Needap kolme põrgupoega,
 Saadanlaste seltsilased
 Meie rahu rikkusiwad,
 Õnne päiwi pillutasid.

Iseäranis annab weel see „Sõja laulule“ rahwusliku wärwi, et Kreutzwald temas wana sõjajumala Turrise laseb ette astuda ja sõja tõusmist seletada; üleüldse püüab Kreutzwald sellesse töösse muinasaja mälestusi põimida. Tema wäljaandmise ajal töötas luuletaja juba „Kalewipoja“ kallal, ilutses selles hoones, mis ta waimu silma ees waremetest üles tõusis. Mis „Kalewipoja“ sisu ja tähtsuse kohta ütelda, seda oleme juba rahwaluule osas pikemalt teinud. Siin kohal laseme Kreutzwaldi ennast kõneleda ja kuulame, missuguse tähenduse ja väärtuse ta enda tööil Eesti kirjanduse ja rahwa kohta ütleb olewat: „Minu ainukene tegu, mis peale uhkusega harjaksid tohiksin kaswatada, on: Eesti wana põlwe riismete kokkukorjamine, enne kui nemad sootumaks praeguse aja rahwa silmast ära kadusid. Oleks sada, ehk weel parem paar sada aastat warem keegi seda tööd ette wõtnud, siis wõiks meie sugurahwas selle waranduse pärast mitme targemate rahwa sugude wasta wäga uhke olla. Meie „Kalewipoeg“, kuida ta praegu silma ees seisab, on üks lapikestest kokku ömmeldud kuub, aga juba sellestki wõib näha, mis kaunis ja osaw ta täielikul kombel wõinud olla. Eesti rahwa siia ajani jalgade alla tallatud nimi on nende wana mälestuste läbi ühekorraga aunimeks saanud, mis, kui ükskord rahwas targemaks läheb, neid saab tõstma ja tegema, et tõlplase kombel oma sugu ja sündimist ei hakka teiste ees ära salgama.“¹⁾ Nõnda wõime siis kül-Kreutzwaldi Eesti rahwusliku aate elustajaks ja kandjaks lugeda.

Enne Kalewipoja ilmumist andis Kreutzwald (1850) Neu-siga seltsis kogu Eesti mütoloogilisi ja nõialaule („Mythische und magische Lieder“) wälja. Üksikud laulud näiwad kahjuks moonutatud olewat, nõnda et nad teaduslikust wäär-

¹⁾ Kreutzwald Koidulale 17. märtsil 1868.

tusest palju on kaotanud. Siin kohal tuletame veel meele, et Kreutzwald selsamal aastal Forselius-Boecleri „Eestlaste ebausklikud pruugid ja kombed“ Teaduste akademia toime-

F. R. Kreutzwald.

tustena välja andis, milles meie teda kui peenikest muinas-usu ja wanade pruukide tähelepanejat tundma õpime. Selle raamatuga pandi Eesti muinasusu uurimisele kindel alus. Rohket ainet muinasusu uurimiseks pakuwad ka „Eesti rahwa ennemuistised jutud“, mis Kreutzwald

rahwasuust üles kirjutanud. Nagu „Kalewipoeg“, võisid ka „Ennemuistised jutud“ alles soomlaste abiga ilmuda, sest et Eestis nende kirjastajat ei leitud. Suomen Kirjallisuuden Seura soovis sündsat eestikeelist lugemiseraamatut välja anda, mida Helsingi ülikoolis oleks õpeabinõuks võidud tarvitada. Seks osteti Kreutzwaldi „Ennemuistsete juttude“ käsikiri ja anti 1866 trükki. Raamatus on 43 pikemat muinasjuttu ja 18 lühemat muinaslugu ehk kohalist juttu. Eeskõnes ütleb koguja, et palju neist juttudest wõõrsilt, nimelt Rootsimaalt, meie juure rännanud, kuid kuju poolest olewat eestlased nad nii ümber loonud, et raske on wõõraid originalisid neis weel ära tunda. Kreutzwald ise ei püüdnud ka rahwuslikus toonis muinasjutte üles kirjutada, waid wõttis rahwasuust ainult aine ja kawa ning lisas omalt poolt iluehteid ja elutarkust juure. Sisu poolest on need muinasjutud täielikumad ja rikkamad, kui muude teiste üleskirjutused, kuid jutustamise wiis on siingi, nagu mujal, pisut keerulik ja kunstlik.

Lembitu üleüldine siht.

Kreutzwaldi luule kaunim õis on lüüro-eepline luulelugu „L e m b i t u“, mis alles peale lauliku surma (1885) ilmus, jällegi Soome Kirjanduse Seltsi kulul. „Kalewipojas“ kujutatakse Eesti rahvast iseseiswuses, wabas põlwes, „Lembitus“ selle wastu tahab Kreutzwald meile Eesti rahwa wabaduse kaotust ja tutwustust ristiusuga silme ette seada. Siin juures ei saanud kirjanik ajaloolise Lembitu elukäigist ja karakterist truult kinni pidada, sest et nimetatud wahwa Eesti wanem ja wastupanemise hing juba enne wabaduse kaotust Paala lahingus langes. Kreutzwaldile läks kangelast tarwis, keda ta kõrgewaimulise tõeotsijana wõis kujutada, kelle aatelised püüded ja waated, terve waimlik suurus ja wõimsus meid ilutsema panewad. Nõnda sündis lüüro-eepline luulelugu, mille tegelased sümbolidena esinewad.

Lembitu sisu.

Pärast hiilgawat wõitu lätlaste üle ajab Lembit oösel parimate meestega waenlasi taga. Kui ta kuristiku kaldale seisatama jäänud, tuuakse sõnum, et Läti päalik põgenedes jökke karanud. Tagaajajad tõid wana rauga, kelle juures koopas Läti päalik peidus olnud, Lembitu ette. Laanerauk, kes ei Lembitu ega ta wastase nime elus ei olewat kuulnud, andnud abiotsijale sellepärast asu, et see üks inimene olnud. Ta enese elusihd siin maailmas olewat jumalaid ja armu sil-

mas kanda. Rauk kutsub sõjamehi enese koopasse wihma eest warjule. Siin leitakse wana jõuetu karu targa selt-siline olewat. Kui wihtm üle läheb, palub Lembitu wana-meest endale teejuhiks tulla. Rauk kumardab sagedasti maha, waatab, et ta üht ussikestki ära ei tallaks, ei salli ka, et kellegi mõök puu kaswusid raiskaks. Taewal punetab koit, kui nemad mäeharjale jõuawad. Orust kuuldakse kisa, tiibade wuhinat. Päikese tõusul awaneb nende ees kole pilt: tunaeilse lahingu platsil nähakse surnute lademeid ja tarretanud were loikusid. Kaarnad ja kullid peawad karja kaupa söömaaega, nende hulgas uidawad metsa kiskelajad. See waade ajab Lembitule hirmuwarinad peale. Ta arwab seda põrgut, mis nüüd silma ees, enese teoks. Wäepäalik Wamba ilmub sõjawäega, kõik on rõõmsad, et Lembitu jälle üles leitud, kuid Lembitust on rõõm ja sõjatuhin lahkunud. Küll püüab Wamba teda sõjakäigu lõpetamisele ja waenlaste häwitamisele waimustada, aga kui sõnum laagrisse tungib, et waenlase päalik jökke on ära uppunud, siis ei saa Lembitu meel enam murerõhumisest lahti, ta seisab hulga aega tummalt surnukeha ees, käsib siis ta maha matta ja wäe teisel hommikul wara koduteele astuda.

Lindanisas peetakse suwe ilupidu, kui Lembitu sõjawägi linna jõuab. Kuid wõit ega kiiduhüüded ei suuda wäepäaliku rahutut meeoleu tõsta. Kui isa Atsu, eestlaste wanem, pojalt pärib, kas ta ussil munad kõige pesaga häwitanud, siis kostab ta: „Mind aeti inimeste wastu sõtta.“ Teisel päewal ohwerdab Lembit Uku kiwil oma mõõga, et rahu-põlw jäädawalt rahwa sekka asuks. Öösel tõusis linnas tulekahi. Lembitu ruttab ratsa wälja hädalistele abi andma. Ehmatusega näeb tema, et ka Taara püha hiis põlema läinud ja tamme lehed tules kõrbewad. See nähtus paneb Lembitu usu jumalatesse wankuma. Pärast tulekahju sammub Lembit mõttes terweks jäänud linnajakku. Ühel wäikesel majakesel on uks pärani lahti. Lembit näeb seal surnud naist ja tema kõrwal kaunist piigat, kes pisarsilmil surnule suud annab. Lembit läheb sisse, püüab piigat trööstida, pakub talle tuge ja kaitset. Lembitu ja waeseks lapseks jäänud Lilliku südames ärkab armastus. Küll püüab Atsu heaga, küll kurjaga Lembitut meelitada, et see walitsuse kepi kätte wõtaks, kuid Lembitu wabandab ennast, tema kael olewat nii raske ikke jaoks alles nõrk. Ka Wamba püüab Lilliku kaudu Lembitu peale mõjuda ja teda mehisele tegewusele kihutada. Lillik jutustab Lembitule loo, kuidas Kalewipoja walitsuse ajal keegi tütarlaps oma wahwuse läbi maa ja rahwa hädast

päästnud. Mees wõiwat veel palju rohkem korda saata. Kuid seegi abinõu ei aita. Kui lätlased sõjamaksu maksmisele wastu tõrguwad, sunnib Atsu oma poega uuesti nende wastu sõtta minema. Kuid Lembit jääb oma otsuse juure kindlaks: tema ei salli waenu inimeste keskel. Isa paneb poja wande alla, käsib teda ahelatega siduda, kuid keegi ei julge teda kinni wõtma minna. Lembit tahab metsa üksindusesse asuda ja kutsub Lillikut kaasa. See wastab:

Oh lase mind siin inimeseks jääda,
Ma'p taha jumalate seltsi saada.

Lembit läheb üksinda metsa. Laanerauk on hinge heitnud, päetsil lamab surnud karu. Lembit matab laanerauga koopasse maha ja asub siis metsa puu alla elama. Siin looduse süles ootab ta, et jumal ennast temale mingil kombel ilmutaks. Kui jumal ei tulnud, jõudis mees otsusele:

Meil abimehed seiswad peas ja põues,
Neid peame tarwitama elu õues.

Ühe suurtsugu neitsi seltsis läheb Lembitu Riiga, tahab seal ristiisku tundma õppida ja näha, kas kristlastel usk ja teod kokku käiwad. Kuid ristiusu õpetusest ei suuda Lembitu aru saada. Ta põgeneb salaja laane tagasi. Ka Lillik ilmub siia ja palub andeks, et Lembitule pole metsa kaasa tulnud. Sakslane olewat maale tulnud, põletanud talud maha, häwitanud Lindanisa linna. Rahwa rasket saatust kurtes langeb Lillik Lembitu rinnale ja sureb. Lembitu matab armukese surnukeha laane maha. Eepos lõpeb sõnadega:

Siin olgu Lillikule kätk ja süngi
Nii kauaks, kui meil uuendakse mängi.

Lembitu tähendus ja tegelased.

„Lembitu“ tähenduse üle on palju waieldud. Kunder¹⁾ pidas seda lugulaulu oma sihi ja aine käsitlese poolest nurja läinud tööks, sest peategelane olewat selles luuletöös isamaa äraandja, oma rahwa ja jumalate ärasalgaja, hingehaiglane mehike, narr. Selle wastu kinnitas Kurrik õigusega, et Lembitu ega teiste peategelaste all mitte üksikuid inimesi ei tule mõista, waid et luuletaja kogu Eesti rahwa omadused ja sisemised tundmused tema wiletsa käekäigu ajal inimesteks on kujutanud. Selle järele tähendab Lembitu, kes tuhahanikuks muudetud kodupaigast laaneurgastesse põgenes, kel-

¹⁾ Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1884 ja 1885.

lele ristiusk ratsanikkude saadetusel külaliseks tuli ja kes oma kalli elulillekese, wabaduse, pidi maha jätma, — selleaegist Eesti rahwast ennast. Tema armukene Lillik on wabadus, mida rahwas alles siis iseteadwalt tundma sai ja armastama hakkas, kui seda käest ähwardati ära riisuda. Eesti rahwas armastas kodust elu keset looduse waikust. Wagusa elu ja olu esitaja on laanerauk, ja tema seltsiline karu tähendab osawuseta, kawaluseta jõudu. „Küll tahaks rahwas oma maa nurgas wagusi edasi elada ja wabadusega warjule jääda waenlase silma eest; aga juba on waenlane maa üles leidnud ja on jälle peale tulemas: Lembitu peab kaunist rohuaiast Lilliku seltsist minema sõjanõu pidama. Küll on Eesti sõjawäel weel julgust oma wabaduse kaitsmiseks sõtta minna, küll kihutab Lillik (wabadus) tegewa wäepääliku Wamba (julguse) nõuandmise peale Lembitut (rahwast) sõjateele, aga rahwas on weristes lahingutes oma waenlase kangust tunda saanud: suurte laastamiste ja põletamiste läbi ära peletatud, põgenewad Eesti rahwa liikmed tuhahuniuks muudetud kodupaigast metsaürgastesse, kuhu wabadus mitte kaasa ei läinud. See oli kitsikus, oli hinge ahastus. Seal pidi kahtlus rahwa hinge tulema oma jumalate ja nende aitamise wõimu kohta: wõimetult ja meeleheites langes Lembitu maha — langes Eesti rahwas. Endine aeg on möödas: wanarauk oma karuga on lõppenud. Eestlased on metsi mööda asumas, kust nad lagedale ja põllule orjust käiwad orjama. Neid tutwustatakse ristiusuga. Endised jumalad ei ole oma rahwast aidata suutnud, usk nende sisse on kahtlaseks jäänud. Kuid uue usu õpetusest ei ole kerge aru saada. Lembitu kadus Riias — eestlased pöörsid oma wana usu juure salaja tagasi, nõnda jäi endine usk ebausuks. Weel elas Wamba, weel oli Atsu alles: weel tahtis wana Eesti waim ja julgus kord katsuda oma wabadust jälle kätte saada. See silmapilk, mil Lillik oma surmatunnil Lembitule wiimast korda palawa armastusega silma sisse waatas, eks see olnud wiimse üleüldise mässu aastal 1343? Seal mattis Lembitu oma Lilliku — mattis Eesti rahwas oma wabaduse, aga ei mitte igawesti, waid „nii kauaks kui meil uuendakse mängi“.¹⁾

¹⁾ J. Kurrik, Kolm suurt lugu, lhk. 113—115.

Lembitu luule-
karakter.

Luulekarakterit poolest on „Lembitu“ romantiline toode sõna tõsisemas ja täiemas tähenduses.¹⁾ Elu väiklust, igapäewasust ei pane luuletaja siin sugugi tähele, waid idealiserib elu, loob kõrgewaimulise, tõtt otsiwa kangelase, keda suured küsimused huwitawad. Nagu Byroni ja Puschkini kangelased romantilistes lugulauludes, awaldab Kreutzwaldi Lembitu hoopis wähe eepilist tegewust, selle asemel aga wõimsat mõtte- ja tundeilma. Tema sattub seltskonna waadetega tüllisse ja pöörab seltskonnale selga. Kreutzwaldile näis tema aegne Eesti seks liig wilets ja armetu olewat, et kangelane Lembitu selles ajas oleks wõinud ette astuda. Rahwa elujärg oli wõimatu halb. Sellepärast otsib luuletaja rahwa minewikust ilusamat, paremat põlwe, kuid see uus, mille poole ta püüab, ei käi mitte tõsise eluga kokku, waid on idealistlik aate-wald. Tõsise muinasajaga ja ajaloolise Lembituga tutwustatakse meid lugulaulus õige wähe. Ainult esimene laul kujutab Lembitut kuulsa sõjapäälikuna ja wahwa wõitjana, nagu meie teda ajaloost tunneme. Siis sünnib kangelase meeolus ja loomus ootamatalt imelik muudatus. Wahwa sõjamees peab sõda patuks ja soowib endale ning maailmale rahu, et eluküsimuste, oma aja wigade ja jumaluse üle järele mõelda. Kui maailmas kõik Jumala tahtmise järele sünnib, kas ei ole Jumal siis ka mitte selles süüdlane, et kurja tehakse. Lembitu hakkab selle üle kahtlema, kas tema üleüldse õiget Jumalat tunneb ja teenib. Oma usulikkude ja seltskondlikkude waadete poolest on Lembitu just XIX. aastasaja laps; Kreutzwald tegi luuleloo peategelase oma mõtete, tundmuste ning ilmawaate kandjaks. Jumal, kes „kõik ja kõige sees“, ei anna ennast kuskilt leida, ei aita, ei anna unenäoski kingitust. Sellepärast öeldakse suuremad abimehed „peas ja põues“ olewat, kellest elus tuleb tuge otsida. Siin awaldab ennast igatsus usu järele ning müstiline loodusejumaldus, nagu seda Saksa romantilises koolis nähakse. Ehk Lembitu küll Jumalat pole leidnud, tahab ta siiski rahu ja armastuses elada, ei mitte ainult sõnaga, nagu ristiusu preestrid, waid ka teoga. Sellele kõrgele idealile katsub Lembitu elada, sellest hoolimata, et elu idealile risti vastu käib. Kõi-

¹⁾ Wördle A. Alwer, Kreutzwaldi „Lembitu“, Rahwa Lõbuleht 1900, lhk. 311 j. R. Lesta, „Lembitu“, Linda 1903, lhk. 943 j.

gist pettumustest hoolimata usub ta armastuse sisse ja ta esimene nõudmine jumaluselt on see, et Jumal armastuses ilma peab kandma. „Lembitu lugulaul on püha kandlemäng armastusele. Selle armastuse osaline ei ole mitte üksnes inimene, waid ka loom ja loodus. Kuid Lembitu armastus on üleüldine kujuta ja wormita wõim, mis terwele maailmale käsi tahab kaela palmida ja sellepärast üksikuid inimesi ei saa armastada. Niisugusest jumalikust üliarmastusest ei taha Lillik, kes inimeseks soowib jääda, aru saada. Lembitus leiame inimliku waimu kõige suurema ja tähtsama omaduse, nimelt otsimise ja uurimise tõe järele.“ Lembitus ilmub Kreutzwaldil tung iseteadliku suuresoolise kunsti poole, ta püüab siin klassilist stiili luua ja isikulise kunsti põhjusemõtet teoks teha.

Eesti ärkawad näitekirjandust rikastas Kreutzwald kahe tootega: „Tuletorn“ (1871) ja „Wanne ja õnnistus“ (1875), mõlemad on Houwaldi järele Saksa keelest tõlgitud, lastele määratud saatusetragöödiad. Õiguse pärast on nad kõige wanemad näidendid, mis Eesti keeles kirjutatud ja meile alal hoitud. Heas lootuses, et rahwale kord näitekirjandust tarwis läheb, oli Kreutzwald need kurbmängud juba ammu enne seda, kui rahwale weel näitemängusid etendama hakati, eestistanud ja nagu tulewiku-muusikat käsikirjades alal hoidnud, awaldas nad aga alles siis, kui Tartus näitemänguga juba oli hakatust tehtud ja mõned näidendidki trüki ilmunud. Mõlemas kurbmängus mängib saatuse ehk kogemata juhtumine, mis loogikat naeruks paneb, juhtiwat osa. Teatawasti seisis Greeka klassilisest kirjandusest pärit olew saatuse-usk romantismuse ajajärgus suure au sees ja ilmutas näitekirjanduses karikatuurilisi nähtusi. Ka Kreutzwaldile on saatuse-mõte väga omane, ta wiib selle „Kalewipojaski“ läbi. Oma näidendistes tarwitab ta porsunud sõnu ja paatost ning awaldab tehtud tundmusi, mis luulepuudust ei suuda kinni katta.

Lõpuks jääb weel üle Kreutzwaldi pilkekirjasid nimetada. Neid tarwitas ta tuimuse ja rumaluse torkamiseks, kui tõsised ja asjalikud mõtted enam läbi ei tunginud. Kreutzwald mõistis wastaseid peenikeselt läbi sugeda ja nende wigu kibedasti pilgata. Mõnedki tüsedad pilkenooled sihtis ta „Kilplastes“ Eesti olude ja iseäranis wana kirjawiisi poolehoidjate pihta. Midagi ei wõinud teda nõnda ära pahandada,

Näidendid.

Pilkekirjad.

kui wana kirjawiisi tarwitamine, ja ühegi küsimuse seletus ei aja teda nõnda ägedaks ja tuliseks, kui kirjawiisi uuendus, mille tegelik läbiwiimine suurelt osalt ka just Kreutzwaldi teenus on. Peale selle sihtis ta weel pilkenooli usuwahtuse, wäljarändamise, Saksa waimu ning luuletamise-wiisi omandamise pihta.

Kreutzwaldi elumaja Wõrul.

Kreutzwaldi karakter ja waated.

Oma loomu poolest oli Kreutzwald äkiline ja kerge kohut mõistma. Seal juures awaldas ta oma arwamisi otsekoheselt ja tagasihoidmata, ilma et ta oleks sellest küsinud, kas nad teistele meelt mööda olid wõi mitte. Ehk ta küll seda ei sallinud, et temale suu sisse kiitust awaldati ja teda meelitati, oli tal siiski õige wäljaarenenud eneseteadmine, mis pärast ta vähemate kirjanikkude wastu ülbe ja kannatamata on. Eesti awalikust elust wõtab ta osa, kuid ikka liikus ta tegewus niisugustes piirides, et ta kuni surmani

Saksa korporatsioni „Estonia“ wilister olla wõis ja sealt poolt suurt lugupidamist leidis. Kuna Fählmann meie maale tulnud sakslaste teod ajaloost hukka mõistab, püüab Kreutzwald neid wabandada ja nimetab waenu sakslaste wastu suureks rumaluseks, mis suurt kahju wõiwat sünnitada.¹⁾ Selle wastu hoiatab ta esmalt wäga sõpruse eest wenelastega ja kahjatseb neid poolpimedaid, kes rahwa õnne selles leida lootwad, et meie rahwasugu pool wenelasteks teha püüdnu.²⁾ See on küll usuwahetuse kohta sihitud, mis neljaküm-nendatel aastatel meie maal liikuma pääsis. Wenelased ei saawat Eesti sugudust (natsionaliteeti) mitte kosutama, waid, nagu Moskwa panslawistlikud lehed sel ajal juba nõudsid, Eesti ja Läti wallakoolisid wenes-tuse asutusteks tegema. Kui uus asutataw Aleksandri-kool elusse tõus-wat — lisab ta juure — siis ei olewat ta muud kui uus weski, mis Eesti teri Wene jahuks jahwa-tab.³⁾ Kui Kreutzwaldile aga lõpuks selgeks sai, et weel suuremat üm-berrahwustuse hädaohtu sakslaste poolt oli karta, siis heitis ta sellele wenesõbralisele ja wabameelsele politikale poolehoidjaks, mida Jakobson ja tema sõbrad ajasid. Oli Jakobson hiljem hoolimata demagogi osa etendama hakanud, siis pidi Kreutzwald kui peenemaitse-line waimu-aristokrat temale selga pöörama. Pealegi püüdsid mõned Saksa mõisnikud ning ka ta enda wäimees teda Jakobsonist eraldada.⁴⁾

Kreutzwald rauga-eas, nagu ta tihti mõttes oma haigete woodi ees istus.

¹⁾ Kreutzwald Adamsonile 18. sept. 1866. E. Kirjandus 1909 nr. 3.

²⁾ Kiri Koidulale 17. märtsil 1868. Kirjawahetus I., lhk. 116.

³⁾ Kiri Koidulale 21. apr. 1868. Seals. lhk. 160.

⁴⁾ Blumberg Hurtile 15. mail 1880.

Selle aja kohta wõrdlemisi wabameeliste ja eduliste mõtete pärast, mis Kreutzwald kooli, kirjanduse ja üleüldse rahwa hariduse küsimustes awaldas, nimetasid wanameelsed ringkonnad teda „tuisulaseks“, kuid poolehoidjad tõid talle juba eluajal aupärgi, nimetasid teda Eesti „lauluisaks“ ja „jumalikuks luuletajaks“. Kainem järeltulew sugu ei tohi ega taha Kreutzwaldi tööde puuduste kohta mitte silmi kinni pigistada, ega ta nõtruseid ülistada, kuid ta püüab tema paremate tööde tõsisest väärtusest aru saada. Kreutzwald on wägewasti ja wahwasti meie rahwa waimukütkeid maha raputanud, on meie esiwanemate kaunimad mälestused unustuse waiba alt walge ette toonud, neid meile kalliks teinud ja eestlase nime kõige maailma ees ausse tõstnud ning meie rahwuslikule iseteadwusele põhja pannud. Tema on meie aja Kalewipoeg, wägew waimukangelane, kes sõnamõõgaga waimuwabaduse eest wõitleb ja Eestis uue kultura-järgu awab.

B. Rahwusliku ärkamise aja wanem kirjanikupõlv.

Rahwusliku ärkamise algus.

Enne kui rahwusliku kirjanduse harutust jätkame, tuleb weel olude ja põhjuste juures wiibida, mis rahwuslikku ärkamist wõimaldasid ning edendasid. Ühte peategurit, nimelt ilutsemist muinasajas, rahwuslikkude jumalate ja wägimeeste uuesti elusse äratamist oleme eelpool pikemalt juba tähele pannud ja iseäranis püüdnud seda ära määrata, mis osa Kreutzwald ja tema Kalewipoja eepos selles nähtuses etendasid. (Wõrdle I. jagu lhk. 87 j.) Teatawasti oli Kalewipoja eepos ise selle rahwuslik-romantilise woolu sünnitus, mis XIX. aastasaja esimesel poolel nii mitme muu rahwa kirjandusest läbi käis ja rahwusluse juhtiwaks ideeks tegi. Nagu mujal, ilmus ka meilgi ratsionalismuse asemele *voluntarismus*, mis seletab, et inimene sagedasti seda teeb, mida ta tahab, mida ta kalliks ja kõrgeks peab, küsimata sellest, kas mõistus ka seda heaks kiidab. See andis rahwaste iseolemisele suurt tõuget; iga rahwas tahtis ennast maksma panna, endale teiste hulgas eluõigust nõuda. Kreutzwald kehastas Eesti rahwuslikku elulootust luules sümboliliselt kauni eepose kujul, warsti ilmusid

Rahwuslik - romantiline wool kirjanduses.

Voluntarismus.

tegelased, kes rahvuslikka ideesid awalikkusse elusse kandisid ja neile seal maksust nõudsid. Isamaa-armastus on üleüldse intelligentsi töö. Isamaa-armastus võib alles seal ilmuda, kus teatawal määral vabadust ja haridust leidub, kus wõõraste rahwaste elu oma eluga, wõõraid maid oma kodumaaga wõidakse wõrrelda ja nende wahel iseteadwalt wahet teha.

Läinud aasta-saja kolmandal weerandil olid need eeltin-
gimised rahwa iseteadwuse ärkamiseks osalt juba täidetud. Kitsad olud, milles rahwas teopõlwes elas ja neist tekkiwad rahutused andsid riigiwalitsusele põhjust rahwa põlwe paranduseks uuendusi ette wõtta. 1849. aasta seadus tegi taluperemehele wõimalikuks rentnikuks hakata, 1866 pääsis talurahwas omawalitsuse saamise läbi mõisakohtutest ja 1868 kaotati teoorjus ametlikult ära. Ühtlasi algas 1849 talukoh-
tade lunastamine ostu teel. Esimesed ostjad olid abjakad, neile järgnesid agaramad peremehed Wiljandi pool. Teorjusest pääsnud maaomanik tundis enese ka inimese olewat, hakkas haridust püüdma, oma põldu, oma tuba, oma isamaad ja rahwast kalliks pidama. Rahwal, kes warem oli ära hirmunud ja ennast kadunuks pidas, kaswas julgus, iseteadwus ja õigusetunne.

Paranew majah-
duslik olukord.

Iseteadwust tõstsid omalt poolt ka paranewad hariduse-
olud. Waimlikku äratust ja ilmalikku tarkust hakkas siis laiemalt rahwa sekka pääsema, kui 50. aastatel kooliolusid parandati, koolide arwu suurendati ja endised kiriklikud koolid ilmalikkudeks õpeasutusteks muudeti. Nende nõudel tekkis esimene kawakindlalt korraldatud koolikirjandus, mis rahwa waimlikku silmaringi aitas laiendada. Nii ilmus õp. Schwartzi algatusel 1852—1861 seitsmejaoline „K o l i - r a m a t“ maakoolidele ilmalikkude õpeainete tarwis: õigekirjutuse juhatus, rehkendamise-raamat, looduse-õpetus, terwisehoidmise õpetus, geografia, wiisika-õpetus ja üleüldine ajalugu. Nende kirjapanejad tunnistawad, et neil „tahtmist ja püüet olnud armsa maarahwale head teha, kuid jõud olnud kasin ja wai-
muannete poolest puudus.“ Laiemalt mõjuwateks ja elustawateks hariduseteguriteks said Jannseni „Postimehed“, milles ladusas, rahwale meeldiwas keeles hulk õpetlikka aineid pakuti. Jannsen oli ka see, kes 1857 esimest korda senise „maarahwa“ asemel sõna „Eesti rahwas“ tarwitusele wõttis

Hariduse olud.

ja ennast „Eesti meheks“ nimetas. Jannseni isamaaline tegewus seisis hariduse tõstmises ja rahwa kaswatamises; sakslastega käsi käes käies ei suutnud tema lahedamate olude kättewõitlemiseks suuremat midagi ära teha.

Peterburist tulew patriotiline wool.

Hoopis aggressiivilisemat laadi kandis see patriotiline wool, mis Peterburi isamaalastest wälja läks. Eesti intelligentsi tähtsam edustaja oli siin Johann Köhler, kes juba 1846 maalri sellina pealinna asunud, siin oma heade annete läbi kunstisõprade tähelepanemist wõitnud, kes talle wõimalikuks tegid kunstide-akademiesse pääseda. Siin lõpetas ta oma õppimise kuldmedaliga. Keiser Aleksander II., kelle pildi Köhler maalinud, kutsus andrikka kunstniku oma laste joonistuse õpetajaks ja annetas talle professoriaunime. Ärganud eestlaseks sai Köhler alles siis, kui ta lätlase C. Waldemariga kokku puutus. See oli oma raamatuga „Kaubalaewandusest Läänemeres“ walitsuse tähelepanemist enese poole pööranud ja ministeriumis koha saanud. Saksamaa wabastusesõdadest rahwuslikkudele püüetele elustatud, kogus Waldemar pealinna lahedamates oludes mitmed Läti suguwennad enese ümber, asutas siin Läti seltsi ja andis 1862. aastast saadik lätikeelist ajalehte „Peterburgas Awises“ wälja, milles lätlaste keskel wõimsalt rahwuslikku tunnet õhutati ja liberaleses sihis edulist politikat aeti. Nimetatud ajalehes awaldas Besbardi, kreiskooliõpetaja Wiljandi, teoorjuse wastu ägeda kirja, mille pärast kodumaa sakslased teda seni taga kiusasid, kuni ta walitsuse käsul maalt ära saadeti. Seesama saatust ähwardas ka Waldemari ennast tabada, kuid wiimane pääsis sel teel, et talle ühe kaitsja mõjul teaduslik töö rannalaewasõidu üle ülesandeks tehti ja ta seks otstarbeks ise Peterburist lahkus. Waldemar, keda „suureks lätlaseks“ kutsuti, otsis pealinna eestlased üles, äratas neis rahwuslikku waimustust ja püüdis neist oma püüete täidesaatmiseks kaaswõitlejaid leida. Tema sihtisid karakteriserib lühike ütetus: „Wenelane on samaritlane, kes Baltimaa rahwastele löödud haawad kinni seob.“ Köhler ja teised pealinna haritud eestlased wõtsid kergelt tuld ja katsusid kodumaal eestlaste keskel rahwuslikku waimustust ning wabameelseid ideesid laiali laotada. Wiimastest kõneleme hiljem pikemalt. Siin kohal tähendame ainult, et Köhleri isikliku mõju ning kirjawahetuse kaudu ka see rahwuspoliitlik liikumine äratust ja hoogu sai, mis 60.

aastate algul iseäranis Wiljandimaal nähtawale tuli. See seisis tähtsal moodsul majanduslikkude olude paranemisega ühenduses. Just selles nurgas meie kodumaal, kus kõige waremini teoorjus raharendi ja talukohtade päriseks-ostmise eest taganes, nimelt wiljarikkas Sakalas, leidsid rahvusliku iseteadwuse juured kõige esmalt sügawat mulda. Paistu kihelkond, iseäranis Holstre kroonuwald, sai oma rahvuslikkude tegelaste koolmeistri Jaan Adamsoni ja Petersoni wennaste läbi laialt tuttawaks. Adamsoni ülem mure oli rahwahariduse tõstmine, kuna Petersonid rahwale õigusi nõutada püüdsid. Nende ja teiste enam haritud eestlaste silmaring muretses rahwale tema elukorra ja saatuse üle selgust ja näitas, mis poolest tuleks parandusi nõuda. Talumaade müümine edenes pikkamisi ja kes weel oma kohta ära ei olnud ostnud, sellele laoti mõisa poolt piirita tegu selga. Kuuekümnend aastate algul tõusis suur wäljarändamise tuhin „tühjale maale“, kus herrasid ja mõisnikka ei olnud. Seesugused olud sundisid isamaaliselt mõtlewaid mehi walitsuse poole pöörama, et seaduslikul teel rahwale kergitust nõuda. Üliõpilase Peeter Petersoni juhatusel läks 1864 Holstrest ja mujalt saatkond eestlasi Peterburisse, kus nad pikemas palwekirjas rahwa häda ülema walitsuse ette kandsid, kelle ette pääsmiseks Köhler neile teed oli tasandanud ja muidu nõuks ning abiks olnud. Paluti muu seas, et ihunuhtlus ja teoorjus ära kaotataks, wallakohus mõisniku mõju alt wabastataks, talumaad takseritaks ja hind walitsuse poolt kindlaks määrataks, et kwootemaa talupoegadele tagasi antaks, Wene ametnikka maale saadetaks jne. Seesuguseid püüdeid ei wõinud meie maa Saksa kohtu mitte karistamata jätta. Saadikud, keda pärast kodumaale jõudmist kätte saadi, wõeti wangi; mõned neist said maakohtus 90 witsahoopi ja saadeti wangiroodu. Saatkonna juhataja üliõpilane Peterson mõisteti maalt wälja Permi kubermangu asumisele. On arusaadaw, et seesuguste abinõudega wabadusele püüdwa rahwa õigusetunnet ei suudetud sumbutada, waid et wõimumehed oma waljusega otse õli tulesse walasid. „Seda kannatame meie isamaa eest!“ hüüdsid raudus wangid, kui Pihkwa uulitsal tuttawat eestlast silmasid.

Mälestused kibedast teoorjusest seisid rahwal wärskest meeles ja walmistasid rahvusliku iseteadwuse seemnele, mida

Õiguste ja lahendamate olude nõutamine.

Meelekibedus pilkelauludes.

haritlased külwasid, wastuwõtlikku pinda. Meelekibedus ilmus iseäralistes pilkelauludes. Nagu Voss'i idüllides Meklenburi talupojad mõisnikkude ahnust, kahekeelsust ja rasket teoorjust mälestawad, nagu Saksamaal umbwiha junkrute wastu sotsialpolitilistes lauludes ilmsiks tuleb¹⁾, nõnda ilmus 60. aastatel Eesti keeles hulk käsikirjalisi laule, milles ühelt poolt mõisnikkude ja nende leiwateenrite ülbust ning toorust ja teiselt poolt rahwa armetut põlwe elawates wärwides kirjeldati. Üks neist, Juhan Weitzenbergi „Wana opmanni nutulaul“, mis 1861 luuletatud, sai iseäralise eestkostmise läbi Peterburis trükiloa ja wõis kui Eesti wanem ja pikem pilkelaul maailma walgust näha. Selles kaebab lahtilastud opmann jüripäewal oma kadunud paradiisi taga, kus talle „meepotid anneti ja kalakotid kanneti, ja kes talle aga iial kosti tõi, asi ikka korda sai. A' kõige mõnusam ol' see, kui paber panti peosse: sest raha põrgu lahti teeb, kõik rattad ilmas käima seab.“ Selle kõrwal mälestatakse laulus ka toorest ümberkäimist rahwaga: „Kui mõisas kohut mõisteti, siis nagu siga tapeti . . .

Wana opmani
nutulaul.

Sest õigus sel sai mõistetud,
Kes wankri oli määrinud,
See waene maksis nahaga,
Mis ta ei jõudnud rahaga.

Selleaegne rahwas pidas Weitzenbergi laulu suure au sees, sest siin oli kõik nagu südame pealt ära räägitud. Isamaalikku tunnet kosutab rahwal iseäranis Weitzenbergi laul „Laksi Tõnis“, milles ühe wäljarändaja kurb saatus elawalt silmade ette maalitakse. Kurbe piltisid minewikust pakutakse weel mitmes käsikirjana rahwa sekka saadetud lauludes, nagu

Laksi Tõnis.

Herra wõttis uudse mati,
Kooris wärske piima püti,

milles Eesti naisterahwa häbistamist ja „esimese öö“ õigust sajatakse. „Eestimees ja tema sugu“ kirjeldab talurahwa alandust ja orjust teopõlwes ja iga salmi lõpul korratakse lauldes: „Oh hale lugu see!“ Wiiekümne aastaseks priiusepühaks laotati samati käsikirjas 60 salmi pikk „Wana-

¹⁾ Mensch sei der Bauer, nicht Vieh; doch Unmensch, wei ihn kettet
Durch willkürlichen Zwang, ihn selbst und die Kinder der Kinder.
Vogt. u Koch, Geschichte der deutsch. Lit. Ihk. 558.

aegne mõisaherra" laiali, milles rahwa priiuse kaotust kaugemas minewikus kirjeldatakse, sakslasi siunatakse ja eestlasi saksastamise eest hoiatatakse:

Kawalamat pole nähtud,
Kõik, mis sakstest meil on tehtud:
Sunnivad me ausat rahwast
Oma nime salgma wahwast.

Rumaluse kotist pääsemiseks ja silmade pesemiseks soovitatakse lõpuks kooliskäimist ja raamatute lugemist kui õiget waimuharimise abinõu. Need pilkelaulud äritasid muidugi ka alamaid instinktisid, kuid tõstsid ühtlasi rahwusetunnet isearanis neis ringkondades, kus Kalewipoja eepost ei loetud ega tema tähendusest aru ei saadud.

Nii sai rahwuslik iseteadwus mitmelt poolt hoogu, kuid säde, mis mõne üksiku põues weel waikselt hõõgus, lõi siis lausa leেকে, kui Eesti rahwas J. W. Jannseni algatusel Tartus 18—20. juunil 1869 wiiekümne-aastast priiusekestwust tänulaulupiduga pühitses. 6^{1/2} aastasada pärast wabaduse kaotust tohtis allaheidetud rahwas esimest korda üleüldist rahwapidu pidada ja tundis ennast esimest korda rahwalewat. Pidurongis mindi „Wanemuise“ lippudega doome-mäele, kuhu peale 800 laulja umbes 15,000 pidulist kokku tulnud. Doome waremed tuletawad rahwale pärisorjust, ristimist tule ja mõõga abil ning wabaduse koitu meele, mille juubelipüha siin peetakse. Pasunate saadetusel müriseb umbes 15,000 inimese suust „Sind, wägew Jumal, kiidame!“ „Liigutawamat laulu,“ kirjutab Ungari õpetlane Paul Hunfalvy, kes ka pidule tulnud, „kui see oli, pole ma kuskil iganes kuulnud; sellega wõrreldes oleks suurepäralisem ooper ainult kometimäng.“ Pidulauludest õhutasid nii mitmed rahwuslikku tunnet, näit. „Mu isamaa, mu õnn ja rõõm“, mille J. W. Jannsen, tänu-laulupidu hing, soomlaste rahwahümnuse eeskujul luuletanud, siis weel Koidula sütitawad laulud „Mu isamaa on minu arm“ ja „Sind surmani küll tahan“. Ka üksikud koorid kandsid wõidulaulmiseks isamaalisi laule ette. Tarwastu koori jaoks oli Kuhlbars „Eestimaa, mu isamaa“ sõnad luuletanud, mis waimustusega wastu wõeti. Ühes pidukõnes awaldas noor, walgetwerd tulise loomuga kooliõpetaja J. Hurt kolme soowi: 1) et üleüldine haridus koolide, ajalehtede ja heade raamatute teel rahwa

Laulupidu 1869.

hulka laiali laguneks, 2) et need eestlased, kes haridust saanud, oma rahwale selga ei pööraks, sest mida vähem iga õpetatud eestlane ennast ausast eestlase nimest häbeneb, seda kindlamini Eesti sugu ja nimi seisawad ja 3) waja peale kihelkonnakoolide weel kõrgemaid õpeasutusi awada, kus rohkem õpetust pakutakse; sest et wõõras keeles, milles õppija ise ei mõtle, raske on teadust omandada, tulewat eestlastele emakeeles õpetust anda. Need soowid jäid esimese laulupidu kallimaks mälestuseks, said rahwuslikkudele tegelastele töö-eeskawaks.

Teaduslikud
tööd Eesti
keele alal.

Eesti waimlikku iseolemist ja rahwusliku mõtte kindlust toetas, olgugi kaudsel teel ja ilma tahtmata, teaduslik uurimistöö, mida Saksa õpetlane Ferdinand Johann Wiedemann (1805—1887) just Eesti rahwuslikul ärkamise ajal meie keele alal korda saatis. Elukutse poolest esiotsa õigusteadlane, uuris ta juba üliõpilasena keelte iseloomu, walis Soome-Mongoli keeled oma eriaineks ja awaldas iseäranis Hommiku-Soome rahwaste keelte tundmises laialdasi teadmisi. Ta tegi wana klassika filologias kooliõpetaja eksami ja pidas 27 aastat ülemkooliõpetaja ametit. 1859 Teaduste akademia liikmeks nimetatud, asus ta Eesti sõnaraamatu ja grammatika kokkuseadimise kallale tööle. Esimene ilmus just Eesti suurel ärkamiseaastal 1869, teine kuus aastat hiljem. Wiedemann tegi oma eluülesandeks täielikku Eesti sõnaraamatut kirjutada. Waremal ajal teiste poolt korjatud materjali ja ka terve selleaegse Eesti kirjanduse waatas ta hoolega läbi, käis 13 suwe kodumaal rahwakeelt kuulamas ja kandis oma töösse „Ehstnisch-deutsches Wörterbuch“ kirjakeelest ning murrakutest määratuma sõnatagawara kokku. Ta tahtis täielikku tööd pakkuda ja wõttis mõnegi ebasünnituse üles, mis pärast see sõnaraamat mitte igal kohal küllalt usaldataw ei ole. Samast kirjeldawat metodi tarwitas ta ka oma grammatika ülesehitusel. Ta kuulas järele, kuidas kõneldakse ja kirjutas kõik üles. Wormide tekkimise seletust ja nende sõrdlemist sugulaste ja naabrite keeltega ei tee ta oma ülesandeks, waid laob kõik, mis rahwakeeles olemas, meie ette, tehku lugeja sellega, mis tahab. Nii on siis Wiedemanni grammatika ning sõnaraamat suured materjalikogud, tähtsad ja põhjapanewad eeltööd ajaloolikule ja sõrdlewale keeleteadusele. Waimukange keeletark laseb neis meie keele

kõigi tema iseäraldustega silmade alt mööda minna ja näitab, kui suur ja imelik eluwägi läbi emakeele woolab. Seda laialist Eesti keele tundmist, millega meid Ahrens üllatab, Wiedemannil ometi ei olnud. Wiedemann puutus tegelikus elus, nagu ta ise seletab,¹⁾ Eesti rahwaga wähe kokku ja ei saanud üleüldse kõigi keelepeensustega tuttawaks. Näit. tõlgib ta tuttawa kõnekäänu „papi sigu söötma“ (leeris käima) ilma pikema jututa sõna sõnalt Saksa keele. Oma keelewara omandas Wiedemann suuremalt jaolt selleaegsest kirjan-
dusest, kuid ei olnud selle tarwitusel sugugi kindel, mispärast ta ülitihhti Kreutzwaldilt ja teistelt sündinud eestlastelt nõu küsib. Kreutzwaldi peab ta selleaja kõige paremaks Eesti keele tundjaks. Nagu Setälä seletab, on Wiedemanni tööde peapuudus see, et ta nad esimeses joones raamatute, pealegi tõlgitud raamatute keele peale rajab ja elawat rahwakeelt mitte sel möödul tähele ei pane, nagu seda oleks tarwis läinud. Ka ei ole tema ülestähendused fonetiliselt täpipealsed. Muu seas puudutab ta Eesti keelele nii omaseid häälejärkusid ainult mööda minnes.²⁾ Karakterlik on see, mis Wiedemann Kunderile sellekohase palwe peale wastab: ta ei olewat Eesti keeles midagi kirjutanud, tema tööd ei kuuluwat Eesti kirjanduseloosse, sellepärast ei tahtwat tema Eesti kirjanduseloos tarwis oma elulugu ega pilti saata.³⁾

L. Koidula (Lydia Jannsen).

Oleme Eesti olude kirjeldusega pisut ette rutanud, et näidata, kuidas Eesti rahvuslik waim laiematesse kihtidesse pääsis. Nüüd pöörame ärkamise aja kirjanikkude juure tagasi. Mis mõju Kreutzwaldi toodetel oli, seda wõiksime ta enese sõnadega ära tähendada: „Ja kuhu wõsu idu salwas, seal kaunid põõsad õitsewad“. Kreutzwaldi Kalewi waimust said kõik ärkamise aja kirjanikud, nagu Koidula, Kuhlbars, Jakobson, Weske, Reinwald, Pärn ja Kunder enam ehk vähem osa ja löid luulewara, mis isamaalisest waimust hõõgas ning südameid sütitas. Nende eesotsas seisab aga L. Koidula,

Kreutzwald ja
ärkamise aja
kirjanikud.

¹⁾ Wiedemann Kreutzwaldile 5. mail 1861.

²⁾ E. N. Setälä, Dem Andenken Ferdinand Johann Wiedemanns. Finn.-Ugr. Forsch. V. B. lhk. 1—10.

³⁾ Wiedemann Kunderile 19. septembril 1882.

kes Kreutzwaldi kõrwal wägewamini kui ükski enne teda Eesti luulekannelt helistas.

Koidula elulugu.

Lydia Jannsen — nii Koidula pärisnimi — oli Eesti waimuelu ärataja J. W. Jannseni tütar, kes 12. detsembril 1843 Wändras sündis, kus tema isa sel ajal kantriks ja sealse klaasiwabriku kooliõpetajaks oli. Looduse süles üles kaswades wõttis wäike Lydia siit esimesi luulelisi muljesid, linnulaulu ja lillelõhna oma eluteele kaasa. Wabriku laste seltsis sai ta omalt isalt algusõpetust. Juba warakult hakkas Lydia oma isa kirjanduslikku tegewust tähele panema ja eeskujuks wõtma; omas toredas naiwiteedis töötas ta, kui ta suureks saab ja isa wäikeseks jääb, Eesti rahwale ka tillukest raamatut kirjutada. See juhtumine Koidula elust, olgu ta täht tähelt wõi ilustatult üles kirjutatud¹⁾, on nagu armas idüll, ja kes ei tahaks mitte nii armsaid lapsi omaks nimetada. 1850 asus Jannsen Pärnu Ülejõele alguskooliõpetajaks. Koolimaja seisis linna ääres „kalameeste kaskede all“. Üksinduse ja igawuse wastu wõis tütarlaps looduse lahedast sülest rohtu otsida. Warsti wiidi Lolla — nii nimetasid teda omaksed ja lähemad tuttawad — Pärnu linna kõrgemasse tütarlastekooli. Kaasõpilase Lilli Suburgi mälestuse järele oli ta pehmeloomuline, unistaja tütarlaps, kahwatanud näojumega ja ikka kurwameelne. Eeskujulik õpilane ta just ei olnud. Teda peeti korratuks ja hooletuks, kuid saksakeelne jutustamine läks tal ladusasti. Kord loeti ta kodune kirjatöö klassis teistele ette ja öeldi: „Siin näitate, et midagi wõite.“ Koidula ema oli sakslane, wäljamaalt sisserändanud juustutegija tütar, kes oma lastega muidugi Saksa keelt kõneles. Kui suur raamatute sõber ei teinud Lolla majatalitusega palju tegemist, nõnda et wanem õde, kes ema haiguse ajal terve aasta majaperenaise kohuseid täitis, kord õige kibedasti kaebas: „Lollast ei ole mul vähematki abi; teda ei wõi kõõki saata, ta wõtab raamatu kaasa, laseb supi üle kiia wõi pudru põhja kõrweda!“ Juba koolipõlwes luuletas ta saksakeelseid tundelaule ja palus isa, et see neid Eesti keele tõlgiks ja ära trüki. Mitmed neist saksakeelistest lauludest, mis klassis lauldi, näit. „Mutterherz“ (Ema süda) ja „Herz, mein Herz, nicht in der Ferne“ (Süda, ei sa kaugelt pea) on Koidula hiljem ise eestistanud. Küll kõneldi Jannseni perekonnas enamasti Saksa keelt, nagu sel ajal haritud perekondades pruugiks oli wõetud, kuid ometi ei peetud siin, nagu teistes sarnastes perekondades,

¹⁾ Wõrdle: W. Schotti märkusi Koidula kohta ajakirjas „Magazin für die Literatur des Auslandes 1869, nr. 10, lhk. 146.

mitte häbiks ka Eesti keelt tarvitada, iseäranis siis, kui need majasse ilmusid, kes Jannseni isamaalistest püüetest osa wõtsid. Kuna Lydia Pärnu ülema tütarlastekooli wiimse klassini läbi õppis, sai tema Eesti keeles isa käest õpetust, ja nagu iseäralik wõim tõmbas teda emakeelse kirjawara külge, mida ta isalt sai lugeda. Eesti kodu ja eestikeelne kirjandus olidki, mis Lydia Jannsenist waimustatud isamaalase tegid, ehk küll Saksa kool ja Saksa waim nii kaugelt mõjuwaks sai, et Lydia koolipõlwes ses keeles luuletas ja ka pärast oma eestikeelistes töodes ning kirjades, kus Eesti keel sõna ei kuulnud, Saksa keele appi wõttis. Üleüldse oli saksusega sel ajal palju rohkem wõitlemist kui meie päiwil. Meelesaksusest olid ärkamise aja kirjanikud endid küll wabastanud, kuid keelesaksuse iket kandsid need Eesti waimuelu õhutajad weel rahulikult edasi, sest et kõigel wanal wisa elu on ja ta tegelikult ikka weel edasi elutseb, kui ta nägelikult juba ammugi on ära wõidetud. Sellest siis tulebki, et ärkamise aja tegelaste Eesti keelgi sagedasti Saksa keele maiku awaldab. See maksab ka Koidula ja paljude tema kaasaeglaste kohta. Eesti kirjandusliseks tegewuseks sai Koidula omalt isalt otsekohest eeskuju ja äratust, nagu Jannsen seda isegi tunnistab, „et mis wanemad teewad, seda lapsed näewad ja et noored linnud wanade järele laulawad, olgu laul ilus ehk inetu“. Isa eeskujul ärkas ka Koidulal südamesoow oma rahwa waimupõllule tööle asuda ja see oli tähtsam juhtmõte kogu tema tegewuses. Oma esimesed kirjatööd „Kiwirist“ ja „Ojamölder“ kirjutas ta Pärnus, kus ta juba ajalehe toimetuse tööl isale appi astub. Tartusse, Eesti elu keskk kohta asudes, sai ta kirjanduslisel tööl alati uut äratust. Ta liikus haritud seltskonnas ja käis ka ülikoolis ettelugemisi kuulamas. Rikka luuleande tõttu hakkas ta oma südame soowi, isamaa kasuks töötada, lüüriliste laulude luuletamise, juttude ja näidendite kirjutamise läbi täide saatma. Ka oli tal rohkesti muusika-annet; mitmele oma lauludele lõi tema wiisid juure, kuid kahjuks on neid vähe kirjas alal hoitud. Aga ka meie maa poliitiline elu ja rahwa tarwitused seisis temal südame peal. Sellepärast wõttis tema isa ajalehe toimetuse tööst elawalt osa, täitis, kui tarwis oli, isa aset, kirjutas sagedasti poliitilisi kirjatükkisid ja wahetas politikategelastega kirjasid. 1867—1873 seisis ta Kreutzwaldiga kirjawahetuses iseäranis kirjanduslikkude ainete üle, 1869—1870 wahetas ta C. R. Jakobsoniga ja 1870—1871 Uusi Suometare redkatori Almbergiga, niisama Saksa luuletaja Jegor von Sieversiga ja Berlini akademikuse W. Schottiga

kirjasid. Jannseni koda Tartus oli Eesti elu keskpaik. Tema perekonnaga seisis kõik need ligidases läbikäimises, kes Eesti asja edendasid. Nende hulgast paistawad noor tuline isamaalane C. R. Jakobson ja rahwaluule uuriija J. Hurt isäräliselt silma. Tihti tuli siia ka akademikus Wiedemann wõõraks, ja kui Soomest ning Ungarist õpetlased ilmusid Eesti suguwendi waatama, siis ei läinud nad Jannseni perekonnast mitte mööda.

Lydia Jannsen.

käsi enam mõnda aastat sulge ei pidanud, ohwerdas tütar, kes isa mõtteid etteütlemise järele üles kirjutas, oma noore ea wanemate ja perekonna kasuks. Kirjatööd oli tal niipalju teha, et käsi tihti kangeks läks. Rahwa elust wõttis ta suure elawusega osa; tal olid laialised huwid, arusaamine kõikidest ajapüüetest ja selge, mitmekülgne mõistus. Luule-

Koidula intensiivne kirjanduslik tegewus langeb nende kümne aasta sisse, mis ta neiupõlwes isamajas Tartus mööda saatis. Sel ajajooksul löid „Wainolilled“ oma õied lahti, hõiskas „Emmajõe õpik“ hõbeheelil oma ilulugusid. Siin pani Koidula seega Eesti näitemängule aluse, et „Saaremaa onupoja“ eestistas ja jaanipäewal 1870 ise aitas suure rahwahulga ees esimest korda ette kanda. Pisut hiljem ilmus Koidula kõige tähtsam töö sidumata kõnes, nimelt naljamäng „Särane Mul'k“. Isale toimetuses abiks olles tõlkis ta mitu tosinat juttusid Saksa keelest, kirjutas ka mitmed algupärased jutud.¹⁾ Et isal

¹⁾ Wõrdle: J. Bergmann, Koidula kirjad. Eesti kirjandus 1908 nr. 5.

tamisega teeb ta peaaegu salaja tegemist, püüab oma nime warjata. Üleüldse wangistas ta kaasaeglasti enam oma naiskangelase taolise isikuga kui luulega. Tema näopilt näitab meile niisama huwitawaid kui algupäraseid jooni, mis otsekohesust ja julgust ilmutawad.¹⁾ Koidula isamaaline tegewus ja isiklikud tundmused ei seisnud mitte ükskeste mõju all. Isamaa-armastus oli tol ajal platoniline, paljas ideal, ilma et teda igapäises elus oleks juhiks wõetud, sellepärast ei olnud rahwus ka südameküsimeses otsustandew. Meie muidu nii isamaaline luuletaja-neiu astus saksastatud lätlastega, tohtri Michelsoniga abielusse, kes Kroonlinnas wäearst oli. Meheleminemisega lõppes Koidulal parem luuleaeg. Oele ja isale kirjutatud sõnumikkudes tõendab ta, et kuude kaupa pole mahti leidnud raamatut näpu wahele wõtta, weel vähem midagi kirjutada. Wähesed tooted, mis ta abielu-põlwes ilmutas, ei saa ammuugi neipõlwe laulude wastu. Mitmes laulus on tema Eesti tülide ja lõhede üle kaewanud ja tunnistanud, et need tema luulelusti tuule kandnud, kuid seda ei pea Kunder õigeaks, waid arwab, et lauliku enese elupõlw waikimist toonud. Ei olewat ju õigus, et keegi sellepärast ei luuleta, et tema sugurahwa seas lõhed on; kui sel korral ka rõõmulaul waikiwat, kurbtuse pisarad saawat üiski lauluks. Luuletaja enese käekäik on waikimise põhjus. Seda oli ka juba Kreutzwald ette näinud ja sellekohase nõuküsimise peale abikaasa walimise kohta oma arwamist teatanud. Igatahes awaldawad Koidula naise-põlwe laulud Kroonlinna saarelt äraütlemata kurbtust ja kojuigatsust. Ja sõnumikud, mis Koidula siit prof. Schottile kirjutanud, olnud nagu pisaratesse kastetud. Siin tulewad perekonna mured kanda, peale selle kurnas teda alaliselt kaswaw wähatõbi. Ka reisid wäljamaale, Rheini ääre, Breslawisse, Wiini, mis ta mehega seltsis ette wõttis, ei suutnud endist kirjanduslist huwi ja luuletegewust elustada. 30. heinakuu päewal 1886 kustus Kroonlinnas meile nii kallis ja lootusrikas elu. Kaks tütart, kes warakult waesteks-lasteks jäid, on Saksa-Wene kaswatuse mõjul isamaalistest püüetest täiesti wõöraks jäänud. Nad ei mõista Eesti keeltki, ega tunne selle waimu wara sisu, mis neile emast päranduseks jäänud.

Koidula oli sündinud luuletaja ja kirjanik. Luule, waimurikkus ja mõttewärskus lehwib meile ta töödest wastu, ükskõik kas meie tema lüürilisi laule, jutte, näidendid ehk

Koidula jutud.

¹⁾ Wõrdle: Aino Kallas, Koidula ja Kreutzwald. Ajakiri „Noor-Eesti“ 1910, nr. 5 ja 6.

tema kirjawahetust loeme. Meie algame siin juttudega, sest et Koidula neis wõrdlemisi kõige rohkem eelkäijatega ühenduses seisab. Kirjandusliku tegewuse algusel seisis ta, nagu loomulik, oma isa ja lähema juhataja tööde eeskuju mõju all niihästi maitse kui ka keele ning ütlemissuuga poolest. Raske oleks isa ja tütre töid, millest mõned wahest kahasse tehtud, üksteisest lahutada, kui mitte Koidula ise oma juttude nimekirja ei oleks kokku seadnud. Meie jätame siin tõlked ja moonutused kõrwa ja harutame siin mitme tosinaga hulgast peajaslikult iseloomulisemaid jutustusi, et seal juures ühtlasi Koidula annete wäljakujunemist näidata. Tema esimeses jutukeses „Kiwwirist“, mis 1861 „Pärnu Postimehes“ ilmus, tuleb wanem Jannseni kool alles puhtal näol ilmsiks. Selles jutustatakse lihtne anekdot ära ja lisatakse lõpumoral piiblisalmi kujul juure. Nagu Jannsenil, on ka Koidulal hulk jutustusi ajaloost walitud, mis lugeja waimu silmaringi peawad laiendama ja ühtlasi harima. 1863 ilmus „Ojamölderd ja temma minnia“, mis suurt tähelepanemist äratas. Mitte just sellepärast, et ta sisu ja siht oleks midagi uut pakkunud. Sisu oli mammona-teenri Ojamöldri Andres Trimmi uhkuse murdmise ja ümberpöõrmise lugu. Rikas Ojamölder pidi surmawoodil selle mõttega leppima, et ta poeg waese Kooli-Anna kosib ja „haua ääres tegi Jumal ta silmad lahti seda õnne nägema, mida ta nii kaua põlganud“. Jutu siht oli „Eesti rahwa rõõm ja õpetus“. Siingi läheb tütre maitse isa omaga ühte, sest jutul on seesama laad, mis Jannseni wiimistel „Sõnumetooja“ juttudel. Kuid tütar oli siin jutustamise kunstis isaga kaswanud ja temast ette jõudnud. Tore tegelaste karakteristika, wäljatõõtatud tüüpused, nagu „Ojamölder“, „Kirja-Tiits“, rahwalik kujukas, otse plastilik jutustusewiis annawad jutule kunstiwaärtuse. „Ojamölder“ ei ole mitte üksnes õpetlik lugeda, waid kui kunstitöö äratas ta ülendawat waimlikku lõbu. Prof. Schott kirjutab: „Ojamöldrit lugedes on waewa küllalt selle mõttega ära harjuda, et seda lugu tütarlaps kirjutanud, kes sel ajal waewalt 20 aastat wana oli — Lydia on juba kui laps inimesi uurinud ja ei mitte raamatutest, waid suurest eluraamatust: mõnes tükis wõib ka genius elutarkuse asemikuks olla.“¹⁾ See paneb siiski mõtlema, sest et Koidula

Kiwwirist.

Ojamölder.

¹⁾ Schott Kreutzwaldile 13. aprillil 1869.

Ojamõlder

ja

temma minnia.

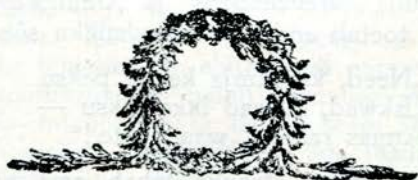
üks jut

Gestirahwa rönne ja õppetuseks,

mis

Lydia Zannsen

üllespannud.

Tartus, 1863.

Trükitud ja müa H. Laafmanni juures.

hiljemad jutud mitte nii hästi ei ole õnnestanud. Meil ei ole veel selleks otsekoheleid tõendusi, et „Ojamöldri“ Saksa jutust wõiks olla ümber tehtud, kuid mitmed nähtused, nagu kolera 1811 Männiku külas, priitahtlikud isamaaliselt waimustatud sõttaminejad, wallakirjutaja tegewus, wabamehe Ojamöldri suur rikkus, koolmeistri tütre ilus haridus jne. äratavad wäga kahtlust, sest nad ei käi mitte nende oludega kokku, mis 1813 meie maal walitsesid. Mitmed Saksa kõnekäänud ja wanasõnad tunnistawad otsekohest tõlkimist: kosib Anna järele; koera ahjutakka wälja meelitama; ümmargune aasta jne.

Enne ukse lukutamist.

Peale „Ojamöldri“ leiame Koidula kirjadest veel kolm tähelepanemise wärt juttu, mis wististi algupäraseks on. Kaks neist, nimelt „Enne ukse lukutamist“ ja „Ainuke“ ilmusid „Eesti Postimehe Jututoas“ 1868, kolmas, „Liisu“, kümme aastat hiljem „Lisalehes“. Nendes on selles tükis edinemist märgata, et kirjanik siin Eesti elusse puutuwaid küsimusi käsitleb, kuna „Ojamöldril“ öieti silmapaistew Eesti rahwuslik wärw veel puudub ja seal, nagu Jannseni juttudes, õpetus ka lõpuks piibli- ja lauluraamatu salmide kujul awaldatakse. Nende asemel hakkab Koidula oma pärastistes nowellides Kreutzwaldi laulusõnu ja Eesti rahwalaule oma jutukangale kirjaks sekka põimima.

Jutukeses „Enne ukse lukutamist“ peitub hoiatus wäljarändajatele. Wäljarändamine ähwardas wäikest Eesti rahwast killustada, rahwuslikka püüdeid nõrgendada ja üksikutele rahwaliikmetele õnnetust tuua. Sellele rahwuslikule wähele olid juba Weitzenberg ja Kreutzwald rohtu otsinud. Koidula toetab end otse Wirulauliku sõnade peale:

„Need, kes kurja keelte peksu
Uskwad, läewad ikka lõksu —
Armas rahwas, waata ette!“

Mäetaguse peremees Hannus tahab oma perenaise Tiitu palwetest ja manitsustest hoolimata Wenemaale rännata. Raharent, mis teoorjuse asemele tulnud, on raske maksta, sest et rahe wilja ära rikkunud. Kõrtsi Priidu ihaldab nende talu endale ja püüab Hannust koha pealt lahti kangutada. Seks laenab see walesõber esmalt Hannusele raha ja petab ta seega enesse peosse. Hannus ei saa kelmi kawalusest aru, peab teda enese paremaks sõbraks ja nõuandjaks. Tihti

wiibib Hannus kõrtsis ja on koju tulles naise wastu järsk. Perenaist Tiiut, kes wast mõne aasta eest majasse toodud, oli ka weel mõisakubjas Pärtel kosida tahtnud ja Tiiu oli lahkel silmal selle kosilase peale waadanud. Kubjast Pärtlit öeldi nüüdki weel Mäetagusel käiwat, kui Hannust ennast kodus ei olnud. Pärtel olewat ka see, kelle nõu järele mõisnik jüripäewast peale renti tahab kõrgendada. Teisel jõulupühal meelitab Priidu Hannuse, kes kõrtsist tahab mööda sõita, oma juure ja loeb temale seal kirja ette, mida keegi endine rendiperemees Raadi Willem Wenemaalt olewat kirjutanud. Kirjas näidatakse heledates wärwides asunikukude kuldset elu. Seal on iga päew otsekui jõuluõhtu. Ei ole seal nekrudi wõtmist, ega pearaha maksu, maad saab weel pool muidu ja ta kaswatab ilma harimata wilja. Wenemaa mõisadesse tarwitatakse palju töölisi. Palk ei ole küll suur, kuid raha on seal kallis, sest poole rubla eest saab seal rohkem, kui siin täie eest. Hannuse südames wõitlewad mitmesugused tundmused. Ühelt poolt meelitab teda hõlpsam elujärg, teiselt poolt oli raske isamaad maha jätta, kus ta naine parem kannatada tahtis, kui sealt teadmata elu peale wälja minna. Aga kui kawal Priidu weel rendi kõrgendamist ja Pärtli lipitsemist ta naise ümber meele tuletab ning lõpuks weel oma laenu tagasi hakkab nõudma, siis ei suuda Hannus enam wastu panna. Järgmisel päewal sõidab ta Pärtli hoiatustest hoolimata linna Priidule järele, et seal ühes kõrtsis Wenemaalt tulnud isandaga kokku saada ja kontrahti teha. Kui just liikusid juuakse, astub kohtusaks sisse, keda Pärtel siia juhatanud. Nüüd tuleb awalikuks, et see Wenemaalt tulnud isand keegi muu pole, kui walepassi all elaw hulgas rätsepp Mihkel Karp, kes Priiduga ühele Wene opmannile meie maalt töölisi ja põllurentijaid ahwatleb, kuna nad Raadi Willemi kirja ise olid walmis septsenud. Mõlemad kelmid pannakse kinni, Hannus on aga eluajaks tuulekodade ehitamisest parandatud. Pärtel wõtab mõisa toatüdruku ja palub Hannuse enesele pulma-wõöraks. Walla talupoegist ei läinud keegi wälja: rent jäi „sellesama jala peale“. Raadi Willem aga teadis niipalju nutust ja wiltsusest teine pool piiri teatada, et iga kuulja mõtles:

„Oh Eestimaa! oh Eestimaa,
Kus leiba ja wett!“

Sündmustiku ülesehitus on hästi korda läinud, tegewus on igal pool hingeliselt põhjendatud; kahjuks pole kirjanik seda tänulikku ainet mitte laiemalt läbi töötanud, ei karak-

terid ega olusid lähemalt kirjeldanud, ei ka neid majanduslikka põhjusi sügawamalt seletanud, miks selleaegistest pere-meestest paljud paika ei pidanud.

Ainuke.

Järgmine Koidula jutt „A i n u k e“ on hoopis täielikumalt wälja töötatud. See külajutt kirjeldab Luhasaare Andrese kosjakäikusid ja näitab, missugusesse kentsakasse ja piinlikusse olekusse noormees võib sattuda, kui ta wana Eesti pruugi põhjal kinni silmi kosja läheb.

Luhasaare Andres, wäikese talu peremees, unistab juba mitmet aega ainukesest, kes tal mõttes olewat, ilma et isegi teaks, kes ja kus see ainukene on. Rikas, ilus, rabe ja kasin neiu peab ta olema, aga mitte oma külast pärit. Andres pakub Pahmaru Aadule head waewapalka, kui see talle seesuguse neiu juhataks. Aadu soowitab Waariku Kadrit, kel juba wiis wanemat õde nagu soojad nisuleiwad kodunt ära wiidud. Sellest soowitusest arwab Andres küllalt saawat. Ta läheb Waariku Kadriale kosja, ehk ta küll seda neiu weel kunagi polnud näinud. Teel sõidab ta loowõtjatest mööda, kelle hulgast iseäranis sirge, musta peaga neiu talle silma torkas. See wõttis nii usinasti loogu, et reha käes wälkus. Ja kui ta mööda sai, hakkasid tüdrukud musta peaga neiu eestwõtmisel „Kust ma laulu lahutasin“ laulma, millele Andres ka omalt poolt lauluga wastas, sealt peale hakates, kus tüdrukud olid seisma jäänud. Waarikul käis Andrese käsi wäga halwasti. Andrese „ainuke“ ei pannud „südant sugugi kipitama“ ja laulmise himu ei tükkinud talle ka peale, sest Kadril oli juba oma 30 sügist seljas, ümmarikkuse poolest oleks teda pikuti ja laiuti küünarpuuga wõinud mööta, kuna tal juuksed nagu harjased püsti seisid. Aga mis parata, Andres oli oma kosjanõu juba majaisale teada andnud ja Waariku rahwas pidi järgmisel pühapäewal Luhasaarele tulema kosilase talu ja hooneid ära waatama. Ometi oli Andres uisapäisa enam lubanud, kui ta täita wõis, ja katsus, et ta minema sai. Koduteel nägi ta Kose talu heinamaal jälle loowõtjaid ja nende hulgas uuesti sedasama musta peaga neiu, kes tal „südame kipitama pannud“. Andres läks aitas neiu loogu wõtta ja nagu lauluräästa hää langes mustapealise neiu laul „Läksin loogu wõttemaie, riismeid kokku riisumaie“ Andresse kurwasse südamesse. Seltsis lauldes ärkab armastus Andrese ja neiu südames, ilma et nad üksteise nimegi järele oleks pärinud ja teadnud, kust kumbki pärit on. Andres peab mustapealist neiu Kase peremehe tütreks Tiiuks, aga kui ta Kasele kosja läheb, siis tuleb ilmsiks, et Andres

õiget Kase Tiiut, kes pealegi juba teised kosjad wastu wõtnud, weel pole näinudki. Nüüd läheb asi üsna kirjuks. Kui Andres wiimaks suures kitsikuses otsitawat „lauluräästast“ nimetab, aimab Kase peremees, et eksinud kosilane tema õetütart Koidu Tiiut otsib, kes ka sel päewal onu heinamaal loogu wõtmas käinud. Nüüd saab Andres oma „ainukesele“ ometi jälgile. Ehk küll Waariku peremees weel takistusi teeb ja Andrese asjad Koidu talus sassi ajab, koguni õpetaja juures mahakuulutamist käib keelmas, saab Andres lõpuks ometi selle „ainukese“ kätte, kelle ta laulu abil tee äärest leidnud.

Sel „oma maa jutul“, nagu Jannsen teda nimetab, on pisut naljajutu maiku juures, ehk küll kirjanik naljaheitmise peale pole mõtelnud. Andres on mõistlik, kokkuhoidlik taluperemees, pealegi osaw käsitööline, suur lauluarmastaja ja uuenduste poolehoidja. Mis siis imeks panna, et tema hariikka talutütred, nagu nad tänini olnud, enam heaks küllalt ei pidanud ja ta, Pahmaru Aadu pilkawat tähendust mööda, wiie jalaga lammast otsib. Suurtest nõudmistest hoolimata läheb Andres, nagu talupeiudel sel ajal pruugiks oli, pimesi wõõrasse walda kosjateele ja sellest kõik äpardused tulewadki. Sellest küljest leidub jutus kunstiwäärtuslist tõtt, sest luulekuju käib elutõsidusega kokku. Luhasaare Andrese taolisi kosilasi wõis Eestis sel ajal rohkesti olla ja on wast nüüdki weel. Tähelepanew on see, et laulmine Andrese kosjakäigul otsustawat osa etendab, sest lauluräästas saadab seda korda, mida teised mitte ei jõudnud, paneb ta „südame kipitama“. Laulukooride ja lauluseltside asutamine oli sel ajal Eestis põnewam küsimus ja selle üldlõlõlise isamaalise asja toetuseks wõetakse ka ilukirjandus appi. Kuid laulu ülenõdus tõusis siin ilutsemiseks, unistuseks, mis elutõsiduse piiridest kaugelt üle läks: Luhasaare Andres walib oma ainukese laulu waral tee äärest, ilma et ta nimegi järele oleks pärinud. Selles ilutsemises laulus ja looduses ilmubki romantika Koidula luules.

Oma pikemat jutustust „Liisu“ nimetab Koidula „jutuks rahwa elust“. Aineks on tal siin need tüütawad tülid ja õõrumised, mis ärkawas Eesti seltsielus tekkiõid. Iseäranis sihitakse nähtawasti Wiljandi „Koidu“ seltsi peale, kes jutus „Puhte“ seltsi nime kannab. Sillandi linna asunud „Wanemuise“ seltsi eeskujul, õpetaja manitsusest hoolimata, „Puhte“ lauluselts, kes õige koguduse kiuste isa-

Liisu..

maa- ja lõbu- ja rahwalaule laulnud ja tartlaste eeskujul teatrimängu harinud. „Puhte“ seltsi asutamise ajal olnud veel palju poolööd rahwusliku kaswatamise nõust ja teost leida. „Puhte“ olnud ikka alles rajamärgiks öö ja päewa wahel, sest liikmeteks astunud need, kes muist ise kesköö karwa kandnud, kuna teised lõkendawa tulekahju tegusid teinud. Laulujuhataja president ise paari sõbraga olnud „Puhte“ programmi pidaja, muud teised möllanud lauluseltsis ja rikkunud tema au seest- ja wäljastpidi. Üleüldse tahtakse siin wana- ja uueaja inimesi kõrwu seada ning rahwusliku ärkamise ajast pildikest pakkuda, kuid kahjuks puudub pildil raam: jutustus ilmub järklukult ja näib pooleli jäänud olewat.

Koidula näidendid.

Saaremaa onupoeg.

Nagu õieti Koidulaga Eesti kunstiwaärtusline nowellikirjandus algab, nõnda on tema ka meil näitekirjanduse põhjendaja. Kuidas ju ülemal nimetatud, on tema „Saaremaa onupoeg“ (1870) esimene trükitud näidend Eesti keeles. Sellega algab Eesti näitekirjanduse ja näitekunst ajalugu. „Saaremaa onupoja“ tegi Koidula noore Saksa luuletaja Th. Körneri naljamängust „Der Vetter aus Bremen“ ümber, kus juures ta tükile püüdis Eesti kohalist maiku anda. Peamõte, mis näidendist läbi käib, on see, et wanemad lastelt elukutse walimisel ja paariminemise juures wabadust ei peaks riisuma ega perekondliku eelotsuse ning uhkuse pärast nende südameküsimusi ise ära otsustama. Noorel tulisel wabadusewõitlejal Körneril ja ka Koidulal on sihiks perekondlikku uhkust ja traditsiooni, mis aadeli ja kodanikkude perekondades liiale aetud, kui keskaja jätist ära kaotada ja seda naljamängus naeruwääriliseks teha. Selle läbi, et Eestis haritud seltskond loodi, astuti Saksa kulturaga wõistlusesse, sellepärast oli Eesti hariduse rajamine isegi oma moodu seltskondlik wabadusewõitlus, ja meie wõime siit aru saada, miks Koidula just kõhnapoolse Saksa algustöö eeskujuks ja tõlkimiseks walis. Sisulikult püüdis Koidula tükki Eesti oludele sel teel kohasemaks teha, et Hansu suu läbi kooliõpetajate halwa seisukorra eest wälja astus, wallawalitsusi ja selleaegseid wõimumehi sõitles, kes kooliõpetajaid aineliselt wõimata seisukorras pidasid ja waimlikult alla rõhusid, nõnda et koolmeistri ametit koera ametiks wõis nimetada. Eesti loomu ja oma tõsise muusa kohaselt muutis Koidula ka

mõrjsja Miina iseloomu. Körneri edew ja ebeldane Gretchen ei mõista palju muud kui armastuses jampsida, kuna Koidula oma häbelikule Miinale waga meele on andnud ja sooja südame rindu pannud, seega tema karakteri tüsedamaks ja tõsisemaks moonutanud.¹⁾ Ometi on „Saaremaa onupoja“ tegewus pealiskaudne. Nagu Kotzebue näidendites, mille mõju all wist noor Körner seisis, on tegewus ainult naerukõdiks kirjutatud, ja nali ilmub siin ilma sügawama mõtteta wälimestes ümberwahetustes, kuna iseloomude kujutusest weel juttugi pole. Et ainet hästi rahwuslikult käsitleti, awaldas esimene näidend igawatest monologidest ja wähesest tegewusest hoolimata siiski suurt mõju ja andis Koidulale asja oma jõudu kolmewaatuselise algupärase näidendi kallal katsuda. See sündis „Sä r a s e s m u l g i s ehk 100 wakka tangusoola“, mis 1872 trükkis ilmus. Nagu A. Jürgenstein seletab, tegi Koidula siin õnneliku katse, Eesti näitemängu rahwuslikule alusele seada. Lihtsast talupoja elust oli raske pörutawaid sündmusi leida, mis rahwuslikkude püüetega ühenduses oleksid seisnud. Lauluedendamist ja koolide parandust oli Koidula juba warem oma töödes osatanud, nüüd tuli tema õnneliku mõtte peale, talukohtade päriseks-ostmist näidendi sündmustiku ülesehitamiseks tarwitada. Päriskohtade omandamisel oli meie rahwa kohta majanduslikult, waimlikult ja ka rahwuslikult määratu suur tähendus. Alles see talupoeg, kes oma maapinna jalgade alla sai, tundis enda waba, iseseiswa mehe olewat, sellepärast ärkas ka rahwa iseteadwus kõige esmalt selles nurgas meie kodumaal, kus kõige warem päriskohte ostma hakati, nimelt Wiljandimaal, mulkide seas. Kuna mujal loius olekus kohtade päriseks-ostmisega wiiwitati, selles koguni mõnda sakslaste wingerpussi arwati nähtawat, said agarad ja ettewõtlikud mulgid asja tähtsusest aru, ostsid omad kohad päriseks, ja nende peremeeste pojad ning jõukamad popsid asusid Tartu-, Wõru- ning osalt ka Pärnumaale, ostsid wana peremeeste eest talud ära ja sundisid neid seega kohtadest lahkuma. Seesugune pealetungimine sünnitas Tartumaal mulkide wastu awalikku waenu. Selle wastolu, mis päriskohtade ostmine tartlaste ja mulkide wahele toonud, wõttis Koidula oma näidendi tagaseinaks.

Särane mulk.

¹⁾ K. Leetberg, Koidula. E. Ü. Album IV. 1. lhk. 86.

Mäeotsa peremees Peeter Pint wihkab oma noort naabrit Märt Männikut sellepärast, et see mulk on ja et keegi mulk teda ennast endisest Alaste talust wälja ajanud. Heameelega paneks ta oma tütre Maie wanale rikkale, kuid ihnsale ja wälimuse poolest wastikule Erastu Ennule naiseks, kuid tütar on oma südame nägusale ja agarale Männiku Märdile kinkinud ja Peetri naine Ann oleks seesuguse aruka ja mõistliku wäimehega üsna rahul, olgugi et ta mulk on. Kuid Peeter wiskaks mulgi kas wõi pilpaga uksest wälja. Seal teeb Peeter weidra eksituse tõttu rumala tembuga enesele suurt häbi, mis ta kangekaeluse murrab. „Postimehe“ kaubahindadest leiab ta järgmised read:

Pütt punast soola 9 rbl. — kop.

„ tangu „ 8 „ 20 „

Peeter ei tea, mis wäikesed täpid tangu taga ja soola all tähendawad ja arwab, et Pärnus pütt tangu 8 rbl. 20 kop. maksab. Sedasama kinnitab ka Erastu Enn, kes nähtawasti Peetrist targem pole. Suures kasupüüdmises laseb Peeter kõik oma 50 wakka otre tanguks teha, laenab Ennu käest 125 rubla, ostab weel 50 wakka juure ja läheb siis suure tanguwooriga Pärnusse, kus ta kuulutuse põhjal 8 rbl. 20 kop. pütast nõuab. Kaupmehed saawad Peetri rumalusest suurt löbu. Peeter peab tangud koju wedama ja poeks häbi pärast roti auku. Nüüd on mehel kitsikus suur. Ühelt poolt pilkab ja siunab perenaine, teiselt poolt käib Erastu Enn peale ja nõuab kas tütar, wõi wõlga kätte. Rumalat wäimeest Peeter nüüd enam ei taha ja wõlga ta tasuda ei suuda. Sellest kitsikusest aitab wihatud mulk Peetri nüüd wälja sel teel, et tangud kroonule kaupleb ja Peetri wõla ära tasub. Märt ja Maie lähewad paari, Peeter on eluajaks kangekaelusest, iseenda tarkusest ning koolide wihkamisest parandatud.

Lödwa sündmustiku nõrgem külg on see, — nii arwustab A. Jürgenstein — et dramatilise sõlme keerdu- ja lahtimine nii wäikese, waewalt usutawa sündmuse, nimelt „tangu-soola“ peale on rajatud, mis läbi tõsine kulturaline problem, mille peale tartlaste ja mulkide wastolu põhjeneb, kerge naljamängu loomu omandab. Oleks sündmuste käik ja näidendi sõlm tõsisemalt ja sügawamalt, olgugi wälimisel naljatoonil põhjendatud, siis oleks meile „Särasest mulgist“ samasugune rahwuslik näidend wõinud saada, nagu Lessingi „Minna von Barnhelm“ sakslastele on, kus preislaste ja saksilaste wastolu kujutatakse. Sellest hoolimata, et näidendi sõlm anekdoti-

line näib olevat, pakub „Särane Mulk“ Eesti elust 40 aasta eest ometi kaunis loomuliku pildi. Mäeotsa Peeter on rumal-uhke, iseennast täis oleva juhmade talupoja tüüp, kes jonnakalt kõiki asju oma pead püüab talitada ja koolisid inimeste rikkujateks peab ning meelitamist armastab. Selle wastu on Ann, Peetri naine, eht Eesti eit: tragi perenaine, kel erk pea ja osavad käed otsas, hea suu peas, kes mõistab hästi tuhalabida walitsust jalal hoida. Ta on küll pisut ebausklik, pisut ka edew, kuid siiski üleüldsuses meeldiw kuju. Männiku Märt on sale, nāgus, wiisakas noormees, kes kooliharidusest tõsiselt lugu peab, edasi püüab ja selgesti ise ka teab, et kuskil nimetamise wārt tegu meie maal ei sünni, kus kellegi mulgi pea ja käsi töös ei ole. Mulgi jõud tuleb sellest, et tal rohkem pead on, ja ärksam meel tuleb tal usinamast kooliskāigust. Iseteadwuses peab ta ennast ja teisi mulkisid Eesti soolaks, mida palja sõimamisega ei saa maailmast ära kaotada. Tükis leidub palju terawat, puhtasüdamlikku rahwanalja, nagu ka rahwakeelt järel aimata püütakse, ja need headused tasuwad mitmed puudused, mis näidendi tehnilisest küljest silma paistawad.

Koidula naisepõlwest on meile kaks näidendit käsikirjas järele jäänud. Neljawaatuselisest „K o s j a k a s e d“ (1875) — wahest „Maret ja Miina“ nimetatud — mille sündmustiku käik Jannseni jutust „Naabri tütrede“ laenatud, oleks küll wõinud mõjuw draama saada, sest siin riiwatakse Eesti elu küsimusi weel sügawamalt, kui endistes näidendites. Siin seisawad kahe tähtsa sel ajal rahwa keskel liikuma woolu edustajad wastastikku. Ratassepp Tõlla Hans on wiis aastat linna ametit õppinud, seal „ilmalikus seltsis“ uute eduliste mõtetega tuttawaks saanud ja nõuab walda tagasi tulles rahwale õigust, haridust, edasisaamist, laidab selleaegseid koolisid ja wallaametnikka, kes mitte õigusele ei ela, waid suuremat kukrut ja täiemat wiinatoopi teeniwad. Niisuguste keskel ütleb Hans enesel weel palju teha olevat, enne kui mõistuse ja hariduse koit taewaserwas palistama lööb. Tagasikisikuwa wastaswoolu esitaja „Kosjakaskedes“ on noor peremees Luige Siim, kes ühes tukkuwas kihelkonna nurgas elab. Kui wagalane on ta wana korraga täiesti rahul, „palwetab ja lobiseb järele, mis teine mahedalt ja keeruliselt neile Jumala ehk inimeste nimel ette laulab, ja kui talle kogemata oma

Kosjakased.

aru pähe tekkib, siis kukub süda saapa sääre“. „Seesugused ei saa aru, et nad muud ei ole, kui käsipuud, kelle waral teised omakasu poole üles roniwad“. Hantsu nimetawad need tagasikiskujad „uue rahwa ja aja paganaks“, rahwasegajaks, kes mässajaid mõtteid õigusest ja haridusest, edasisaamisest laiali laotab. Hansu ja Siimu karakterid on Koidula Eesti olude kohaselt ise loonud, sest jutustuses „Naabri tütrede“ ei lähe need tegelased ilmawaate poolest mitte lahku. Kuid Koidula näidendis astuwad nende woolude edustajad kahjuks ainult sõnadega ette, tegusid, mis niisuguseid sihtisid awaldaksid, üleüldse ei tehta, selle asemel liigub terve sündmustik ühe päris kõrwalise ja Eestis tundmata pruugi, nimelt kosjakaskede istutamise ümber. Tagurlane Siim püüab rikkaks peetud Nääri Maretit ja edumees Hans popsi tütart Suli Miinat endale wõita, ja mõlemad lähewad jaaniõöl neidudele kosjakaske akna alla wiima, mis selles külas walitsewa pruugi järele lugupidamist ja austamist peab tähendama ning ühtlasi tõsist kosjamõtet awaldama.

Keeruliseks läheb eelseiswas näidendis kosjakaskede panemine sellepärast, et Nääri ja Suli õued kokku puutuwad ja et lohakas, kõrk, edew ja tige Maret oma silma Hansu peale on heitnud, kuna see aga wiisakat, usinat, heasüdamlikku ja alandlikku Miinat armastab. Õiguse pärast tulewad Maret ja Miina siin peategelasteks lugeda, sest et nende tegewus ja karakterid rohkem silma paistawad ja nende osade järele on näidendile waremalt ka „Maret ja Miina“ nimeks antud. Koidula waadete wäljakujunemise kohta on sel näidendil igatahes oma tähtsus. Koidula sattus neipõlwes peetud kirjawahetuse läbi sedawõrd edu poole püüdwa Kreutzwaldi mõju alla, et ta oma isa Jannsenile omast ilmawaadet ja wõitlusewiisi, mis küll aegajalt laienes ja täienes, siin näidendis kaudsel teel kitsaks ja puuduliseks tunnistas, kui ta rahuarmastajaid wanameelseid Eesti tegelasi „kahejalalonnakajateks“ nimetab, „kes muud ei ole kui käsipuud, mille waral teised oma kasu poole ülesse roniwad“. Wahest oli ehk ka pieteet isa wastu põhjuseks, miks Koidula seda näidendit, milles nii tähtsat küsimust käsitletakse, trükki ei andnud.

Kosjawiinad.

Koidula wiimne näidend, kahewaatuseline naljamäng „Kosjawiinad“, mis ka ainult käsikirjas olemas, on Tallinna laulupidu jaoks 1880 kirjutatud, pidi aga etendamata

jääma, sest et näitlejaid kokku ei saadud. Siin näidatakse, kuidas Tapiku pere kõigist takistustest hoolimata Tallinna laulupidule jõudis. Sügawamat tähendust sel näidendil ei ole. Koidula tahtis siin pidulistele kerget nalja pakkuda, mis sellepärast veel iseäranis pidi huwitama, et temas kuulus waras Rummu Jüri wõõra nime all kõrtsipidajana ette astub. Kuid peale nime ja mõne kelmustüki pole sellel tege-lasel tõsise Rummu Jüriga ühtlust, ta on täiesti waba luulekuju.

Meie näeme, et Koidula oma juttudes ja näidendites kõige tähtsamaid selleaegseid Eesti elu nähtusi ja küsimusi käsitleda püüab, niihästi kui wälised olud seda lubawad ja kirjanikul seks osawust jätkub. Koidula sai selles meie kirjanikkudele teeawajaks, et ta rahwa elust ammutas ja ajaküsimusi hakkas ilukirjanduse toodete aineks tarwitama. Mis Koidula stiili kohta ütelda, siis wõiksime selles asjas Kreutzwaldile sõna anda, kes nõnda ütleb:¹⁾ „Teie olete sõlmimata kirjas minu üle meistriks tõusnud. Niisugust woolawat proosat ei ole tänapäewani veel kuskilt poolt — muidugi Eesti keeles — minu silmade ette tulnud, nõnda et koolipoisikese kartuses ma oma lonkawat sulesünnitust Teile waatuseks usaldan läkitada.“

Olgugi Koidula algupärased jutud ja näidendid meie kirjanduseloos tähtsad, kuid see, mis Koidula nime nagu kuldwiirtega ja koidujoontega on palistanud, see on tema lüüriline luule. Kunder nimetab tema laulusid ühe sõnaga neitsilauludeks, sest luuletaja neitsipõlwes on nad suuremalt jaolt sündinud ja meile lauluneitsideks jäänud; niisama puhas on nende sisu, kui puhas, rõõmus, kurb ja igatsew neitsi süda on. Koidula käsikirjades leidub üleüldse 275 luuletust, mille hulgast 143 weel mitte pole trükiis ilmunud. Wiimaste hulgas on rohkesti kaunid luulepärlid, kuid niipalju wõib üleüldiselt siiski üelda, et kõige tähtsamad ja kaunimad ning mõjuwamad laulud juba trüki teel „Wainolilledes“ (1865), „Emma jõe õpikus“ (1866), „Eesti Postimehe“ lisalehes ja mujal meile tuttawaks ja üleüldiseks waimuwaraks on saanud. Wõrdlemise läbi on hiljemini ilmsiks tulnud,

Koidula laulud.

¹⁾ Kirjas Koidulale 7. jaan. 1868.

et palju ilusaid Koidula laule kas sõna sõnalt Saksa keelest on tõlgitud, ehk jälle wabalt ümber luuletatud. Kuid ka Koidula tõlgitud laulude mõnu ja mõju on ometi suur.

Et Koidula lüürikast ülewaadet saada, paneme tema motiivisid pisut ligemalt tähele.

Isamaa laulud.

Isamaada ikka jälle?
Kas sa muud ei mõista siis?
Kas sa muud ei tea laulda?
Wanaks ammu läind see wiis!
Muud ei jah ma tea laulda:
Isamaa — uus igawest!
Keeb see sõna minu rinnus:
Hüüab puust ja õilmetest.

Nende salmidega tähendab unustamata Koidula selle keele peale omas kandles, mis kõige kaunimalt ja mõjuwamalt kõlas, mis kuuljaid sütitawa waimustusega täitis. Isamaa — uus igawest! on Koidula kandle wägewam wiis, mille põhjustoonid ka siis kaasa kõlawad, kui laulik armastuse päikest ja wilu tundis, looduses õõpikule kaasa hõiskas ehk õiekesega kaduwust meele tuletas, ehk kui ta juhtunud lugusid jutustas. Isamaalisi tundmusi awaldades on Koidula Eesti luulele otse uued allikad awanud. Ta sirutas käe välja üle Eesti mühawate metsade ja lokkawate luhtade, üle kauniste kinkude ja õitsewate orgude, üle läigitsewa järwelaine ja wirwendawa jõewoo ja hüüdis: Waata, see on meie isamaa! Isamaa palet nägi tema kogu Eesti looduses, kuulis tema häält tuule tuhinas ja wete wulinas ja kuulutas seda oma luuletustes. Eesti raske minewik ja uus koidu-aeg oli aineks, millest ta oma kõige tundelikumad, põhjatu sügawad ja mõjurikkad laulud lõi, sümfoniad, mille fugad ülendawägewasti läbi südame weerewad ja liigutawat, ilutsema panewat tundmust järele jätawad (G. Suits).

Eesti muinas-aeg, mis iseäranis „Kalewipojast“ nii heledas walguses silma paistis, täitis laulikneiu waimustusega. Wana-Eesti, hiilgaw, õitsew, suur ja püha paneb ta otse ilutsema.

Eestimaa, kus kõnewana
Muistsest wäest räägib weel,
Käsi käes kõndis sõna,
Tegu, ühes töö ja meel:
Püha, kuulus Eestimaa,
Wana suurust mälest!

Kuid kaua ei saa laulik seesuguses heledas minewikus wiibida, warsti ilmuwad ta silma ette kurwad pildid; Eestimaa weremullast lööwad leinalilled õitsele, pilwed kostwad wanast nutust tagasi. Kuid see aeg, mil Eestimaale õigus selga pöörnud, mil piits ja weri walitsenud ja Eesti rahwas orjaleiba nuttes murdnud, on möödas, priiusekoit on tõusnud, sellepärast on laulikneiu lein alati troostiga ühendatud. Enamasti iga elegia lõpeb rahustawate, meeltülendawate akkordi-

Luhapealne lillekene.

Luhapealne lillekene.

Oue eifil õilmene!

Nainfelt waatab filmemine.

Oled wiff lefameene?

Tolrud eile ilu eloff

Nuppus näha ühtigi:

Täna täige langeb leht^{te}leff.

Kenalt eulmunt lajafi!

Öiereene õna, ilus!

Wesjaga find wägi louu

Höllalt eulma elu wilus.

Nomfalt aegil armutu!

Koidula käekirja näide.

dega. Koidula seitsmes leina- ja troostilaulus¹⁾ on üks ja seesama tundmuste elewus ja seesama mõttekäik. Luuletaja tuletab iga laulu algusel „nutja lillekese“ Eesti rahwa „ennemuistest rõõmupõlwe ja kadunud õnne meele“ ehk kirjeldab priiuse kaotamist ja selle tagajärge. Seda leina pehmitab troost, et priiuse „lõunawaligus koitma“ hakanud, et sa „Eesti rahwa pesakest“ jälle oma pinnal prii leiad olewat, et hosianna läbi isamaa kõlab. Siin juures sõrdeleb Koidula leinatawat rahwast pea nutwa lillekesega, pea raudu pandud kotkaga, maha-

¹⁾ Miks sa nutad lillekene — Sind surmani — Su priiust olid matnud — Mu isamaa nad olid matnud — Surnud laul — Eesti kotkas — Mu haljas Eestimaa nii wägew.

maetud piigaga, ahelasse seotud wangiga, kuid troosti toow wabaduse aeg ilmub isandaks saawa koidu, wägewate enne-muististe tuulte ja äratawa ning päästwa ingli kujul. Kauni-mad pildid, kõige soojemad ja wõimsamad tunded ilmuwad lühikeses „Miks sa nutad?“ Terwel ärkamise ajal ja pärast seda ei ole enam mõjuwamat, ülendawamat ja äratawamat hüüet kuulda, kui:

Tõsta pead, mu õiekene,
Koit on saanud isandaks!

Selle wastu on isamaa wangistuse ja wabastuse wõrdlus Jeesuse surma ja ülestõusmisega enam mõistuse kui mõtte-kujutuse töö ja kui parodia iseenesest mage ja luitunud. Isamaa-

Koidula isamaja Tartus.

likku leina ja troosti sisaldawad ka tänini weel awaldamata allegoriad: „Eesti kotkas“ ja „Surnud laul“. Wangistatud ja päästetud kotka all mõeldakse Eesti rahwast, „Surnud laul“ tähendab wana Eesti waimu, mis iseäranis rahwalauludes ilmub.

Edasi ilmub Koidula lauludes armastus isamaa looduse ja sugurahwa wastu. Tihti ei leia laulik selleks sõnu, et isamaa ilu ja armu kirjeldada („Oh, ei jõua iial öelda ma, kuis täidad südame“). Palju polnud siin ka heal silmitsemisel näha. Suurte rahwaste kulturatööd, tore loodus, rikas kirjan-

dus, kuulsad mehed — kõik puudusid. Koidula nägi siin rohkem, kui näha oli. Kuid ka pealt näha üsna näotud asjad wõiwad inimest kõrge määrani waimustada, kui ta pilk sedawõrd on selgitatud, et ta kareda ja näotu koore alt õiget, puhast tuuma jõuab ära tunda.

Haljad orud, mäed, metsad,
Oh mu hiilgaw Eestimaa!
Pühad hääled wastu kostwad,
Kui su nime kuulen ma!
Mäel puud ja tuuled kõikwad,
Orus hiilgab maasikas;
Metsaladwas lauluräästas
Laulab, — külas allikas.

Ja nad laulwad sinu rõõmust,
Eesti wend, nii waga, truu,
Tulewasist ootusaegist,
Läinud päiwist armutu;
Ja nad laulwad teie ilust,
Eesti õed, hellaksed,
Wagast suust ja wagast wiisist,
Sõstra silmist, tasased!

Siin vaatleb Koidula kodumaad ja rahwast ilutsewal pilgul. Niisuguses elewuses tekkisid isamaale ülemlaulud. Wägewad, waimustatud tundmuste-wood lainetawad meile järgmistest oodidest wastu, mis isamaale ja kodurahwale pühendatud: „Sind surmani“, „Mu isamaa on minu arm“, „Eesti muld ja Eesti süda“, „Kuulen ühte nime“ jne.

Kuid armastawale silmale, millega luuletaja kodumaa peale waatab, ei wõi suured puudused ja warjuküljed tähelepanemata jääda, mis sealt wälja paistawad. Mõistus pääseb tunnete wangistusest, luuletaja märkab oma rahwa seas tuimust, lõhesid, walet ja rumalust. Nende kaotamiseks ja paremate püüete äratuseks pühendab ta isamaale hulga mõtteluulet ehk õpelaule. Neis soowitab ta oma rahwale õiget meelt, õiget sõna, õiget tegu, tõsidust ja truudust, ühendust ja — haridust:

Õpetus! See kallis hüüd
Olgu järjest sinu püüd!
Raha, rikkust, wara anna
Ära täie kätega,
Kui sa seda kallist osa
Nende eest wõid waheta.

Eesti rahwas, lahti tee
Silmad! Waata tagasi!
Orjapaelus oled ohkand
Kaua — rasked olid nad —
Rumaluse orjapaelad
Need on palju raskemad!

Ja kui siis õpetustest ja hoiatustest ei hoolitud, kui toored wäed „rahwa tüwi sisse talwa“ tagusid, kui tõsidus ja truudus enam kindlat põhja ei andnud, kui õigus ülekohtu kätte anti, kui usk ja lootus läinud ja lesk armastus weel nuttis, siis täitis sügaw walupiin Koidula rinda:

Ma kannan leina sinu pärast,	Kui punased sul paistwad haawad,
Mu sõlmitatud isamaa,	Kui käed sõlmis ringutawad —
Kui sõjahulunast ja kärast	Eestima, Eestima!
Sind hirmul kuulen õhkama.	Kas su lapsed ei kuulata?

Suur süü hiljem üle-elatud pettumuste pärast langeb selle aja haritlaste peale, kel tihti isamaa küll keele peal oli, kuid kelle teowõim ilusatest sõnadest kaugemale ei ulatanud. Nende kohta maksab:

Su isapinnal, kuhu nuttu	Su juure läkitab ta täna
Nii hõlbus ohwriks walada:	Ja pärib aru selle eest,
Ta poegist piisad westwad juttu,	Et kus nii tihti leiti sõna,
Kes tööd ei raatsi alata!	Ei leitud teo riismekest!

Rahwusliikkude püüete wastasteks ja allasurujateks nimetab Koidula „kiskjaid kulli parwesid“, kes ööd kisaga täidawad, päewal aga ladusal keelel kallist rahust kõnelewad; nende wastu ei tõuse usaldust rindu ega tänu, ei sütti sõprus niisugusel pinnal, mis pisaratega niisutatud. Sellepärast:

Mis rahwa hinges nagu põhja-nael,
Kui tammeiwa warjul tärkas tuumas
Ja läbi seitsmesaja aasta kuumas:
Seep teie terasele paras tael?

Rahwusliikkudele kulturapüüetele loodab luuletaja Soome suguwendadelt toetust. Soomlaste saatusest wõtab ta õiglaselt osa, läkitab neile südamlikka terwitusi:

Sind teretan, kes wana püha pinda
Ka pesakeseks andis linnula,
Sind teretan, kes oma raturinda
Tal kodukohaks läinud laenama!
Kus oma ema hõlmas nõrkes wõime
Ja isa käsi hakkas halwama:
Seal kudusid mull', sõsar, armulõime
Ja wõtsid wastu — tänu, Soomemaa!

Need tundmused walitsesid Koidula hinges, kui ta Kroonlinna, kus ju ka soomlasi elab, omale uue kodukolde asutas. Kuid kas teadis ta ette aimata, et ta elu väljaspool südamest armastatud Eestimaad nii lõpmata raskeks ja rõhuwaks läks? Küll püüdis lahkuja sisemist südamehäält: „Jää, oh jää sa Eestimaale! Isamaa ka kaswatab au ja armu, palju õiget õnne!“ alla suruda ja mahajääwat isamaad sellega trööstida, et ta temale rikkaid andeid tagasi saata töötas, kuid

see oli luuletajal, kes isamaad oma armuks ja õnneks nime-
tanud, kes tema pärast sada surma surra tahtnud, wägiwaldne
iseenese petmine. Kodumaalt lahkumise järele näeme nagu
rasket wannet luuletajat taga kiusawat. Süda, mis täiesti
Eesti rahwa päralt, oli pooleks lõhutud. Nagu mõneks põru-
tawaks kurbmänguks näib selle lootusrikkama suguõe elu
muutnud olewat, kes Eestimaast kaugele oli julgenud õnne
otsima minna. Äraütlemata meeieärduses igatseb noorik
kodumaale tagasi:

Sajalaul mind saatis ruttu
Wõõra rahwa rannale,
Kus ei kodukeele nuttu,
Naeru tunne üksigi.

Oma pesake kül pehme,
Lind enam ei aseta —
Armuke, mil jälle lähme
Kuju? — Oh mu Eestimaa!

Ja kui ta silmapilguks kodumaale külaliseks ilmub, siis
kuuleme sügawat kaebtust, kuidas wõõraste maade käre talle
haawu lõõnud, kuidas tige laine ta wara neelnud ja ta nüüd
tagasi tuleb — haige ja waene. Kui palju peab see tõsiselt
kannatanud olema, kes iseenesest tunnistab:

Lootusõilmed puistas elu
Maha! Kuis ta külmetab
Hinge seal! Oh Eesti päike, süda,
Eesti päike üksi soendab!

Teine kõlaw keel Koidula kandlel on armastus. Ar-
mastusejumala pealekäimiste wastu ei ole meie tõsisel laulik-
neiul suurt wõitlemist. Koidula ealisi haritud Eesti mehi oli
wäga wähe ja needki austasid Koidulat kui waimurikast luu-
letajat, mitte kui ilusat naisterahwast. Koidula armastus on
platonilik, tema armastuselaulude hulgast ei saa ainustki ni-
metada, mis teatawale isikule oleks pühendatud. Nii siis
wõime siit wähe tõsiselt läbielatud tundeid leida. Kõige pa-
rem tema armastuselauludest on „Kaks selget silma“:

Armulaulud.

Kaks selget silma mulle waatnud
Kui taewa tähed südame,
Kaks selget silma põue saatnud
Mul täheläiget äkiste.

Kust oleks teadnud taganeda
Ma waene waga palgilta?
Nii peenet nagu põgeneda,
Nii selget silma süüdelda?

Et ühtepuhku mõttes suigun,
Et mõistus kõik mul metsa läind,
Et nagu unes ala tuigun:
Kaks selget silma seda teind!

Kes wastab weel kõik seda tusku,
Mis sest wast tõuseb hiljemaks?
Kes wõib kaht selget silma usku
Nii kahju saatjaks kawalaks!

Koidula lauludest käib tõemeel läbi; armuwallatust ja -edewust lauluks luua, seks on Koidula muusa liig püha ja tõsine. Koidula talendile on tõsisemad teemad, nagu armastus wanemate wastu, hoopis kohasemad. Sellepärast leiame Koidula lüürikas seal palju wägewamaid ja mõjuwamaid helisid, kus ta tõsisemate teemade kallale asub. Wõtame näituseks Saksa originali eeskujul luuletatud „Ema süda“, milles lapse armastus wanemate wastu ülemlaulu loonud. „Emma-jõe õpikut“ läbi harutades ütleb Kreutzwald selle laulu kohta umbes järgmist: „Siin räägib õrn lapselik tundmus nii ilusal keelel, et ükski inimese loom, kelle armastuse tundmus weel maailma külmas ei ole tarretanud, seda rõõmuga wõib lugeda, aegu ja päiwi mõttes tagasi hüüdes, kus temaga ehk niisamasugune lugu wõis olla. Olgu küll selle laulu tuttawad mõtted laenatud, siiski seisawad nemad sündinud Eesti lapse ülikonnas meie silmade ees“.

Looduselaulud.

Samati tõsiselt ja soojalt tuntud ja seal juures osawasti sõnastatud on Koidulal mitmed looduselaulud. Siin ilmub luuletaja kurbmeelne temperament selgesti. Nagu ta ise Kreutzwaldile kirjutab, peab ta sügist oma haleduse ja lahutusest kõnelewa iluga mõtterikkamaks ja armsamaks kui suwe. Ja ka kaunim kewadine ilu ei suuda tema südamest kurbe tundeid wälja ajada. „Õues on kewade käes — kirjutab ta Kreutzwaldile — kewade taewas sinab, lootus läigib nurme ja metsa haljatest ehtedest mulle wastu, laulud on ülesse ärkanud, ja nagu laste silmad waatawad peenarte ja teede äärikt esimesed lillekesed arglikult mulle otsa — kui ilus, kui ilus on Looja maailm! Aga kõige noore elu ja õnne hõiskamisest käib wahete wahel ometi nagu sala üksik õhkamise hää läbi, kõik teda wist küll ei kuule!“ Seesuguses elewuses luuletas Koidula wist tunderikka, rõõmust ja walust leegitsewa looduselaulu „Üürike“. Laul kujutab kahe suguste tundmuste wõitlust, mida surmakartus ja elurõõm südamesse toonud. Iga elawa olewuse, niihästi taime, looma, kui inimese eluiga on üürike ja manitseb meid seda õieti tarwitama. Aga ka elutung ja elulootus on nõnda suur, et kui just surm mitte suu juures ei seisa, siis ikka weel eelseiswast lõpust hoolimata elu peale mõteldakse ja mureta elutegewust awaldatakse, nagu seda õieke, linnuke ja inimese süda põues tõendawad:

Magus jah magada mullassa,
 Täna weel laske mind hõisata:
 Üürike elu: Weel hoiab ta mind!
 Helise rind!

Oma armsamale aastaajale, sügisele, pühendas Koidula üliõrna elegia „Sügise mõtted“. See on sisu ja kuju poolest eeskujulik. Leinatundmus, mida sügisene loodus äratav, ei kaswa mitte lootuseta hädaldamiseks ega sentimentalseks haletsemiseks, waid kurbtus peab troostiwale teadmisele maad andma, et sügisega ühes kodu poole tõttame. Siin ilmub sügaw religiositeet, mis Koidula lüürikat kannab, iseäranis tuntawalt aga weel laulus „Kui päewakära aega“ nähtawale tuleb. Surm ei ole temale mitte hirmsaks kolliks, õnne ja rõõmu rikkujaks, ei ka päästjaks ingliski maailma hädaorust. Koidula waadete järele on taewaisa meid siia ilma nagu külalisteks saatnud, et meie siin tema silma all rõõmsad oleksime. Tema kutsub meid, kui aeg tuleb, siit jälle koju tagasi.

Koidula oli luuletaja, kelle muusa ainult sisemisel sunnil kunsti ja ilu enese pärast loowalt tegewust awaldas. „Kõigest sellest, — nii kirjutab ta Kreutzwaldile — mis Teie selt-sile au, kuulust nime, maailma imestamist ehk soowides edespidiseks palgaks näitab, minu südamest midagi leida ei ole... Ma olen sõna sõnalt „laululind, kes põõsastikus elab“! Selle laululinna tunded on tõsised, ta ütleb seda, mis tal südame peal olnud:

Luule karakter.

Laulud pisarad on ikka,
 Sala piisad südamest:
 Olgu wägew walusundmus,
 Olgu hella õnnetundmus
 Liigutanud lättekst.

Omaks eluõnneks, mis Jumala armust antud, loeb ta seda, et „kuhu kõnnin, seal ilu ühes astub, et ilu ta nõdral huulel õitseb ja ta igale poole rahu enesega kaasa wiib“:

Mis südames mul kuumalt keeb,
 See sulaks külmad põued teeb:
 Kus külas kõndis Koidula,
 Seal lõiwad silmad särama.

Seal tärkas iluduse taim
Ja tiiwa tõstis waba waim,
Seal tõde seltsib tõega
Meid rahuranda rühkima.

Kuna Kreutzwald manitseb „minaga“ tagasihoidlik olla, ilmub siin Koidula luuletajaisik täies wabaduses, mille awalduses harilikud inimesed wast enesekiitust on harjunud nägema. Selle wastu ei tarwita Koidula pilkamiseks ja hukkamõistmiseks kunagi oma kannelt.

Koidula wanemas elueas.

Nagu Koidula oma isa ja Kreutzwaldi ilma-waateid eneses lepitada püüdis, nii lepitaski enese kirjanduslikus temperamendis ka nende kunsti - kalduwusi. Ta oidus Kreutzwaldi peenendatud kunstimaitse ja klassilise stiili poole, kuid väljendas seal juures enam Jannseni elawust ja kergust keele käsitusel kui Kreutzwald, kes wanemast ajast pärit oli.¹⁾

Koidula luulelend ilmus tema algupärastes piltides ja julgetes sõrdlustes, näit: „Tiiw pandud aastale õlale“. — „Kui talwe pead mul katab ja minek

ukse ees“. — „Eestimaa on ennast niitnud ise lõhe lõega“. — „Ilu kõnnib läbi ilma, kisub välja elu silma külma käest“. — „Päike, elu kuningas, elu udud wõidab“. — „Kus ep süda oma karwa soowib tõele jagada, seal ep tema kohus harwa kaalub õige mõõduga“.

¹⁾ Wõrdle: Friedebert Tuglas, Kirjanduslik stiil. Noor-Eesti album IV. lhk. 86.

Uus ja algupärane on tihti ka sõnajärg, millega Koidula meid üllatab, näit:

Kallis weli, nagu warem,
Mõõdab tänanegi ilm:
Mis sind wiltu wedand parem,
Tasub pärast pahem silm.

Kuid uute teede otsimisel tulewad luuletajal wahel ka kunsttükid wälja, lihtsuse asemele astub keerulisus. Wahest leiame, et sõnad, mis üksteisega lähemas ühenduses seisawad, nagu nimisõna ja tema eel käiw lisandus, ühest on lahutatud ja teine teise rea peale paigutatud, wahest on kõrwalise lause algussõna „kui“ rea lõpule riimijaks pandud, kuna see kõrwaline lause ise järgmises laulureas leidub:

Sadasilmiline sui,
Aasta kaunis tütar, kui
Jälle lendad üle maa jne.

Tuleb sedagi ette, et meie Koidulake Hans Sachsi wiisil sõna kaheks poolitab, et sõna keskelt riimi saada:

Usu ikka, Eesti elu:
Leiad, leiad oma pelu-
Linna ka!

Arwustusel on õigus kaewata, et Koidula keel alles konarlik on, et koor igal pool sisu ei kata, waid et siit ja sealt wäike peake ja jalake teki alt wälja wahib.¹⁾ Mitte asjata ei soowita Kreutzwald „Emmajõe õpiku“ arwustuses noorele agarale preilile aeg ajalt Ahrensi grammatika näppude wahele wõtmist, ehk küll mõnigi koht, mida Kreutzwald kirjakeele põhjal weaks loeb, Pärnu murraku järele, milles Koidula üles kaswanud, täiesti õige ja eht rahwalik sõna ehk kõnekäänd on, millele kirjakeeles kodaniku-õigust ei tahtud anda. Kuid need kõik on ikka wäikesed wälised wead. Ootamata iluriik awaneb meile, kui Koidula laulude ilu sügawusesse katsume tungida, sest nutma ja naerma, uskuma, armastama ja lootma kisuwad Koidula laulud südame enesega kaasa. Mis südamest tulnud, wälja keenud, wälja oowanud — puhtam kui selge allikas, mis nii lihtne, nagu räägiks laulik igapäewases kõnes, kunstita ja siiski täis kunsti — see läheb jälle südamesse ja wõtab meeled wangi. Ja seda õhetawat

¹⁾ Eesti uuemad kirjanikud. Meelejahutaja 1880, lhk. 155 j.

isamaa ja emakeele ülendamis, seda linnulaulu ja lillelõhna, seda õrnust, ilmasüütust ja meelepuhtust ei ole kellelgi Eesti luuletajal enne teda oma laulude sisse olnud panna. Oma luulega püüdis Koidula Eesti südameid üles walguse poole, waimu koidule wastu wiia, neid tuimuse unest üles äratada, elustada ja soojendada.

Friedrich Kuhlbars.

Selsamal ajal, mil kahekümneaastane „kirjaneitsi“ Koidula oma esimeste toodetega awalikult lugejate ette astus, tere-
tas üks noormees, kes Koidulast ainult paar aastat wanem,
„lauljat englit ja tema kullast kannelt“ suuremas tartukeelses
luuletustekogus „Wastse laulo ja kannel“ (1863). Tema sele-
tatud pilk näeb uut ajajärku Eestis tõuswat. Selle ajajärgu
tooja on pimeduse waimu wõitja luuleingel, kes Eesti metsa-
dest udu lahutab, paesse allikad woolama paneb, liiwaranna
(Liiwimaa) haljendama ajab ja wana waimu Eesti rinnus põ-
lema sütitab:

Ma näe tõuswat Eesti mäkki päle
Jo lauljat englit wõitja lippuga,
Nink temma kuldse kandle pühha äle
Mo waimun Liiwa-rannal kõmmawa.

Oh tulle pea, laula meile jälle,
Kes wanal ajal meile laulsit sa;
Et muistne waim wõis wäggewast end näita
Nink selle aja waimo wastest täita!

Kes oli see noormees, kellel tol ajal „wana waim ju Eesti
rinnas põles“, kelle kandlelt nii warasel rahwusliku ärkamise
koidul imeselged isamaalised helid kajawad? Ta on meile
oma laulude poolest kõikidele, kuid isiklikult ainult wähe-
dele üksikutele tuttaw Fr. Kuhlbars.

Eluolulised tea-
ted.

Friedrich Karl Johann Kuhlbars, sündinud Uni-
küla koolimajas Sangaste-Laatre kihelkonnas 5. augustil 1841,
oli külakoolmeistri poeg. Isa, kes noores eas Tartus koolis
käinud ja kunstaednikuks õppinud, esmalt aedniku ja mõisa-
walitseja ametit pidanud ja siis Unikülasse koolmeistriks
hakanud, oli selle koolikoha, mida würst Barclay de Tolly
wallale kinkinud, mõne aasta jooksul pisukeseks paradiisiks
muutnud. Ouna- ja wisnapuud, marjapõõsad ja sirelid, roosid
ja jasminid ilustasid koolimaja ümbrust, äratasid waataja

rinnas ilutunnet ja ühtlasi ka armastust selle koha ning kodumaa vastu. Kui isa oma wanema poja Tõllistesse kooli wiis, pidi noorem poeg Friedrich enamasti koolimajas üksinda mängima ja aega wiitma. Ainult harwa sai ta teisi lapsi näha. Peagi harjus ta üksildusega ära, nõnda et see pärastises elus talle kunagi igawuse tuska ei toonud. Sellest siis ka tuleb, et ajad, millal Kuhlbars oma mõtetele ja raamatutele wõis elada, talle ikka kõige armsamad on olnud ja talle selle lõbu eest tasu muretsenud, mis kärarikkast seltskonnast leida. Suureks lapsepõlwe sõbraks oli Kuhlbarsile ta isa sulane Juhan Külwja. Sai poiss mõne parema pala, siis jagas ta seda Juhaniga ja Juhan esitas nagu mõni elaw raamatukogu, ehk ta küll lugeda ei mõistnud, õhtutel ja pühapäiwiti, kui aeg seda lubas, imelistes jutustustes muinasaja iluilma poisi-kese waimusilmale. Esimest õpetust sai Kuhlbars omalt isalt Unikülas. Isal oli kaunis suur raamatukogu, mida ühtepuhku täiendati. Seal seisid nad reas, meie selleaegsed waimuwalguse wäljalaotajad, kuid Juhani wärskete ja elawate jutustuste kõrwal olid raamatusõnad kahwatud ja kohmetud. Ometi jäid kodumaa kirjawarast Fählmanni ja Kreutzwaldi jutud Eesti muinasajast Kuhlbari huwide keskohta ja äratasid teda rahwaluulet tähele panema ning hiljem üles kirjutama. Kooliharidust täiendas Kuhlbars Tartus Bernhofi erakoolis ja kreiskoolis, wiimases Jakob Hurtiga ühel ajal. Oma isa eeskujul walis Kuhlbars kooliameti endale elukutseks ja astus seks otstarbeks Tartu elementarkooliõpetajate seminari, kus ta end 1859—1861 kooliõpetaja ameti peale ette walmistas. Esmalt pidas ta lühikest aega Lätimaal kodukooliõpetaja ametit, selle järele kutsuti ta 1862 Wiljandisse elementarkooli juhatajaks, kuna ta ühtlasi weel kohalises kreiskoolis ja Schmidt'i õpeasutuses tundisid andis. Nooremas eas wõttis ta ka kohalikust seltsielust osa, juhatas „Koidu“ seltsi laulukoori; wanaduse põlwes elab ta otse üksiklase elu, kuna ta täiesti koduseks meheks saanud, keda Wiljandis palju ei nähtagi, olgu siis, et teda kodust üles otsitakse. Ja siis nähakse teda alati kas mõne õpilase kõrwal ehk raamatute taga istuwat. Kuhlbars püüdis alati selle eest hoida, et temast midagi ei teata ega kõnelda. Sellepärast awaldas ta omad lauludki mitme salanime all (Mangu Sild, Willi Andi Eesti keeles ja Fritz Klüse Saksa keeles). Kolmkümmend kolm aastat töötas ta Wiljandi linna elementarkoolis, paar rahwapõlwe said Wiljandi kodanikkude ja ümberkaudsete maaelanikkude lapsed, isad ja hiljem nende pojad, tema osawal juhatusel õpetust ja

selle pika ning truu teenistuse järele mõistsid head Wiljandi linnaisad Kuhlbarsile ainult 150 rbl. aastas paiukit. Kuhlbars mõistis oma õpetust elustada ja laste huvi õpeaine kohta äratada. Suur osa Sakalast tõusnud Eesti haritlasi on Kuhlbari koolilapsed olnud ja ei ole neid, kes Kuhlbarsilt õpetust on saanud ja seda aega mitte armsas mälestuses ei

peaks. 1895 tagandati ta kooliwalitsuse poolt ametist, sest et Kuhlbars küllalt sorawalt Wene keelt ei mõistnud. Sest ajast peale töötab ta Eesti minewiku uurimise kallal, milleks ta kodumaa kohanimesid ja muud materjali korjab.

Juba noorelt oli Kuhlbars luuleliste muljetele wastuwõtlik ja suur kirjanduse - sõber. Tema haris oma maitset haritud rahwaste paremaid luuletooteid lugedes ja teritas oma otsustuse wõimu tööde waral, mis kuulsad asjatundjad ilukirjanduse harutuseks kirjutanud. Saksa kirjanduse uurimisel oli talle muu seas Gervinus oma kirjanduselooga juhiks, kuna Joh. Scherri üleüldise kirjan-

J. Kuhlbars.

duse ajalugu temale teiste Lääne-Europa rahwaste waimuwara awas. Nagu Kunder seletab, awaldas iseäranis suurt mõju wanade greeklaste ja roomlaste klassiline kirjandus nooremehe peale, kes neid saksakeelses tõlkes tundma sai. Greeka ja Rooma rahwaluules etendawad müütosed, milles jumalad ja inimesed tegelastena ette astuwad, tähtsat osa. Selle luule õieaja mõnu paneb iga tundmusrikka südame ilutsema. Wana-Greeka imemaale, mille alaline sinine taewas, ilusad metsad,

Luuletege-
wuse are-
nemine.

mäed ja jõed luuletajale rohkelt lauluainet pakkusid ja mille kangelased imestust äratasid, armastasid kuulsamad laulikud tagasi waadata ja sealt oma luuletöödele eeskujusid tuua. Seda on ka luuletaja Kuhlbars hoolega teinud. Muinasaeg oma jumalatega, kangelastega, särawate iluwärwidega ja saladusrikka imelugudega sai Kuhlbarsi muusale armsamaks allikaks, kust ta oma kaunimate toodete jaoks aineid ammutas. Sellepärast kuuleme ka juba Kuhlbarsi esimesest luuletööst muistse aja waimu, mis tahab „wägewast end näita ja selle aja waimu wastsest täita“. Kuid kuulutusest kaugemale noor luuletaja oma „Wastsetes lauludes“ wana aja waimu ülesäratamisega weel ei jõua. Suurem hulk neist tartukeelistest lauludest — siin on rohkem algustöid, kui tõlkeid — kõnelewad käesolewa aja tundmustest ja oludest. Ainult paaris laulus osatatakse endist aega. Kõrget luulelendu ja romantilist ilusära awaldab siin allegoria „Äitsmemehhe“, milles nähtawasti luulet ja luuletajaid ülistatakse.

Wastse laulo.

Sääl, kos ne wanna tamme saiswa,
 Sääl om üts illus ainama,
 Nink selle ainama pääl paiswa
 Ka äitsmis rohhu äitsmeta.

Neid lillesid joodab udumeri, mis üle heinamaa woolab. Kui kuu öösel üle metsa ladwa oma pead tõstab, siis sirutawad ka lilled oma käed üles, awawad huuled ja loowad laule uduwees.

Na kõnnelewa kuldsest ajast,
 Na kõnnelewa kurjast tööst,
 Autroonist ja ka puhtast pajast
 Nink omma jummalikust ööst.

Neile laulawad wanad lossimüürid, kuis wanal ajal elati, kuna kuldsed tornid neile seda kuulutawad, mis pärast meid peab sündima. „Äitsmemehed“ ise käänawad meist kõrwale raskeid aegu, tuulesid ja tormisid. „Äitsmemehed“ on selle oru pojad, kuid siiski kõrge maade kuningad, neid joodawad kuldse mäe ojad, kui meie allikad ära kuiwawad. Nad kannawad meid oma taewaõhuga lillemägede peale; seal kuuleme helisid, mis mitte maa pealt pärit ei ole.

Na palmitsewa närtswa kroni	Nad towa meile suri andit,
Meil närtsimatta lillega;	Mis meije ma ei walmista;
Na ehhitawa ello troni,	Na lõppetawa kurje wandit,
Kos surm es lasse ellada.	Ke meid siin surma sunniwa.

Ent sattap üts neist Äitsme-mehhist —	Werd ikwa söame ning silma,
Ni wôi ma neid kül nimmeta —	Ei tedda nemma nätta sa ;
Sis katwa krandsi tammelehhist	Ent temma ông käip ülle ilma,
Neid neide äitswa awwaga.	Ta nimmi peap ellama !

Oma „äitsmemehe“ elukutset tunnistab luuletaja juba „Wastsete laulude“ juhtsõnas üles, nimelt et laul rahwa roojust peab kasima, nagu päew ööd ära ajab. Kuhlbari uudsewiljast luulepõllul äratav huwi iseäranis veel „Tütarlatse kaebamimme wõral maal“, millega noor luuletaja „Pärnu Postimehes“ 1863 esimest korda end rahwale esiteleb. Wäljarändamine sünnitas rahwasõpradele suurt muret. Kuhlbars käsitleb seda põlewat küsimust siin hoopis teisest küljest, kui Weitzenberg, kelle „Laksi Tõnis“ paari aasta eest ilmus. Tänini oli wäljarändajate majanduslikku kitsikust kirjeldatud, mida nad wõõrsil kannatasid. Kuhlbars kujutab nüüd wäljarändajate hingeelu. Kergemeelne ja ettewaatamata oli kodumaalt lahkumine olnud :

Kiik linnu sääł põłgsiwa põhjama päiwa
Lennaten lämme ma rannale :
Ma waene jätti mo essama taiwa,
Sõuden nink purjetin ilmale.
Kos om kül ne taiwatse oja joudnu ?
Na omma ni tulliste lõunale sõudnu ;
Me olle ma lõidnu ? ! — Ma pean end pandma
Nüüd engama enda, nink ihkamist kandma.

Kuid nüüd alles tuli ilmsiks, missugusele kallile warale lahkuja selga pöörnud, alles wõõral maal õpitakse kodumaad õieti tundma, tema ilusära nägema :

Sa ilga iks ilja weel ommongo kullan
Mulle, kes warra mul paistsit sa,
Et ma ei pea sääł süggawan mullan
Ihkaden, waidelden walwama.

Ja kuna „sõprade hooned sääł kingude küllel“ nii wäga kaugel näiwad olewat, äratav igatsus kodumaa ja rahwa järele tütarlapse südames äraütlemata piina :

Oh, konnas mo nartsuwa ule so putwa,
Taiwalik, jummalik, pühhendet ma ! —
Mo trööstija engli kiik minnoga nutwa,
Sest kaugel, kaugel mult ollet sa.

Oh wõis ma nüüd wäggewin sômen weel juwwa
 Mo essama lilled õngu, nink tuwwa
 Mo sõamest tenno! — Oh et ne mo äle
 Wõis eljuda essama piride päle.

Juba neist esimestest toodetest õpime noore luuletaja Kuhlbarši elawat mõttekujutust ja wäga luulelikku, kujukat keelt tundma. Pealegi awaldab ta siin aine ja kuju poolest

*Tead, sika wiinifel õhtul
 Wiin kannel jääb.
 Kui ta kandja ilma elust
 Elamaale läheb? —*

*Kaunis kambri, põue põhjas,
 Waimushatud, waik,
 Lääb on ka ndle kõige kallim,
 Parema peidu-paik.*

*Nagu mets, mis koidu käägil
 Arkaal kohinal,
 Wõolab weri wägewasti
 Kandle kelle all.*

Fr. Kuhlbarši käekirja näide.

niisugust iseseiswust, mis senini teiste poolt awaldatud tõlgete kõrwal üsna imestust äratawad. Kuid siiski läks Kuhlbars weel Jannseni juure kooli. Kuhlbarši iseseiswalt luuletatud laulud jäid tähelepanemata, kuna Jannseni tõlgitud „Eesti laulik“ ladusate rahwalikkude wiiside waral kõikide suus kõlas. Kuhlbars wõttis nüüd Jannseni luuletamise-metodi omaks, hakkas wiiside najal luuletama ja lauluwara nootidega wälja andma. 1867 luuletas ta suure hulga laste-

Laulik koolis
ja kodus.

laule, mis ta tuttawas kogus „Laulik koolis ja kodus“ trükki andis. Hiljuti ilmunud „Kooli Lugemise raamatu“ kõrwa seadis ta siin kooli laulmise raamatu, mille sisu lastesüdamed sütitas ja luuletaja tõsiseks lastelaulikuks tegi. Palju neist lauludest, nagu „Teele, tee, kurekesed“, „Hüüawad, pasunad“, „Uinu, mu laps“ jne. on rahwalauludeks saanud, ja mõndagi neist loeme koolilaulude raudwara hulka, sellest hoolimata, et nad wiiside ja sõnade poolest ehtsad Saksa rahwa waimusünnitused olid, mis Kuhlbars osawa käega Eesti mundrisse seadnud. Eesti rahwuslik wärw ja kuulutatud „wana aja waim“ jäeti neist eemale, wist sellepärast, et koolide ülewaatajad sakslased olid. Kuid pärast esimest suurt laulupidu pani Kuhlbars „Eesti laulu waljult üle metsa, üle maa kõlama ja pilksel, pimel kurwal ajal eluküünlaks põlema“. Luuletamise metod jäi küll weel endiseks, sest weelgi seati Saksa rahwawiisid sõnade kandjaks. Sellesse tõi alles C. R. Jakobson põhjalikku uuendust, kes Soome ja Eesti wiisid hüüdma pani. „Wanemuine ehk neljakordne laululõng“ (1870) oli see laulude-kogu, mis Kuhlbarsile loorberipärja pähe tõi ja tema meie paremate luuletajate hulka seadis. Juhtsõnaks oli siin Mühlenthali: „Isamaa — üleüldse ja igapidi ilus“. Siin esineb wana Eesti waim, mida Kuhlbars Fählmanni ja Kreutzwaldi kirjadest juba nooremehe eas tundma saanud, täiel jõul. Siin astub Kuhlbari muusa tagasi sellele pinnale, mis talle kohane ja omane, nimelt muinasaega, siin waatab ta waim nagu kauge wanast ajast ülesse, siin ilutseb ta ühes Fählmanni ja Kreutzwaldiga Eesti jumalate ja muinaskangelaste keskel. Mida Kreutzwald rahwalaulus, regiwärtsis, meie wanast ajast on laulnud, seda laulab Kuhlbars uues wormis, ütleb Kunder ja tähendab ühtlasi, et Kuhlbari tähendus selles seisab, et tema Eesti muinasaja kujusid on kunstluules elustanud ja Eesti klassilisele luulele aluse rajanud. Kõik tema tähtsamad luulekujud: Wanemuine, Juta, Linda, elawad kauges minewikus, meie esiwanemate seas. Esimese ja teise tarbeks („Kui Kungla rahwas kuldsel aal“ ja „Ma kõnnsin kord Endla wee ääres“) on luuletaja Fählmanni saksakeelistest ülestähendustest ja Linda kaebamiseks („Sealt Läänemere kalda pealt“) Kreutzwaldi „Kalewipojast“ ainet leidnud. Nende kahe suure ilutseja wiisil toob ta Eesti kaugema mi-

Wanemuine ehk
4-kordne laulu-
lõng.

Kuhlbari luule
tähtsus.

newiku meile heledates wärwides esile. Niihästi suurepärane waimuwara, rahwaluule, mis eelpool tähendatud lauludes ilmub, kui ka waprata wanemate mehine meel, kangelaste kuulsus ja rikkus, millest pärlikroonid, kuninglikud troonid ja kuldsed kandlel tunnistust annawad, peawad meie aegiste argade ja rõhutud eestlaste waimu ja meelt kinnitama ja nende südamed ühte siduma isamaa ja wendade armastuses ja kaljukindlas truuduses. Ka meie aegist Eestimaad näeb see soe isamaalane ja rahwasõber koidukullas kumawat. Ta kiidab isamaa wiljarikkust ja waimuwara, haljaid metsasid, head õhku ja suguwendade südamest leitud sõprust, mis kõwem kui raud. Sellepärast saadab tema isamaale wõõrsilt terwitusi:

Läänemere koidu kalda peal
 On Eesti rahwa hooned.
 Terwita mu kallist isamaad,
 Tuule õhk, kui sinna saad!
 Eestimaale!
 Nii hüüdsid kõik mu elusooned.

Huwitaw on kuulda, kuidas Kuhlbari tähtsamad laulud sündisid. Wanema isamaaliku laulu „E e s t i m a a, m u i s a m a a“ luuletas ta 1867, nagu teada, Tarwastu laulukoorile, kes ta H. Wühneri juhatusel esimesel üleüldisel laulupidul suuremale rahwahulgale ette kandis. „K u i K u n g l a r a h w a s k u l d s e l a a l“ sündis oktoobrikuul 1869. Noor kooliõpetaja oli südaõni laua taga istunud ja terwed lasud koolilaste kirjatöid ära parandanud. Seda tööd lõpetades tundis ta haruldast kõrgendatud meeleolu, ammu tuntud elewus, mis Fählmanni müütos Wanemuise sünnitanud, nõudis lahendust; Kuhlbars istus sedamaid uuesti laua ääre ja tähendas laulu nii suure kergusega puhtalt paberile, nagu oleks ta heale sõbrale sõnumiku kirjutanud. Kuhlbarsile kui tõsisele luuletajale on muusa kõrges wanaduseski truusjäänud. Iga aasta ilmutab ta luuletusi ajalehtedes ja albumites. Neil on kas isamaalik ehk muidu ärataw sisu. Oma lastelaulud on ta kahes kogus välja andnud, esmalt „L a s t e l a u l i k u s“ (1899) ilma wiisideta ja pärast „K o o l i k a n d l e s“ (1908) 1–4 hääleliste lauludena. Täielikku ülewaadet tema luuletöödest wõiksime aga alles siis saada, kui ta oma käsikirjad ja tänini seal ja teal awaldatud laulud ühises kogus välja annaks. Nagu käsikirjast näha, on tema luuletööde

üksikud osad järgmised: Elu õrnem õitseae. Kodusel koldel. lide aeg ja isamaa. Wete wallast. Auwanikud kalmudele.

Kuhlbari waated ja luulekarakter.

Kuhlbari salmikud on rahwalikult lihtsad, keele poolest ladusad ja woolawad, sellepärast enamasti kõik laulmiseks sündsad. Kui aateline luuletaja usub ta kindlasti, et luule ja laulmine taewaste annetena eluwaewa ja -piina wõiwad wähen-dada. Nukrust, nurisemist meie Kuhlbari salmikute ei kuule, elu warjuküljed jätab ta täiesti puutumata. Waewa ta ei tunne, waid wõib ka „sandikepi najal haua juure minnes rõõmu päiwi maitsta“. Ja kes taewase luule wõimsat wäge enesesse mõjuda laseb, selle

— hawwa seest üts sugu tõseeb,
Kes roosimeren oma hinge mõseb.

Nagu eespool awaldatud näidetest ilmub, armastab Kuhlbari kujukat keelt ja allegorialist mõtteawaldust. Kujude walimisel on tema mõttelend wahest nii waba, et mõtete selgus selle all kannatab ja lausete loogikalik side kipub kaotsi minema. Kui romantikus püüab ta haruldasi, fantastilisi piltisid esile tuua, mis kuju ja sisu poolest igapäisusest lahku lähewad. Wõtame näituseks:

Ilmarine istus hilja	Ilmarine wõlwis wõrku
Tuule tuide tape all,	Wilu wana lõngadest,
Kotkas kandis kalju wilja,	Seadis sekka noori, nõrku
Mättal mängis mere tall.	Taara taadi rõngadest.

Waatad läbi wõrgu wilu
Õisi Hella helmedes,
Ilmub Hiiu põlwe ilu
Kalmu kulmu kelmedes.

Mõtete liig waba liitmise pärast leiawad arwustajad Kuhlbari lauludes mõnes kohas loogikaliku mõttesideme puudust.¹⁾ Kuhlbari parematel lauludel on suuremalt osalt kirjeldaw sisu. Armsalt ja elawalt kujutab ta suwe ja kewadet nende elule ärkawa loodusega ja eluwirge tegewusega lugeja waimu-silma ette; rahustaw tundmus tõuseb lugeja rinnas, kui ta näit. „Õhtu laulu“, „Õhtu päikesele“, ehk „Suwe õhtu“ loeb:

¹⁾ Wõrdle: J. W. Weski, Kuhlbari „Laste laulik“. Rahwa Lõbu-leht 1900 nr. 1.

ta tunneb ennast nagu ilmsi waiksel kewade ehk suwe õhtul wabas looduses wiibiwat, kus ta, ehk küll ainult üürikeseks, oma eluraskusi unustab.

Jakob Hurt ja Eesti rahvuslikud ettevõtted.

Juba rahvusliku iseteadwuse koidikul järgnesid sõnadele teod. Mitmed üleüldised rahvuslikud ettevõtted tõendawad, et äratuse-hüüded mitte asjata polnud kajanud. Nende ettevõtete hulgast puudutame siin lähemalt üksnes Eesti Aleksandri-kooli ja Eesti Kirjameeste Seltsi, sest et mitmed tähtsad kirjamehed nende asutajad olid ja neis juhtiwat osa etendasid. Eesotsas näeme siin Hurti sammuwat, kes ärkamise ajal Eesti silmapaistwam tegelane oli.

Hurti noorpõlw.

Jakob Hurt sündis 10. juulil 1839 Põlwa kihelkonnas Himmaste küla koolimajas, sest ta isa pidas siin koolmeistri ametit. Teiste külalastega wainul mängides, „hainah olles“ ja marjul käies elas ja liikus poisikene alati rahwaluule riigis, kaswas rahwalaulude heli all ja muinasjuttude imewallas üles. Esimest õpetust sai ta oma isa käest, siis pandi ta Põlwa kihelkonnakooli. Siis kaswas huwi ja armastus wanaaja mälestuste wastu seltsimeeste õhutusel weel suuremaks, sest et koolilapsed harjunud wiisil õhtati korda mööda muinasjutte westsid. 1853 wiidi Hurt Tartu kreiskooli, et ta pisut Saksa keelt õpiks ja siis külasse tagasi tuleks, sest isa tahtis pojast omale koolitöös abi ja asemikku kaswatada.¹⁾ Tartus pidi Hurt kibeda puudusega wõitlema. Siin oli temale ja paarile teisele Põlwa poisile kitsas kambrikene korteriks üüritud ja kodust toodi leiwakott järele. Et teed mitte alati läbisaadawad ei olnud, siis juhtus neid päiwi küllalt, kus muud suhu pista ei olnud, kui mõni kuiw koorukene koti sopist. Kui aga Hurti isa järsku pimedaks jäi ja ametist lahkus, ei olnud sedagi enam, kes kodust leiwakotti oleks järele saatnud. Poiss pidi linnas sagedasti puudust kannatama, paar ööd koguni kuskil majatrepi peal öömaja pidama, kuid õppimist ei jätnud ta siiski pooleli. Kreiskooli inspektor, wäljamaa mees Dr. K. Oettel, oli oma usinama õpilase kitsikust teada saanud, andis temale omalt poolt prii korteri ja muretses talle heldemeeleliste inimeste juures prii lõunasöögi. Nii pääsis Hurt 1855 Tartu kroonu-gümnasiumi,

¹⁾ Wõrdle: W. Reiman, Kes hoolega püüab. Lasteleht 1907 nr. 1—2. Siis weel: Kullakaewajad, E. Ü. S. Album I. leht.

kus ta kolme aasta pärast õppimise kõige hiilgawamate tunnistustega lõpetas. Selle järele õppis ta 1858—1864 Tartu ülikoolis usuteadust.

A. H. H.

Luuletamise
katsed.

Juba üliõpilase põlwes wõttis ta, ehk küll „Livonia“ korporatsiooni liige, Eesti asjust elawalt osa, uuris Eesti keelt ja kirjandust. Suurt äratawat mõju awaldasid tema peale H. Neusi wäljaantud „Eesti rahwalaulud“ ja Kreutzwaldi „Kalewipoeg“. Eesti rahwalaul äratas tal endal noores eas mõttemõlgutusi, milles ta laulmise lõbu ja üleüldse rahwalaulu

kadumist taga kurdab („Enne ja nüüd“) ehk regiwärsi mõõdus lapsepõlwe iluaega ülistab („Tulge kokku, külalapsed“). Õrn ja õige meeldiw on Hurti wõrukeelne kätkilaul, mis üliõpilase põlwes luuletatud. Järgnegu sellest tänini käsikirjas alal hoitud laulust siin mõned salmid:

Uinu, uinu, ullikene,
Maka, maka, marjakene!
Walmis on sul woodekene,
Säet tillo sängikene.

Uinu, uinu, ullikene,
Maka, maka, marjakene!
Pää al sul pehme padi,
Külle al sul kenä lina.

Uinu, uinu, ullikene,
Maka, maka, marjakene!
Tulewa sul tõise päiwa,
Tõise päiwa, mitme waiwa.

Uinu, uinu, ullikene,
Maka, maka, marjakene!
Pandas ööse öütsis käüma,
Une ajal uukamaie.

Uinu, uinu, ullikene,
Maka, maka, marjakene!
Sirgut suures, tõused tublis,
Tulep tuhat tõisi töida.

Uinu, uinu, ullikene,
Maka, maka, marjakene;
Ei siis anda aigu maata,
Puhkust pikält pidäda.

Juba ülikoolis tegi Hurt oma eluülesandeks, kõiki rahwamälestusi, nagu laule, muinasjutte, wanasõnu, wanu kombeid jne. koguda, korraldada ja wälja anda. 1863 astus ta prof. Köhleriga, kes Peterburis elas, kirjawahetusesse. Sõnumid, mis sel teel Peterburis elawate Eesti sõprade Köhleri, Karelli, Russowi jne. püüetest Tartusse jõudsid, kinnitasid Hurti isamaalist waimu. Köhlerist saab Hurtile hea sõber ja nõuandja. Peterburi eestlastele oli wana kirjawiis juba ammu wastik olnud, iseäranis weel sellepärast, et Jannsen teda „E. Postimehes“ laskis kaitsta. Köhler kihutas Hurti uuele kirjawiisile Jannseni lehes teed tasandama. Hurt oli sellega nõus ja wõttis töö waimustusega ette. Kuid tal oli ainet nii palju, et sellest käsiraamatukene sai, mis 1864 peal kirja all „Lühikene juhatus õigestikirjutusest“ trükkis ilmus. Köhlerist ja tema sõpradest läks ka mõte wälja Eesti rahwusliku waimu äratuseks kodumaa ajalugu wälja anda, mida seni wähe tunti ehk ainult ühekülgsest sakslaste seisukohast walgustati. Tähendatud mõtte saatis Hurt hiljemini sel teel täide, et 1871 „Pildid isamaa sündinud asjust“ trükki andis, selle järele kui nad „Eesti Postimehe“ lisan juba olid ilmunud. Raamat, mis üliilusal keelel kirjutatud, aitas Eesti rahwuslikku tunnet tähtsal mõõdul õhutada. Pärast ülikooli kursuse lõpetamist hakkas Hurt esmalt Hellenurmes akademikus von Middendorffi perekonnas kodukooliõpetajaks,

Teetasandamine
uuele kirjawiisile.

Pildid isamaa
sündinud asjust.

tegi siis ülemkooliõpetaja eksami ja wõttis Kuresaare gümnasiumis kooliõpetaja koha. Aga juba poole aasta pärast kutsuti ta Tartu gümnasiumi peale, kus ta keeltes ja maade-teaduses õpetust andis. Üleüldse oli Hurtil mõte teologiat kõrwale jätta ja Soome-Ugri keeleteadust ning rahwaluule uurimist omale tööpõlluks walida, nagu seda ka Köhler ja Kreutzwald soovisid ja temast Eesti keelerakendajat lootsid. Köhler katsus talle Peterburis edasiõppimiseks teed awada, oli talle selleks wäikese abirahagi muretsenud; üleüldse püüdis ta Hurti Balti kitsarinnaliste waadete piirkonnast wälja wiia, teda Lääne-Europasse reisile saata, et ta seal wabamaid waateid omandaks. Kuid perekondlikkudel põhjustel, praktiliste kasude püüdel ja osalt ka Tartu sõprade nõu järele jäi Hurt kodumaale ja awaldas siin rahwa keskel awalikult töötades laialdast tegewust, kuna ta teisi tööle waimustas ja tähtsamate rahwuslike asutuste juhatuse enda peale wõttis.

Eesti Aleksandri-
kool.

Aleksandri-kooli asutamise mõte oli 1860 Holstre walla Pulleritsu koolmeistrist Jaan Adamsonist wälja läinud. Tähendatud kool pidi Eesti rahwa priiislaskjale keiser Aleksander I. elawaks mälestusesambaks olema, asutuseks, milles Eesti poeglapsed pärast alamates koolides õppimist oma südant ja waimu tarwilisel wiisil oleks wõinud edasi harida.¹⁾ Wiiekümne-aastase priiuse-juubeli aastal (14. aug. 1869) saadi keisrilt luba ülemaalist wabatahtlikkude annete korjamist selle asutuse awamiseks toime panna, mis pidi tõendama, et eestlased ka tõesti priid on. Juba ettewõtte algusel oli asutajatel arwamine, et tähendatud õpeasutusest Eesti kool peab saama, temas Eesti lastele emakeeles õpetust antama, kuna teistes kõrgemates koolides hariduse andeid Saksa astjates wälja jagati. Kooli asutajad käisid selles asjas ka Õpetatud Eesti Seltsi käest nõu küsimas. Seltsi selleaegne president professor C. Schirren sõdis käte ja jalgadega Eesti õpekeele wastu. Eestlaste suurem õnn olewat, kui nad wõimalikult pea Saksa rahwuse ja Saksa hariduse sisse ära sulaksid. Niisuguste mõtete wastu astus Hurt, kes waheajal Aleksandri-kooli peakomitee presidendiks oli kutsutud, südisti üles. Ta awaldas 1871 pikema seletuse „Eesti Aleksandrikool“,

¹⁾ Wõrdle: J. Adamson, Eesti Aleksandri kooli asutamise lugu 1860—1871. Oma maa 1884, lhk. 116 j.

milles ta Eesti ülemate koolide tarwidust põhjendas, osalt pädagogilisi osalt rahvuslikka motiivisid esile tuues.

„Tõsist ja täielikku õpetust — nii seletab ta — niihästi waimu- kui südameäratamist võib inimesele üksnes tema emakeeles anda. Sellepärast on iga rahwa juures, kes koolide õnnistusest osa wõtawad, rahwakoolid ikka rahwakeeli. Wõõra-keelne õpetus tüditab õpilase waimu, teeb kooliaja igawaks ja asja läilaks, sest et õpilane nagu kõrwtu ja keeletu teiste hulgas peab istuma. Et algusõpetus lastele arusaadaw ja armas oleks, tuleks ta neile nagu pilt selgesti ja nägusasti ette panna, aga see on seal wõimata, kus lastele õpekeel wõõras. Iseäranis puudulikuks jääb südame äratamine ja harimine wõõras keeles. Teiseks lahkuwad noored eestlased wõõras keeles kooliõpetust saades ka oma rahwast ära ja käiwad oma iseäralist eluteed. Nad ei arwa endid enam eestlasteks, waid sakslasteks. Nõnda kaotab Eesti rahwas oma liikmetest otse need ära, kes õppimise ja waimuharimise poolest kõige kaugemale on jõudnud. Rahwa elupuust nopitakse kõik õilmed ja wili ära, känd ja oksad jääwad üksi. Rahwas püüab suure kulu ja murega noortsugu kaugemale aidata, temale täielisemat teadmist ja paremat elujärge muretseda, kuid noorsugu pöörab rahwale selja ja ei taha oma wanematest ja omastest teadagi. Et kahjuline ja inetu soo salgamine meie seast kaoks, peaks koolid, niipalju kui iial wõimalik, rahwaga ühendusesse jääma. Kindlamaks sidemeks, mis inimesi koos hoiab, on aga rahwakeel. Kolmandaks tekib see läbi, et keskkoolides wõõras keeles õpetust antakse, rahwa waimuelusse lõhe. Kui kodus, kirikus, ajalehtedes ja kirjanduses Eesti keeles waimu kallal tööd tehakse, siis on see wastuoks, kui koolides seda maha kistakse, mis rahwas ise on üles ehitanud. Ka meie koolid tulewad Eesti keele põhja peale rajada, nad peawad rahwa waimlikkudele püüetele nagu aluseks olema. Ülemate koolide läbi saab Eesti keel ise ka rohkem haritud, nõnda et teda õpetatud mehed tarwitama hakkawad. Koolide tarbeks soetatud raamatute läbi kosuks ka Eesti kirjawara.“

Nii lühidelt selle waimliku päranduse sisu, mis ülemkooliõpetaja Hurt meile omas „tähtsas kuulutuses“ järele jätnud. Priiuse-juubeli pidukõnes oli ta neid mõtteid soowide näol wälja ütelnud, siin näitab ta, kuidas neid soowisid tuleks täide saata. Siin on rahvusliku töö eeskawa peajoontes üles tähendatud. Rahvusliku kooli asutamise mõte oli käimas ja rahakorjamine alanud. Esimesel aastal tuleb ligi 10,000 rbl.

kokku. Kõige rohkem rahwuslikku ohwrimeelt ilmub Wiljandi-
maal, iseäranis Suure-Jaanis ja Paistus. Andeid tuleb ka
Peterburist, isegi keiserlikust perekonnast ja Soomest Sawo-
Karjala üliõpilaste poolt. See oli esimene juhtumine, kus
terwe Eesti rahwas pärast wabaduse kaotust jälle waba teo
ümber kogus oma sülelast ja rõõmulast toetama. Waimustus
pidi suur ning mõjukas olema, et wäike, kitsastes oludes elaw
rahwas wõrdlemisi suure kapitali, umbes 100,000 rubla, kokku
sai. See tuli sellest, et Hurti isamaalised mõtted terwe rahwa
südant soojendasid ja nad kirjeldamata waimustusega wastu
wõeti. Ja kui wastased koolinõu nurja ajama tulid,
siis kaitses Hurt Eesti ette wõtet nii lõikawalt ja waimurik-
kalt, et rahakorjamine seda elawamaks läks.

Eesti Kirja-
meeste Selts.

Teine tähtjas rahwuslik asutus, mis Eesti ärkamise ajal
elusse tõusis, oli „Eesti Kirjameeste Selts“. Mõtte algataja
oli C. R. Jakobson, kellele raamatute wäljaandmine ilma kõr-
walise abita ärawõitmata raskusi tegi. See selts wõtab ühe
osa selle töökawa täitmisest, mis Hurt oli üles seadnud, ni-
melt rahwusliku kirjawara soetamise, enda ülesandeks. Selles
sihis oli küll juba waremalt „Õpetatud Eesti Selts“ tööle
asunud ja mõnegi hea raamatu rahwa sekka saatnud, kuid
hiljemini jäeti siin Eesti keelearendamine ja kirjanduse eden-
damine hoopis kõrwaliseks asjaks. Rahwuslikud äratjad leid-
sid endid lootustes, mida Õp. E. Seltsi peale pandud, pete-
tud olewat, sellepärast igatsetakse Eesti seltsi, kes „Eesti
waimuvara koguks ja kaswataks“. Selle waimliku keskkoha
asutuse mõte sai jällegi Wiljandimaa meeste seas juba waba-
dusejuubeli aastal kindla kuju; kinnitatud on põhjuskiri 25.
now. 1871. „Eesti Kirjameeste Seltsi püüdmine — nii loome
põhjuskirja esimesest paragrahwist — on üleüldse kasulisi
raamatuid Eesti keeles wälja anda, et neid Saksa keele ra-
amatute asemele astuda lasta, mis seni ajani ainsad allikad
olid, kust eestlased waimuharimist said“ jne. Nõnda
tahab uus selts rahwa waimuharimise tööd rahwakeeles ene-
ses teha ja seega hariduse nõudjaid saksastuse eest kaitsta.
Asutajate hulgast leiame kõiki selle aja tähtsamaid Eesti kirja-
mehi. Eesotsas seisab jällegi noor ja tulise waimuga isa-
maalane „J. Hurt, gümnn. koolmeister“, keda juba esimesel
koosolekul, mis Wiljandis (25. weebr. 1872) ära peeti, seltsi
presidendiks waliti. Hurt ajas warsti laialisele tööpõllule sihid.

sisse ja näitas, mida selts peaks iseäranis silmas pidama. „Waja ühendatud jõuga Eesti kirjawara kaswatada — kõige pealt peeti tarwiliste kooliraamatute muretsemist lähemaks ülesandeks — Eesti kirjakeelt harida, teda täielisemaks ja ühetasasemaks teha ja wiimseks igasuguseid tulusaid teadusi Eesti rahwa seas laiali laotada, nimelt aga oma wana aega uurida ja seks mitmesuguseid rahwamälestusi korjata“.¹⁾ Hurti juhatusel edenes seltsi tegewus tähendatud sihis jõudsasti, iseäranis kuuel esimesel aastal, mil weel ühel nõul tööd tehti. Selts andis sisurikkad aastaraamatud välja, kus tähtsamad kõned ja koosolekute protokollid trükis ilmusid. Seltsi toimetuste numbri all väljaantud kasulikka raamatuid ilmus aastas suurel hulgal. Iseäranis osawad olid selleaegsed kooliraamatute kirjutajad, nagu R. G. Kallas, C. R. Jakobson, J. Kapp, J. Kurrik, A. Grenzstein jm. Seisab ju Eesti Kirjameeste Seltsi tegewuse peatähtsus õpetlikkude raamatute ja kooliraamatute soetamises ja Eesti rahwaluule korjamises. Siin on selts jäädawat kasu saatnud, kuna kirjakeele „ühtlaseks tegemine“ suurelt osalt on nurja läinud, sest et need kohad Tallinna keelest, mis Hurt wägiwaldselt Wõru murraku liistule koolutas, meie päiwil tulewad endisesse olekusse tagasi õiendada. Oli juba Kreutzwald Hurti ja Jakobsoni poolt ettewõetud kirjawiisi uuenduste pärast õieti pahane, nimetas neid katseid (joba, tõine jne.) halbiks edewuseks ja kangeks iseenese-austamiseks.²⁾ Hurtil ei olnud keelelise muusika jaoks kõrwa, ka ei olnud ta kunagi pikemat aega Tallinna murraku piirkonnas elanud ja selle tundma õppimises täielisele kindlusele jõudnud. Ootamata suure tagajärjega tegi Hurt rahwaluule korjamises tööd. Kuna selle töö wili täies wäärtuses alles hiljemini ilmus ja tähtsaks tõusis, tahame, et kirjanduseloole käigule mitte liiga ette jõuda, seda osa ja weel muud Hurti tegewusest edespidi harutada.

Carl Robert Jakobson.

Eesti Aleksandri-kooli ning Eesti Kirjameeste Seltsi tegelaste hulgast paistab meile kirjanik silma, kes oma waimu ja

1) Eesti Kirjameeste Seltsi Aastaraamat I.

2) Kreutzwald Koidulale 16. weebr. 1871.

karakteri poolest teistest lahku läheb ja kelle tegewus nende kahe rahwusliku ettewõtte saatuse ning Eesti waimuelu arenemise kohta kauaks ajaks otsust andwat mõju awaldab — C. R. Jakobson.

Jakobsoni wane-
mad ja noor-
põlw.

Carl Robert Jakobson sündis Tartus heinakuu 14. päeval 1841. Tema isa Aadam, Haanja koolmeisteri Jakob Torba poeg, oli juba noores põlwes Tartusse elama asunud. Aadam pandi waraselt rättsespa ametit õppima. Et teised rättsespa õpilased Torba nime mõnitasid, hakkas Aadam ennast isaristinime järele Jakobsoniks, s. o. Jakobi pojaks nimetama. Rättsespa sellina heitis ta wenelase Liisa Jegorowiga, keda keegi meie maa mõisnik üles kaswatanud, abielusse. Ja rättsespa pojana on ka meie Carl Robert sündinud, kel seega ema poolt Slaawi weri soontes woolas.¹⁾ Ärkse waimuga mehel oli rohkem waimlikka huwisid, kui rättsespa amet neid suutis rahustada. Temas loitis suur himu õppimise järele, peale selle armastas ta muusikat ja kandis muusikaliste harjutuste eest rohkesti hoolt. Et teaduse-allikale ligemal olla, wõttis Aadam Jakobson Tartu ülikooli juures teenri koha ja püüdis üliõpilastega läbi käies endale teaduwara koguda. Heade muusikaliste annete pärast seati Aadam Jakobson 1844 Tormasse köstriks ja kihelkonnakooliõpetajaks. Tormas pidas A. Jakobson laulu ja mängu edendamise eest hoolega muret. Ta asutas siin laulu- ja muusikakoori ja äratas rahwast osawõtmisele muusikapõllul. Tema mängukoor, kes koguni Soomeski käis kontsertisid andmas, arwatakse meie maa esimeste kooride sekka, tema tublidusest kõneldi kaua kiitusega. Aga ka kirjatöödega katsus Aadam Jakobson kaugemaid kihtisid rahwa seas muusika-armastusele waimustada. Tema raamatuid „Tallorahwa süddame rõmust“ ja „Josep Haideni elukäik“ loeti igalpool suure isuga.

Carl oli umbes kolme aastane, kui ta wanemad Tormasse asusid. Siin waiksks ja wabas looduses, haljendawate aasade, lõhnawate lilled ja kohisewate metsade keskel lendasid tema lapse, poisikese ja nooremehe aastad mööda. Looduse ilu muljed äratasid juba warakult ta südames looduse wastu sooja armastust, mida ta surmani alal hoidis. Esimese õpetuse sai Jakobson isa käest, kes ta juba warakult koolituppa kaasa wõttis. Hiljem õpetati poisikest Saksa laste seltsis isekambris Saksa keeles. Peale isa olid õpetuse-

¹⁾ J. Johanson-Pärna, Kuulus Eesti rahwa hariduse töötaja Carl Robert Jakobson. Tallinnas, 1891. Lhk. 20 j.

andjateks weel J. Weitzenberg ja J. Kapp. Mõlemad on oma isamaalise meelsuse ja rahwaarmastuse poolest tuttawad, esimene kui rahwuslikku tunnet õhutaw luuletaja, teine kui osaw koolimees ja agar seltskonnategelane. Nende juhatusel walmistati poissi Walga seminari astumiseks ette, sest seal wõidi wähese kuluga tublit haridust omandada ja kõrgemat sihti ei lubanud isa rahaline jõud pojale ette seada. Eksamil awaldas Jakobson niisugust waimuküpsust, et ta kaswandikkude hulka wastu wõeti, ehk ta küll alles 15 aastane oli ja tal seega 2 aastat nõuetawast wanadusest puudus. „Nagu ta iseloom enam enesesse pöördud oli, nõnda näitas ka tema waim isemeelne ning tujukas olewat. Waimuanded olid temal suured, kuid mõnes õpeasjas ei tahtnud ta neid hästi tarwitada ja tegi üleüldse vähem tööd, kui ta oleks teha wõinud. Kõige enam armastas ta üksi olla, üksi jalutamast käia ja mõtelda. Seal juures oli ta sõnaaher, ega awaldanud kellelegi oma südame mõtteid.“ Nii karakteriserib teda kooliseltsimees G. Rosenberg. Enne kui Jakobson seminarikursust sai läbi õppida, suri isa. Armastusest ja lugupidamisest pärast, mida A. Jakobson eluajal rohkel mõõdul maitsnud, soowiti poega isa järeltulejaks, ehk pojalt küll weel üks aasta õppimiseks ära kulus. Kuid Torma kogudus ootas, kuni noormees lõpueksami tegi. Enne ametisse astumist wõtnud ta kooliwenna Rosenbergi seltsis kodumaal jalareisi ette, mis kolm kuud kestnud. Sel reisil tulnud ilmsiks, et Jakobson iseäralise huwiga talurahwa elukorda püüdnud sügawamalt tundma saada. 1859 astus 18-aastane noormees iseseiswalt koolipõllule tööle. Üks tema esimestest õpilastest, Jakob Pärn, nimetab Jakobsoni wäga tubliks kooliõpetajaks, muu seas iseäranis usuõpetuses, looduseteaduses ja Eesti keele kirjalikkudes töödes. Nooruse waimustuses püüdis Jakobson paremini ja põhjalikumalt õpetust anda, kui see tänini kihelkonnakoolides pruugiks oli. See ei olnud sakstele mitte meelepärast, et talurahwas targaks õpetatakse. Kui õpetaja ja kirikueestseisja Jakobsoni koolitööd rewiderimas käisid, üllatasid neid laste laialised teadmised geograafias. Kirikueestseisja tähendanud kooliwanemale, Pärni isale: „Jakobson lapsed hulluks tegema, mis nemad torkima kaardi ja kõnelema, kuidas inimesed wõõral maal elama?“ Sellest ajast peale läks wahekord Jakobsoni ja ta ülemuse wahel jahedaks. Uuendust ja parandust leidis noor kooliõpetaja kodumaa oludes igalpool tarwis minewat, iseäranis sest ajast saadik, kui ta Tormas tuttawat kirjanikku G. Schultz-Bertrami oli tundma õppinud ja see tema silmi meie kodumaa olude kohta awa-

Jakobson Tormas.

nud. Schultz oli ise küll sakslane, kuid Peterburis elades wabameelseid waateid omandanud, nagu tal üleüldse kindel karakter puudus. Wist oli see Schultzi mõju, kui noor kõster Jakobson Saksa wõimumeeste tegusid awalikult julges laita, iseäranis kui need Eesti naisterahwa au jalgade alla tallasid. Õpetaja pidas omast kohast tasast, iseeneses seiswat ja sõnaahtrat noortmeest, kes igapidi edasi püüdis, uhkeks ja ei katsunud teda endale ligemale tõmmata. Jakobson jälle arwas, et ta lahkemat wastutulemist on ära teeninud, pidas õpetajat kõrgiks ja ülekohtuseks. Nõnda kogusid ta südamesse kibedad tundmused, mida ta pärast terve seisuse wastu wälja puistas ja nii mõnelegi ülekohtu tegi. Kodus oli Jakobson niisama sõnaaher, nagu wäljas wõõraste wastu. Oma wabasid tundisid tarwitas ta enamasti edasiharimiseks. Nimelt armastas ta Goethe ja Schilleri töid lugeda ja teaduseid uurida. Mis seminaris puudu oli jäänud, seda püüdis ta lugemise teel täiendada. Ja kui himu lugemisest otsa sai, tõmbas ta püssi õlale, läks metsa lindusid laskma. Lindude nahad toppis ta suure osawusega täis ja asutas enesele kauni kogu lindudest ja nende munadest. Üleüldse oli jahipidamine Jakobsonil kireks, mille waigistamisel ta wäsimust ei tundnud. Tema Nimrodi teod wõisid mõisaherrat, kui metsa ja wete peremeest muidugi ainult pahandada. Põnew wahekord kõstri ja kirikueestseisja wahel muutus wäikese wahejuhtumise läbi parandamata lõheks. Jakobsoni nooremat wenda Eduardi taheti mõisas sellepärast karistada, et tema von Liphardi ees mütsi maha ei olnud wõtnud ja kõstri karja mõisa heinamaa pealt ära ei ajanud. Kui Jakobson paar korda wenna asemel mõisa ilmus ja tahtis seletust anda, et wenda eeskombel karjaseks peetud, ei wõetud teda jutulegi. Ja kui teda ennast wiimaks ometi kutsuti, siis lasknud ta öelda, et Torma mõis kõstrimajast niisama kaugel olewat, kui kõstri-maja mõisast. Selle järele wõeti kõstrilt maad ära ja kae-wati ta jämeduse pärast kohtusse. Nüüd ei wõinud Jakobson enam ametisse jääda, ega ka muud teist kõstrikohta kodumaal loota. 1861 lahkus ta Tormast ja pööris Baltimaa kitsastele oludele selja. Ta asus Jamburisse kõsterkooliõpetajaks — Saksa asundusesse, sest siiaamaani Torma wõimu-meeste wiha ei ulatanud.

Jakobson Peterburis.

Kui Jakobsoni wend niikaugele jõudis, et perekonna toetamise oma peale wõis wõtta, siis asus Jakobson Peterburisse, lootes, et ta käsi seal hakkab paremini käima. Ta sai selgesti aru, et tema, kui kõrgemale tahtis pääseda, suuremat teadmist ja kõrgemat diplomi tarwitas. Neid tahtis ta enesele siin muretseda. Ühe

gümnasiumi alamates klassides tundisid andes ja ise edasi õppides istus ta hommikust õhtuni raamatute kallal. Suure usinuse ja hoole läbi jõudis ta niikaugele, et uute keelte kooliõpetaja eksami ära tegi ja õiguse omandas gümnasiumites Saksa keelt hakata õpetama. Nüüd muutus Jakobsoni elutee pisut siledamaks. Parema tutwuskonna mõjul leiab ta teed kõrgematesse ringkondadesse. Würost Souhosanetti perekonnas on ta kodukooliõpetajaks, suurwürostinnale Olga Konstantinownale annab ta kalligrafia tundisid. Uued olud ja isikud, kellega Jakobson Peterburis kokku puutus, mõjusid kaasa, et Jakobson siin waimu poolest teiseks muutus, et Saksa keele õpetajast, kes tähendatud keeles mõtles ja luuletas, südime Eesti rahwuslane ja politikamees sai. Meie peame meeles tuletama, et Jakobson just sel ajal Peterburisse asus, mil noor inimesearmastaja tsaar Aleksander II. oma wabastuse-reformid läbi wiis, millest suurem osa talurahwale kasuks tuli. 19. weebruari manifest 1861 tegi 25 miljoni pärisorja inimese õiguste osaliseks. Wabaduse kuulutusele järgnesid suured muudatused kohtuolus, rahwahariduses ja awalikus elus. Slawofilide rahwuslik iseteadwus, mis juba waremalt ärganud, sai reformide läbi wõimsalt hoogu ja hakkas üle keema. Ajalehes „*Московскія Вѣдомости*“ öeldi lausa, et muulasi tuleb hakata wenestama. Kuid eestlastel ja lätlastel oli juba enestel rahwuslik tunne ärkamas ja sel olid Peterburis oma õhutajad. 1862 saadik ilmus siin lätlastel rahwuslik ajaleht, mille ümber rahwa pojad kogusid. Liikumise eesotsas seisis seal, nagu eespool pikemalt seletatud, nende tuttaw kirjanik C. Waldemar. Balti Saksa surwe alt väljas, oli ka Peterburis haritud eestlaste hulgast wäike ringkond mehi kogunud, kes soojal südamel sugurahwa saatusest osa wõttis ja rahwuslikku ärkamist omalt poolt õhutas. „Rahwasõprade ehk Peterburi patriodide“ seast, kes akademias ja mujal koos käisid rahwuslikuis asjus nõu pidamas, nimetab prof. Köhler iseäralise rõhuga Dr. Karelli, siis weel Fr. Russowi, Dr. Johnsoni, kes Peterburi ökonomia ajalehte toimetas, Berendhofi, kooliõp. Dankmanni j. t. Nendelt, iseäranis Köhlerilt, saawad Aleksandrikooli asutajad näpunäiteid, kuidas nad wõiwad sihile pääseda. Et rahwuslikku waimu eestlaste keskel äratada, on nad juba 1863 otsusele tulnud, et waja k o d u m a a ajalugu rahwale arusaadawas keeles

Peterburi patriodid.

wälja anda ja otsitakse Hurti kaudu meest, kes selle töö oma peale wõtaks.¹⁾ Kui aga niisugused isamaalised kirjatööd peaksid trükikulusid kartma, siis ei pidawat Peterburi patriotisid mitte ära unustatama. Nad tahtwat eneste keskel raha korjata, et isamaalisi raamatuid wälja anda, ka tahtwat nemad selle eest muretseda, et neid Peterburis tsenseritakse, kui kodumaa tsensor neid ei lase trükkida. Peale rahwusliku waimu õhutuse soowiwad Peterburi patriodid ka weel wabameelist puhastawat woolu „Balti politika soosse“ juhtida. Wabameelsust ilmutawad nad kõige pealt selles, et rahwale tahawad rohkem haridust pakkuda. Peale selle tulewat Eesti rahwale ka weel rohkem õigusi ja wabadust kätte wõita. Juba 1864. aastast saadik käiwad Peterburi patriodid mõttega ümber, ajalehte asutada, mis rahwahariduse edendamise ja rahwa kasude kaitsmise oma ülesandeks teeks.²⁾ Jannseni „Eesti Postimehega“ ei ole nad sugugi rahul. Leht olewat liig kiriklik, Jannsen täitwat lehte usuliste manitsustega, ei laiendawat rahwa silmaringi ja waatawat kodumaa küsimuste peale sakslaste wärwitud prillide läbi. Selles ei wõidawat tsensuri kitsendustele üksinda süüd anda, waid toimetaja pidawat oma artiklid paremini wälja walima, enam ilmalikuis asjus õpetust pakkuma ja ei mitte, nagu wäikestele koolipoistele alalisi morali-jutlusi pidama. Isegi Hurt arwab, et Jannsen lugejaid enam lõbus-tada kui õpetada tahtwat ja peab tema wagu usulikka waatlemisi silmakirjalikkudeks tembutusteks, et sel teel teatawatele erakondadele meeldida ja oma taskule kasu saata. Et oma sissetulekut mitte kahandada, kirjutawat ta otse ise-enese waadete wastu, kuna tõsine rahwahariduse edendaja peaks igasuguse eesotsuse wastu wõitlusesse astuma.³⁾ Parema, wabameelsema rahwalehe tarwidust tundsid niihästi Hurt ja Kreutzwald, kui ka Peterburi rahwasõbrad, kuid lehe wäljaandmise kõige suuremaks takistuseks oli, et sündsats toimetajat ei leitud.

Jakobsoni rahwuslik uuestisündimine.

Niisugused mõtted ja waated olid Peterburis ja kodumaal liikumas, kui Jakobson pealinna Eesti ringkondades tuttawaks sai. Peale selle käis tema wenelaste ja lätlaste rahwuselistel

¹⁾ Köhler Hurtile 31. det. 1863.

²⁾ Köhler Hurtile 25. weebr. 1864.

³⁾ Hurt Köhlerile 13. märtsil 1864.

juhtidega läbi, õppis nende püüdeid tundma ja rahvuslikkudest aadetest lugu pidama. Tema enda otsekoheks rahvuslikuks äratajaks olnud aga prof. Köhler, kellega Jakobson sagedasti kokku puutus. Köhler seletanud, kuidas isamaad peab armastama, rahwakasuks tööd tegema. Mis rahwaliikmeks keegi sündinud, selle kasuks pidawat ta elama. Kes eestlaseks sündinud, pidawat eestlaseks jääma ja Eesti rahwale oma jõudu ohwerdama.

Köhleri sõnade mõjul tuli Jakobsoni peale rahvuslik waim, nagu Johanson-Pärna ütleb, ta sai rahvuslikuks meheks, kellel Eesti maa ja rahwas hoopis teise tähenduse omandas ja hoopis teises walguses hakkas silma paistma, kui siinamaale. Armastus awas ta silma rahwa hädade ja puuduste tähelepanemiseks; tungiwamalt ja mõjuwamalt, kui see enne Eesti keeles sündinud, hakkas Jakobson 1865. aastast peale „Eesti Postimehes“ kodumaa wananenud oludesse parandusi nõudma ja nendele peale käima, kes eestlasi oma eestkostmise all hoidsid, neid omakasu- listeks püüeteks majanduselise ja waimliku surwe all pidasid. Kolmes sihis korraga alustas Jakobson wabastuse tööd. Kõige pealt püüdis ta Eesti nooresoo ärawõõrutamisele oma rahwast ja emakeelest tammi ette teha. Eestlaste germaniserimine wõttis sel ajal hoogu. Sakslased püüdsid seda oma eksitust weel wiimisel tunnil heaks teha, et nad eestlasi kui põlatud orjarahwast olid sadandete aastate jooksul enestest eemal hoidnud. Saksastuse sihis töötasid nüüd Saksa koolid, universiteedist kuni kihelkonnakoolini, Saksa õpetajad, Saksa

Carl Robert Jakobson

Wastutöötamine
saksastusele.

meistrid, linnad ja mõisad. Sellele ümberrahwustusele astus Jakobson nõudmisega wastu: „Eesti noortsugu peab Eesti meeles ja Eesti keeles kaswatatama, et ta oma rahwusele truuks jääks“. Niiugusele sihile wõis eestikeelne kool ainult siis jõuda, kui tal sündsad õperaamatud käepärast olid ja lapsed nende kaudu oma emakeele ilust ning oma rahwusest hakkasid lugu pidama. Kooliraamatute puuduse kaotuseks kirjutas Jakobson oma „Uue aabitsa“ ja kolmejaolise „Kooli Lugemise raamatu“, millele hiljem veel tütarlaste kooli lugemise raamat täienduseks ilmus ja wiimaks veel „Wäikese geografia“. Lugemiseraamatus pani Jakobson suurema rõhu looduseloo ja muude realasjade peale. Siit lehwis ka tuntawalt Eesti rahwuslik waim wastu, mis pärast sakslaste käes olew kooliwalitsus selle laialilaotamist katsus takistada. Teiseks püüdis Jakobson Eesti rahwa majanduslikku olukorda sel teel parandada, et põllumeeste silmaringi õpetlikkude raamatute läbi laiendas ja rannarahwale mereasjanduse ja kauplemise kasu ära seletas. Seks kirjutas ta muu seas esimese täielikuma põllutöö õpetuse Eesti keeles „Teadus ja seadus põllul“ ja „Meie kaubalaewa wägi Läänemeres“. Wiimast laotas Keiserlik Wenemaa mereasjanduse selts rannarahwa sekka ilma hinnata laiali. Kolmandaks õhutas Jakobson üleüldse Eesti rahwuslikku waimu ja isamaa-armastust. Nagu põlewad tuletunglad olid need kolm kõnet, mis Jakobson „Wanemuise“ seltsis pidas ja siis 1870 Peterburis pealkirja all „Kolm isamaa kõnet“ wälja andis. Igaüks isamaa poeg, kes neid kõnesid luges, ärkas ja märkas. Järjekindlalt astus siin Jakobson tööle, et sakslaste piirita lugupidamist rahwa silmis häwitada ja rahwa iseteadwust tõsta. Heledamates wärwides maalib ta siin Eesti esiwanemate elust ja olust piltisid silmade ette ja tõendab, et ärawõidetud eestlased oma tubliduse poolest sakslastest taha ei jäänud. Selle kõrwa seab tema tumedad kujutused eestlaste allaheitmisest, piinawast orjapõlwest ja rahwa waimuwiletsusest, milles sakslased 700 aastat neid hoidnud. Lõpuks tuletatakse idapoolt tõuswat heledat koitu, see on Wene Keisri herrade armu meele, mis uut priiuse aega toonud ja waimliku edenemise wõimalikuks teinud, ning manitseb rahwast waimupriiust taga nõuda, sest muidu ei jõudwat ta ihulikku priiust kaua alal hoida.

Majandusliku
olukorra pa-
randamine.

Rahwusliku wai-
mu õhutamine.

Palju, mis Jakobson siin öelnud, ei pea nüüd enam kriitika tuld välja, teaduslikust seisukohast waadates on nad mitmest kohast wigased. Kuid neid ei peetud mitte teadusliku uurimise wilja esitamiseks, waid — nagu Köhler ja teised ju kawatsenud — rahwuslikuks äratuseks ja selleks olid nad kohased.¹⁾ Sakslased nimetanud juba enne seda Peterburi patriotisid „Peterburi mässajateks“ ja Jakobsoni peab Schultz otse „Balti Robespierreks“.²⁾ Keegi teine sakslane nimetab Jakobsoni kõnesid rahwa sekka wirutatud tuletunglateks, muidugi ässituse ja nurjatuse mõttes. Meile olid nad äratuse ja walgustuse kiirteks, mille loitel Eesti minewik ja tulewik nii imeroosiliselt silma sãras, ja kui sellest tulest sãdemed sakslastele püssirohu kirstu sadasid, siis tõusis plahwatus, mis neile idüllilised ajad jumalamaakeses jãdawalt lõpetas. Igatahes oli Jakobsoni kõnede mõju arwamata suur. Teise kõne järele ohkles Jannsen: „Nüüd pannakse „Wanemuise“ ukseid kinni!“ Kuid Jakobson näitas neis, kus meie oleme, ja kuhu meil waja püüda.

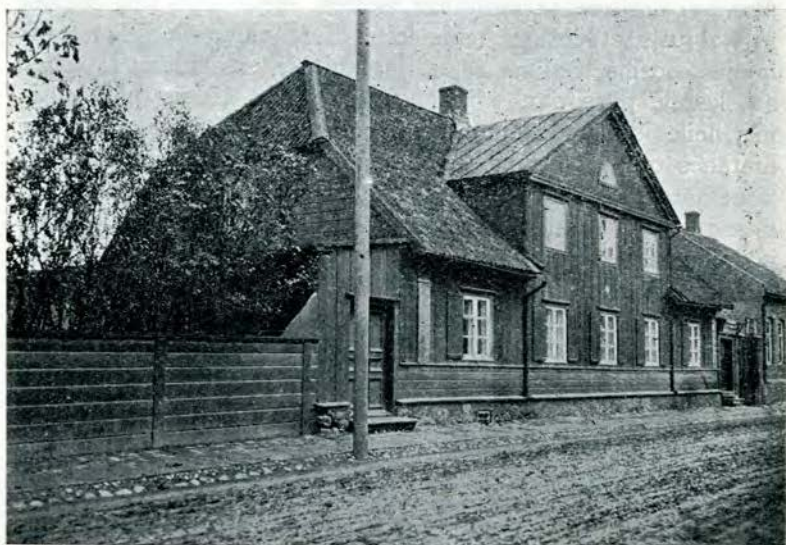
Senikaua kui wabameelistel rahwuslastel oma hããlekandja puudus, oli Jakobson sunnitud oma paranduste nõudmisi „Eesti Postimehes“ awaldama. Kuid kãredus ja kãrsitus, mis Jakobsoni kirjatõodes esines, ei meeldinud Jannsenile ega tema sõpradele, sellepãrast pani Jannsen 1870 oma lehe „noore ja tormiliselt edasisammuwa“ kaastõõlise eest kinni, selle järele kui talle oli Saksa õpetajate poolt tagatud, et Jakobsoni kaastõõ tagasilükkamisest kardetud aine line kahju, mis wast lugejate wãhenemisest tulla wõiks, ära tasutakse. Nüüd tõusis Eesti rahwuslastel weel suurem igatsus oma organi järele. Pandi lootusi „Eesti Koidu“ peale, mida Köhleri sõber J. Hurt pidi toimetama. Kuid lootused jãid ainult lootusteks. Sellepãrast andis Jakobson sellekohase palwekirja sisse. 1871 jãttis Jakobson pealinna selja taha ja asus esmalt Tallinnasse, siis Wãndrasse elama. Wãndras pidas ta ajutiselt oma wenna asemikuna wallakirjutaja ametit, sellejãrele ostis ta 1873 Uue-Wãndrasse omale Kurgja talukoha, mis haljendawate metsade keskel ilusa Wãndra jõe kaldal seisab. Siin awaldas ta imetlemise wããrt tulist isamaalist tege wust. Soomes nãhtud eeskuju järele seadis ta Kurgjal piima-

Jakobson Wãndras.

¹⁾ M. Martna, C. R. Jakobson, lhk. 163.

²⁾ Jakobson Koidulale 17. jaan. 1870.

matalituse sisse; siit pidid asutatawa piimatalituse kooli õpilased praktikat leidma.¹⁾ Kurgjalt sõitis Jakobson Pärnusse ja Wiljandisse põllumeeste seltsisid juhatama, näitusi asutama ja õpetlikka kõnesid pidama. Kõned anti lendlehtedena trükki. Nõnda ilmusid „Anid“, „Karjad ja nende saagid“ ja „Eesti hobune“. Oma tegewuse motiividest oli ta ju waremini kõnelnud. „Minu ainus rõõm on see, kui tean, et ma rahwa kasuks jälle midagi head olen jõudnud korda saata. Et lugu nõnda on, seda wõite täitsa uskuda. Ehk mis

„Sakala“ toimetus ja Jakobsoni elukoht Wiljandis.

sunniks mind ju peale kaks aastat soola ja leiba sööma, kus ma ometi iga silmapilk kõige vähemalt 1500 rublalisi kohtasid wõiks saada“.²⁾ Armastust sugurahwa, isamaa ja kõige inimese soo vastu nimetas ta redeliks, mida mööda maapealssesse taewasse jõutakse. „Kui palju meie teistele elame, niipalju elame ja armastame meie“. Selle idealse töö tarbeks, mida sotsiaal-eetika põhjusemõtete järele ette wõeti, läks keskohta waja, mis rahwasõpru ühendaks — rahwuslikku aja-

¹⁾ Jakobson Hurtile 12. now. 1876.

²⁾ Jakobson Koidulale 26. apr. 1869. Eesti Kirjandus, VI. a. lhk. 365 j.

lehte. Ammune igatsus läks rahwasõpradel siis täide, kui Jakobsonile 1878 luba tuli „Sakalat“ välja anda. Leht ei sünnitanud mitte uut woolu, waid teataw wool lõi temas enesele häälekandja. Jakobsonil oli õigus, kui ta tähendas, et Sakala Eesti rahwale suur tarwidus olnud, et selle tarwiduse täitmisega just nagu raske koorem rahwa rinna pealt ära on wõetud ja tuli, mis ummukeses peetud, waba õhu poole wõis tungida.¹⁾ Waimustusega heitsid kõik tähtsamad Eesti mehed „Sakala“ kaastöölisteks isamaa põldu harima. Kindlat programmi küll ei awaldatud, kuid üks ainus lause, „kõigest jõust tööd teha, et igas isamaa asjas, mis meie waimuelu edendab, edasi jõuaksime“, näitab ometi, kuhu leht püüab — edu poole. Hiljemini saame „Sakala“ püüetest juba selgema pildi. Ta tahab eestlasi, iseäranis „talupoja seisust sakslaste eestkostmise ja omakaspüüdwa aadeliwalitsuse alt wabastada ja meie maa seisustele ühesuguseid õigusi nõuda, et talupoja seisukord wabade inimeste wääriline oleks, ükski teist ei rõhuks, waid nende wahel wastastikune austamine walitseks.“²⁾ Seega wõitles ta Balti aadeli eesõiguste wastu. Edasi nõudis ta, et rahwaharidust paremale järjele tõstetaks, koolides rohkem ilmalikku teadust pakutaks ja lastele emakeeles õpetust antaks. Seks oli waja koolisid riigiwalitsuse ülewaatuse alla seada, mille all ka Saksa koolid seisid. Siin pidi Jakobson kiriku wõimumeestele wastu astuma, kes rahwakooli asja nõnda juhatasid, nagu nad seda kiriklikust ja Saksa poliitilisest seisukohast arwasid kasuliku olewat. Haridust edendati niipalju, kui see kiriku otstarbeid täitis ja sedagi tehti enamasti Saksa keeles. Rahwa waimlik edemine peeti kammitsas, rahwakasuks nimetati alandlikku sõna-kuulmist ning truud kohusetäitmist mõisa- ning kirikuwanemate wastu, ilma küsimata, kas need rahwale õigust wõi ülekohut teewad. Teise elu rõõmud pidid selle elu wiletsused tasuma. Wanale korrale ei tohtud waenu kuulutada. Selle alalhoidwa ja wanameelse töötamise wiisiga olid rahwahulgad ja wäga paljud haridusetegelased nõnda ära harjunud ja rahulolemist õppinud, et nad oma kitsast elukorda palju ei märganud.

Wabameelsed rahwuslased, kelle häälekandjaks Jakobsoni „Sakala“ sai, ei leppinud seesuguste paigalpüsiwate oludega,

„Sakala“ ilmu-
mine ja selle
sihid.

¹⁾ Sakala 1878 nr. 10.

²⁾ Sakala 1878 nr. 9 ja 1880 nr. 48.

waid nõudsid edenemist, nimetasid seda rahwakuks, et juba ajalikus elus oma õigust nõutakse, elukorra paranemist ning uuendusi taga püütakse. Seal juures pidid kiriku ja tema teenrite kasud endid üleüldise hariduse ja inimsuse nõudmistele alla heitma. Hariduse ja inimsuse nõudmised ei lepi weel mitte palja ihuliku priiusega, waid püüawad peale selle ka weel weel waimuwabadust, seega üleüldise edu poole. Paremat elujärge ei lootnud Jakobson mitte kohalikude Saksa wõimumeeste armust saada, waid ta tahtis rahwale õigusi seaduslikul alusel kätte wõidelda. Rahwahulkade ühenduseks ja elustuseks õhutas ta wõimsalt rahwuslikku tunnet, kosutas Eesti meelt ja waimu, et selle abil terwet rahwast waimlikult ja majanduslikult Saksa üliwõimu alt päästa ning Eesti kulturalistes püüetes iseseiswaks teha. Siin pidi ta saksastuse wastu välja astuma, mida sel ajal otse hirmutawa kiirusega edendati. Jakobsoni arwates oli saksastuse tuhin kahewõrra kardetaw: ta ei ähwardanud mitte ainult Eesti rahwust ära kaotada, waid äritas peale selle weel wenelasi wenestuse tööd meie maal käima panema. Kui 1870 Jakobsonile Paistust kaebtus tuli, et seales tütarlaste kihelkonnakoolis $\frac{2}{3}$ nädala tundisid ja peale selle weel usuõpetus Saksa keeles antakse, siis ütles Jakobson: „Need mehed (sakslased) ongi, kes meie rahwast russifitseeriwad! Siin ei maksa enam igapäiste sõnadega wõidelda, siin peawad sõnad nagu tuli ja mõök olema. Kui aga seesugust asja wenelased teada saawad, mis nad siis saawad tegema? Wõiwad sakslased sel mõõdul germaniserida, siis on meil weel ennem õigust russifitseerida! Neil oleks ka selge õigus.“¹⁾ Sellepärast hoiatab Jakobson, et niisuguseid sõnumid Wene lehtedele ei saadetaks, milles saksastuse püüetest kõneldakse.

Wõitluse tak-
tika.

Meeleheitlikus wõitluses Saksa üliwõimu wastu otsis rahwuslik politikamees seljatugesid ja lepinguosalisi väljaspool Eestit. Saksa mõisnikkude politiliste eesõiguste murdmiseks toetas Jakobson ennast Wene riikliku mõju najale, kus juures ta selle peale püüdis rõhku panna, et Eesti rahwas riigi- ja keisritruu oleks, ja Saksa kirikherrade walitsuse halwamiseks wõttis ta Greeka õigeusu preestrid appi. Wene ajalehtedesse juhtis ta aegajalt kirjasid meie maa oludest;

¹⁾ Jakobson Koidulale 29. märtsil 1870.

wenelaste abi tahtis Jakobson nii kaua tarwitada, kui eestlased niisama palju õigusi saanud nagu sakslastel oli. Siin juures wõttis ta Soome olusid enesele eeskujuks.¹⁾ Et walitsusel põhjust oleks eestlastele appi tulla ja sakslaste wõimu murda, seks pidi rahwas ise enne teatawaid reformide nõudmisi awaldama. Seda oli juba Peterburist rahwasõpradele märgata antud, et walitsus siis rahwapõlwe paranduseks mõisnikkude eesõigusi kärpida ei wõi, kui rahwas waikib ja seega näitab, et oma olukorraga rahul on.²⁾ Seda näpunäidet pidas siis Jakobson meeles ja muretses selle eest, et rahwas hakkas reformisid nõudma. Peterburi patriodid lootsid kindlasti, et Katkowi poolt 1864—1867 ülesseatud politika-sihid jäädawalt juhtnööriks wõetakse, mille järele wäikeste piirirahwaste keeled ja kirjandus, nagu eestlaste, lätlaste ja soomlaste oma, suurele riigile mitte kardetawad ja kahjulikud ei ole, küll aga see wõõras kõrgel järjel seisaw kultura, mis Saksa- ja Rootsimaalt üle piiri woolas. Sellepärast soovitas Katkow wenelastele sel ajal lätlaste, eestlaste ja soomlaste toetust sakslaste ja rootslaste wastu.³⁾ Kuid pea pöördi ajalool uus lehekülg ja hakati Katkowi lehes eneses teist keelt kõnelema. Jakobsoni wõitluse-seltsimehed sakslaste wastu olid wägewad, kuid miks Jakobson seda diplomatia-mängu kardetawaks ei pidanud, kuna ta ju ometi selgesti teadis, et panslawistlik propaganda oli alganud ja nüüd üsna awalikult eestlaste ja lätlaste wenestust nõuti? Wenestuse kohta awaldab Jakobson oma mõtteid järgmiselt: „Teie ehk ütlete, Moskwa tseitung tahab meid wenelasteks teha! Mina aga wistan: Moskwa tseitung ei ole riigiwalitsus ja suurem jagu Wene tseitungisid käiwad oopis teist teed . . . Aleksandri-kool saab Eesti kool olema meie armulise Keisri Herra sõna järele . . .“ Ja siis edasi: „Wenelaste poolt ei wõi meil millaski kartust olla, sest mis meil nende käest paha wõiks tulla, seda kanname nüüd ju kümne wõrra sakslaste käest oma seljas. Wenelasteks meie rahwast keegi ei saa ja ei wõi teha, seda näeme Ingerimaa soomlastest. Selles asjas wõiwad Soome õpetajad imetunnistust anda. Aga kui praegune sakslaste walitsus meie maal sel mõõdul weel 10 aastat edasi

¹⁾ Jakobson Adamsonile 2. jaan. 1872.

²⁾ Köhler Hurtile 3. aprillil 1864.

³⁾ Waldemar Köhlerile 15. aprillil 1891 ja järgnewad kirjad.

kestab, siis on meie rahwausel ots peal. Seda teawad sakslased wäga hästi, sellepärast katsuwad nad meie waimuharimist niipalju kui wõimalik tagasi hoida.¹⁾ Jakobson oli selle peale kindel, et riigiwalitsus mõõdukama woolu poole hoiab ja Moskwa panslawistid taltsutab, kuid selles oli ta eksinud. Aleksandri III. walitsuse ajal sai panslawismus riigiaateks, ja õnn Jakobsonile, et ta oma silmad enne kinni pani, kui seda aadet meie maal hakati täitma.

Jakobsoni tegewuse warjuküljed.

Oleks weel waja Jakobsoni politilise tegewuse warjukülgede juures wiibida. Oma keewawerelise temperamendi juhil pani tema wõitlusel seaduse maksma: Kas minuga ühes wõi minu jalgade all. See hoolimata wõitlusewiis äratas rahwuslaste eneste keskel kahetsust ja ägedat wasturääkimist. Ei nähtud mitte üksnes Jakobsoni teistsuguseid teesid, waid kaheldi ka tema rahwa-armastuse üle, mida ta teistega ütles enesel ühise olewat, sest et tema oma wastaliste kõrwale toimetamisega ka rahwuslikule asjale ning rahwuslikkudele ettewõtetele kahju tegi. Iseäranis halwawalt Eesti elu kohta mõjus see kokkupõrkamine, mis Jakobsonil Hurtiga oli. Hurt oli oma otsuse, waimulikust seisusest kõrwale jääda, ümber muutnud ja 1872 Otepäasse kirikuõpetajaks läinud, kust ta Eesti Kirjameeste Seltsi ja Aleksandrikooli peakomiteed käis juhatamas. Esiotsa töötasid Jakobson ja Hurt kui kaks tähtsatat ärkamise aja awalikku tegelast käsi käes. Karakteri ja waadete poolest olid nad wastajalgnikud. Hurt oli rohkem wastuwõtlik, paenduw karakter. Oma kaastöö „Eesti Postimehele“ lõpetas ta sellepärast, et sakslased tema isamaalisi ajaloopiltisid heaks ei kiitnud.²⁾ Ta oli kord mõtet awaldanud, et inimene oma ümbruse produkt on. Niisugust retseptiwiiteeti pidas Jakobson nõrkuseks ja kinnitas, et inimene ka oma ümbruse looja peab olema ja ei mitte alaline produkt.³⁾ Spontanline, äge loomus, nagu Jakobsonil oli, sundis teda „Sakalas“ wanameelse waimuliku ja mõisniku seisuse wastu karedasti wälja astuma. Üksikute õpetajate teowiisi arwustades, ei jätanud ta kirikut ega usku ennast mitte puu-

¹⁾ Jakobson Koidulale 28. aprillil 1870.

²⁾ Heinrich Rosenthal, Kulturbestrebungen des estnischen Volkes. Reval 1912, lhk 137.

³⁾ Jakobson Koidulale 22. jaanuaril 1870.

tumata, waid riiwas neid tänini kuulmata wiisil ja laskis „Sakalas“ ka usulisi tundeid haawata. Hurt omalt kohalt ek-sis, kui ta Jakobsoni politilist tegewust kirikliku mõõdu-puuga hakkas mõõtma ja arwamist tekitas, nagu peaks Eesti rahwuslikku asja ja politikat nõnda aetama, et see õpetajate waadetega ikka kokku sünniks. Jakobson heitis Hurtile ette, et wiimne oma seisuse kasusid ülemaks peab kui Eesti asja ja rahwa kasusid. Siit tuli suur tüli ja lahkuminek kahe tähtsa tegelase wahel, millest awalik lõhe ka terve rahwa sekka tekkis. Wastaste pealekäimiste pärast pidi Hurt 1881 E. Kirjameeste Seltsi ja 1883 ka Aleksandrikooli pea-komitee juhatusel lahkuma. Sellest said mõlemad Eesti rahwuslikud ettewõtted kahju. Hurti wastastel ei olnud teist paremat meest tema asemele seada, sest et Ja-kobson, kelle peale loodeti, ootamata äkitselt siit ilmast lahkus. Suur wõitleja suri paremas meheas 7. märtsil 1882 ja kanti oma Kurgja talu surnuaiale wiimsele hin-gusele.

Jakobsoni politilist tähtsust Eesti rahwa kohta ja tema rahwamehe hiilgust ei suuda ta tegewuse warjuküljed ära warjata. „Jakobson on rahwast politikale kaswatanud, nii et endine laisk olek ära kadus ja isamaaline waimustus asemele astus“, kirjutas Eisen suure wõitleja surma-aastal. „Sakala“ ilmumisest saadik on osawõtmise isamaalisest asjust igal-pool elawamaks läinud, uued püüdmised, uued nõudmised igalpool ilmunud. Jakobson on koguni uue tee laanest läbi raiunud, kus peal waimustusega edasi sammutakse; tema on tööriistad kätte andnud, millega järeltulejad uusi sihtisid edasi ajawad, kus tarwis näewad olewat. Enam kui aasta-kümned ja aastasajad seda jõudnud, on tema Eesti elu muut-nud, wanad käsitused ümber lükanud ja hoopis uued ase-mele pannud“.

Jakobsoni täht-sus.

Jääb weel üle Jakobsoni tegewust ilukirjanduse alal tähele panna. Tema sellekohased tooted on enamasti kõik Peter-burisi kirjutatud, kuid ilmusid kodumaal. Priiuse-juubeli aas-taks andis Jakobson lauludekogu „W a n e m u i s e K a n d l e h ä l e d“ wälja, mille teine jagu paar aastat hiljem ilmus. Sel noodiraamatul oli suur ärataw mõju. Jakobson astub siin tubli sammu Jannsenist ja Kuhlbarsist ette. Siin pakutakse

Jakobson ilu-
kirjanikuna.

Linnutaja
laulud.

esimest korda Eesti ja Soome wiisid, millele Eesti waimu-sünnitused sõnadeks alla seatud. Nõnda püüab ta siin niihästi muusikas kui luules Eesti waimu iseäraldusi ette tuua ja rahwuslikule kunstile alust rajada. 1870 andis ta oma luuletused pealkirja all „C. R. Linnutaja laulud“ trükki. Siin on 13 algupärast salmikut ja umbes seesama arw Schilleri, Heine ja Göthe järele tõlgitud laule. Tõlked on pahahti puudulikud, sest et kirjanik Eesti keele kallal wägiwalda tarwitab, sõnu lühendab, kokku rudjub, ehk jälle neid omawoliliselt pikendab. Algupärased laulud on keele poolest siledamad, kuid neis tundub wähe luulelendu. Kõige mõjuwamad ja ilusamad on wäike „Oh mu ilus isamaja“ ja isamaaline mälestuse- ning troostilaul „Mul isa lapses rääkis“. Selles näitab Jakobson, mis osa tema Eesti ärkamise ajal on etendanud: ta on muistseid tuuli uuesti õhutanud, Eesti waimu elustanud. Sellepärast wõtab ka Jakobsoni salm kogu ärkamise aja waimuwoolu järgmiselt kokku:

Sest Taara tammikutes
Ma kuulen kanget häält,
Kõik ennemuistsed tuuled
Weel pole kadund sealt!

Mitmed laulud („Kuhu on kõik lilled jäänud“, „Maimukene, marjukene“) luuletas Jakobson regiwärside kujul ja püüdis seega rahwaluule waimu wastu arusaamist ning lugupidamist äratada ja rahwa meeles seda teadmist kinnitada, et tal oma ajaloolik minewik on. Jakobsoni luule ei ole küll rikas oma tunde-ilma ega selle awalduse-wiisi poolest, siiski on tal oma wäärtuselised küljed. Wormilisest aitamatusest ja saamatusest hoolimata on ta wärske ja kaasakiskuw, iseäranis seal, kus ta „Kalewipojast“ kaasakistult rahwalaulu tooni püüab tabada.

Arthur ja
Anna.

Rahwusliku iseteadwuse tõstmise siht on ka Jakobsoni „rõõmulisel näitemängul“ „Arthur ja Anna ehk wana ja uue aja inimesed“, mis 1872 ilmus. Juba Tormas ärganud Jakobsonil mõte terwet weidrust, mis meie maa wanameelne mõisnikuseisus ilmutas, näitelawal laiemale ringile silmade ette seada. Tormas katsunud ta seda sotsiaalproblemi Saksa keeles kirja panna, kuid lõpuliku kuju andis ta sellele tööle Peterburis ja awaldas ta siis Eesti keeles, kus juures ta sei-

suseliste wastandite suurendamiseks Eesti rahwuslikku wärwi ja osalt kohaliku rahwamurrakut tarwitas.

Peategelased, kelle alguskujud enamasti kõik Torma ligikonna inimestest ja tõsisest elust olewat wõetud, seab kirjanik siin kahte rinda üles. Wanameelsust edustab ühelt poolt uhke, kuid rumal wana Balti mõisnik Otmar von Altfuss oma suguseltsiga, kelle parade-uksest ainult rüütlisugu inimesed tohiwad sisse ja wälja käia. Oma kitsarinnalise, kõdunenud ilmawaate põhjal ei wõi ta seda silma otsas sallida, et rahwa silmi hariduse teel selgitatakse. Tema taolised mehed peawad juba looduseloo algõpetust materialismuse propagandaks ja näewad ajaloo õpetuses eesolewa mässu idusid. Seesuguse kooliwoõrmündri all ei wõi ka noor edasipüüdw rahwakooliõpetaja Torba, kelle kujul meie kirjanik ise ette astub, töötada, waid on sunnitud ametit maha panema ja kohast lahkuma. Sellele tagurlisele seltskonnale seab Jakobson uue aja inimesed wastu, nagu ta neid enesele aateliselt ette kujutas. Noor, rikas ja andeline mõisnik Arthur von Adelstein, kes ise rahwa seast wõsunud, on kirjaniku ja reiside läbi Lääne-Europas endale wabameelse ilmawaate omandanud. Ta on ilma seisuse-uhkuseta, inimesearmastaja, suuremeelne ja heldesüdameline inimene, seal juures kirjanik ja idealiseritud waimuaristokrat. Sellele romantilisele luulekujule, kes mõisnikuseisusele nähtawasti eesmärgiks üles seatud, astub teine uue aja inimene kõrwa; see on Laane pärisperemehe tütar Anna, keda isa noore mõisniku soowil kõrgemast tütarlaste koolist lasknud läbi käia ja kes siiski weel Eesti rahwale truuks jäänud ja talusse tagasi tulnud. Anna edustab seega idealset Eesti haritud naisterahvast, nagu Jakobson teda enesele ette kujutas. Need kaks tulewikutüüpust astuwad selleaegiste roostetanud seltskondlikkude olude kiuste abielusse, sellest waatamata, et Otmar von Altfuss Annat ja tema isa püüab Arthuri silmis halwendada ja oma õde Emelinet Arthurile mõrsjaks sobitada. Otmari walitseja Blüthenroth, tüüpiline kadakasaks, kes talupoegade wastu ülbe ja peremehe ees koera moodi alandlik, kel wagad piiblisalmid suus ja ise talupoegadelt meelehead wastu wõtab ja mõisnikku warastab, on Laane talu lollaka sulase Tõnni seks wälja walinud, et Anna isa mõisa heinawargaks teha. Nimitelt luisatakse Tõnnile ette, et mõisaherrad Annale tahtwat sõiduhobust kinkida ja hobuseheinad pidawat Tõnn öösel salamahti juba mõisakuhjast Laane talu talli wedama. Ja kui keegi selle järele päriks, siis pidawat ta wastama, et see Anna käsu peale sündinud. Kuid Tõnnil, kelle waimlikku

arenemist ühekülgne waimulik kaswatus ja kiriklik mõju kinni pidanud, jätkub siiski weel niipalju loomulikku mõistust, et sellest kawalusest aru saada. Ta haarab pihlakase tükika ja kihutab opmanni sellega minema. Uus aeg oma wabamate waadetega ja edasipüüdwater sihtidega saab wana aja üle täieliku wõidu. Talutütredest saab mõisaproua ja meie ilutseme aateliselt wärwitud oludes, kuidas seisuste waheseinad langenud ja kodumaa rahwakihi hariduse ning waranduse järje poolest teineteisele lähenenud. Wana aja allajäämist kuulutab mõttepiltlikult weel see, et Otmari parade-trepp, kust kooliõpetaja Torba omal ajal ei tohtinud sisse minna, mängu lõpul rusuks langeb.

Jakobson kujutab selles näidendis inimese wäärtust ilma seisuse peale waatamata, kuid ta teeb seda sihilikult ja läheb sellepärast tõsisest elust mööda. Wana aja inimeste kujutuses on pisut paksult wärwi peale pandud. Oma oodatava uue aja ilmakujusse mahutab ta terve eeskawa poliitilisi ja ühiselulisi uuenduste soowisid. Nagu A. Jürenstein¹⁾ näitab, pole see poliitilise sisu rohkus näidendi kui kunstitöö peale mitte kasulikult wõinud mõjuda. Kõiksuguste filosoofiliste, poliitiliste ja ühiseluliste mõtteawalduste esitamine peategelaste poolt sünnitab wähe tegewust, wähe elu ja nõrka näitelawalist mõju. Kahekõned on sagedasti igawad. Iseäranis kannatawad selle targutuse mõju all pea kõik uue aja inimeste iseloomud, kuna wana aja inimesed selle tõttu, et neid enam tegewuses näidatakse ja neid elu järele kujutatakse, palju elawamad ja huwitawamad on.

Jakobsoni mõju
ja tema järel-
käijad.

Wähesed luuletooted, mis Linnutaja meile pakkunud, mu-retsesid wägewate aadete tõttu, mille ülenduseks nad loodud, kirjanikule siiski kõlawana nime ja awaldasid tingimata kaasaeglaste peale äratawat mõju. Mitte ainult Koidula ei saanud Jakobsonilt waimustust ja õhutust, waid Jakobsoni edasirühkiw ja wabastaw waim lehwib meile ka Weske, Reinwaldi, Pärni ja Kunderi luuletöödest wastu. Nad pole mitte üksnes poliitiliselt Jakobsoni jüngrid ja austajad, waid nagu Jakobsongi wanameelsusest wabanenud, edumõtte poole hoidjad, haridust ülistawad ja sütitawat isamaa-armastust kuulutawad kirjanikud.

¹⁾ Arthur ja Anna, Elu 1907 nr. 37.

Jakob Pärn ja ärkamise aja ideede kajastus jutukirjanduses.

Ärkamise aeg tõi meie rahvuslikusse lüürikasse luulewarandusi, mis oma väärtust kuni meie päiwini on alal hoidnud. Ka rahvusliku näitekirjanduse esimesed tooted olid lootusrikkad. Kuid algupärane jutukirjandus kippus taha jääma. Terwel aastakümnel (1863—1873) oli Koidula ainus nowellikirjanik ja seegi awaldas just need jutud, mis rahvuslikku wärwi ilmutasid, ajalehes, millega ühes nad warsti unustusesse langesid. Seda suurem oli Eesti isamaalaste rõõm, kui Jakob Pärnis wiljakas jutukirjanik tõusis, kes rahwuslaste ideesid omale motiwideks wõttis.

Jakob Pärn sündis 18. oktobril 1843 Torma külas Lahwardil. Aasta pärast asus perekond Metsa talusse, kus meie pärsine kirjanik lillede ja metsa lõhna kosutusel oma lapsepõlwe mööda saatis. Kooliõpetust sai ta esmalt Torma köstrilt Adam Jakobsonilt ja pärast ta pojalt ning järeltulejalt C. R. Jakobsonilt, kellele Pärn eluaegseks ustawaks sõbraks ja kaastööliseks jäi. Leeritatud nooremehena käis Pärn esmalt Tartu elementarkoolis ja kreiskoolis ja astus wiimaks 1865 G. Blumbergi soowil ning juhatusel Tartu I. elementarkooliõpetajate seminari, mille kaswandikuks ta kuni 1869. a. jäi. Siin õppis ta prof. Strümpelli suust kooliteadust, Otto Kronwaldilt, tuttawalt Läti isamaalaselt, üleüldist ajalugu ja Bjelowilt Wene kirjandust. Seal kõrwal kuulas ta õhtupooliti keemia, geologia ja füsika professorite eraetelugemisi. Prof. Schleideni kõned ristiusu ja Kristuse üle ajanud noorelmehele were keema, kuid nende ettelugemiste wastukaaluks olnud direktor von Bergi tublid usuõpetuse tunnid. Juba seminari-kaswandikuna awaldas Pärn isamaalikkude waimu, mis teda wäljamaalt kutsutud kooliõpetajate Maassi ja Lange uhke ning hoopewa „Bei uns“! wastu ajas üles astuma. Kui siis „rahvuslikkude eestlast“ seminaris taga kiusama hakati ja Pärn siin ennast tundis üksinda olewat, awaldas ta „Eesti Postimehes“ kirja, milles Eesti noortemeestele tungiwalt nõu anti Tartu seminari õppima tulla. Selle tagajärjel heitsid mitmed eestlased, nende hulgas ka pärastpoole tuttawad kooli- ja kirjamehed C. H. Niggol ja R. G. Kallas seminari õpilasteks. Pärni eestwõttel asutasid nad seminaris wäikese ringikese, kelle keskel emakeeles isamaalisi kõnesid peeti ja Eesti rahvuslikkude waimu kosutati. Seminaris kirjutas Pärn, enamasti ööseti, oma esimese raamatu „Mõistlik maja-

Pärni elu-
käik.

pidaja ja lastekaswataja“, milles ta jutu näol kasweteadlikka küsimusi käsitles. Pärast seminari kursuse lõpetamist töötas Pärn alguskooliõpetajana esmalt kaks aastat Põltsamaal, siis kümme aastat Lihula alewis, kus ta ka suurema osa oma nowellidest kirja pani. 1882 hakkas ta Tallinnas raamatukauplemist õppima, kuid jäi ilma teenistusest ja pidi oma isamaaliste püüete pärast kodumaa selleaegiste wõimeeste tagakiusamist kannatama, kes silmapaistwamaid rahwuslikka tegelasi riigiwaenlasteks tembeldasid. Aga ka eestlaste

J. Pärn

eneste keskel walitses teineteise wastu osawõtmatust ja külmus ja Pärn pidi nägema, et mitmed kuulsad eestlased isamaa armastust ainult sõnades tundsid. Ta katsus Tartus kaupmeheks hakata, kuid seegi ettevõtte ei õnnestanud. Raske ja abita olek, millesse kirjanik oma arwurikka perekonnaga sattunud, tegi ta araks ja inimestekartjaks. „Ma olen weerew kiwikene mäerinnal ja üks ülem wägi sunnib mind wägise allapoole nihkuma, kuni ma wist kord orusse paigale jään. Tartus leian ma igalpool külmi südameid, külmi sõnakõlksusid, külmi soowisid, paljud näeksid, et ma siit jälle edasi rändaks“.¹⁾ Küll läks Pärn korda 1883 Hurtli eestkostmise ja soowituse waral Otepäasse kihelkonnakooliõpetaja kohta saada, kuid awalikust elust ei tihka ta enam osa wõtta, ega midagi suuremat trügis awaldada. Põltsamaal ja Lihulas leidis Pärn kui koolimees suurt lugupidamist ja austust. 25 aastat püsis Pärn Otepäas paigal, siis läks ta 1908 Wolmarisse, kus ta nüüd sealses kooliõpetajate seminaris Eesti soost kaswandikkudele usuõpetust annab.

¹⁾ J. Pärn J. Kunderile Tartus, 3. märtsil 1883.

Pärn esineb meile kõige pealt kui hoolas ja wagune töömees rahwahariduse alal. Oma wabasid tundisid tarwitas Pärn Lihulas kirjatöödeks. Sel ajal tehti enam armastustööd isamaa kasuks, ja Pärn oli soe isamaalane, kes — nagu ta ise ütleb — mõnedki kiwikesed suusõnal ja sulesaadetusel Eesti rahwuse alusmüüri pragudesse surunud, mille peale tänast hoonet ehitatakse. Iseäranis on Weske ja Hermann isamaalises asjus Pärnilt äratust saanud. Rahwuslikule aatele truuks jäädes toetab Pärn Jakobsoni „Sakalat“ kaastööga, äratas ja kosutab Eesti waimu oma juttudes. Kuna Jakobson „Sakalas“ wana rämpsü ära koristas ja müürisid lõhkus, mis Eesti elu edenemist takistasid, ja eestlastele uusi õigusi nõudis, näitas Pärn oma meeldiwates juttudes, kuidas eestlane oma sisemist elu uutes oludes peaks arendama, kuidas oma majapidamist joone seadma, et kättewõidetud õigustest paremini wõiks kasu saada. Oma isamaalised ideed awaldab ta luulekujudes, kõige enam aga jututegelaste tegude ja sõnade läbi. Oma ideederingiga osatab ta rahwa terwet elu ja olu.

Kooliõpetaja elukutse wiis Pärni otse teel laste hulka, tutwustas teda nooresoo hädade ja puudustega. Sellest siis tulebki, et Pärn lastekirjanikuna oma kirjanduslikku tegewust algab („Juttud armsa lastele“ 1870, „Muistena juttud noore rahwale“ 1871) ja weel pärastpoole laste peale mõtleb („Lühikesed jutud lastele“ 1873, „24 juttu“ 1883). Need on enamasti lühikesed jutujätkud, milles lastele enam ehk vähem silmapaistwalt kombeõpetust pakutakse. Kirjanduslikult kõige rohkem wäärtust on „Muistena juttudel“, sest et Pärn siin anekdoti asemel luuleliku muinasjutu kuju oma idee väljaütlemiseks on walinud ja tendentsi osawasti ära peitnud. Kui neid koorima hakkame, siis ilmuwad sügawad motiivid, mis ajawaimust tunnistust annawad, näit: Truudust keisrile, haridust mõistusele, kuid õrnem õnn õitseb ometi kodus oma rahwa seas, kelle wastu ka au ja rikkus uhkeks ei tee („Wirk Mart“). — Eesti muld peab jälle Eesti meeste omanduseks saama („Wiru wanema tütar Salme“). Need olid hoopis uued sihid, mis siin Eesti lastele silmade ette seati.

Pärast kahe esimese lasteraamatu kirjutamist asus Pärn nowellide kallale. Äratust selleks sai ta mõnelt poolt awaldatud kurtmisest, et Eesti kirjandus algupäraste juttude poo-

Pärn lastekirjanikuna.

lest waene olewat. Ja Pärn kirjutas terwe rea algupäraseid jutte, mis sel ajal laialist tähelepanemist leidsid, sest nad olid iseseiswalt komponeritud, kujutasid Eesti elu ja hõõgasid isamaalisest waimust. Mitmed sündmused ja tüüpused on Pärn otse oma ümbrusest wõtnud ja neid idealiserinud. Rahwa elujärje kirjeldustest ja olude wäljamaalimisest on käsi-kirjas palju maha kustutatud. Sündmustiku ülesehitamises on Pärn Koidulast iseseiswam, osawam, kuid keele poolest käib ta weel tükati Jannseni rada, nimelt maotute rahwa kõnekäändude tarwitamises. Oma nowellistlikku ringkäiku algas Pärn Eesti külas, wiibis siis Eesti linnakodanikkude hulgas ja lõpetas ta Eesti mõisates.

Külajutud.

Esimese külajutu „Peretütar ja waenelaps“ (1872) motiw on tuttawaale Eesti muinasjutule nõjatatud ja ka tema peategelasi rahwaluule eeskujul karakteriseritud. Priske, wirg ning targa waeselapse õnn õitseb Eesti talus perenaise põlwes; rikas, laisk ja inetu peretütar lõpetab oma elu wiletsuses. Jutust ilmub, et armastus igale inimesele, kes teda õieti õiges südames kannab, kõige õigemad teed näitab.—Tähtsam ja põlewam küsimus, mis rahwusliku ärkamise ajal talurahwa meeli erutas, oli ilma waidlemata päriskohtade omandamine ostu teel. Rendisüsteem rõhus majapidamise alla, harjutas rahwast lohakusele. Mida usinamini rendiperemees maid haris, seda rutemini mõisaomanik talle renti kõrgendas. Kes warakult päriskohad omandasid, tõusid teistest jõukamale elujärjele ja said hariduse tee otsa kätte. Et jõukus ja haridus eestlase alles majanduslikult ja waimlikult iseseiswaks ning ühiseluliselt wabaks teewad, seda näitab Pärn järgmises külajutus „Oma tuba, oma lüba“ (1879).

Oma tuba, oma lüba.

Lahwardi Kristjan on selle wiletsa ja kindluseta seisukorra üle, milles Eesti rendiperemees elas, selgusele jõudnud: Ei maksa põllupidamist korraldada, ega eluhooneid parandada, sest sellest paistab jõukus silma ja siis kõrgendatakse renti. Nõnda seeneta ja suitse mustas suitsutoas edasi. Kuid tööarmastajale ja edasipüüdjale Lahwardi Kristjanile oleks seesugune seenetamise elu otse piinaks. Rendi kõrgenduse hädaohust hoolimata korraldab ta talukohta ja puhastab mõisaherra loaga ka heinamaid wõsadest. Uhke ja õel mõisametsawaht Tõmm tuleb hagude raiumist ära keelma ja Kristjani käest kirwest ära wõtma, kuid see ähwardab teda ennast koplust wälja wisata, kui ta teda rahule ei jäta. Tõmm, kes

ju omal ajal Kristjani isa mõisas kaks korda lasknud weriseks peksta, wõtab nüüd kõik oma kawaluse kokku, et ninakat noort peremeest mõisaherra silmis kelmiks ja metsawargaks teha ja teda juba aasta pärast, mil kontrahi uuendus tuleb, Lahwardilt minema saata. Enne kui aga Tõmm saab Kristjani peale kaewama minna, on Kristjan juba mõisaherralt metsawahi wastu kaitset käinud palumas. Tõmm saab mõisas pika nina, kuid see teeb tema weel õelamaks. Ta laseb Kristjani sõimamise pärast mõisa herra ette kohtusse kutsuma, kuid Kristjan pääseb palja noomitusega. Waheajal juhtub Kristjan Tõmmi tütre Leenuga kiriku teel kokku. Noored inimesed on seltsis koolis käies tuttawaks saanud ja hiljemini ühteteist armastama hakanud. Leenu hoiatab Kristjani, et see mitte tema isa ei äritaks, waid ettewaatlik oleks, sest mõne kurja inimese metsawargust wõidawat kergesti Kristjani süüks ajada. Peale selle annab Leenu Kristjanile nõu, ennast sel teel sakste mõju alt wabastada, et talu päriks ostab. Mõisa opmanni käest kuuleb Kristjan, et uues kontrahis renti tõstetakse ja sõniku-weo päiwi juure lisatakse. Kristjan läheb koju ja hakkab nüüd ümber waatama, mida rahaks wõiks teha, et mõisaherrale koha eest tarwilist käeraha sisse maksta. On ta nii pärisomanikuks saanud, siis tarwitab ta „oma luba“ ja seab „oma toa“ seest ja wäljast paremale järjele. „Kambri otsa rajas ta paraja õunapuu aia. Oue jagati nõnda sisse, et loomad enam elumaja ette ei saanud, istutas ka mõned wahtrad ja jalakad õue ümber. Kambri seinad tahus ta seestpoolt siledamaks, lõi nad puupuradega ära, krohwis ära ja lupjas walgeks. Kambrile lõi ta laudadest nii sileda põranda alla, et teda märja lapiga kuus kord wõis pesta. Majal korstnat ei olnud, suits tungis igale poole, tegi silmad ja kopsu haigeks. Kristjan kiskus wana ahju maha, tegi telliskiwidest pisema ahju ja löörid, mis wähe puudega tuba soojendasid. Kõik suits läks korstna kaudu majast wälja. Wanaemake lõi käsi kokku ja ütles: „Mis lõbus, mis hea! Kui isa täna hauast tagasi tuleks, ei tunneks tema oma maja enam.“

Rendiperemehe Kõrdi Andrese poeg Saul on kui joodik ja liiderlik poiss laialt tuntud; küla kõrtsis mõistis ta küll suud laotada, aga ta käed ei teinud kärpse pesagi walmis. Kõrdi renditalus walitseb kõige suurem lohakus ja mustus. „Rehetoa küljes olewat kambrit wõiks ennem sealaudaks kui inimeste elumajaks pidada. Muldpõrand all, seinad mustad, lagi suitsunud ja ämbliku wõrkusid täis. Rehetoas on seinte ümber laudlawad, õlekubud sees. Et toal akent ei ole, sei-

sab päewa ajal toa uks lahti. Talwel ketrasid naised toas, kasukad seljas ja kaks paari sukke jalas. Ukse ees wedelewast sõnikust käis wirts üle labajala, tihti pidas emis pere laua all talurahwaga ühel ajal oma pörsastega söömaaega. Kui Kõrdi perenaine linna wõid wiis, siis oli see nagu rattamääre, kärpse, lutika ja prussaka kehajaokesed kaalusid seal sees ka oma jao, ja perenaine wabandas, et prügi tee peal wankrist ehk saanist olewat sisse pudenenud“. Just Kõrdi Saul on oma silmad Metsawahi Leenu peale heitnud ja nende isad teewad ka otsuseks, Sauli ja Leenut paari panna. Kuid Leenu on oma südame juba ammu Lahwardi Kristjanile kinkinud, sest tema ideal on Eesti waba pärisperemees. Saul on aga Kalmu rentniku tütar Tiiut töötanud kosida ja ta juba ära eksitanud. Kui nüüd Kõrdi peremees oma pojaga Metsawahi Leenule kosja sõidab, siis saadab Leenu nad minema ja käseb neid Kalmu Tiiut saama minna, kes juba waremalt Leenule teatanud, et Saul teda ära petnud. Seda kuuldes saab Andres küll wihaseks, kuid sunnib poega Tiiut ära wõtma ja ajab nende asjad weel selsamal õhtul joone. Kui nüüd Kristjan Leenule kosja läheb, siis punnib Tõmm küll wastu, aga et ema ja tütar „waba pärismehe“ kasuks südisti oskawad kõnelda, siis peab ta ometi järele andma. Tõmmil läksid alles pulmapäewal Lahwardil olles silmad lahti, et tema tütar kõige tublima mehe omale abikaasaks saanud.

„Oma tuba, oma luba“ on Pärni kõige paremini kordaläinud nowell nii hästi sündmustiku ülesehituse kui ka peategelaste karakterite väljatöötamise poolest. Kirjanik ise ütleb, jutu sisuks olewat suurelt osalt tema enda isa elulugu; rahwasuus nimetatud tema isa ennem Lahwardi, pärast Metsa Kristjaniks. Ta olnud raudse tahtmisega ja väga tegew inimene, just nagu teda nowellis kujutatakse. Muidugi on siia hea osa juure luuletatud. Tema ongi jutus peituwa põhjusidee kandja. Wabaks pärisperemeheks saamise seab ta omale eluülesandeks ja saab sellega oma isiklikkude omaduste tõttu kergesti toime. Ta on mõtleja, ettewõtlik, edasipüüdja ning kindelmeelne mees, kes naljalt oma ettewõttest ei tagane. Kuid weel terawamalt on ta mõrsja Metsawahi Leenu karakter kujutatud. Ehk küll „Saksa orja ja kurja hundi“ tütar, on ta emalt ja kihelkonnakoolist õige waate talurahwa elukorra kohta omandanud: Talupojad on täied sitronid, kellest igaüks oma tahtmise järele sahwiti wälja pigistab. Sellest sei-

sukohast ei ole muidu pääsemist, kui waja talud päriks ostaks. Nii on Leenu waba pärisperemehe aate algataja. Weel rohkem, ta näitab ka Kristjanile tee kätte, mis teda sihile wiib ja hoiatab eksisammude eest: metsawahi asjata äritamine oleks wõinud niihästi kohaostmise kui ka Leenu kosi-mise wõimatuks teha. Ja kui peent taktikat awaldab Leenu siis, kui tarwis oli wastikust Saulist lahti saada ja wane-mate nõusolemist wõita, et sündmustiku keerdu sõlmi „Sau-lile awalikult wanemate poolt lubatud ja Kristjaniga salaja kihlatud“ lahutada. Jutul on ka weel palju wäärtust olude kujutuse poolest. Pärn annab siin õige ja ilusa pildi Eesti talurahwa elust minewa aastasaja kolmandal weerandil, see on sellest ajast, mil rendiperemehed päriskohte hakkasid ostma. Rentniku kodune ja majanduslik seisukord paistab siit nagu peeglist tõetruult wastu. Et läbiwiidaw idee meel-diwam oleks, on „oma toa“ omandamine jutus kergeks teh-tud ja algawat pärisperemehe põlwe pisut ilustatud. Samati tuleb lõpulauset „Oma tuba on püha koht ja oma luba jumalik olemine selle sees“ kui tulewiku-aadet mõista, mis siin eestlastele sihiks ette seatakse.

Weel kolmanda nowelli toob Pärn talurahwa elust: „Jumala abiga Omas jõuust“ (1883). Selles näida-takse, mil teel ka kõige wiletsam ja waesem saunalaps wõib pärisperemeheks tõusta: waja tööd teha ja Jumalat paluda. Idee on siin umbes seesama, mis eelmises nowellis, kuid noorele pärisperemehele ei ole siin mitte tuline ja tark ning jõukas peretütar abiks, nagu Metsawahi Leenu, waid saunast toodud waenelaps, „kel kätes enam rikkust kui kirstus“.

Eesti linnakodanikkude jutud on „Lahtine aken“ (1882) ja „Head sõbrad“ (1883). Mõlemad on sel ajal ilmunud, mil Pärn ise linnarahwa keskel liikus ja linnas „oma tuba“ katsus asutada. Esimeses kujutatakse Tallinna Eesti käsitöö-liste elu ja teises Tartu „Wanemuise“ seltskonda ning paari eeskujulikku Eesti kaupmeest, kes nõuks wõtawad Eesti kaup-meeste seltsi asutada, et eestlased ka kauplemises kodumaa muulastega ühele pulgale tõuseksid. Idüllilised pildid, mis siin olewikust öeldakse wõetud olewat, tõepoolest aga tule-wastele Eesti kodanikkudele eesmärgiks seatakse, on kahwa-tanud warjukujud — nukuteater. Juba siin algatakse mõtet, et „hariduse austamiseks ja rumaluse põlgamise täheks“ peaks

Linnakodanik-kude jutud.

haritud Eesti seltskond end lihtrahvast eraldama, sest selleaegses „Wanemuises“ olnud haritlased ja teenijad tüdrukud ning talunaised „nagu pudru ja kört segamini“.

Jutustused Eesti mõisnikkudest.

Kuna oma rahwa seas juba tarwiliseks peeti seisuste waheseinu rajada, jooksewad rahwuslikud wõitlejad nende waheseinade wastu tormi, mis eestlast sakslastest lahutasid. Seda näeme neis juttudes selgesti, mis Pärn Eesti mõisnikkudest kirjutanud. Nowellis „Juhan ja Adele“ (1879) „ei küsi armastus seisuse järele“.

Juhan ja Adele.

Tangu Juhan, alewi uulitsapoiss, kes 12 aastaselt veel tähtegi lugeda ei mõista, kolme aasta jooksul aga elementarkoolis tubli hariduse omandab, siis järgmisel kolmel aastal Willuri suures kaubamajas, mis kodumaa wäikses W. linnas wäljamaaga otsekohehes kaubaühenduses seisab, peenikeseks kontoristiks tõuseb, kel Inglise ja Prantsuse keel wesiselge, päästab U. mõisaomanikule saadetud rahapaki rööwli küüsis, kus juures tal rööwli püssikuul jalasse tungib. Mõisnik laseb haawatud nooremehe eest isalikult hoolt kanda, oma tütre Adele temale haiguse ajal raamatuid näidata ja aega lõbusamaks teha, nõnda et poiss heameelega siin mõnda aastat oleks haige olnud. Pärast seda aitas Juhan veel sellsama U. mõisa omaniku waraste jälgile, kes mõisast üle 6000 rubla raha ja palju wäärtasju ära wiinud. Seda kontoristi hakkab U. mõisa pärisomaniku ainus tütar Adele armastama ja peab teda S. mõisa omaniku pojast krahw Arthuri, kes ülikoolis õppimise lõpetanud, enamaks ja lükkab krahwliku kosija tagasi. Et Juhan tubli mees on, peab Willur teda nagu omaks lapseks, saadab ta oma kulul wäljamaale õpereisile. Juhan töötab Stettini, Hamburi ja Londoni suuremates kaubamajades. Londonis kaotab rikkama kontoristi ainus tütar Liine oma südame, kui Juhan nende majasse ilmub. „Liine palub juba silmadega teda endale abikaasaks“ ja Juhan peab ka neiut oma wääriliseks, kuid südamewannet Adele wastu ei wõi ta ometi murda, sellepärast jätab ta miljonäri tütre sinna paika ja ruttab kodumaa tagasi. Siin on Adele wanemad õnnetuse läbi waeseks jäänud, U. mõisa wõlgadesse saatnud ja ise ilmast lahkunud. Willur mõistab mõisa äriasju nii osawalt korraldada, et Adelele mõis warsti wõlgadest wabaks saab. Selle järele peetakse Willuri majas Juhani ja Adele pulmad ära. Selsamal ajal astub uhke krahw Arthur, ei tea mis saatuse juhil, Londonis miljonäri tütre Liinega abielusse, ja meie maale S. mõisa asudes peab krahwiproua Liine Adelega salasõprust. Tangu

Juhani järeltulijad olewat praegu suure au sees, neid nime-tatawat nüüd von G.

Sündmustiku peajooned olewat Pärn oma isa suust saanud. Sarnased jutud on rahwa seas küll mitmel pool liikumas ja neis on niipalju tõtt, et ükski mõisnik mitte pole tae-wast maha kukkunud, waid et nende esiwanemad kõik aja-jooksul lihtrahwa hulgast teiste õlgadele tõusnud. Need jutud on rahwale niisama imelikud ja armsad, nagu jutud kerja- ja karjapoistest, kellest kuningatele wäimehi saanud. Kuid mitte aine ise ei tee neid ega teisi lugusid muinas-jutuks, waid aine käsitus, nimelt et kõik imelikul, põhjenda-mata wiisil sünnib. Sellest muinasjutu laadist on ka Pärn oma nowellisse palju alale jätnud. Siin ei püüta põhjen-dada, miks ja kuidas tegelased selle ehk teise sammu omas elus oleks pidanud astuma ehk wõinud astuda, waid meie näeme hulga iluwärwilisi piltisid, mida isamaaline kirjanik rahwale meeletuleks ette seadnud, wiibime siin nagu imedemaal, kus aina ilutsetakse ja ustakse ja mitte ei tar-gutata. Sellest siis see nähtus tulebki, et „Juhan ja Adele“, mis niipalju psühholoogilisi, ajaloolisi ja muid wõimatusi sisal-dab, Pärni tuttawamaks ja rahwalikumaks jutuks wõis saada — armastus ei küsinud ka jutu „seisuse“ järele.

Tangu Juhan tõuseb Saksa aadeliga ühe pulga peale ja kaob sellesse ära. Seesugune wõimalus äratav tänini halwakspeetud eestlases muidugi iseenesest lugupidamist, kuid sarnasest ülenemisest, nagu seda Tangu Juhani eluloost näeme, ei ole rahwusel ometi kasu. Järgmises jutustuses „Must kuub“ (1883) astub nüüd kirjanik sammu edasi. Ta küsib: „Kui igal rahwal oma herrad ja preilnad on, miks ei peaks neid siis Eesti rahwal olema?“ Sellepärast esitab ta siin nüüd Eesti aulasi, kes küll ülematesse ring-kondadesse tõusewad, siiski aga eestlasteks jääwad, sest et „must kuub“ neid Saksa aadelist lahutab, ja nad nõnda Eesti rahwale ise oma mõisnikuseisuse põhjendawad. „Must kuub“ on Pärni pikem jutustus, ideerikkam ja paremini väljatöö-tatud kui mitmed teised tööd. Siin puudutatakse kaunis laialt juba Eesti pärisperemeeste põlwe, kodumaa ühiselu olusid ja politika küsimusi. Oma laiema raami pärast kuulub ta romanide liiki, kuna ta ka weel selle poolest nowellidest lahku läheb, et temas nowellidele omane

Must kuub.

äge wõitlus puudub ja tegewus enam ehk vähem wagsalt woolab.

Roman wiib meid sellese kodumaa nurka, kus kõige esmalt Eesti pärisperemeeste põlw sigines — Wiljandimaale. P. kihelkonnas elaw Tiit Wisnapuu wõib ennast esimeste maaostjate kilda lugeda. Kui tubli ja hoolas põllumees on ta jõukale elujärjele jõudnud, on üks nendest, kes rikkuse poolest mõnegi mõisniku üles kaalub, kuid seal juures on ta alandlikuks ja jumalakartlikuks jäänud. Ta wanem poeg Juhan ei peata enne õppimise teel, kui Tartu ülikool läbi käidud ja arstiteaduse doktoriks saadud. Tütar Marie on Wiljandi kõrgema tütarlastekooli läbi teinud, „seisab sellepärast iga kõrgemat sugu inimesega ühe pulga peal“, kuid armastab siiski Eesti keelt ja rahwust, sellepärast on ta ka noorele parunile Oskar von H. wormilikult korwi andnud, kuna paruni sugulased juba sellest häbi tunnewad, et tulewane Eestimaa suurem rüütel awalikult talupoja tütre ümber lipitseb. Pärast õppimise lõpetamist wõtab Juhan Wisnapuu kodumaal teekonna ette, et sugurahwa elu ja olu tundma õppida. See ilus ja tark mees äratab igalpool oma olekuga ja tegudega imestust, ka kirjanik ise waatab ilutsewalt ning aukartusega selle ideali poole üles. Läänemaa rannas tõmbas noor tohter merelainetest uppunud neiu wälja ja äratas ta elusse. Nagu sedamaid selgus, oli see preili paruni tütar Ada von H., eespool nimetatud parun Oskari õde, kes Wirtsus Haapsalu poole sõites marutuule tõukel kiprisillalt merde kukkunud. Parunipreili pahandab küll, miks päästja noormees tema märjad riided ning pesu seljast maha wõtnud ning talle talunaise jämeda särgi ja Eesti musta kuue selga pannud, kuid ta peab noorele doktorile seda wabadust andeks andma. Juhan Wisnapuu isik paneb, ilma et ta selleks ise suuremat põhjust annaks, paruni tütre otse enese järele jooksma, ja sellest hoolimata, et Juhan selle rahwa laps, kes iga päew ta isa wäljasid künnab ja keda isa ikka „talupoja kuradi seaks“ nimetab, sellest hoolimata, et würost N., kes rikas kui Kröösus, mõistlik kui Salomon ja ilus kui Absalom, Adat tahab kosida, ei wõi ta Dr. Wisnapuud enam ära unustada, waid parajal juhtumisel pakub ta ise Wisnapuule oma kätt ja südant. Ongi ka pagana poiss, see Wisnapuu. Muhusaarel rännates lõikas ta jaamapidaja tüdrukul puupulga jala seest wälja, awas kellegil talutaadil kurgu alt paise, mis mehel hinge ähwardas kinni matta, tegi Muhu kirikisanda tütre terweks, ehk küll kirikisand arstikunstist abi ei looda, waid palwest. Seda tegi Wisnapuu, kes isa kulul reisis, kõik ilma

maksuta. Lõpuks awaldab ta Saaremaal ühele wastusõitwale mõisnikule õnnetuses kaastundmust, kui tema tõllal tagumine telg wäikese kiwi peal oli pooleks lāinud ja mees oma kahe tütrega poolteist wersta maad jala pidi koju minema. Wisnapuu teadis ka selgesti, mis ta kaalus. „Minu nimi on doktor Wisnapuu,“ ütles ta igakord, kui mõnele tundmatale ennast esiteles. Kuna wäikesel isamaal tohtrile, kes korporant ei ole, tööpõldu ei leidu, asub tema Peterburisse. Siin on palju tōbesid, siin on tohtrite kullaauk. Peterburis otsib teda ka Ada von H. üles ja kordab oma südameigatsusi. Wisnapuu annab siin nüüd järelejookswale Saksa aadelipreilile korwi, kuna ta meele tuletab, et Eesti must kuub neile waheseinaks on. Wisnapuule oli Eesti aulaste sekka tõusnud neiu kodumaalt meele jäänud, Eesti mõisniku tütar Liina Lepik, kelle wend Kaarel Wisnapuuga ühel ajal Tartus studerinud ja adwokadiks õppinud. Siin tuuakse meile teine Eesti aulaste perekond ette. Mats Lepik, S. mõisa omanik Wiljandimaal, on oma lastele hea koolihariduse andnud ja nende peale ei ole ta mitte wāhe uhke. „Mu poeg on,“ ütleb Mats, „kandidat juris ja selle läbi juba poolkaudu mõisniku au sees, oma teisepoollega toob ta poole mõisniku au juure ja rüütel on walmis.“ Mats tahtis nimelt, et ta poeg ja tulewane mõisapärija mõne Saksa mõisniku tütre pähe kinni hakkaks ja warsti parun F. ja von S. taoliseks rüütliks tõuseks. Selle mõtte poole hoiab ka esiti Kaarli ema Epp, kuid poeg seletab, et mõisaostmisega ja suurtsugu naisewõtmisega weel mitte ei wõi mõisniku õigusi omandada. Parema olewat haritud Eesti neiut kosida; kui niisuguseid haritud Eesti perekondasid juba tosinate kaupa on, kes aegamööda oma seestpidise wāärtuse läbi teistest kõrgemale tõusewad, siis wõiwat nad wiimati maawalitsuses sõna kaasa rāākida ja „kroonu saaks neid siis Saksa mõisnikkudega ühe pulga peale tõstma.“ Saanud nüüd Epp seda kõik Matsile ära seletanud, siis ei suuda Mats „studeritud sõnadele“ enam wastu panna, waid lepib sellega, et Kaarel pärisperemehe Tiit Wisnapuu tütart Mariet läheb saama. Siin wõetakse ta muidugi kahe käega wastu. Nüüd kus Tiit ja Mats juba langudeks olid saamas, polnud Dr. Wisnapuul enam raske asja niikaugele wiia, et ta Matsi wāimeheks sai ja Liina oma õe asemele koju tõi. Nōnda pūūawad siis Wisnapuud ja Lepikud oma rahwusest kinni hoides ja oma sisemise wāärtuse peale toetades Eestis ülemat seisust luua. Ja Saksa aadel tunnistab neid ka omawāärilisteks. Wurst N., kes Ada von H. endale abikaasaks saanud, kutsub

Dr. Wisnapuu endale majatohtri, kaks noortpaari lähewad wüsti kulul wäljamaa-reisile. Kord tulewad wanale Tiidule, kes päris koha kolmandale, talupojaks jäänud lapsele Kustawile, käest ära andnud, Peterburist suured külalised: poeg Juhan oma prouaga ja nende sõber wüsti N. oma abikaasaga. Eesti musta kuube Tiidu seljas nähes hüüab wüsti proua: „Elagu meie tohtri herra ja tema aus isa kõige oma musta kuuega ja kaewaku musta kuue mehed ikka enam ja enam kulda mulla seest ja saatku oma järeltulejaid ülematele rahwa pulkadele.“ Dr. Wisnapuu asus pärastpoole S. mõisa ja elas seal oma kapitalist, „tema lapsed aga roniwad riigiorjuses pulgast pulka kõrgemale“.

Eesti olud rahwus-romantilises walguses.

Romanis awaneb tore lepitusewaade meie maa rahwuste wahel, siit paistab ärkamiseaja tulewiku-ideal wastu: eestlaste ühesugusus ja üheõiguslus sakslastega. Sellepärast hüüabki kirjanik: „Rahu maa peal!“ kui Ada von H. ja Juhan Wisnapuud armastuse kütked ühendasid. Aadeliseisus näis ärkamise aja tegelastele nii meelitaw, nii austaw ja wabastaw olewat, et nad oma rahwale vähemalt luuleski seesuguse seisuse löid. Rahwa põlwele loodeti sellest parandust, et Saksa suurniku asemele Eesti suurnik astub, kes ennast rahwast mitte ei eralda, mitte „piima pealt koort endale ei riisu“, nagu Saksa aadel teinud, waid rahwale ja maale soolaks saab. Eesti tohtrid ja adwokadid, kes endid tõesti eestlased ütlesid olewat, olid sel ajal weel tulewiku-inimesed, kuid mitte nende etteastumine üksi ei tee weel Pärni romani romantiliseks — seesugused mehed on meil nüüd igapäised nähtused — waid romantism ilmub selles imelises ausäras, selles waimuküluses ja haridusetäiuses, millesse need tulewiku-inimesed jutus seatakse, millega nad põlise aadeli imponderabiliad üles kaaluwad ning kõik eesotsused eneste kohta häwitawad, mis tõsisel elus meil hästi ei taha täide minna. See on rahwuslik romantika, mille walguses Pärni juttudes Eesti rahwast näeme, kuid tähendatud romantism seisab didaktika tähe all. Pärn paneb rohkem rõhku ideede rohkuse, kui nende kuulutamise kunsti peale. Kui ideede kuulutus enam tegelastele suhu ei mahu, siis astub kirjanik ise waele ja hakkab õpetama. Ja kõigist tema juttudest kõlab hüüd läbi: „Eesti pojad, tütrede, edasi, kõrgemale!“ Ilmekunsti ja keeleiluduse poolest jääb Pärni jutustusewiis Koidula omast taha, ka puudub tal Jannseni nali, sellepärast ei ole Pärnil kriitika poolt

suuri aupärgasid loota. Kui kunstikäsitööline peab ta praktilisi sihtisid silmas ja tarvitab nende kättesaamiseks kunstiabinõusid. Soow sugurahvast kaunil elujärjel näha, talle meelita-waid piltisid järelepüüdmiseks ette kujutada, teeb jutukäi-gud wahest imelikuks, kuid selles on Pärn suure sammu edasi astunud, et ta oma sündmustikka ja tüüpusi mitte wõör-silt ei laena, waid nad kas Eesti elu järele ehk Eesti elule sihiks ise loob.

Pärni kõrwal esinewad selle aja jutukirjanikkudena veel Lilli Suburg ja M. Põdder. Nemadki on Jakobsoni sõbrad ja kaastöölised ning ilmutawad liberalset sihti, seisawad aga kui kirjanikud teises reas. Suburgi töödest paistab kõige pealt ideoloogiline külg silma, kuna Põdderi omad selle kõrwal enam kirjanduslikka kalduwusi awaldawad.

Lilli (Caroline) Suburg sündis 20. juulil 1842 Rõusa mõisas Uues-Wändras aidamehe tütre-na. Hiljem sai ta isa Wana-Wändra mõisawalitsejaks ja rentnikuks ning kogus endale niipalju warandust, et tütrele Pärnus kõrgemas tütarlastekoolis wõis lasta hea hariduse anda. Pärast kooliõpetuse lõpetamist hakkas Lilli kodus oma nooremaid õdesid ja wendi õpetama. Waheajal oli isa Wana-Wändra lähedal olewa Waldburgi karjamõisa omandanud. Siin metsaüksilduses otsis Lilli Suburg kirjandusest seltsi, püüdis raamatute abil ennast edasi harida ja nimelt filosofilist tarkust kätte saada. Ta luges David Straussi, E. Baltzeri, John Milli ja Malthuse töid ja sattus nende mõjul ägedasse waimuwõitlusesse, sest et kõik see, mida koolis õpetatud ja mida Jannseni „Postimees“ kuulutas, wabamatele waadetele täiesti wastu rääkis. Nõnda liberaalsele mõttewiisile ette walmistatud, puutus Suburg C. R. Jakobsoniga kokku, kui see Wändras oma wenna asemel wallakirjutaja kohuseid täitis ja leidis Jakobsoni mitmeti oma mõtteosalise olewat. Warsti omandas ta ka Jakobsoni poliitilised waated. Jakobson see oligi, kes Suburgist jutukirjaniku tegi. Ta nõudis, et Suburg kui haritud ja edumeelne Eesti naisterahwas oma suguõdede kasuks midagi kirjutaks, et neid oma rahwa rüppe tagasi hüüda, kes ülemistesse Saksa seltskonna kihtidesse ähwardasid ära kaduda. Ilma et Suburg enesel oleks tundnud kirjaniku-annet olewat, andis ta Jakobsoni pealekäämistele järele ja asus tööle.

Nii ilmusid siis „Liina, Eesti tütarlapse elulugu“ (1877) ja „Maarja ja Eewa“ (1881). Mõlemad, nagu ka hiljem „Postimehes“ ilmunud „Linda, rahwatütar“, kes Grenz-

Teised jutustajad.

Suburgi elust.

Liina.

steini „Rahwapojale“ otse wastu seatud, on selged tendentsijutud. Liina ei ole keegi muu kui autor ise. Selles näidatakse, kuidas Eesti laps, keda linna koolis saksastada püütakse, siiski eestlaseks wõib jääda. Liina on mõisawalitseja tütar, kaswab mõisaherra lastega seltsis üles. Tema esimene mänguseltsiline, mõisasepa poeg Jaan, peab Liinast eemale jääma, sest et see uusi paremaid sõpru leidnud. Liina käib mõisaherra lastega üheskoos linnas koolis, elab sakslaste seas, wõtab nende rõõmudest ja muredest osa. Kord kuuleb Liina jutustust eestlaste kurwast minewikust, näeb oma wana isa mütsata sakste taga käiwa; see äratab Liinas eestlase täiel jõul elule. Kui Saksa soost kõrgestiharitud peigmees teda tuleb kosima, lükkab ta selle tagasi ja jääb koju oma wanemaid teenima. On saatus hiljem teda noorepõlwe sõbra sepapoja Jaaniga kokku wiinud, siis heidab ta sellega abielusse. Jaan ja Liina saawad mõisaomanikkudeks. „Liina“ äratas oma sihi, nimelt rahwusliku põhjusemõtte pärast laialist tähelepanemist, sünnitas Saksa ajakirjanduses ja seltskonnas palju ärewust ning pealekäämist, nii et Jakobson tema eest pidi wälja astuma. Warsti ilmus jutustus teises trükis ja tõlgiti ka Soome keele. Ei ole õige, et jutustus Jakobsoni plaani järele kirjutatud ja Jakobson käsikirjas teda parandanud. Jakobson on küll ühe wäikese episodi kohta muudatust soowinud ja ettepaneku teinud, kuidas seda teisiti jutustada, kuid trüki-kojas on eksitus juhtunud ja see episod (57 lhk. peal) kahekordselt, nii hästi Suburgi enese, kui Jakobsoni redaktsionis, ära laotud. Peale selle on tsensor need kohad, kus käsikirjas talurahwa wiletsat elujärge, wäljapääsemata seisukorda kirjeldati ja kus Liina meelemuutust pärast sakslaste wõõraspidu laiemalt põhjendati, maha kustutanud.

Maaria ja Eewa.

„Ma a r j a ja E e w a“ on õieti wastus sakslaste etteheidetele ja pealekäämistele „Liina“ ilmunise puhul. Sakslaste arwustus süüdistas Suburgi, kellest ta „Jakobsoni saatanlikku waimu“ haisutas, et tema armastust rahwusliku tundmuse alla alandawat, kuna ometi armastus kõik teised tundmused ära wõitwat. Jutus „Maarja ja Eewa“ näidatakse siis, et haridus kõik seisuse waheseinad maha kisub, seisuste keskel wastastikku lugupidamist wõimaldab, rahwusi ja seisusi niwellerib.

Kui haritud edumeelsel naisterahwal oli Suburgil oma teistes kirjatöodes küllalt südidust kahlenäolise wagaduse, joo-

matõbe ja iseäranis naisterahwa seltskondliku allasurumise wastu wälja astuda. Seda teeb tema suure waimustuse õhinaga ja tüsedusega, kuid wahel närwilikult, eksalteritult, terawalt ja torkawalt. Sügawat mõju awaldas Suburgi lühikene, kuid tungiw rahwuslik ja sotsialpolitiline wõhikujutlus „Sakala kalendris“ 1880: „Järele anda ja kindlaks jääda, oh suur kunstnik, kes seda mõistab õigel ajal!“ Paneme sellest siia mõned mõttekäigud näiteks:

„Wait ole sina ja kasi kõõki lõunat muretsema! Mina olen su pea ja wõin oma kraamiga teha, mis tahan!“ käritab mees oma naist. See läheb kõõki; mees kirjutab oma nime petiskoera kontrahi alla, maja kõige kraamiga on wõõra mehe oma! Ise rändab naise lastega wõõrale maale wälja ja — mõne aasta järele ronib perekond kerjates kodumaale tagasi.

„Ole hea mees, anna rahakott täna minu kätte! Kõrtsis on täna mitmetsugu rahwast, ei tea, mis wõiks juhtuda!“ palub ettewaatlik naine. „Säh, wõta!“ ütleb mees, „on sinu raha nõndasamuti kui minu; eks ta ole mõlemate waewaga kokku korjatud, ja — homse rendi maksmise juures ei puudu mitte punast kopikat.

„Oma poega ma kihelkonnakooli ei pane, wõi kõnelgu koolisõbrad oma kurgud sellepärast kibedaks. Parem korjan temale raha intressi peale, et temast kord rikas mees saaks. Kirjameest pole mul ju kodus tarwis, aga tugewat töömeest wõin alati tarwitada.“ Ja — aastate jooksul teeb aeg ka koolitamata jõmpsikast mehe. Wald walib oma kõige rikkama premehe wallawanemaks; et see aga seadusi ei tunne ega kirjadest aru ei saa, mängib ta kelmi wallakirjutaja oheliku otsas sõgesiku mängu, nõnda et wallaliikmed ülekohtu all ägawad ja mõne aasta pärast on walla rahast ja wiljast palju kadunud ja wallawanem langeb oksjoni alla.

„Jah: õigel ajal järele anda, kus tarkus ja õige kasu seda nõuawad, halastus sunnib ja armastus palub, õigel ajal kindlaks jääda, kus ülekohus ja õelus kallale kipuwad — rumalus ahelaid kõlistab, kus õigus jalule tuleb awitada, kõige pühamaid elupõhjusi koormate alt tuleb päästa: kõik õnned ja õnnetused käiwad selle tarkuse ja wõimuse kannul.“

Et Eesti tütarlapsi saksastuse eest hoida, ja natsionalses waimus harida, asutas Suburg Pärnusse (1880) selle aja wõimlust mööda rahwuslikus waimus juhatatud tütarlastekooli, mis warsti Wiljandisse üle wiidi ja seal kümmeaastast töötas.

Paljud praegustest haritud Eesti emadest olid selle kooli kaswandikud. Wiljandis asutas Suburg Eesti naisterahwale kuu- kirja „Linda“ (1887), milles naisterahwa õigusi kaitsetakse ja temale elus juhatusi pakutakse, hiljem muutus „Linda“ perekonnaleheks. Mõndagi Suburgi mõtet peeti sel ajal pentsikuks. Isewiisiline südidus ja waimustus, millega Suburg oma aadete eest wälja astus, sünnitas esiotsa pilkamist, sigitas laimu; see tegi awaliku tegelase meele kibedaks, iga arwustuse wastu hellikuks ning usaldamatuks.

M. Põdder.

Maksimilian Põdder sündis 19. juunil 1852 Rõika wabrikus kooliõpetaja pojana, käis Tartu gümnasiumis ja õppis Tartu ülikoolis esmalt usuteadust, siis arstiteadust, millega ta aga lõpule ei jõudnud. Esmalt pidas ta kodu- kooliõpetaja ametit, hiljem oli ta Eesti ajalehtede toimetustes tegew. Suri 2. oktoobril 1905. Põdder rikastas Eesti kirjandust peaasjalikult wäärtuslikkude tõlgetega, nagu Panteniuse „Jumala maakeses“, Jules Verne'i „Wiieteistkümne aastane kapten“, osalt ka Tolstoi „Sõda ja rahu“. Põdder tõlkis hoolsalt ja wäga ladusalt. Tema algupärastest jutustustest paistab silma iseäranis „Bob Ellerhein“ — ilmunud Jakobsoni „Sakalas“ 1878. Robert ehk Bob Ellerhein on Eesti haritlase tüüpus rahwuslikust ärkamise ajast. Siin kujutatakse üliõpilaste elu ja waateid. Kitsaste olude pärast kodumaalt lahkuma sunnitud, läheb Bob Ellerhein Wenemaale, leiab sealt lahkemat edasisaamist ning teeb karjeeri — idee, mis nii mõnelgi Eesti haritlasel elus juhtiwaks täheks oli.

Bob Ellerhein.

Mihkel Weske.

See oli maikuul 1877, kui uus isamaa ilulaul „Minge üles mägedele“ esimest korda rahwa kätte läks ja haruldast waimustust sünnitas. Kuulmata kiirusega käis ta üle maa suust suhu. Tõendatakse, et laul kuu aega pärast Hermannii kompositsiooni tuttawaks saamist juba karjapoiste ja õitseliste suus helisenud ja pereemadki tema sõnu pähe õppinud, et neid kiigu ääres Jütsile ja Mannile ette laulda. Laulik, kelle sõnad helilooja ning lauljate südant sütitasid ja ilutsema panid, oli Eesti noor keeledoktor Mihkel Weske, kes 1874 oma luuletustekogu „Laulud wiisidega“ awaldas.

Weske elutee oli algusest lõpuni okkiline. Ta sündis 16. jaanuaril 1843 Holstres Weske talus. Ju lapsena pidi ta hakkama ise omale karjase ametiga leiba teenima. See on wist kõige õnnelikum järk Weske elust, sest weel mehe põlwes kiidab keeleteadlane „kallist karjalapse põlwe“ kõigist põlwedest kallimaks. Pulleritsu koolmeister Adamson, kelle juure Weske kooli wiidi, märkas peagi õpilase haruldasi andeid, äratas teda hoolsale õppimisele ja juhatas ta Paistu kihelkonnakooli. Isa surmaga kadusid needki wähesed heledad tähed, mis seni Weske elurada walgustanud. Alaealine poisikene ei jõudnud ennast suwises teenistusest talwel elatada ega koolitada. Ta kannatas puudust, sai kibedat armuleiba maitseta ja heategewuse alandust tunda. Kui wähest leiwakott tühjaks sai, aitas kihelkonna koolipoiss Paistu õpetaja teenijaid nende tööde juures ja need andsid talle õpetaja kõögist ülejäänud palukesi. Kui Weske kord jälle kirikumõisa ahju küttis ja seal juures õpetaja Hanseni Greeka keele grammatikat, mis ta kirjutuselaualt silmitseda wõtnud, peos hoidis, ärganud sisseastuwal õpetajal mõte õpihimulist poissi missionäriks koolitada. Sellekohase ettepaneku peale wastas Weske, et ta kas wõi maailma otsa läheks, kui ta aga kõik keeled ja tarkused kätte saaks. Nüüd hakkas õpetaja Hansen Wesket ja paari teist noortmeest missionikutsele ette walmistama. Enne oli waja gümnaasiumisse astuda wanu keeli õppima ja üleüldist haridust saama. Hanseni soowitusel wõttis prof. A. von Oettingen Mihkel Weske oma hoole alla ja tegi temale wõimalikuks Tartu gümnaasiumisse astuda. Noormees pidi poisikeste hulgas õppima, et sellele sihile jõuda, mida soojad missionsõbrad talle ette seadnud. Kui gümnaasiumi sekunda läbi õpitud, saadeti Weske 1866 Leipzigi missionikooli. Siin oli majakord õige wali. Näib nagu oleks tahetud kaswandikka warakult harjutada nälga ja janu kannatama. Ka hoiti uuem kirjandus ja ilmalik waimuwara neist eemal, isegi Schilleri ja Goethe kirjad. Weske püüdis oma õpihimu siiski kustutada, tellis kodumaa sõprade abiga enesele teaduslikka raamatuid ja ajakirjasid. Kui koolidirektor seda märkas, otsiti Weske raamatukast läbi ja leiti sealt muu seas Garlieb Merkeli kirjatöid. Sel põhjusel anti Weskele nõomitus, tema olewat oma heategijate ja jumalasõna sulaste wastu tänamata, tahtwat ilmalikuks inimeseks saada. Siht, mis Weskele ette seatud ja iseäranis abinõud, mille waral teda sinna poole juhi, ei suutnud teadusehimulist noortmeest wangistada. Armastus kodumaa ja sugurahwa wastu ei lasknud teda India-

maale missionäriks minna; ta oleks tahtnud ka niisuguseid teadusi õppida, mille abil oleks wõinud oma sugurahwale kasu saata. Kui nüüd Weskelt ilmalikkude raamatute väljaandmist nõuti, wastas see, et tema ennast koolile mitte ei olewat ära müünud. Wahejuhtumise tagajärg oli, et Weske weel selsamal päewal missionikoolist lahkus. Paar ülikooli professorit, kes Weskele raamatuid laenanud, aitasid teda ülikoolile ette walmistada. Tema nooreea igatsus oli ju kõiki keeli kätte saada. Sellepärast hakkas ta 1867 Leipzigi ülikoolis keeleteadust õppima. Nüüd algas wõitlemine puudusega uuesti peale, sest kodumaa waimulikud sõbrad, kes teatud lootustes petetud olid, pigistasid abiandmises muidugi oma käed kinni. Noore eestlase raudne wirkus ja raugemata hool täitis Leipzigi professorid imestusega. Professor Brockhaus kirjutab Kreutzwaldile Wõrusse, et otse liigutaw waadata olewat, missuguse waimustusega Weske uute teaduse-allikate kallale asub. Kõik professorid awaldawad soowi, et nooremehel rahalist abi antaks ja temale edasiõppimine wõimalikuks tehtaks. Ühtlasi palub Brockhaus endale näpunäiteid, mis sihis Weske õppimist tuleks juhtida.¹⁾ Kreutzwaldi algatusel pannakse kodumaal edasipüüdwa noore keeleteadlase kasuks rahakorjandusi toime, kuid seegi natukene, mis siin kokku pandi, ei suutnud Wesket Leipzigi weel peal hoida, ehk tema elutarwidused küll ütle mata pisukesed olid. Seal juures lastakse Leipzigi professorid Wesket hoiatada, „et ta mitte igast õiest ei pea maiustamas käima, sest temal olewat vähem otsustamise waimu kui fantasiat.“²⁾ Wiimaks tulid Weskele jälle wõõrad appi. Professor Leskienil läks korda Wene saatkonna abil suurwürstinnalt Helene Pawlownalt, kes sel korral Dresdenis wiibis, Weskele terweks õppimise-ajaks abiraha saada. Nüüd wõis Weske muretalt tööd teha. Kuus aastat õppis ta hoolasti, omandas 16 keeles grammatika teadmisi, uuris Soome sugu keeli ning Sanskriti põhjalikult. Ta lõpetas ülikooli kursuse ja sai wõrdlewas keeleteaduses doktori aunime, kus juures ta „Eesti keele kolm pikkuse-järku“ oma wäitekirja teemaks oli walinud. 1873 asus Dr. Weske kodumaale. Siin hakkas ta 1875 Tartu ülikoolis Eesti keele lektori ametisse. Ettewaatlikud sakslased, kes ülikooli asju juhtisid, pärisid enne seda Leipzigit järele ja kuulsid, et stud. Weske ennast mitte polnud Balti politikaga määrinud, waid Saksa-

1) G. Blumberg Hurtile 13. mail 1868.

2) G. Blumberg Hurtile 29. mail 1868.

Prantsuse sõja puhul Saksa haawatute heaks andeid korjanud ja võitjaid sõjasalkasid üliõpilaste hulgas rüütlirietes waimustatult terwitanud. Seekord hoidis Wenemaa Saksa-maa poole ja toetas teda Napoleon III. wastu. Esiotsa sai Weske Tartus lektori koha; edespidi töötasid sakslased teda professoriks teha, kui ta oma arwamisi Balti olude kohta ei muuda. Ei soowitud seda, et Weske keelemurrete uurimiseks rahwa sekka läheks, waid ta pidawat wagusi Tartus istuma ja Saksa-Eesti sõnaraamatu kirjutama.¹⁾ Kuid Weske arwas siiski tarwilikuks enne kõiki Eesti murdeid üles tähendada ja grammatikaliselt läbi töötada. Rahwaga kokku puutudes sattus Weske peagi politilise wõitluse keerusse. Esmalt astus ta Saksa ajakirjanduses Jakobsoni mõtete wastu välja, aga kui Hurt Jakobsonist lahku löi, pidas Weske tarwilikuks oma seisukohta muuta. Pärast Jakobsoni surma pani wabameelne erakond oma lootuse Weske peale, kuid awalikkude asjade juhatuseks ei olnud Weskel annet. Weske nõrkus oli see, et tema kõikide tahtmist püüdis täita ja oma jõudu killustas. Manasseini rewiderimise ajal muretses Weske selle eest, et rahwas oma õigeid soowisid teada annaks. Et palk wäike oli, pidi Weske tunniandmisega palju jõudu kulutama, mis teda teaduslikul tööil takistas. Ülikooli poolt saadeti teda mitu korda teaduslikkudele reisidele. Nii käis ta 1885—86 Ungaris oma teadusi täiendamas ja lootis nüüd kodumaa ülikooli juures Eesti professori kohta saada. Kuid see professor jäi asutamata ja Weske nimetati Kaasani ülikooli peale Soome sugu keelte õpetajaks. Raske oli tal küll kaugele wõhiwõõra rahwa hulka elama minna ja pealegi keeles, milles ta harjumata oli, ettelugemisi pidada. Kuid Weske wõitis sellegi raskuse ja tegi wiledasti teaduslikku tööd, mille wilja ta trükkis awaldas. 4. mail 1890 suri ta järsku südamerabandusesse ja maeti Kaasani surnuaeda maha. Sealt tõi sugurahwa armastus ta põrmu kodumaale tagasi. Ta maeti weel selsamal aastal Tartu ülikooli surnuaeda kodumaa mulda ja tänuelik sugurahwas ehtis ta hauda nägusa mälestusesambaga.

Weske oli esimene Eesti soost õpetlane, kes Soome-Ugri keelte uurimise oma eriaineks walis ja sel põllul nii suure hoolega töötas, et tema keeleteaduslikkudest töödest laialt lugu peeti. Endistest keelemeistritest läheb Weske

Weske keele-
teadlikud tööd

¹⁾ Prof. Dr. Mihkel Weske, tema elulugu ja surm. Walgus, 1890 nr. 21 j.

selle poolest lahku, et tema Eesti keele uurimisel ajaloolist metodi hakkab tarwitama ja oma õpelausetele Soome sugu keelte uurimise aluseks seab. Soome keel, ütleb Weske, on häälte poolest wanem ja täielikum. Eesti keele sõnad olnud wanasti enamasti nii pikad ja nende hääled ka nõnda, nagu nad praeguses Soome keeles on; aegamööda on Eesti keele sõnad lühenenud ja kokku tõmmatud. See sündis kindlate keeleseaduste järele. Wanematest sõnawormidest saadawat uuematele tarwilikku seletust. Wanemaid wormisid leidub ka Eesti keeles eneses, nimelt murrakutes. Sellepärast käis Weske terwe kodumaa läbi ja püüdis kõiki murdeid üle kuulata. Temal oli imeteraw kõrw murdeliste wahede ja iseäralduste kuulumiseks ja osawus neid üles tähendada. Weske eestikeelistest teaduslikkudest kirjatöödest on kõige tähtsam „Eesti keele healte õpetus“, mis 1879 iseraamatuna ilmus. Raamatu peatähtsus seisab selles, et Weske siin Eesti häälikute kolm pikkuse- ja kõwaduse-järku selgeks tegi ja nõnda tüwimuutmist ning õigekirjutust põhjalikumalt walgustas, kui see tänini oli sündinud. Ka näitas Weske, kuidas kolme wäldet teaduslikkudes kirjatöödes tuleb üles tähendada, näit.: ani—sani jalas—istu sani; kidsi—kitse poeg—kaks kittse. Silmapaistwamaks uuenduseks Weske kirjawiisis, mis omal ajal kaunis laialt tarwitusel oli, nimetame weel seda, et Weske Kesk-Tallinnamaa murraku põhjal ja Soome keele eeskujul lühikese tüwi täishääliku, mille eest umbhäälik wälja kukub, enamasti muutmata jättis ja näit.: lugema—luen, wiga—wia, sugu—suo kirjutas. Üleüldse märkame Weske seletustes püüet õigekirjutust rahwa kõnekeelele lähendada, kuid kahjuks oli Weske kirjawiis niisama wankuw, nagu murrak ise.

Eesti awalikust elust wõttis Weske elawalt osa, oli mõnda aastat E. Kirjameeste Seltsi abiesimees ja töötas politika põlul C. R. Jakobsoni waimus. 1884 andis ta kuukirja „Oma Maa“ wälja, milles ta koolidele tahtis appi tulla ja rahwale niisugust teadust pakkuda, mida keskkoolid mitte ei paku. Ta tutwustas rahwast kitsama kodumaaga ja selle ajalooga, Eesti keele ja waimuwaraga, ühtlasi aga püüdis ta ka „hoolt kanda, et wõõras Wenemaa meile oma maaks, armsaks kodumaaks saaks“. Eesti-Wene lähenduseks tõi ta „Oma Maas“ hulga tõlkeid Wene tähtsamate

Eesti keele
healte õpetus.

Oma Maa.

kirjanikkude töödest, teateid Wenemaast, rahvast ja tema ajaloost.

Weske oli kõrgeandeline luuletaja. Just oma lauludega on ta rahwa südame endale wõitnud ja Eesti luuletajate hulgas nähtawa koha omandanud. Weske muusa ärkas

Weske laulud.

M. Weske.

wara. Juba Tartus gümnasiumi õpilasena wiis Weske oma esimesi luuletooteid G. Blumbergile näha ja palus, et see nad Kreutzwaldile ja Hurtile parandamiseks kätte saadaks, sest autoril olnud suur lust oma esimesi waimulapsi terwele maailmale näidata.¹⁾ Esiotsa said neid sõbrad käsikirjas lugeda, ja kui noor keeledoktor wäljamaalt koju jõudis, kuulis

¹⁾ Blumberg Hurtile 16. jaan. 1866.

ta imestusega, et tema laulud rahwasuhu olid läinud ja neid Wiljandimaal suure waimustusega lauldi. Et priiuse-juubel eestlastel lauluhimu tähtsalt äratanud, ilusatest lauluwiisidest aga Weske arwas puudus olewat, tahtis tema rahwa lauluwara suurendada ja andis 1874 „Laulud wiisidega“ wälja. See oli teksti-raamat, nagu Jannseni „Eesti laulik“, kuna

Laulud wiisidega.

Löö laulab luotil lendes
 Võpik õistab õitsuwail õkfil,
 Mägew kukub kuufikuofa
 Kaugella kaafikuofa:
 Resti meiu nooreke
 Lõbujamafk laulad fa.

Hellerkeineid õitsuwad orus
 Kullerkupud koppelisid,
 Punalilled pajus tikus
 Sinelilled fiiin ja feal:
 Resti meiu nooreke
 Lõbujamafk õitfud fa.

M. Weske käekirja näide.

wiisiraamat hiljem pidi ilmuma ja nimelt häid ja ilusaid wäljamaa wiisisid tooma, mille alla Weske wabalt sõnad luuletanud. Kuid töötatud wäljamaa ilusad lauluwiisid jättis Weske awaldamata. Wist oli ta Jakobsoni uute noodiraamatute mõjul, milles Soome ning wanu Eesti rahwawiisisid pakuti, paremale ja õigemale otsusele jõudnud. Kuigi Weske nooremas eas Jannseni wiisil lauldes luuletas, s. o. eesolewale kaunile wiisile sõnu alla seadis, läheb tema luulekarak-

maad?“) Niihästi isamaa kui tema looduse leiab ta lahke, rikka, imelise ilusa olewat. Rootslaste hümnuse eeskujul kiidab ta kodumaad:

Sa wana, sa priske, mu põline maa,
Sa ilus, sa armas, sa lahke, waikne!
Oh tere, sa armsam, sa lõbusam maa,
Su metsad, aasad, nurmed, taewas, päike!

Nende sõnadega on lühidalt ära öeldud, missugused küljed kodumaa loodusest luuletaja hinge waldawad. Eesti metsad on uhked, häälerikkad, wabad, aasad priske rohuga, nurmel hällib rohke rukis, taewas helgib sinaga ja päikse pilk walab rõõmu, õnne, elu alla. Naerataw lahke suwi on soe ja sume, õndsasti laulab siin lõoke. Nii kujutab Weske meile kodumaa loodust alati iluwärwides; looduse wägede wiha, kareduse ja tumedate külgede tähelepänemiseks ei ole luuletajal silma, need on ilutsejale wastu meelt. Ja kui sügis kord kõik maa külmaks ja karedaks teinud ning kask ehteta seisab, kui luuletaja ainukese korra pahadest aegadest kõneleb, mis rahwa waimu-orast püüawad lämmatada, siis lisab ta sedamaid juure:

Ära kaeba, ära waewa
Südant musta murega!
Tõsta silmad, waata taewa,
Tähed hakand sirama.

Üleüldse on Weske karedast eluteest hoolimata optimist, kes loodusest ja maailmast enam head kui paha otsis ja leidis. Looduse nähtused Weske luules on üleüldiselt loomutruud ja suuremalt jaolt lihtsad.

Ado Reinwald.

Kui ka enamasti kõiki ärkamise aja kirjanikka soe sõprus ühendas ja nad isiklikult üheteisele lähenesid, on just Ado Reinwald see, kes teiste sümpatiad iseäralisel moodsul wõitis, kes niihästi Kreutzwaldile ja Koidulale, kui ka Jakobsonile, Weskele ja Kunderile ühetasa armas oli. Ei olnud see awar silmaring, mis Reinwaldi neile omasuguseks ja armsaks tegi, waid nad austasid Reinwaldis ärkamise aja ideali, Eesti pärisperemeest, kes soe isamaalane ja pealegi weel luuletaja, kelle anne neid imestusega täitis.

Kaugel teistest küladest ja taludest, sügawas sinises metsas seisab Uusna wallas Wiljandimaal üksik Juuriku talu, kus A d o R e i n w a l d 25. nov. 1847 sündis. Metsad piirawad Juuriku talu igast küljest nagu roheline müür, ta seisab nagu üksik rahulik saarekene meres. Lille õied, linnu laulud, kuldseid kewadised hommikud ja sügisesed hõbedased kuu-
paiste-ööd jätsid laulikule sünnipaigast jäädawad muljed järele. Seda kohta kirjeldab ta hiljem: „Siin ööpik hõiskas öitswas õues, ta hääled üliõrnad ilusad.“ 1852 asus Reinwaldi perekond Tarwastu walda Ilissa talusse. See seisis kõrgemal maisel maal, tal olid paremad põllud kui Juurikul. Talu ümber kaswasid ilusad metsasalgad, saarikud ja kaasikud, nende wahelt ja ka läbi taluõue keerleb ilus ojake Wõrtsjärwe poole. Siin käis Ado Reinwald karjas ja sai emalt esimest juhatuset raamatuõppimises. 13-a. wanaduses saadeti ta Tarwastu Soone külakooli. Ainult ühe talwe wõis ta siin õppida, ja see oli Ado Reinwaldi ainukene kool. Küll oli isal nõu pojale rohkem haridust anda. Poiss kujutas juba rõõmuga enesele ette, kuidas ta kõrgemas koolis wõõraid keeli õpib ja siis paganamaale missionäriks läheb. Seks muretses ta omale maakaardiraamatu, õppis paganamaid tundma, niisamati ka geografiat ja luges missionilehta. Kuid Reinwaldi elurada läks siiski teisiti. Ta isa, kes parajasti sillakubjaks seatud, sai sillakohtuniku käsul 60 kepihoopi, jäi selle tagajärjel põdema, waewles aastate wiisi ja suri. Sellepärast pidi wanem poeg Ado perekonna toeks jääma. Kaduma läksid kooliskäimise ja missionitöö mõtted, ader ja äke sidusid mehe kodumaa mulla külge. Oli waja mõisas teol käia ja tingitükka teha, mis segarent peale pani. Kui 1870 Tarwastus talukohtade ostmine algas, ostis Reinwald ka oma ilusa Ilissa päriseks. Ta asutas siin awara wiljapuu aia, parandas põldusid ja seadis nurmed neljaks ja hakkas linu maha tegema, mille abil mõisawõlad ära tasuti. Kuid warsti hakkas Reinwaldi käsi Ilissal halwasti käima. Tulekahi häwitas hooned. Wend Jaan, kes Narwas ajalehte „Wirmalist“ wälja andis, koormas Ilissa talu peale suure wõla, mida ta ära ei jõudnud maksta. Ilissa aeti oksjoni alla ja Reinwald pidi 1894 sealt lahkuma. Reinwaldi austajad said küll ülemalt poolt luba awaliku rahakorjamise teel Ilissa talu Reinwaldile tagasi lunastada, kuid asi jäi katki. Reinwald saadab oma wanadusepäiwi nüüd Elwas mööda, kus ta wäikese majakese omandanud.

Reinwald on sündinud luuletaja; Wanemuine on temale kandle juba hälli pannud. Juba lapsena lendawad tema

Esimesed
luuletused.

mõtted aateriiki. Ainult teadustest peab ta olude kiusul kaugele jääma. Kuid Reinwald püüab sedagi puudust parandada, niihästi kui see iseõppijale võimalik on. Iga raamatut, mis Eesti keeles ilmunud, iga ajalehte tarwitab ta oma silmaringi laiendamiseks. Juba warases poisikese põlwes astub Reinwald muusate teenistusesse. Tema hakkab 14. eluaastas luuletama. Sügaw religioositeet, alandus ja rahu on noore Wanemuise jüngri kandle põhitoonid. Esimeses luuletuses „Minu süda“ näitab ta oma hinge

Reinwald.

olu: Süda ei pea mitte alati woolaw jõgi ega mässaw meri olema, waid puhas, õitsew lilleke niidul, waikne metsamaa. Öndsa rahu näeb luuletaja ka tähtede raal walitsewat, sellepärast ärkab ta hinges igatsus nende kokku saada, alati nende keskel elada. („Waiksel öösel tähekesed.“) Niisuguste helide hulgast kuulduwad luuletaja wanematest lauludest ka juba armastus oma kodu, Eestimaa ja rahwa

wastu. Noore-ea laulude hulka loetakse ka „Lauliku isamaja“, millest esimesed salmid nõnda käiwad:

Oh, mu armas isamaja,
Sa mu ilus Ilissa!
Oled minu kaswataja,
Seisad meeles lõpmata.

Siin ma käisin kergeil jalgul,
Hoidsin wainul karjakest,
Siin mul läikis rõõmupalgil
Lootus mitmeist näitustest.

Siin mind täitis wägew lootus,
Usk mul waimu rõõmustas,
Kellest, kui sai täide ootus,
Waimu ilm sai wõitjaks.

Palju selgitust ja walgustust toob Reinwaldile elaw kirjawahetus Kreutzwaldiga, Jakobsoniga ja Weskega. Kreutzwald

olewat talle peale 300 õpetliku kirja saatnud ja teda nagu oma õpilaseks pidanud. Mõned üteldud, mis Reinwald ise üles tähendanud, näitawad, et Kreutzwald Reinwaldi andest palju lugu pidas. Näit.: „Tõesti ei ole mul enne surma rõõmsamat mõtet, kui noor kukk on wanast tüki maad kõrgemaks kaswanud.“ Kreutzwald waatas Reinwaldi noore-ea luuletused läbi, silus ja parandas, kus wõis. Nõnda ilmus 1869 A. Reinwaldi „Wiljandi laulik“ I. anne. Üksikutest sõnadest ja lühendustest („Kus käsi on sul töönik, seal kiidab tegu sind“) tunneme Kreutzwaldi parandawat kätt selgesti ja mõnes laulus, iseäranis kunstregiwaris jäljendab õpilane oma meistri ütlemissewiisi:

Wiljandi laulik.

Tere, Soome suguwennad,	Armumeelest awarasta,
Kalewite kallid kannud,	Igatsused heljuwalla,
Lapsukesed lainte langul,	Lõõnud tõeste tõusewalla:
Pojad põhjapiiri kaldal;	Kui teid tulen tutwustama
Südamesta sügawasta	Üle silla Soomemaale jne.

Reinwald laenab Kreutzwaldilt terwed kõnekäänud ja pildid, näit.: „Õõ-ilm warjab waarikuid“ (waata Kalewipoeg XX. l). Kuid mitte üksnes wäliseid wormisid ei ole Reinwald Kreutzwaldilt enesele eeskujuks wõtnud, waid ka Kreutzwaldi isamaalise waimu ja romantilise luulekarakteri pärinud, nagu see meile „Kalewipojas“ esineb. Saanud Kreutzwald kuulsa eepose waral isamaalisi tundmusi äratanud, Eesti minewikku iluwärwides kujutanud ja selle lõpul ka uut, heledamat õnne aega ette kuulutanud, siis tahab Reinwald (laulus „Palumine“) näidata, keda siin Kalewipoja kangelase all õieti mõeldakse:

Paista mulle, lahke päike!	Jõua põrgu wärawalta,
Õõ-ilm warjab waarikuid.	Kallis Kalew, koju sa!
Lahuta neid pilwe-käike,	Ammu sind ju wangimaalta
Mis siin külmendawad suid.	Ootab ohkel isamaa!

Küttesse pandud Kalew on rahwa uinu w jõud, selle peale käib meie tulewiku lootus. Seda lootust püüab ka Reinwald kui ärkamise aja luuletaja rahwa südames kõrgele tõsta:

Wanaisa, ise tarka,
Taara, taewast tule sa,
Anna Manal seda märka:
Peasta Kalew kütkesta!

Luuletaja ei ole selle üle sugugi kahewahel, et kui see kangelane, rahwajõud, ärkab, siis rahwa põlw tõesti uueks muutub. Ja särawas ilus läigib ta ju luuletajale silma. Kuldne päike näeb, et muistne õnneläige isamaal särab, kuid õnn ise on meie majades puhkama läinud. Sellepärast õhkabki laulik:

Oh et üks taewa wägi
Sind wõtaks ärata:
Küll siis su õnne-mägi
Läeks uuest särama.

Mõne aasta pärast, kui rahwuslikud ettewõtted juba kindlama kuju said, näeb Reinwald oma soowi täide minewat. „Kuldne Kalewite kodu on ju näha, lõuna wõlwist päikse palge, haljad wäljad, wainud, ojad paistwad pärli-särawal, Kalewite pikad pojad seiswad walguse wärawal“ ja

Lääne lained laulwad lusti,
Uhkelt kuuleb raud ja rand,
Waimud sirutawad püsti,
Raputawad maha und.

Luulelaad.

1875. aasta ümber, mil „Wiljandi lauliku“ II. anne ilmus, näib Reinwaldi luulegenius oma kõrguse tipule olewat jõudnud. „Kuldse Kalewite kodu“ kõrwal ilmuwad siin teised paremad Reinwaldi laulud, nagu „Kuldrannake“, „Pisarad“, „Täheke“, „Õhtu päike“ jne. Meie õpime siin Reinwaldi kui kõrgeaatelist tundeluuletajat tundma, kelle õrna hinge ilmas ja mõttemaal heal meelel wiibime. Reinwaldi lüürika iseäraldus on see, et tema wälise ilma kirjeldusega mõjuda püüab, aateilma nagu enese silma ees näeb awatud olewat, selles ilutseb ja meid paneb kaasa ilutsema. Reinwald ei kõnele mitte otse südamele nagu Koidula, waid mida ta ütelda tahab, seda näitab ta silmadele ja siit peab süda tema mõtteid ära aimama. See ilmewiis on mõjuw ja huwitaw ühtlasi, kuid wõib meid tihti kahewahele jätta. Sellest siis tulebki ka, et meie wahel segaseid pilta näeme ja sõnade kõla kuuleme, mida raske mõista.

Reinwaldi waated.

Elusaatuse juhul oli Reinwald pidanud noores eas teadusewallast eemale jääma. Oma silmaringi laiendamiseks luges ta kõike, mis kätte juhtus, ja pidas seda tõsiseks teaduseks. Kui wõhik ja dilettant hakkas Reinwald arwama, et inimlikul teadusel piirisid ei olegi ja ülistas mõistust. Seal juures seadis ta usulised arwamised ja aimdused teadusele

risti wastu. „Tahad sa uskuda, siis ära tea midagi; tahad sa teada, siis ära usu midagi.“ Mõlemaid hinges ühendada olewat wõimata, üks neist pidawat kaduma ja kuiwama. Seal juures otsustas Reinwald ainult mõistusele woli enese üle anda ja manitses ka teisi „mõtlemä“ hakata, sest muidu wõidawat meid lojustega paari panna. Kreutzwaldi mõjul ja eeskujul omandas ta ratsionalistliku ilmawaate, ilma et ta püsiwamalt Kreutzwaldi sügawat religiositeeti ja takti oleks enesesse seal juu-

laulmäng.

Kuis käib ful kuldne päike
 Uu armas ija iasmeis?
 Kes muust te anne läike
 Lul wäruis järema?
 Ta tuijle Taawa keas
 Lul ande iluga
 Väel aeg jinu maeas
 Lul kuites puhkama.
 Ah et üks taewa wägi
 Uinel wäitaks anate:
 Lul juo ju anne mägi
 Laas uueft järema.

A. Reinwaldi käekirja näide.

res lasknud mõjuda. Kui Kreutzwald mõne kirikliku dogma wastu sõdis ja kirikuõpetajate tagasikiskumist rahwahariduse asjus sõitles, siis arwas Reinwald sellest wõiwat järeldada, nagu ei oleks haritud inimesel enam usulisi tundeid, nagu oleks usk üleüldse tühi tembutamine. Sellepärast salgas ta usku, pilkas selle kuulutajaid ja ülistas piirita mõistust. Mõistust minewat „targale tundjale tarwis“, usku ainult rumalale ja kui tark tundja seletab ta siis:

Sõber, ärgu tehku see sulle tusku,
 Kui kuuled, et mul ei olegi usku.

Selle sisemise muutuse järele lahkus Reinwaldist muusa, ja luulekunstnikust sai tuuseldaja. „Wiljandi lauliku“ kolmandas ja neljandas andes ei leidu enam ainustki kõrgema väärtuselist salmikut. Reinwaldi laulud lähewad nüüd sihilisteks, ei sisalda enam luulewara, waid politilist ja ateistlist usutunnistust, riimitud kõnes. Need ei waimusta ka lugejat ega ärata kunstitöö wäärilisi tundmusi, waid teewad nukraks, et kunstnik oma kunsti ei mõista kalliks pidada.¹⁾ Oma wiimistes luulekogudes „Õitsi õöpik“ (1886) ja „Naljakannel“ langeb Reinwald tawaliste turulaulikute juure alla, tarwitab oma annet kurjasti, kuna ta labaseid salmikuid sepitseb, sõbralise erakonna tegelastele kiidulaule laulab ja wastastele laimulaule wälja jagab. Laialt tuttawaks said Reinwaldi sepitsetud „Sakala“ Nalja-Pärdi sõnad, mis „Eesti Postimehe“ kohta mõeldud:

Oh puista maha pimedust,
Ja ämbritega hämarust,
Et ükski silm ei walgust näe,
Ja küünlad üksnes meie käe.

Weel katsub Reinwald „Bagdadi kalifis“ näitekirjaniku õnne ja puhub „Raswa Jaagus“ (1902) kütilugusid, kuid ilma tagajärjeta. Kirjanduslikku wäärtust ei ole ta kummalegi jõudnud jagada. 1904 a. andis Reinwald oma „Laulud“ parandatud ja täiendatud kujul trükki. Siit näeme, kuidas luuletaja ise oma wiimse elujärgu töid hindab, — suur hulk neist on siin kõrwale jäetud.

Juhan Kunder.

Ärkamise aja wanemate kirjanikkude ringi tekkiks tuntaw lõhe, kui meie siit ühe mehe wälja jätaksime, kes küll ea poolest aastakümne osa teistest noorem, kuid warases nooremehe põlwes ju kirjanduse-alale tööle asudes sedasama waimu ja sihti esile tõi, mis ta wanemad kaasaeglased, ja mitmeti nende tegewust omalt poolt täiendas ja seletas. See oli Kunder.

Kunderi elukäik.

Juhan Kunder sündis 14. detsembril 1852 Holstre Kowalil peremehe pojana. Wanemad olid jumalakartlikud

¹⁾ Eesti uuemad kirjanikud. Meelejahutaja 1880, lhk. 304.

ja töökad inimesed, äratasid lastes usutundeid ja tööarmastust. Sagedasti kõneldi, et taewas wägew Isa elab, kes meid igalpool näeb ja kuuleb, kelle käes meie elu ja surm on. Ka istutati laste hingesse kohusetundmist. Poeg Juhan pidi juba wara õdede seltsis karja hoidma. Kord sigu karjatades oli nooruke, keda uni liiasti waewas, magama jäänud. Ärgates leidis ta, et sead kartulitesse läinud. Ruttu sai ta sead välja, kuid nuhtlus oli oodata, sest ta tundis, et omas ametus oli hooletu olnud.

Kibedaid pisaraid walades hakkas ta Jumalat paluma, et see teda nuhtlusest päästaks ja enda juure wõtaks.¹⁾

Õpetust sai ta esmalt Pulle-ritsul Jaan Adamsonilt, selle järele käis ta Paistu kihelkonnakoolis, siis Wiljandi elementar- ja kreiskoolis, kus luuletaja Kuhlbars sel ajal kooliõpetajana tegew oli. Koolis õppis Kunder hoolega ja seisis alati esimeste poiste hulgas. Et isa waene oli, wõttis Kunderi poolwend Hain Henno tema koolitamise mure enda peale ja saatis poisi enda kulul Wiljandi kreiskooli õppima. Kreiskooli lõpetas Kunder 1872 hea tunnistusega. Noortmeest huwitas iseäranis ilukirjandus ja koolitöö oma rahwa keskel, mida wist küll osalt Kuhlbari mõjuks wõib lugeda. Kreiskooli õpilasena tõlkis Kunder wabalt Kotzebue naljamängu „Kes teab, mis tarwis see hea on“ ja terwitas E. Postimehes awaldatud laulus Reinwaldi „Wiljandi lauliku I.“ ilmumist. Kahekümne aastase noormehena heidab Kunder kolmeks aastaks Tartu I. elementarkooliõpetajate seminari kaswandikuks. Usina õppimise kõrwal awaldas ta siin juba elawat kirjanduslikku tegewust, mis ta heast andest ja waimuküpsusest tunnistust annab. Seminaris

Kunder

¹⁾ J. Kunderi elulugu, Linda 1889 nr. 2.

Kunderi kirja-
tööde üle-
waade.

olles luuletas ta mitu pikemat laulu, mis 1873 pealkirja all „Õie kuu ehk külm elu maanteel“ ilmusid, kirjutas kaks algupärast näitemängu, nimelt „Mulgi mõistus ja tartlase tarkus“ ning „Muru-Miku meelehaigus“ ja awaldas seletusi ning arwustusi Eesti rahwaluule ning kunstluule üle. 1875 lõpetas Kunder seminari kursuse, oli ühe aasta Tartus alguskooliõpetajaks ja nimetati siis Rakweresse sellesama ameti peale. Looduseloo tundisid andes ärkas tal suur huwi looduseteaduse wastu ja ta walis selle teaduwalla oma eritööpõlluks. Siin walmiwa töowiljana ilmub hulk kõnesid, mis ta E. Kirjameeste Seltsis looduseteaduse üle pidanud ja eestikeelsed kooliraamatud „Looduse õpetus“ kolmes andes (1877—1885) ja „Maakera elu ja olu“. Rakweres tegi Kunder C. R. Jakobsoni „Sakalale“ kaastööd, toimetas 1885 ja 1886 ajakirja „Meelejahutajat“, mille ta sisurikkaks ja tubliks perekonnaleheks tõstis ja milles ta oma tähtsamad arwustused Eesti ilukirjanduse üle ning oma paremad näitemängud awaldas. Rakweres pani ta ka tuumakad ning jäädawa wäärtusega lasteraamatud „Eesti muinasjutud“ (1884) ja „Kalewipoeg, lugu Eesti muinaskangelasest“ (1885) kirja. Peale selle awaldas Kunder weel kaunis laialdast seltskondlikku tegewust, oli kui majajärgi Rakwere linna omawalitsuses tegew, kus ta südilt Eesti walijate kasude eest wälja astus. Endine ametiwend R. Kallas, kes ju ülikoolis õpib, annab talle tungiwalt nõu teaduse-alal edasi töötada ja oma häid andeid mitte tarwitamata jätta. Selle tõttu wõtab siis Kunder uuesti kooliraamatud ette ja on warsti nii kaugel, et kewadel 1882 wõib Tallinna gümnaasiumis kreiskooliõpetaja eksami ära teha. Kui 1886 koolide wenestus algas, lahkus Kunder oma tegewuse-alalt Rakwerest ja asus Wenemaale, et Wene keelt selgeks õppida ja uutes linnakoolides ametit leida. Edasiõppimise kohaks walis Kunder enesele Kaasani ülikooli. Siin wõis ta riigikeeles ennast täiendada ja ühtlasi oma armsamas teaduwallas, nimelt looduseteaduses, waba-kuulajana edasi töötada. Kuid peaasi, mis teda just Kaasaniisse tõmbas, oli südamesõber professor Weske, kellele ta walmis oli oma wiimist kopikat käest ära andma ja kelle poolt ta ainelist ja moralilist toetust leidis. Seda oli Kunderil ka waja, sest perekond kodumaal tahtis ülespidamist, ja edasiõppimisel läks head nõuandjat tarwis. Kõrwi sobimisel, kelle ajalehte „Walgust“ Kunder kaastööga toetas, pidi Kunderist Tallinnamaal rahwakoolide inspektor saama, kuid tema kandidatur jäeti kõrwale, sest et esimestelt uutelt

inspektoritelt, kes uut kooliwalitsust meie maal edustasid, nõuti ülikooli haridust. Professor Köhleri mõjul määras Riia õpekonna kurator siis Kunderi Aleksandrikooli inspektori kandidadiks ja saatis ta kroonu kulul Peterburi kooliõpetajate instituuti, et ta seal linnakooliõpetajate eksami ära teeks. Siin töötas Kunder mitme eest, walmistas ennast lõpu-eksami wastu, käis ülikoolis ettelugemisi kuulamas, wõttis poisslaste käsitöökursusest osa, tegi „Walgusele“ alati kaastööd, et sel teel pisut raha teenida. Magamiseaega olnud tal ainult neli tundi päewas. Aprillikuul 1888 jäi ta wiimse eksami eel tüüfusesse ja sellele haigusele ei suutnud ta kurnatud terwis enam wastu panna. 12. aprillil kustus elu, kelle peale Eestis õigusega wõidi suuri lootusi panna.

J. Kurrik, kes Kunderil isiklikult lähedal seisis, ütleb selle kirjaniku karakteri kohta omas järelhüüdes järgmist: „Kunderil olid kaunid waimuanded, ta oli kõigiti osaw mees, niisama usin teaduste uurimises ja keelte õppimises, kui ka ladus kirjas ja sõnas. Ta oli mõistlik ja arukas mees, tõsise wagusa kombega igalpool ette astudes, aga sõprade keskes sünnitas ta oma waimusädemete läbi rohkesti lõbu ja nalja.“

Kunderi karakter.

Oma waimuandeid on Kunder hoolsasti tarwitanud, warasest nooremehe east kuni elulõpuni sulega südilt tööd teinud ja meie waimuwara tähtsal mõõdul kaswatanud. Rahwa walgustuseks walis ta teaduwalla, mis tänini eestlasele wähe tuntud oli: looduseõpetus. Sellesse teaduwalda juhtis Kunderit kooliõpetaja elukutse. Kunder sai looduseloo hariwast tähtsusest õieti aru. „Looduselugu — nii ütleb ta — harib ja teritab inimese meeli ja nende läbi ka waimu. „Kus harimata silm midagi ei näe, kõrw midagi ei kuule, sealt leiab haritud silm ja kõrw otsatu hulga hääli; mille üle harimata waim midagi ei mõista ütelda, selle üle räägib haritud waim tundide kaupa. Looduseõpetuses harjutatakse meid mõtlema; looduseõpetus harib meie südant ja õpetab meid ilu tundma ja, lõpuks, loodusetundmine äratas meie sees usutundmust.“ Sellepärast püüdis Kunder siis ka kõnes ja kirjas selle eest hoolt kanda, et looduseõpetuse wastu rahwa keskel huwi ärkaks ja muretses Eesti koolidele selle õpeaine jaoks tarwilikud õperaamatud. Kui need metodi ja wälise waatlemisewiisi poolest meie aja kohta oma wäärtusest palju on kaotanud, sest et uuem bioloogiline uurimise- wiis enam üksikute objektide wälise kirjeldusega ei lepi,

Looduseloo hariw wäärtus.

Kunderi ilma-
waade.

waid eluawalduste ja eluarenemise kohta seletust ja põhjendust nõuab, siiski jääb Kunderile see teenus, et tema looduseõpetuse jaoks, nagu ei keegi enne ega pärast, meie keelt on harinud ja seega aluse rajanud, mille peal praegu edasi wõib ehitada. Veel tähtsam on see, et Kunder looduse-teaduslikkudes kirjatöodes selge, kõrge ilmawaate väljatöötamiseks kaasa mõjus. Selle järele ei seisa inimene ja loodus mitte kui kaks wõõrast ja waenulikku olewust üksteise wastu, waid nad tungiwad üksteisest wastastikku läbi, täiendawad ühteteist ja ühinewad ühiseks kokkukõlawaks Looja waimu, hinge ja ihu kujuks.

„Põllumees ja käsitööline waatawad iseäranis oma töö kasu peale, ning selles tükis on neil loodus kõige tähtsam. Opetatud mehel on ta jälle teises tükis tähtsam. Kunstnikul on ta oma ilurikkuse poolest kõige tähtsam. Luuletaja soojendab oma südant looduse rahulise elu ja lille ilu waral. Teadusemehe silm otsib jälle looduses seadusi ülesse, mille järele elukad ja taimed käiwad ja õhk, wesi ning taewa tähed rändawad. Waga, usklik waim läheb aga looduse sügawasse südamesse ning otsib siit jumaliku olemise ilmumist, tema elu ja tegu, kus tal muude asjadega midagi tegemist pole. Kõigil neil seisukohtadel on oma õigus, sest nende otsitaw asi on looduses leida, kellega inimene wastastikku astub. Kui meie aga paljalt ühe neist nimetatud seisukohtadest ära walime ja tema peale üksnes rõhku paneme, siis eksime ehk saame ühekülgseks. Meie ei wõi mitte üksi materia, ei ka üksi waimu seisukohast loodusega ennast tutwustada, waid mõlemad seisukohad peawad end ühendama, ning nende üle seisku siis usu seisukoht, kust inimene kui looduse kuningas, aga ka kui looduse seaduste all seisaw liige, temaga käsi käes astub . . . Inimesel on waim, hing ja ihu; sedasama leiame ka, kui ka alamal seisujärjel, loodusest. Siin ilmuwad Looja olemine ja waim, tema jõud ja elu, tema mõistus ja tarkus, tema süda ja tundmine. Nad laotawad end kui imesuur elu- ja kewadewald terve looduse üle ja ees laiali ning koguwad end inimese kuju sisse — nagu walguse jooned päewaklaasi läbi — kokku ning inimene on selle suure päewaklaasi tulepunkt, kelle sees Looja waim ja hing ja ihu jälle end tagasi kujutab. Sellepärast teeb ka Looja waim meile looduse lahti, nii et meie tema loomise kirja lugeda ja enese sisse wastu wõtta jaksame, ning seesama jumalik waim inimese sees on riist, kes tema rinna looduse wastu

lahti teeb . . . Peale materialise ja waimliku seisukoha peab inimesel looduse wastu weel usulik seisukoht olema. Meie waim wõib loodusega küll tuttaw olla ja tema sisse tungida, aga usulikka asju ometi tema seest mitte otsida. Sel kombel jääb loodus meile mõistatuseks ja meie ei saa ometi kaugeemale kui selle teaduseni: üks asi on arusaamata, see on see, kust kõik looduse seadused ja sündmised, elu algus ja wäed wälja woolawad ja kuhu kõik elu tagasi pöörab. Meie peaksime wiimaks ometi kõik omad uurimiste seadused ja mõttetööd ühe suure küsimisemärgi külge ülesse pooma. Sellesse olekusse paigale jääda ei ole mitte võimalik. Meie peame kas Looja waimu sisse uskuma, ehk meie peame materialismuse jüngriteks saama.“ Oma waadet seletab Kunder weel järgmiselt: „Loodus on jumaliku wäe ilmutamise koht. Iga looduse wägi on üks loojalik jõud: looduse olused, tuli ja wesi, tuul ja pitkne on Looja lsa teenrid. Meie ei ole looduse sisu, tema südant ja hinge weel mitte leidnud, kui meie mitte tema jumaliku keskpaiga sisse ei tungi, mis tema liikumise ja elu wedru on. Iga põrmu terakene, kelles üks looduse jõud aset peab, on jumaliku jõuga ühendatud. Ja mida kõrgem keegi elu, seda enam saab jumaliku waimu elu ja liikumine tema sees awalikuks ning sünnitab ühe keskpaiga, kust tema tahtmise jõud wälja hoowab.“

Oleme Kunderi filosofiliste arwamiste juures meelel kauemini wiibinud, sest et siin ärkamise aja romantikuste usulik ilmawaade kokku on wõetud ja wälja öeldud. Mis Kreutzwald omas hümnuses „Kõik taewad jutustawad“, Linnutaja omas kahekõnes „Ema ja laps“, Koidula „Sügise mõtetes“, Weske „Waikse õhtu“ laulus tundnud ja mõelnud, seda on Kunder siin mõisteliselt kokku wõtnud ja süsteemi seadnud. Kui Kunder oma palwelaulu „Oh Kõrge Waim, nüüd tule Sa“ awaldas, sai ta R. Kallase käest tõelda, et ta elawa Jumala asemel õhku, udu ja walgust kummardawat ja puhast panteismust kuulutawat. Kunder seletab selle wastu, et tema usulikus asjus ei mitte külm, ega ka mitte fanatiline ei olewat. Tema arust wõiwat ainult see Jumala (Kõrge Waimu) olust aru saada, kes kirgedest täiesti waba ja kiriklikkudest tülidest kõrgemal seisab. Seesugusest seisukohast wõiwat tema ise wabal pilgul lahtisesse taewasse waadata, Kõigekõrgema hingeõhu lehwimist tunda ja Taaweti wiisil walgust Jumala riideks, pilwesid tema aujärjeks nimetada. Sel seisukohal wiibides ei tundwat Kunder enesel ainustki

Seisukoht erakondade asjus.

waenlast olewat, ehk neid küll wõiwat olemas olla. Politikas seiswat tema juba paar aastat erakondadest kõrgemal ja ei Jakobson ega Hürt ei olewat teda oma erakonnameheks pidanud. Jakobsoni tegewusest, mis aina politilist loomu, saawat tema kui edu poole püüdmisest aru; kui ilma politilise erakonna prillita ja kireta selle tegewuse peale waadetakse, siis ei leitawat selles midagi ristiisu wastast. Kiriklik fanatismus, mis palju pahandust sünnitawat, tõuswat siis, kui Jumala sõna kuulutajad politika asjadega tegemist teewad.¹⁾

Kunderi laulud.

Saanud Kunder oma loodusteaduslike kirjatööde jaoks eeltööd lõpetanud ja oma tähtsamad tooded sel põllul ka kirja pannud, siis leiab tema mahti oma tegewuseringi huwide kohaselt laiendada. Eesti muinasjutt ja rahwaluule, laste kirjawara, kooliolud ja seltsielu, karskuse küsimus, Eesti teater ja kunst — kõik see leidis Kunderis asjatundjat edendajat ja arendajat.²⁾ 1882. aastast peale astub Kunder uuesti ilukirjanduse alale ja awaldab siin loowat ning arwustawat tegewust. Tema lüürilik ja dramatilik anne, mis juba noores eas ilmsiks tuli, arenes nüüd oma wõimise tipule.

Kunderi lüürika on isamaale pühendatud. Ta ütleb omas „Tunnistuses“, mis pärast surma ilmunud „J. Kunderi algupäralistele luuletustele“ sissejuhatuseks seatud:

Üles ärkand isamaa,
Sulle mõlgub minu meel!
Üliarmas Eestimaa,
Sulle kõlab kandle keel.

Nagu Kreutzwald, Kuhlbars ja teised ilutseb noor luuletaja Kunder Eesti muinasajas, kui „Endla piiga“ ta unest äratab ja ta „Kuningas Kalewist“ und näeb. Unenägu on romantikustel üleüldse armas abinõu, mida mõtteawalduseks appi wõetakse, et oma fantasiale wabamaid piirisid muretseda ja ilukujusid luua, mis ärkwel nähtud tõeludega hästi ei taha kokku sündida. Müstilised ja fantastilised on mõlemad, niihästi Endla järwest öösel üles tõusew laulupiiga, kes surelikule noormehele küll luulelinikut pakub, kuid oma südant talle ei wõi kinkida, sest et saatused neid lahu-

¹⁾ Kunderi kiri R. Kallasele 14. sept. 1882.

²⁾ J. Jõgewer, Juhan Kunder, Eesti Kirjandus I. ja II. aastakäik.

tawad, kui ka rõõmu pärast nuttew „Kuningas Kalew“, kui ta öösel oma hauast tõuseb ja oma muistist külwi näeb Wirus ilul öitsewat.

Kuninga Kalewi pilk wiibib armastuses oma rahwa peal, ta õnnistab wilja ja wälja, metsa ja muru ja hingab rahulist und, sest et Eestimaa öitseb ja kaswab. Eesti olewikule pühendab Kunder ilusa ülemlaulu ehk oodi „Eesti waim“. Eesti waimust, mis ärkamise ajal selgunud, saadakse osa, kui esiwanemate kangelaste-töödest räägitakse, Eesti looduse ilu waadeldakse, Eesti meeste wooruse- ja tõesõnu kuulatakse, ülemaid austatakse ja wäetid kaitse alla wõetakse. Ja siis weel midagi:

Kui jäed sa kindlaks kodusoole,
Kui waenlasele annad andeks süüd,
Kui waatad wagalt taewa poole
Ning tunned sa, kui püha Eesti püüd:
Siis wõitakse sind Eesti waimuga.

Eesti looduse-ilu kujutab Kunder iseäranis mõjuwalt oodis „Munamäel“. Kodumaa loodusele on siin romantilik loor üle tõmmatud. Munamägi tõuseb kuni pilwe piirini, kullalainil walendawad meie wäljad, hõbedat ehawad jõed ja järwed, kõue kombel kohawad metsad, öitsewad Eesti neiud ja peiud panewad waataja hinge ilutsema. Wete lainete kohinal, tuule- ja linnuhäälel ning wälgu tuel tahaks luuletaja oma tundmuse sõnadesse kokku wõtta: „Siin on ilus elada!“ Sõnad „Siin on ilus elada!“ awaldawad Kunderi luule põhi- tooni. Kunder seisab weel täiesti selle suure waimustuse mõju all, mida ärkamise aeg kaasa tõi ja selle waimustuse abil loodeti kõike halbust kõrwale saata, ainult head Eestis walitsema seada. Kunderi luuletustele wõib keeleliliselt küljelt konarusi ette heita, kuid mõtetest ja ütlemissu- wiisist, mis siin ilmub, märkame selgesti, et need laulud ühel suuremal ajal on sündinud. Rõhuwad tundmused täidawad isamaalise luuletaja rinda, kui ta selle peale mõtleb, et „Eesti lapsed lahku läinud, kahel kohal leeri teinud, et ühed ehita- wad ja teised elbitawad“. Sellepärast manitseb ta wendi ühendusele, armastusele, tööle ja tõele ja palub seks taewast neile abi.

Kunderil oli palju nalja, laheda nalja, mispärast teda lõbusaks seltsiliseks peeti. Ülesastumine oli tal küll lihtne,

Kunderi nalja-
mängud.

Mulgi mõistus
ja tartlase tar-
kus.

kuid lahe jutt ja tüse rahwalik humor, millega ta oma kõnet soolas, tegi Kunderi lühikese ajaga seltsimeheks, kelle aset raske oli täita. See haruldane anne tegi ka Kunderist näitekirjaniku, kellel naljamängud käes õnnestasid, sellest hoolimata, et ta näidendi psühologia ja ülesehituse seadustega ennast põhjalikult ei olnud tutwustanud. Nagu eelpool tähendatud, kirjutas ta seminaris õppides ühe aastaga kaks ühejärgulist naljatükki „Mulgi mõistus ja tartlase tarkus“ ja „Muru-Miku meelehaigus“. Ainete walimises on mõlemates Koidula näidendite mõju tunda, kuid ta käsitleb neid aineid iseseiswalt. Esimeses näidendis kaswab dramatilik tegewus sellest tuttawast wastolust wälja, mis tartlaste ja mulkide wahel walitses. Naljamängus tehakse mulkide uhkeldamine oma mõistusega ja tartlaste kiitlemine oma tarkusega naeruwääriliseks ja antakse märgata, et ainult hea süda inimest teisest kõrgemaks tõstab, kuna mõistus tarkust aitajaks peab wõtma. Hariduse edustaja külakoolmeister kinnitab, et ühtmeelt ja armastust ainult hariduse teel kätte saab, mida koolid pakuwad. See sõna tuletab leppijatele Eesti üleüldist rahwuslikku ettewõtet Aleksandri-kooli meele, kelle jaoks siis kõik tegelased jõudu mööda raha kingiwad.

Muru-Miku
meelehaigus.

Teine naljamäng „Muru-Miku meelehaigus“ põhjendab selle peal, et kaks Eesti peremeest ja ka nende tütreid ühte nägu ja ühte moodi riides on, mispärast kosilane oma tulewase äia tema naabriga ja oma pruudi tema tütardega alatihti ära wahetab. Seesugune ärawahetus ei ole sugugi loomulik, ei ole ka Kunderi oma mõte. Seda oli ta juba „Saaremaa onupojas“ muidugi näinud ja ka saksakeelistest kergetest naljatükkidest tähele pannud. Ka on näidendite iseloomud õige pealiskaudselt kujutatud. Wiimases näidendis toob Kunder siiski tähelepanemisewäärt karakteri ette. See on tüüpiline külakohtumes ja sillakubjas Jüri Kaarmann, kes Piibli kolm korda läbi lugenud, kes seaduseraamatut ja Kalewipoega tunneb ja kelle mõistust ja tarkust imestatakse. Tema ei karda kedagi, ei mõisaherrat, ega kirikherrat. Kord olla ta kaks suurt saksa kohtu kulli ees läbi noominud ja pahutanud, ühe neist keldrisse lasknud panna ja teisele lubanud witsu anda. Seda wägewat külaautoriteeti kardab siis ka terwe wald. Kui ta kord juhtub palwemajast mööda

minema, siis jääb ettelugejal kohe hing rindu kinni. Omas ülesastumises mõistab ta enese ameti wastu aukartust äratada. Harilikult kannab ta hõbedast ametiraha rinnas, suurt pikka raamatut kaenla all, kuhu ta oma kardetawad protokollid sisse kirjutab. Näituseks loeb ta sealt iseenele: „Koodi-oru metsatee, kraawid, truubid ja werstatulbad on ilusas korras. Ma olen ka siia juure kirjutanud: „Koodi-oru tee: to bri!“ Lindsi weski tamm ja sild: to bri! Aga Taga-metsa alune tee on kui pudrupada: sealt ei saa meie rewident ka kuue paari ratastega läbi. Sinna on natuke trahwi tarwis. Jah, trahwi tarwis! Ma olen ka siia juure kirjutanud: „Trahwi on tarwis!“ Ma tahan näidata, kas mul jõudu on, wõi mis? Jüri Kaarmann ei kanna mitte ilma asjata hõbedast raha rinnas!“ See on endise aja külawõimumehe tüüp, kes oma woliga hoopleb, külameestele oma pika protokolliraamatuga, mis aga muud pole, kui ta „enese iseäraline asi, mis igal suuremal ametimehel wõib olla,“ hirmu peale ajab ja juba koolilastele kingituste läbi püüab selgeks teha, kui suur mees ta on ja kui kõrget ametit ta peab.

Kunderi kõige rohkem kordaläinud naljamäng „Kroonu onu“ (1885) on meil nüüd rahwatükiks saanud, mida laialt mängitakse ja heameelega waadatakse. Sündmustiku aluseks ja pilkamise märgilauaks on siin rikkuse-uhkus, mida pärisperemees rendiperemehe wastu näitab.

Kroonu onu.

Rikas ja hooplew pärisperemees Metsa Priidu ei taha oma tütart waosekspeetud rentniku Jõepära Madise pojale naiseks anda, ehk küll noored inimesed ühteteist palawalt armastawad. „Kroonu onu“ Aabram Andrejewitsch Sikk, lahtilastud soldat, astub siin wahale ja toimetab asju nii, et uhkus naeru alla langeb ja takistus armastajate wahelt kaob. Sikk läheb moonutatud kujul kui rikas kahe talu pärisomanik Madis Põdra nime all Metsa Priidu tütrele kosja. Priidu wõtab ta waimustusega wastu, kaubad tehakse kindlaks ja selle tagatiseks annab Priidu wäimehele oma talu paberid ning 1000 rubla sedamaid kätte. Kuid Priidu rõõmul ei ole kestust. Tuleb wälja, et rikas wäimees keegi muu pole, kui petis kaubajuut Mooses Hersch. Nüüd on Priidul wesi ahjus. Ta nutab ja hulub, et nii rumala tüki teinud ja tütre ning talu juudile andnud. Juut astub wiimaks sel tingimisel tagasi, et Priidu oma tütrele luba annab rendiperemehe Jõepära Madise pojale minna. Tüki peapuudus on see, et tege-

wuse sõlme, mis päris loomulikult keerdu läinud ja hingeliselt põhjendatud, nii kunstlikult ja pealiskaudselt lahutatakse. „Kroonu onu“ on siin *deus ex machina*, kes seda korda saadab, mida kirjanik tegelaste karakterite põhjal ei suuda läbi wiia. Kuid seda puudust tasuwad toredad Eesti tüüpused, kelles näidendi peawäärtus seisab, nimelt oma rikkuse peale halpuseni rumaluhke Priidu ja kehwuse tundest mahasurutud ning natuke lollakas Madis. Nende tüli ja äraleppimise kirjeldus awaldab sügawat rahwa elu tundmist. Kuid terwe tüki hing ja nimekandja on „Kroonu onu“ Aabram Andrejewitsch. See on eht kroonumees, kes igalpool ja igaühega oma wägimehe tegudest sõjawäljal armastab kõnelda, seal juures aga luiskab, et suu wahutab ja pealegi pöörast Wene keelt murrab. Muidu on ta heasüdamlik süüta mehike, kel kõige luiskamise juures see teadmine peaasjaks on, et ta isamaad oma jõudu mööda ausasti on kaitsenud, mida ka tema autähed tunnistawad. Ta ei ole mitte üksnes sõjaliste wägitegude pärast kuulus, waid on ka osaw rahuaja sobitusi toimetama, iseäranis kosilastel isameest mängima. Tema wigurdused on otse külgehakkawad. Metsa Priidule meeldib rikka wäimehe Põdra-Herschi kange Saksa murrak ehk „peenike maakeel“ nõnda, et ta ise wäimehe meeleheaks ka nõnda kõnelema hakkab ja seda keelt ka teistele soowitab. Pärast ilmub siis hull nali, et terwe Eesti perekond Juudi keelt kõneleb — see on kroonu onu suggererimise kunst. Kuuleme ometi, kuidas see endine 45. Krasnojarski polgu underwits suurustab ja hoopleb: „Olime Plewna linna all lahingus ja kuulid hulusid kui öökullid, aga Aabram Andrejewitsch oli ikka esimeste meeste seas. Ükskord olin ma just eesotsas ja kindral küsis kaprali käest: „Kes see mees seal eesotsas on?“ Kapral wastas: „See mees on Aabram Andrejewitsch!“ Kindral ütles: „Horoshoo!“ Ja mina paugutasin edasi. Seal tuli üks suur türklane, sellel oli suur punase otsaga nina peas. Ja kapral karjus: „Aabram Andrejewitsch, anna säru!“ Ja Aabram Andrejewitsch andis ka niimoodi säru, et türklase punane nina kui ubin peast metsa lendas. Ja jälle küsis kindral: „Kes see mees oli?“ Kapral wastas jälle: „See on Aabram Andrejewitsch!“ Ja kindral ütles: „Horoshoo!“ — Nüüd wõtsime meie Osman pasha wangi ja mina olin see mees, kes Osmanile Eesti keeli ütles: „Kindrali herra, nüüd läheme ära Wenemaale pogrissi!“ Osman ütles: „Ära mind trötsi!“ Mina aga wastu: „Ära räägi enam, ma olen Aabram Andrejewitsch.“ Ja kindral jäi wait. Waat siis kutsuti mind kindrali ette. See küsis:

„Kes sa oled?“ Ma ütlesin: „Aabram Andrejewitsch, Washe Wössekorodie!“ Ja kindral ütles: „Horoshoo!“ ja pani mulle raha rinda. Waata, nii sai minu nimi Türgimaal tuttawaks.“ Nali on selles näidendis nii ülemealne, et päris wõimata asjades üle saadakse ja keegi küsima ei saa hakata, kuidas see kõik, mis tükis ette tuleb, nii wõis juhtuda.

Hea tagajärg, mis „Kroonu onu“ awaldas, meelitas kirjanikku enese jõudu tõsisemate näidendite kallal katsuma. 1887 kirjutas ta kaks väikest draamat „Mõrsja ja märatsejad“ ja „Kingulaos“. Wiimasest oli tsensor 1. ja 2. etenduse täiesti maha kustutanud, mis pärast näidendituli osalt ümber töötada. Ta ilmus alles 1890, pärast kirjaniku surma. Mõlemal draamal on mitmeti sarnasust. Mõlemas puudutakse selleaegseid kurbe nähtusi meie kodumaal ja esitatakse hulk eitawaid kujusid, kes ausate inimeste näol, osalt ka päris wagaduse katte all pettusest ja kelmusest endid elatawad. Sel ajal wõttis Eestis Läänemaalt tulew usuline märatsemine wõimsalt hoogu ja hobuse wargus ning aitade lõhkumine sai rahwale tõsiseks ristiks. Kahes draamas kisub nüüd Kunder wariseeridelt ja petjatelt näokatted maha ja näitab kelmide tõsist kuju. Näitemängus „Mõrsja ja märatsejad“ on nimelt ärganud prohwetid ja „Kingulaoses“ nurjatu saksik kõrtsimees ning tema jüngrid, kes rätsepa ja ratassepa näokatted enestele ette pannud, musta kunsti etendajad ja rahwa werekaanid. Mõlemad näidendid awaldawad rõhuwat mõju, sest et Kunder siin elu warjukülgesid halastamata käega paljaks kisub. Kui nad walitsewast ilutsuse-luulest ka lahku lähewad ja neis juba kainemalt elu peale waadatakse, pole Kunder siin ometi mitte pessimistlik realist. Näidendite lõpul aitab kirjanik headuse täielikule wõidule ja lepitab meid maailma pahaga. Sest idealne mõrsja Tiiu paneb märatsejatele kelmidele, kes kosja nõus lähenewad, niikaua südilt wastu, kuni ta tõsine peig Soomest koju tuleb. Kingulaos, kes kõrtsimehe katuse alla kokkukäiwa wargapesakonda sattunud, lastakse lõksu langeda; ta kahjatseb oma süüd ja palub wiimaks kui wilets sant armu ning andeksandmist. Mitmed pildid on siin peenikese tähelepanemisega elust ära waadatud, kuid korrapäralist õiget draamat pole kummastki saanud. Positiwilised kujud nagu mõrsja Tiiu ja Kingulaos, kes draamades väljaõeldud ideesid pea-

Kunderi draamad.

Mõrsja ja märatsejad.

Kingulaos.

Kirjanduse ar-
wustus.

wad kuulutama ja peategelased olema, awaldawad omas tegewuses ainult passiwset wastupanekut ja kahwatawad negatiwsete kujude ees. Wiimased ei ole ka Eesti tüüpused, waid ajutised üksikud nähtused, kes meid kestwalt ei huwita.

Ise luues hakkas Kunder ka seda tähele panema, mida teised löid. See äratas teda wõrdlema ja arwustama. Waimurikkuse, terawa pilgu ja iseseiswa otsustuse wõimu poolest oli ta nagu arwustajaks loodud ja oma maitset haris ta juba koolipõlwes klassilise ilukirjanduse lugemise teel ning omandas sel alal laia silmaringi. Kunderi kriitika terawust sai kõige pealt Eiseni wälja antud luulekogu „Eesti luuletused“ tunda, millesse sõprade kehwi laule oli üles wõetud, kuna wastaste tööd kas puudusid, ehk ainult wähesel arwul olid ruumi leidnud. See tegi arwustaja meele kibedaks ja sõnad sapiseks.¹⁾ Julgust ja suurt iseseiswust awaldas ka see kare arwustus, mille Kunder 1885 Kreutzwaldi „Lembitu“ kohta awaldas, iseseiswust nimelt sellepärast, et hulk sõpru teda selle kriitika awaldamise eest hoiatasid,²⁾ ja Kurrik talle selgeks tegi, et „Lembitu“ peale mitte ajalooliselt seisukohalt ei wõi waadata ja et seal esinewad tegelased üleüldse mitte üksikuid isikuid ei tähenda. Kangekaelselt jäi Kunder oma arwamise juure kindlaks, Lembitust ei olewat muud head leida, kui seda, „et terwest laulust üks suur luule iluwaim tarkusesõnu ja õpetusi rääkides läbi woolab.“ Muidu olewat laulik kuldse luulekuue ühele nõrgakesele, Lembitule, selga pannud, kes seda mitte et jõudwat kanda. Kurriku seisukohta, mis pärastpoole õigeaks tunnistati, Kunder ei suutnud omandada.

Juba 1882 asus Kunder ettewõtte kallale, mis ta eluülesandeks pidi saama: Eesti kirjanduseloو kirjutamine. Seks korjas ta allikaid, palus kirjanikkudelt elulugusid ja küsis neilt nõu, kelle arwamistest ta lugu pidas. Oma otsustes tahtis ta asjalik olla ja oma elu mitte wäiklaste subjektiwsete arwamiste laialilaotamiseks pandiks panna. Tema tahtwat kirjanikkude töid erapooletult nende kirjandusliku wäärtuse järele hinnata, sest muidu wõiwat tema töö kokku langeda, kui tema tahaks selles sihilik olla ja ebapuhast meelsust

¹⁾ Sakala 1881 nr. 31.

²⁾ Waata kirjasid, mis Köhler, Kurrik, Tülik, Raska ja t. Kunderile selles asjas kirjutanud.

sisse põimida. Oma tööwilja awaldas Kunder esmalt „Meelejahutajas“. Siin ilmusid wanemate laulikute üle pikemad harutused, mis pärast kirjaniku surma 1890 raamatuna „Eesti kirjandus koolile ja kodule“ välja anti. Reinwaldist kaugemale nooremate kirjanikkude juure Kunder siin enam ei jõudnud. Kuid seegi töö tõstab Kunderi meie tähtsamate arwustajate hulka. „Laulikute iseloomud — ütleb Reiman¹⁾ — raiutakse siin suure armastusega ja päris kunstiasawusega nagu marmorist meie silmade ette välja. Igalpool tunneme soojalt, et siin lauliku silm laulude peal wiibib ja lauliku käsi püüab paberile kinnitada, mis helid lauliku südames äratanud.“ Kunder wõis sellepärast nii sügawalt wanemate laulikute luulesse tungida ja selle ilu seletada, et tema enda waim nendega kongenialne ehk sugulane oli.

Selleaegse kirjanduse ühised karakterijooned.

Kuna haleduse woolu tegelased oma ajaga ja oludega enam ehk vähem rahul olid ja eestlast tema elu ning saatusega püüdsid lepitada, wirgutawad ärkamise aja kirjanikud rahwast wõimsal käel tuimusest ja waimu-unest. Nad awaldawad rahulolematust selle aja olude kohta, koolitawad rahwa iseseiswat mõtlemist ja arwustusewõimu. Ühtlasi algab endise aja idealiserimine, kõrgete aadete tagaajamine ja rahwuslikkude kangelaste kultus. Ühed, nagu Fählmann ja Kreutzwald, näitawad ülikaunistes muististes lugudes rahwa endist õnne ja ilu, teised jälle, nagu Jakobson ja Hurt, püüawad ajaloo piltide waral, mis kaugemast minewikust wõetud, kurba olewikku ja selle tekkimist ära seletada, kolmandad selle wastu, nagu Kuhlbars, Koidula, Reinwald ja Kunder, õhutawad waimustatud laulude abil eestlases isamaa-armastust ja rahwusetundmust leেকে. Ja kui wastikuid olusid, milles rahwas elas, kõrwale ei suudetud toimetada, siis katsuti neid vähemalt sel teel unustusesse wajutada, et ilukirjanduses uut paremat elujärge, lahedamat põlwe roosilistes wärwides ette kujutati, mis tõelusega hästi kokku ei käinud. Inetust olewikust ja elutõsidusest põgeneti ära ja

Arwustuse-
wõimu
äratamine.

Ilutsemine mine-
wikus.

Õnnelikuma tule-
wiku ettekujutamine.

¹⁾ Juhan Kunderi mälestuseks. Postimees 1902, nr. 278.

ehitati aadete wallas tulewiku õhulossisid, mis waatajale imekaunilt wastu sãrasid. Ei kujutatud elu ja olusid mitte nõnda, kuidas nad tõepoolest olid, waid täielikus luulewabades taheti näidata, kuidas olud luuletajate subjektiivsete waadete järele peaksid olema. Aadete kõrguselt waadeti maailma ja elu nagu mängu peale alla. („Siin saagu Lillikule kãtk ja sãngi, niikauaks kui meil uuendakse m ä n g i!“) See oli armas tulewiku ja minewiku muusika, mille magusat kokkukõla inetud akkordid igapäisest elutõelusest ei tohtinud segama tulla — kõik ehtsad romantismuse tundemärgid. Rahwusliku koidu-aja luuletajate silmis helkis Eestimaa ja rahwa ümber joowastaw ilusãra, kuid seesugust idealisermist läks rahwa sisemise jõu ja eluenergia wirgutamiseks tarwis. See äratas eestlases usaldust iseenese wastu, kosutas rahwuslikku waimu ja walmistas rahwast ette wõitlusele parema tulewiku pärast. Ja rahwas ärkas, ärkas ja hakkas seda maid iseennast ja oma haletsemisewäärilist elujãrge ära tundma, ülespoole päikesepaistele tungima. Kaunis oli see ärkamise aeg, kaunis oma sügawa waimustuse tule ja meelitawate tulewikulootuste pärast.

Rahwusliku lüürika peamotiwid.

Ärkamise ajast peale omandab Eesti ilukirjandus rahwuslikku wãrwi; tema ideed ja motiwid on rahwa elust wõetud ja rahwusetunde õhutuseks määratud. Hoopis uue maailma awab luulele rahwa minewik. Rikastest rahwaluule allikatest ja muiste-mãlestustest tuleb kunstluulesse noorendawat jõudu, ühtlasi lehwib sealt kirjandusesse ka Eesti esiwanemate waim. Kunstluules püütakse nüüd rahwuslikku mõtlemise- ja ütle misewiisi, mis wanades Eesti runodes ilmub, eeskujuks wõtta. Tähtsamad ärkamise aja lüürika-ained on priiuse, isamaa-armastuse, kodumaa looduse ja Eesti keele ülendamine. Priiuse-laulikud on sel ajal iseãranis Kreutzwald ja Weske. Nende arusaamist mõõda on priiuse-aade rahwusliku elu hinge-õhuks, kõige edu põhjustingimiseks. Nagu päike ei wõi tagurpidi kãia, nõnda ei wõi priiuse mõiste kunagi kaduda. Iseãranis kalliks peetakse seda priiust, mis waimu wabastab, sellepãrast: „Oh wiibi weel, et sinu kotkatiwad ka waimukütkeid Eesti rahwalt wiiwad!“ Isamaa-armastuse laulikute pea on Koidula. Tema laule lugedes tunned noorusetuld, tunned, et midagi waja isamaale ohwriks tuua. Reinwald toob isamaa-lauludesse

õrnust, ta oskab seda silmaga näha, mis tuksuw süda isamaa wastu tunneb. Reinwald on ka suurem Eesti keele ülendaja. Tema tuttaw „Kui kuninglikult kõlised“ on luuleõis, mille taolist waewalt leida. Linnusuudest ning metsakajast, sügise-tuultest ning talwewaljusest kuulduwad meie kõrwa emakeele helinad. Seal juures ei olnud puhkew rahwusetunne mitte riigiwastane, waid kõige kõrgemal mõõdul keisritruu. Eesti rahwas lootis lapseliku usaldusega ja palawa hingega riigivalitsuselt kõike head. Koosolekuid alati Balti Saksa eriolu kiuste wihuti riigilauluga, saatkonnad ja adressid ei wäsinud Eesti rahwa tänulikku armastust keisri wastu kinnitamast ja luuletajad wabastajatele tsaaridele kiituselaule laulmast.

Suur osa selle aja luulemotiwidest, isegi isamaalistest, on weelgi wõõrsilt laenatud. Kuid enamasti omandawad wõõrad ained selle aja luuletajate käes sedawõrd eestilise kuju, et neid waewalt weel tõlgeteks wõib nimetada. Palju ennem on nad wabad jäljendused. Suurt osawust ainete ümberluuletamises awaldas Rapla õpetaja Karl Malm (1837—1900), kelle teenus muu seas ka weel see on, et Ahrensi keeleparandused Tallinnamaal wõidule pääsesid. Waimulikkudest ja ilmalikkudest lauludest, mida Malm eestistanud, märkame head luuleannet. Pärast Hornungi ei ole meil suuremat waimulikku laulikku tõusnud kui Malm. Tema ilusamad tõlked „Jerusalem, sa püha taewa linn“ ja „Kes wõib mind hukka mõista“ on meie Lauluraamatule ehteks. Malm on seda oma luuleandelise südamega ümber tundnud ja ülilihtsalt, rahwapäraselt edasi andnud, mis algustööd pakuwad, ilma et ta ennast kuskil oleks orjaliselt nende külge sidunud.

Ühes sisu ja sihiga uuenes rahwuslikul ärkamise ajal ka Eesti luulekeel. Rahwalaulude ja iseäranis „Kalewipoja“ kaudu tuli Eesti luulestiiliselt hulk wärskust, ilu ja jõudu. Luulekeel läheb järsku rikkamaks, kõlawamaks ja kujukamaks. Wõrreldagu ainult eelmise woolu tähtsamat teost, Jannseni „Eesti Laulikut“, mis aasta enne „Kalewipoega“ ilmus, umbes kümme aastat pärast seda luuletatud Weske ja Reinwaldi lauludega ja sedamaid leitakse, et meie luulekeeles uus edemisejark on alanud. Meie kuuleme wiimastest Eesti rahwalaulu tooni, rahwalikku mõtlemise- ning ütlemissuuna. Mis aga wanale ja uuele luulekeelele nagu käega katsutawa

Jäljendused ja nende laad.

Luulekeele uuenemine.

wahe teeb, on suurepärase alliteratsiooni ja assonantsi muusika, mis pärast „Kalewipoja“ ilmumist Kuhlbari, Koidula, Weske ja Reinwaldi lauludes kuuldawale tuleb ja ka nooremate luuletajate laululaanest mitmekordselt wastu kajab. Wanemal ajal, enne „Kalewipoja“ ilmumist luuletatud lauludel pole seda ehet olemaski ja näib, nagu oleks Eesti kunstluule kõlawuse põhjusemõtte, mis alliteratsioonis ja assonantsis ilmub, alles „Kalewipojast“ üles leidnud. Isegi seesugusele teeotsijale, nagu Kr. J. Peterson, oli ta weel täiesti wõõras. Kuid uuendatud luulekeelel on ka puudusi. Kreutzwaldi keerulist, üksikutes joontes peenemalt väljaarendatud mõtete laadi ei suutnud endine labane, sõnadest ja käändudest waene kiriku keel mitte enam väljendada. Tema filosofilised mõttekäigud nõudsid peenejoonelisemat keelt. Kreutzwald wõttis siis niihästi uute sõnade kui käändude leidmises kõiksugu katseid ette, kuid liig wabalt, tarwitas keele kallal tihti wägiwalda. Kõige saatuseks sai tema sõnade kärpimine ja katkumine luulekeeles selle läbi, et wanemad rahwuslikud kirjanikud tema autoriteetliku mõju all seistes neid lühendusi ja wäanutusi eeskujuks wõtsid.

Luulekeele warjuküljed.

Üleüldine mõju.

Ärkamise aja wanem kirjanikupõlv awaldas oma töödega sügawat ja kestwat mõju. See oli meie rahwusliku ja kulturaliku elu hommik. Kõrged isamaalised püüded ja tõsised isamaalised tunded annawad suurest ajast tunnistust, mida läbi elati, ja selle aja juhtiwad tegelased tõusid paleuste hulka, kelle poole aukartusega üles waadati. Isamaaline aade walitses ning juhtis Eesti awalikku elu ja rahwuslik ilutsemine ilukirjandust.

C. Ärkamise aja noorem kirjanikupõlv.

Üleüldiste olude kujunemine.

Majanduslik tõuseng.

Wene-Türgi sõjale järgnewad aastad tõid meie kodumaale majandusliku tõusengu, mille taolist ennem ei olnud nähtud. Ühelt poolt kaswas Europa turgudel nõudmine linade ja wilja järele sellepärast suureks, et Amerika Ühisriikide kodusõda mitu aastat järgesti põllutööd ja iseäranis puuwillaharimist

takistas ja seega ühe tähtsa võistleja põllusaaduste müümisel jõuetuks tegi. Teiselt poolt wajutas Wene-Türgi sõda Wene rahakursi väljamaal nõnda madalale, et Wene rubla väärtusest ainult $\frac{3}{4}$ oli järele jäänud, millest rahvuswahelisel kaubaturul Wene produktide müüjatele suur kasu tuli. Nende olude tõttu tõusid, sellest hoolimata, et aastad head olid, 80-datel aastatel lina- ja wiljahinnad meie kodumaal, kust hõlbus põllusaadusi välja wiia, määratu kõrgeks. Tsetwert rukkid maksis tol ajal kuni 15 rubla ja linakaalust sai põllumees omas kodus 120 rubla ja veel rohkem. Ettetötlükumad ja arukamad taluperemehed teenisid põllusaadustega head raha, maksid mõne aastaga oma talude ostuwõlad ära ja said ruttu jõukaks. Et rahwa seas laiemalt raha liikus, wõidi rahvuslikka ettewõtteid, nagu kapitali korjamist Eesti Aleksandrikooli heaks ja „Linda“ laewaseltsi asutamist mõjuwalt toetada. Juba esimesel tööaastal (1880) oli „Linda“ seltsil 600 liiget, kes 125,000 rubla äriajamiseks kokku panid. Ja kaks aastat hiljemini oli „Linda“ seltsis 1000 liikmel juba 215,000 rubla koos, kaks suurt purjulaewa käimas, ruumikas kaubaait Tallinnas ja Tartus abikauplus. Ükski rahvuslik selts ei olnud nii ruttu kaswanud, sellepärast äratas „Linda“ isamaalaste südames heledat rõõmu ja suurt lootust.

Rahvuslikkude
ettewõtete
toetus.

Lahedamad majanduslikud olud tegid paljudele taluperemeestele wõimalikuks oma lapsi paremini koolitada ja seega rahwale waimlikku kapitali korjata. 1880 aastate algul leiame juba wäikse salga Eesti noorimehi Tartu ülikoolis, kus nad endid enamasti õpetaja- ehk tohtriameti peale ette walmistawad. Paljud nendest asuwad nooruse waimustuses tulusale isamaalisele tööle, peawad seltsides kõnesid, awaldawad kirjanduslikku tegewust, wõtawad awalikust elust osa.

Püüd kõrgemale
haridusele.

Teaduslik töö Eestis, mis alles esimesi sammusid astub, liigub Eesti keele ja rahwaluule uurimise piirides. Hurt ja tema kaastöölised ning E. Kirjameeste Selts koguwad rahwalaule. Hurtil tuli õnnelik mõte, rahwast ennast wanawara korjamisele meelitada. Juba 1871 awaldas ta sellekohase üleskutse ja seletas hiljem oma plaani Eesti Kirjumeeste Seltsis ning mujal mitmel puhul. Ta kinnitas, et waja iga kodumaa kihelkonda järjekindlalt läbi korjata ja sealjuures rahwalaule, muistejutte ning rahwamõistatusi muutmata ja puutumata kujul üles tähendada. Nii omandas

Teaduslik töö.

korjatud rahwaluule materjal ja muinasusu ning rahwakommete üleskirjutus kindla teadusliku väärtuse; Hurt tõi Eesti rahwaluule uurimise ajaloosse pööripäewa, juhtis selle töö hoopis uutele radadele. Tema ise ja ta sugulased korjasid Põlwa kihelkonna laulude poolest läbi, hiljem wõeti Sangaste kihelkond käsile. Selle luulematerjali awaldas Hurt 1875 „Vana kandle“ I. andes, mille sisu keeletundja arwustusetules seletanud ja wõõrastest lisandustest puhastanud. 1886 wõis „Vana Kandle“ II. jagu ilmuda. Weske jätkab Eesti murrakute uurimist, Hurt seletab oma wäitekirjas puhta -ne lõpuliste omadussõnade tuletamist ja tõuseb filosoofia doktoriks. Eesti rahwusliku muusika iseäraldusi näitab A. Thomson neis rahwalauludes, mille wiisid ta üles kirjutanud ja loomukohaselt harmoniserinud. Need tõendawad, et eestlasel muusikas midagi omapärast on, mida maksab alal hoida ja arendada. Soojalt wiibiwad rahwuslaste pilgud kunsttööde peal, mida maalija Köhler ja kujuraiuja Weizenberg Eesti ainete üle walmistanud.

Eesti kunstnikud.

Püüded olukorda kergitada.

Selle wagusa kulturatöö kõrwal näeme ärganud Eestis ägedaid wõitlemisi. Awaliku elu lained käiwad kõrgelt. Jakobsoni tegewus awas rohkem laia rahwahulga silmi kodumaa politilise olukorra kohta. Ikka enam ja enam hakkas arusaamine waldama, et eestlasel ei waimlikult ega majanduslikult lahedamat edenemist pole loota, kui ta kauemaks sakslaste üliwõimu alla jääb. Eestlaste püüded olid peasjalikult selle peale sihitud, et sakslaste üliwõimu alt lahti pääseda ja oma elujärge waimlikult, majanduslikult ning seltskondlikult kergitada. Siin tulid ajaloolised sündmused appi. Aleksander III. trooni peale astumine tõi Weneriigi sisemisesse politikasse suure pööre, algas äge panslawistlik propaganda, mis tuttawa „Wenemaa ainult wenelastele“ endale juhtsõnaks walis. Selle tõttu jättis Aleksander III. troonile astudes Baltimaa rüütelkondade eesõigused, mis neile Uusikaupungi rahulepingus tsaar Peetri poolt töötatud ja tänini ikka weel alal hoitud, kinnitamata. See andis eestlastele lootust rõõmsama ja lahkema tulewiku peale. Eesti Kirjameeste Seltsi algatusel walisid Eesti seltsid 18 asemikku, kes keisri Aleksander II. hauale hõbepärja maha panid tänutäheks priiuse edendamise eest, ühtlasi aga ka uue keisri ette läksid, seal tänu ja ustawust üles tunnistasid ja lootust awaldasid, et

uus walitseja eestlaste elu weelgi kergendab. Sel juhtumisel andsid Eesti saadikud walitsusele palwekirja ära, millesse üheksa soowi oli üles pandud. Need soowid sisaldawad ühe osa meie selleaegiste tegelaste politika-programmi. Muu seas paluti, et walitsus mõisnikkudele talumaa müügihinna kindlaks mää-raks ja selle üle walwaks, et maakontrahtidesse seadusewas-taseid punktisid üles ei wõetaks, riigi- ja maamaksud ning tee-tegemise kohused mõisate ning waldade wahel õiglasemalt ära jaotataks, talupoegadele maawalitsuse asjas hääleõigus antaks, rahwakoolide ülewaatus rüütlite ja kirikuõpetajate käest ära wõetaks, patronadi-õigus ära kaotataks, rahukohtu-nikud esiotsa walitsuse poolt nimetataks ja walitsus ise polit-sei ametisse seaks, sest et ette näha oli, et kohtunikud ja politseiametnikkude walimisel mõisate ja linnade saadikud hääleenamuse saawad. Nagu wastuseks nende palwete peale kuulutati 1882 Walitsuse Teatajas, et keisri tahtmise järele senator Manassein on käsu saanud Liiwi- ja Kuramaad wa-litsuse asjus rewiderima tulla. Rewiderimise aruanne sai 1884 walmis ja näitas, et meie maa walitsuse olu wanaks oli läinud ja roostetanud ja nende uute määrustega, mis 1861 terwele Wenemaale anti, mitte ühte ei käinud. Manasseini ilmumine ja rewiderimise töö tõstis rahwa meeoleolu ja ära-tas kõige paremaid lootusi tulewiku kohta.

Walitsusele awal-datud soowid.

Manasseini rewiderimise aruanne.

Aga ka eestlaste endised isandad ja eestkostjad ei hoid-nud käsi süles. Balti mõisnikkudele andsid kõrged wilja-hinnad põhjust maarenti alatasat kõrgendada. Talude ostu-hinnad aeti kuulmata kõrgeks, isegi neis nurkades, kus põld wiletsalt tööd tasus ja wilja ega linu müüa ei olnud. Teiselt poolt ei andnud Eesti seltsid ja awalikud kooskäimised Balti wõimumeestele unerahu. Nende arwates seal muud ei tehtud, kui peeti mässunõu. Isegi wallawanemate konwe-rents, mis Tartus ära peeti, ajas maa omawalitsuse ase-mikud suuresse ärewusesse, sest et need otsekohe kuberneri käest koosoleku luba palunud ja selle kardetawa palwe ette pannud, et ülemus edespidi wallawalitsusega Eesti keeles kirju wahetaks. Aadelikonwent tunnistab Aleksander II. surma puhul uuele keisrile truualamlikku ustawust üles, kuid seal juures katsub ta eestlasi riigiwalitsusele kardetawate mäs-sajatena ette kujutada, sest keisri surmast saadik kaswawat kihutuste ja rumalate kuulujuttude tõttu ärewus rahwa kes-

Wastutõõtamine lahedamatele oludele.

kel, sellepärast nõutakse, et kuberner peab Eesti seltsid walju ülewaatuse alla seadma, koolidest sihilikud raamatud välja heitma, koolimajas ainult neid koosolekuid lubama pidada, mis kooli otstarwetega kokku käiwad. Selleaegse maanõuniku teate järele tulnud Riias esimesel põllutöö kongressil (1881) kardetawad woolud ilmsiks. Sellepärast muretsetakse selle eest, et sarnasteks kongressideks enam luba ei anta ja püütakse riigiwalitsuse peale selles sihis mõjuda, et niihästi uued asutatawad, kui ka senini töötawad põllumeeste seltsid Liiwimaa Õkonomia Sotsieteedi haruseltsideks saaksid, sest et seltsid ainult siis põllumajandusele kasu toowat, „kui nad rahwuslikust kihutusest puutumata jääwad ja kui wäikepõllumehed ühes meeles suurpõllumeestega asju ajawad.“ Nagu näha, nägid wõimumehed weel sellestki und, et rahwuslikud seltsid nende juhatuse ja ülewaatuse alla seatakse. Sellest unenäost äratas neid senator Manasseini rewiderimine üles. Küll püüdis maamarschall oma mõju seks awaldada, et rewiderimine pooleli jäetaks, sest et selle all kohtute ja walitsuse asutuste au ja autoriteet raskesti kannatawat, et ainult wallawalitsusi küsitaks ja mõisnikkudele wõimalust pakutaks, saadud teadete tõtt läbi katsuda, kuid kõik jäi asjatuks. Rewiderimine aga ei sündinud mitte selleks, et eestlastele iseäraline arm osaks saaks, waid riigiwalitsus püüdis ülekäte läinud Saksa üliwõimule wähegi wastukaalu luua, nõrgemat erakonda teise kardetawama wääramiseks tarwitada. Pärast Manasseini rewiderimist hakkawad sakslased oma arwamisi Eesti rahwa kohta muutma: nad ei wõitle enam nii suure tuhinaga Eesti keele wastu ja mõistawad seda hukka, et Eesti keele ja kirjanduse edendamisele wastu on pandud. Kui eestlased oma keelt ja kirjandust hariwad, siis peaks sakslaste arust nüüd seda toetama, kuid Eesti keele ühesugusest õigusest Saksa keelega ei ole weel juttugi. Seda nõudmist pannakse otse pahaks.

Rahwajuhid.

Kas mõistsid Eesti awalikud tegelased seda silmapilku, mil poliitisel kaalul meie waekauss nähtawasti maha käis, ka õieti tarwitada? Poliitiliselt oli see aeg, mil ärkamise aja noorem põlw tööle asus, meie rahwale ülitähtis. Ammu igatsetud uuendused Eesti rahwa elus ja terwes kodumaa olus olid oodata. Sakslaste üliwõimuga, mis eestlast tänini maha surunud, astus riiklik wõim wõitlusesse. Nüüd oleks

pidanud Eesti awalikud tegelased ühel meelel oma mõju selleks tarwitama, et ettewõetawad uuendused ka Eesti asjale oleks kasu toonud. Ei wõi salata, et see ülesanne selleaegsis oludes raske ja keeruline oli täita ja terawapilgulisi ning kindlameelseid politikamehi nõudis. Kuid Eesti rahwa tähtsam wõitleja oli oma silmad kinni pannud ja õiget järeletulejat temale ei leitud. Jakobsoni silmapaistew tegewus meelitas mõndagi noorematauhimulist meest ajalehte wälja andma ja rahwamehe kuulsust otsima. Jakobsoni surma-aastal astuwad ühekorraga neli enam ehk vähem silmapaistwat meest awaliku elu näitelawale, Eesti waimuelu juhtima: 1882 asutas A. Grenzstein „Olewiku“, J. Kõrwomandas „Walguse“, J. Järw pani „Wirulase“ käima ja K. A. Hermann hakkas „Eesti Postimehe“ toimetajaks. Kõik neli olid kord rahwakooliõpetaja ametit pidanud, olid enam ehk vähem ajalehtede toimetuses tegewad olnud, kõik neli töötasid, nagu nende eneste sõnadest näha, peasjus ühes ja sellessamas rahwuslikus sihis, kuid ometi ei suutnud nad, iseäranis kolm esimest, isekeskis isamaalisel tööl kokku leppida, sest et nende teed lahku läksid. Jakobsoni peaheaduse, järeljätmata wõitlemise rahwa wäliste wastastega, jätsid nemad kõrwaliseks asjaks ja walisid Jakobsoni peawea, liig terawuse omasuguste wastaste wastu, enestele eeskujuks.¹⁾ Selle asemel, et wäliseid wastaseid silmas pidada, ärganud rahwale sihtisid ette seada, lasksid mõned end wastaste tööriistaks teha, kulutasid ja kahandasid oma jõudu tihti tühiste koduste asjade juures oma au ja oma kasu pärast. Kõneldi küll kuldsest minewikust ja rahwakasuks töötamisest, aga ei osatud olewiku kitsastes oludes elada ja suuri sõnu õieti teoks teha. „Eesti isamaa“ äratas pühapäewa tundmusi, äripäewane tegelik töö ei mahtunud weel selle mõiste alla. Puudus asjatundmine, mille peale tõsiseid ettewõtteid oleks wõidud rajada, puudus ka ühistunne. Wõitlus sai wastase ärahawitamiseks; kaotati aade silmist, mille eest wõi wastu sõditi ja nähti ainult isikuid, kelle poolt wõi wastu wõideldi. Nii ilmus siis meie awalikkusse elusse järk, milles osalt tumedas wees sulistati, mis rahwamehe nimegi halwaks tegi. Et need tegelased selle aja waimuwoolude edustajad

¹⁾ A. Jürgenstein, Erapooletumad mõtted. 1883, lhk. 9.

olid, wooludele omalt poolt wärwi andsid, pealegi rahwahariduse ja ilukirjanduse edenduseks positiivset tööd tegid, siis tuleb nende tööd kirjanduselooles tähele panna.

Aadu Grenzstein.

Ärkamise aja nooremate tegelaste seast ei tule Grenzsteini mitte ainult wanaduse poolest etteotsa seada, waid ka tema head kirjaniku-anded ning tüse haridus, tema tüdimata tööjoud ning isiklik tööwili tõstawad teda kaasaeglaste hulgast nähtawale kohale.

Grenzsteini noor-
põlw.

Aadu Grenzstein sündis 24. jaanuaril 1849 Tarwastu wallas, kus ta isa talurentnik oli. Majas walitses kehwas, sellepärast pidid lapsed maast madalast wanematele tööl abiks olema. Isa teenis talwel kõiksugu puutööga rendile lisa ja poeg Aadu pidi talle 6 aasta wanaduses tihti hilja õõni tuld näitama. Toit oli wäga halb rapatselise, millesse pooleni haganaid sisse sõtkutud. Kuid suur osa selle aja raamatutest seisis isal kapis, ja erksad, anderikkad lapsed olid nad mitmele korrale läbi lugenud.¹⁾ Kui Aadu enne leeriõpetust kuueks nädalaks külakooli läks, ei olnud tal seal enam suurt midagi õppida. Leeritud nooremehena käis ta talwel Tarwastu kihelkonnakoolis ja tegi suwel kodus põllutööd. Et kogutud waimuwara ära ei ununeks, wõtnud ta raamatu künnipõllule kaasa. Igakord, kui wao otsal hobust ümber pöörnud, lugenud ta raamatust mõned read ja korranud neid seni mõttes, kuni keeruga tagasi jõudnud. Kihelkonnakooliõpetaja H. Wühner mõistis oma õpilastes isamaalisi tundmusi äratada ja nende silmi kodumaa olude kohta selgitada. Wühneri mõjul ärkas ka Grenzstein rahwuslikule elule. Kui Grenzstein paar aastat Tarwastus oli õppinud, wõis ta 1869 koolmeisteri-eksami Paistus ära teha. Eksamitegijate hulgas oli sel korral ka weel teine tulewane Eesti kirjamees K. A. Hermann Põltsamaalt. Et Wühner oma õpilase headest waimuannetest lugu pidas, wõttis ta tema endale abiliseks. Siia jäi Grenzstein kaheks aastaks. Siis astus ta, ise juba täisealine mees, Walga seminari, kust ta 1874 lõputunnistuse sai. Kui tõsine Zimse jünger läks ta nüüd suure õhinaga rahwa sekka haridust edendama. Kaks lühikest aastat pidas Grenzstein Audrus kõstri ja kihelkonnakooliõpetaja ametit, kuid waimustus ja armastus, mis ta sõ-

¹⁾ A. Grenzstein, Kodumaa korraldus, lhk. 65.

nadest kui ka tegudest rahwa wastu ning oma ameti kohta ilmsiks tuli, jäid kauaks ajaks audrulastele meele. Ta kutsus kõik koolmeistrid pühapäiwiti enese juure lauluharjutusele, andis neile näitlikult koorijuhatuses õpetust ja oskas neid niikaugelt selle asja wastu waimustada, et iga wallakooliõpetaja kodus laulukoori elusse kutsus. Grenzstein korjas siit tänini tundmata kolgast hulga ilusaid rahwalaule ja wiisisid, mis hiljem üle terve maa tuttawaks said. Kõstri-

maja ja ümbrus oma ilusate teede ja uuesti istutatud ilupuudega, kool oma äratatud õpilastega ja wallakoolmeistritele kättejuhatatud uued õpemetodid tõendasid siingi selle sõna tõtt, mida Grenzsteini waimline isa, direktor Zimse, endale elulipukirjaks walinud: „Wie fruchtbar wird der kleinste Kreis, wenn man ihn recht zu pflegen weiss“. Kuid selle wäikse ringi rawitsejana ei wõinud mees, kes ennast tundis suuremate ülesannete täitmiseks kutsutud olewat ja kes alati kõrgete plaanidega wälja astus, kaua püsida. Hiljuti awatud Tartu koolmeistrite-seminari direktoril Hollmannil läks tublit kaastöölist tarwis ja selleks näis Grenzstein

A. Grenzstein

paras mees olewat. Kuid enne seda pidi ta wäljamaa seminari-
sid tundma õppimas käima. Paar kuud wiibis ta Karalene ja siis Halberstadti seminaris kuulsa koolimehe Kehri juures. Siin nägi ta Saksa rahwa tõuswat haridusetööd ja sai sellest tööst waimustust. Sarnasel wiisil Tartu seminaris töötada ei wõidud, sest et siin juhtnööriks oli wõetud mehi õpetada, aga mitte nende silmi awada, neid targaks teha. Hollmann näidanud — ütleb Grenzstein — kuidas kodumaa rahwahariduse asja mitte ei tule ajada. Priitundidel käis Grenzstein Tartu ülikoolis waba pealtkuulajana ettelugemistel ja kirjutas „Kooli Laulmise raamatu“, mis selle õpeasja hoopis

uutesse rööbastesse juhtis ja millele Eestis, kui ainult metodeliselt otsustada, veel praegugi wõistlejat ei ole. Suurt keelelist talenti ilmutas Grenzsteini tõlge „Looduse nõuud ja jõud“ ja laialist pädagogika tundmist „Koolmeistri käsiraamat“ ning hiljem kokkuseatud „Eesti lugemise raamat“.

Edasiõppimine
Wienis.

Et Grenzsteinil koolimehe elukutseks palju annet oli, seda tunti laialt, sellepärast wõis küll sõprade keskel mõte tekkida, tulewase Aleksandri-kooli juhatust tema kätte soowitada. See siht näis Grenzsteinil enesel ees olewat, kui ta 1878—1880 Wieneri pädagogiumis põhjalikumalt kaswatusteadust õppis ja ühtlasi Wieneri ülikoolis ettelugemisi kuulas. Kuid olud kujunesid kodumaal warsti teisiti ja panid Grenzsteini eest tee kinni. Grenzstein lahkus sellest elukutsest, millele ta end põhjalikult oli ette walmistanud ja mis kõige rohkem tema annetele wastas, jäädawalt ja walis okkalise politika-mehe elukutse, mis talle rohkem au ja kuulsust töötas. Wõib olla, et selles talle pädagogiumi direktor Dittes eeskujuks oli, kes sel ajal pädagogi ja politikamehe enese isikus ühendas, waba ilmawaadet kuulutas, koolisid ning rahwaharidust kirikliku mõju alt püüdis lahti teha ja üleüldse suur demokrat olla, keda kiriklased „ristiusu wastaseks“ ja tema pädagogiumi „umbusu pesaks“ tembeldasid. Entuasiast ja unistaja, nagu Grenzstein loomu poolest oli, wõttis kergesti wabameelsuse tuld ja otsis tutawas laulus, mis E. Kirjameeste Seltsi aastaraamatus ilmus, meest, kes ilma ristis punastamata weel kord maailma lunastaks — sotsiaalsest wiletsusest, nagu ta pärast seda ise seletas. Aga kuna Dittes kui inimene ja karakter laitmataks jäi ja mehiselt ning hoolimata oma politiliste ja pädagogiliste põhjusemõtete eest sõdis, ilma et ta kompromissid oleks wõimalikuks pidanud, kus juures tal idealide teenistus otse martiriumiks muutus, oli Grenzstein selle näsulise tamme kõrwal nõrk piliroog, keda tuuleõhud õõtsutasid ja kes selleks, et aga paigal püsida, kompromissidega walmis sai. Wienis studerides tegi ta Jakobsoni „Sakalale“ kaastööd ja õpetas sellele, „kuidas Balti herrade kangeid kaelasid pealinna mõjumeeste waral wõiks murda“. Jakobson kutsus Grenzsteini „Sakala“ toimetuseliikmeks, kuid Hurti nõuandmise peale jäänud tal see samm astumata. „Eesti Postimehe“ juures Tartus oli 1881

Awalik tegewus.

parajasti toimetaja koht wabaks saanud ja Grenzstein wõttis üheks aastaks selle lehe kirjutamise enda peale, seni kui mahti saaks ise endale lehte asutada. Nagu G. Blumberg Hurtile kirjutab,¹⁾ olewat mitmelt poolt soowi awaldatud, et Grenzsteini, kes „Jakobsoni saatanliku kildkonna wastu ausat wõitlust tahab pidada, mitte ainult moraliliselt ei tule toetada, waid ka sõna ja teoga.“ Sellepärast palub Blumberg Hurti, et see aitaks „Olewiku“ wäljaandmise luba Peterburist wälja tuua ja seega wõimalikuks teha rahwale puhast ja terwet waimuwara pakkuda.

Grenzstein alustas „Eesti Postimehes“ oma awalikku tegewust pädagogiliste põhjusemõtete järele. „Kurjus ja ülekohtus — nii ütleb ta toimetaja ametisse astudes — on maised taimed, mis inimeste seas siginewad. Neid kaotada on meie püha kohus. Headus ja helduse juur on inimese sisse istutatud. Seda kaswatada on ka meie püha kohus. Eesti ajakirjandus on wiimisel ajal wäga sagedasti kraawi kallanud, et ta isamaale mitmes tükis kasu asemele kahju saatnud, on oma kõrge ülesande unustanud ja isekeskes niisugust waenu näidanud, mida naabruses olewate kõrtsmikkude wahel leitakse. Sellepärast tahab tema kõigiti ausat ajalehte wälja anda ja algab tööd põhjusemõttega: Ka o t a h a l b a, k a s w a t a h e a d.“²⁾ Seega tahtis Grenzstein „E. Postimehes“ ja pärast „Olewikus“ kirikuwastasele wabameelsusele, mille seisukohast Jakobson, kui ka mitte igakord kõige paremate abinõudega, rahwuslikku politikat oli ajanud, risti wastu astuda ja nagu Jannsen enne seda, kõige pealt kommet ja morali juhtnööriks wõtta ja rahwa asju ning huwisid selle alla painutada. Et kiriklikul moralil ja rahwa huwidel ning politikal teed wahest ka lahku lähewad, seda oli küll Jakobsoni tegewuses nähtud, kuid hukka mõistetud. Kui Jakobson mõisniku seisuse ja kiriku majanduslikku ning politilist ülewõimu püüdis kahandada, siis leidis Grenzstein, et see tegewus rahwa hukatusesse wiib, sest et rahwas seal juures usu ja sõnakuulmise ülemate wastu kaotab. Need olid aga rahwa iseloomu kaswatamise juures ärajätmata tarwilikud abinõud. Sellepärast pidas Grenzstein peaasjus alalhoidwast, kirikusõbralisest politikasihist kinni, muud kui jättis lehest

Pädagogilised
põhjusemõtted.

Alalhoidlik siht.

1) 19. septembril 1881.

2) Eesti Postimees 1881 nr. 1.

Ülesehitaw
haridusetöö.

waimulikud uue-aasta teretusesõnad wälja ja asus positiwsele ülesehitawale haridusetööle. „Isamaa on mehe ülem mõte, rahwaõnn ta kaunim ettewõte“ oli tal lipukirjaks. Ta seletas, et Eesti rahwas kaduma ei lähe, waid ta peab ilma sakslaste abita oma jalul edasi saama, äratas rahwapoegi rahwakasuks tööle astuma, näitas, kui suur tähtsus rahwuslikul koolil rahwa alalhoidmiseks ja hariduse edendamiseks on. Edasi tegi tema Eesti keele arendamise kallal tublisti tööd, kihutas waldasid raamatukogude asutamisele, andis nõu, kuidas Eesti näitemängu kõrgemale järjele tõsta. Selle kõrwal nõudis ta ka

Grenzsteini elu- ja töökoht ning „Olewiku“ toimetuse lehe paremal ajajärgul.

Eesti rahwa kirikliku elu edendamist, usuelu kinnitamist, katsumus rahwa majanduslikku seisukorda parandada ja äratas siin tema isetegewust. Rahwuslikus sihis töötas Grenzstein umbes kuni 1887 aastani ja kogus lehe tubli sisu ja ladusa, haritud keele tõttu oma ümber hulga haritlasi, iseäranis kooliõpetajaid, köstrid, kirikuõpetajaid, üleüldse rahwuslikku alalhoidwat elementi. See oli parem järk Grenzsteini awalikus tegevuses, mil „Olewik“ kui kõige tuumakam Eesti leht ärkamise aja nooremate kirjanikkude waimliku keskkoha moodustas ja Eestis juhtiwat osa etendas, sest et Eesti intelligents suuremal hulgal tema ümber kogus. Enamasti nimetati neid rahwuslasi,

kelle häälekandja selleaegne „Olewik“ oli, „Hurti parteiks“, sest et ta Hurti ideed endale juhtnööriks wõttis. See era-kond waatas wenelaste peale kartuse ja umbusaldusega, kuna sakslastelt tuge loodeti. Grenzsteini protektor G. Blumberg kinnitab selgesti, et meie ewangeliumi usulised sakslased, rahwuslased, kooliõpetajad ja kirikuõpetajad pidawat käsi käes käima.¹⁾

Kui luuletaja tahab Grenzstein ehk — nagu ta iseennast nimetab — Piirikiwi oma eluwõlga isamaa wastu „laulude ja salmide“ näol tasuda. Neid on tal õige rohkesti ja mitmekesiseid. Juba 1877 esitleb A. Piirikiwi meile end „Esimestes luuletustes.“ Selle järele awaldas ta luuletöid raamatutes „Lõbusad laulud lastele“, „Koolmeistri käsiraamatus“ ja hiljem „Olewiku“ aastakäikudes. Pärastpoole (1888) andis ta oma wäljawalitud luuletööd üheskoos „Laulude ja salmide“ nime all trükki.

Piirikiwi paremad luuletused on peaaegu kõik sellest ajajärgust pärit, kus ta weel „Olewikku ei orjanud“. Audrus ja Tartus kooliametit pidades ning wäljamaal wiibides oli luuletajal mahti oma sisemist inimest rawitseda, rohkem tunde-elulada ja enda tõsiseid südamehelisid ise kuulatada ning teistele kuulutada. Ses ajajärgus on Piirikiwi luuletused sisuliselt rohkem algupärased, tunnete poolest tõsisemad ja sügawamad ja lähenewad motiwide ning kuju poolest sagedasti rahwalaulule. Näituseks:

Weere looja, päewakene,
Kalla alla, kallikene!
Weere looja wete kaudu,
Kalla kase ladwa kaudu!
Saada rahu rammetule,
Hingust wäsind hingedele!
Wäsinud on wäetimid,

Nõrkend ära nõdrukesed.
Ei ole waesel warjukesta,
Kehwal keha kattekesta.
Kiwi külma külje alla,
Mätas märga alla päada,
Udu teda uinutamas,
Kaste kallist kaisutamas.

Üleüldiselt tuttawaks saanud laulud, nagu „Üksinda pean wõõrsil rändama“, „Palwetund looduses“, „Isamaa, sinuga“, „Sõua, jõua laewukene“ jne., kõik nimelt tähendatud ajajärgus sündinud, on luuletaja südamewoolused, mis oma wäär-tust ei kaota. Nad on meie luulekirjandusele ehteks. Oma wanemates lugulauludes käsitleb Piirikiwi rahwaluule moti-wisid; mõnest muinasjutust, nagu Ülemjärw, Pühajärw, on

Piirikiwi luule-
tööd.

¹⁾ Blumberg Hurtile 15. okt. 1887.

ta balladid loonud, milles käsitletawale ainele täiesti kohane kuju antud. Õnnelikult walitud weereliste, kõlaliste ja kuju-
liste abinõude waral ei kujutata siin mitte ainult sündmuse
elawalt ja soojalt, waid luuakse ühtlasi ka see elewus, mis
sündmuste mõju wastuwõtmiseks tarwis läheb. Laulude kõr-
wal sai Piirikiwi juba oma luuletegewuse algusel ilusate,
tuumakate mõttesalmide loojana tuttawaks, kelle sõnu tihti
tsiteritakse. Seda luulepõldu on ta, olgu küll awaldatud
mõtted sagedasti laenatud, sedawõrd laiendanud, et tal siin
meie kirjanduses wõistlejat ei ole. Toome mõned mõttesal-
mid kõige wanemate hulgast näituseks:

Õpi elust enesest,
Ta on tõsi igawest.
Lähed oma sahaga
Põldu kündma pahaga :
Salakiwid lõhuwad su saha,
Teewad kümme korda enam paha.
Ükski sind wõi rõõmu randa
Ainult oma kuklal kanda ;
Ise pead hoolega
Sinna poole tõttama.

Ajalehetoiimetajaks hakates ei jõudnud Piirikiwi kui luu-
letaja ennast mitte erakondade tülist kõrgemale tõsta, ega
— nagu Kreutzwald ütleb — maailma paha lepitada, waid
ta seadis oma luuleande otse erakonna teenistusesse. Nüüd
muutusid Grenzsteini laulud suurel hulgal argipäiste era-
konna-tülide kajastuseks; luuletajast saab wemmeldaja, kes
wastastele paremale ja pahemale poole hoopisid wälja jagab
ja seal juures iseennast ülendab. Ja nagu Reinwaldil ennem
rahwuslikkude wabameeliste leeris, nõnda^{*)} oli ka Grenzsteinil
politikat ajama hakates luuletegewus sõna paremas mõttes
niihästi kui lõpetatud.

Grenzsteini stiil.

Grenzstein paneb keele kõlawuse ja ladususe peale suurt
rõhku; tema töödes arenes stiil, mis paljugi iseäraldusi pa-
kub. Tema armastab waimurikast sõnamängu, kujukat, tihti
allegorialist kõnet, hepikut ütlemisewiisi ja näselewate mõ-
tete järjestust. Tema laulusalmid on ladusad ja hepikud üht-
lasi nagu Mozarti magus muusika, mis kõiksugu ilustusewi-
guritega kaunistatud. Fraasid lendlewad ja libisewad asata-
wate liblikute kombel kergelt sinna tänna, ilma et otse näi-
datakse, kuhu poole mõte tüürib, alliteratsioon ja riim pea-

wad kõnekäändudele tingimata kauni kõla andma ja selle kõla pärast on kirjanik walmis uusi mõtteta riimisõnu looma ja ebamääraseid lisandusi ehk attributisid tarwitama. Näit. „Eesmärk on seesmärk“. „Ju lõo lõõrib hellal helgil“. „Meid kella d kenamad kutsuwad nii mahedast majasse suure.“

Ei mina tea ega mina mõista,
Mis minul mõttes mõlguneb,
Meeles minul kõwasti kõlguneb,
Mis minul ometi wõlguneb.

Seesuguste kõlaliste kaunistuste otsimisel saab Grenzstein tihti sõnakõlksutajaks ehk loob paremal korral siledaid salmisid, mis küll lahedaid mõtteid sisaldawad, muud aga midagi. Sellepärast on seesugused siledad salmid tihti nagu jäänud, mis küll kenad waadata, aga kellegi südant ei soojenda.¹⁾ Näit.:

Oh Eesti isamaa!
Mul kõige kallim oled sa.
Ma kõnnin sinu pinnalla.
Ja uinun sinu rinnalla,
Mu kaunis isamaa.

Eesti proosastiilisest tõi Grenzstein kergust, paenduwust ja kõlawust, palju uusi ilmewahendid niihästi uute osawalt loodud sõnade, kui ka piltlikkude kõnekäändude näol. Neid kui teisi omandasid selleaegsed kirjamehed, isegi Grenzsteini wastased heameelega, wiimased selleks, et teda ta enda keelega lüüa.

Jakob Kõrw.

Grenzsteini ja tema sõprade haridusetöö Eestis oli teatawal mõõdul küll iseseisaw, siiski seisis tema Saksa kultura alusel. Püüti, nagu ennegi, Eesti rahwast ewangeliumi usu waimus edasi kaswatada. Meie maa minewikku silmas pidades oli see alalhoidlik, ülesehitaw töö. Jakobsoni ideede kuulutajana katsus Järw Eestit Saksa kultura ja kiriku mõju alt päästa, rahwast iseseiswamalt ja wabamalt mõtlema õpetada. Nende kõrwa asus kolmas awalik tegelane, Kõrw, kes ka Jakobsoni käsiline oli ja tema radadel tahtis käia, ise-

Tuisulaste leer.

¹⁾ Juhan Liiw, A. Piirikiwi „Laulud ja salmid.“ Sakala lisa 1889, nr. 1 ja 2.

äraniis aga seda näis peaasjaks pidawat, et Jakobson wene-laste kaasabi oma politiliste sihtide kättesaamiseks oli püüdnud tarwitada. Kõrw selle wastu tegi endale ülesandeks otse Eesti-Wene sõprust sobitada, mille abil Saksa kulturat ja protestantismuse waimu meie maalt wõiks tõrjuda ja Wene haridust ning Greeka õigeusku selle asemele seada. Järwe ja Kõrwi teed läksid lahku, ainult eitawas tegewuses wõisid nad ühist pinda leida. Aga et nende tegewus suurelt osalt eitawat laadi kandis ja nad Jakobsoni peawea, liig terawuse omasugust wastaste wastu, enese peawooruseks tegid ning koduste tülide norimisel tihti positiwised sihid kaotasid, olid nad ühes oma sõpradega wastases leeris „tuisulaste“ nime all tuttawad.

Kõrwi noorpõlw.

J a k o b K õ r w sündis 21. nowembril 1849 Kokora wallas Kondrati talus Tartumaal. Nagu ennemalt wanaisagi, oli tema isa siin rendiperemees. Wanaisal, keda Kondrati Tõnuks nimetati, oli pojapoja üle suur mõju. Enamasti käis wäike Jakob wanaisaga igal tööl, iseäranis aga wiljapuu aias nagu mõni õpipoiss kaasas. Mis wanaisa poisikesele iseäranis armsaks tegi, oli ta kõrge, tugew ja kindel karakter ja lahke muinasjuttude puhumine hundist ja härjast taewawankris, wanapagana jändamistest Hansuga, sisaskist, Koidust ja Hämarikust lühikesel suweööl. Sakslastest teadis wanaisa ikka pentsikuid ja rumalaid ehk kerglasi tükka rääkida, usust ja Jumalast ei rääkinud ta iial sõna ja kui jutt piiblliloo sündmuste peale läks, küsis ta sagedasti: „Kes seda on näinud, wõi kes wõib tunnistada, et see kõik nii oli?“ Selle wastu oli Kõrwi isa wäga jumalakartlik ja usklik mees, teadis Piiblist iga sõna ja tema tähenduse ja seletas lastele usu-likka küsimusi. Kui Jakobile aabitsast ja katekismusest kirjatarkust õpetati, siis läks asi nii wisasti, et poisike ise lugejaks ei lootnud saawatki. Kuid piibllilood äratasid tal nii suurt lugemise isu, et ta wiimaks ööd ja päewad Piiblit luges ja alles siis waimulikkudest raamatutest enam ei hoolinud, kui kogemata juhtumise läbi Kreutzwaldi „Maailm ja mõnda, mis seal sees“ talle pihku oli puutunud. Esmalt töötas wanaisa, kes omast kohast jõukas mees oli, poja-poega kõrgesti koolitada, aga perekonna olud kujunesid hiljem nõnda, et Kõrw suuremat kooliharidust ei saanud kui seda, mis külakool ja Kodawere kihelkonnakool pakkus. 18. eluaastal tegi Kõrw wallakoolmeistri eksami ja oli siis Alatskiwil kuus aastat koolmeistriks. 1874 asus ta Tartusse, et siin tundide wõtmise teel ennast ülikooli wastu ette walmistada. Opetust sai ta esmalt J. Kunderilt, pärast kreis-

kooliõpetajalt C. Masingilt iseäranis Saksa ja Wene keeles ning kirjanduse tundmises. Wiimne kiidab Kõrwi kui alandlikku, heade waimuannetega ja suure püüdmisega meest, kes õppimisega kergesti walmis sai. Aga nagu Masingil endal, läksid ka tema õpilasel Kõrwil huwid laiali. Pea tundis ta waimustust pädagogikast, pea Teichmülleri filosoфия ettelugemistest, pea Soome keele õppimisest, pea Lääne-Euroopa ilukirjandusest. Stiili ja keele harjutuseks pani Kõrw Masingi juhatusel esmalt Puschkini nowelli „K a p t e n i t ü t a r“ Saksa keele ja hiljem ka weel Eesti keele ümber. Wiimane tõlge ilmus ka trükis. Kõrw on esimene, kes Wene klassikakirjandust hakkas Eesti keele tõlkima. Keele- ja kirjandusetundidest sai ta wist ka Gogoli „Taras Bulba“ ja Krummacheri ning Herderi „Mõistukõnede ja luulejuttude“ tõlkimiseks äratust. Needki tõlked andis ta hiljem trükki. Selle kõrwal hakkas Kõrw juba Tartus Eesti muistejutte, mis ta oma wanaisa suust kuulnud ja pärast suwel maal käies korjanud, üles kirjutama. Jakobsoni põllutöölise kirjanduse mõjul ärkas Kõrwil weel huwi majanduslikkude küsimuste ja põllupolitika kohta. Aiatöö edenduseks, mis talle juba lapsena wanaisa läbi armsaks saanud, kirjutas ta Tartus ühe suurema ja teise vähema käsiraamatu ja heitis ühtlasi Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi kirjatoometajaks. Selles ametis puutus ta C. R. Jakobsoniga kokku ja hakkas „Sakalale“ kaastööd tegema, kuni Jakobson 1881 a. algul ta Wiljandisse „Sakala“ abitoimetajaks kutsus. Siin andis Kõrw selsamal aastal oma „Eesti rahwa muistejutud ja wanad kõned“ välja ja korjas „Wanapagana ja Hansu loole“ materjali.¹⁾ Nimetatud muistejuttude kogu ongi see Kõrwi raamatutest, mis kõige kauem oma wäärtust suudab alal hoida. Kahjuks jättis Kõrw rahwaluule korjamise, mis ta suure osawusega alanud ja mis talle palju lugupidamist toonud, pooleli ja hakkas poliitiliseks tegelaseks.

Pärast Jakobsoni surma lahkus Kõrw „Sakala“ toimetusest ja omandas 1882 Rakweres ilmuwa ajalehe „Walguse“, mille Lindenberg „Suglaw watsemipi“ ehk pimestawa walguse nime all halekuulsaks oli teinud, ja hakkas teda Tallinnas selle eesmärgiga välja andma, et „häid ja õigeid tahtmise ja ettewõtmise edendada aidata ja kahjulikkude ajanähtuste wastu kõige jõuga ja wäega välja astuda.“ Selles programmis on Grenzsteini „Kaota halba, edenda head!“ ainult teiste sõnadega välja öeldud, ja oleks wõidud ar-

Eesti rahwa
muiste-jutud.

Kõrwi Walgus
ja tema püüded

¹⁾ See materjal ilmus Walguses 1885 ja 1886.

wata, et need mehed ühisele sihile püüawad. Kodumaa politikas hakkas Kõrw warsti teist wärwi awaldama. „Meie oleme lühikese ajaga aru saanud, — nii kirjutab ta oma tegewuse algul — et meie üks iserahwas oleme, et meil üks eluõigustega iseolek ja emakeel on, et meid Wene walitsuse heldus ikka tahab edasi ja oma jalule aidata. Meie oleme Weneriigi liikmed ja nõuame neid õigusi, mis Wenemaal maksawad . . . Meie katsume oma isamaad suure riigiga tuttawaks teha, nii et ta

Kõrw.

Wiskowatowi
näiteosa.

kui loomulik liige selles suures rahwaste kehas julget ja waba elu teiste rahwaste seas omas iseolekus ja emakeeles wõiks elada.¹⁾ Eluõigustega iseolek ja emakeel — need sõnad tuletawad Jakobsoni sihtisid meele, kuid Kõrwil on hiljem siiski asju ütelda, mille juure Jakobson wist oleks pead raputanud. Esiotsa seadis ta Eesti-Wene liidu sobituse oma ülesandeks. Meie loeme „Walgusest“ muu seas: „Wene rahwas ei ole mitte meie rahwuse wastane, waid igapidi meie rahwuse sõber ja toetaja. Meie wale-sõbrad on meid kaua oma mitmesuguse kollitamisega petnud. Eesti rahwal ei ole suuremat rahwuse sõpra, kui wägew Wene rahwas.“ Kust wõttis Kõrw sarnased wen-nastuse- ja rahusõnad, kuna ometi Pogodin ja teised kategoriliselt ja ilma wähema wiivitusega eestlaste wenestust nõudsid? Wenesõbralise meelsuse omandas Kõrw juba Tartus, enne kui ta Jakobsoni tundis. Siin oli Wiskowatow professoriks nimetatud ja ühtlasi talle ülesandeks seatud, tulewasele wenestuse külwile Läänemeremaal pinda walmistada ja Wene mõtte eest sõdijatele kantsisid kaewata. See libe ja mahe mees arwas oma üles-

¹⁾ „Walgus“ 1883, nr. 1.

annet kõige paremini sel teel täitwat, et ta kõikides, kes temaga kokku puutusid, usaldust äratas ja seal juures meie maa rahwusi lahutas ja olewaid lõhesid laiendas. Tema sai sellega kergelt korda, et niihästi silmapaistwamad Saksa, kui ka Eesti tegelased enda majasõpradeks kogus, kes pealegi tihti ühel ja selsamal tunnil tema katuse all wiibisid. Ja kui ta eestlastele sügawaid kummardusi oli teinud ja neile „tõsist“ lugupidamist awaldanud, astus ta silmapilguks tagatoas ootawate Eesti „sõprade“ hulka, et neile südamlilikult kaela ümber hakata ja siis eestlastele wiibiwaad wõõraid sajatada. Tartu selleaegsed wabameelsed rahwuslased Weske, Treffner, Kunder ja palju teisi sattusid pea kõik Wiskowatowi mõju alla, kes oma lahkusega südamed ära wõitis ja eestlastele kõige kaunimaid asju Eesti-Wene ühendusest mõistis ette kujutada ja Eesti rahwuslikkudele püüetele sümpaatiat awaldada. Ehk küll Jakobson Wiskowatowile suurt ei lähenenud ja tema wastu tagasihoidlik oli, pühendas wiimane Jakobsonile sooja wenekeelse järelhüüde, milles ta kadunudle järgmised sõnad suhu paneb:

Спасенье въ ней (Россiи), непоступитесь, други,
Взойдѣть, взойдѣть желанная заря!
Тяжелые народные недуги
Умалить слово русскаго Царя.
Дойдѣть лишь кликъ вашъ до его престола,
И нѣмецъ, ковы давнiя куя,
Уронить молоть. — И пасторъ и школа
Не стануть въ нѣмца обращать днѣя.

Wõib juba arwata, et mees, kel niisugused sõnad suus olid, meie rahwuslaste südamed tormiga wõitis. Truusüdamlilikult pidasid nad seda kõike, mis sõbralik mees jutuwestmisel erasisikuna ütles, täieks tõeks, pealegi Wene riigimeeste ja kõrgema wõimu tahtmiseks. Ka Kõrw sai Wiskowatowiga oma kooliõpetaja Masingi kaudu tuttawaks, käis tihti Wiskowatowi jutul, ja sellest ajast läks temale nagu uus waim sisse. Ta hoidis ennast nüüd Masingist eemale, hakkas wenelaste lahkusest, peenetest elukommetest ja kõrgest haridusejärjest waimustust tundma ja Wene mõtte ning Greeka õigeusu kasuks meie maal tööd tegema. Iseennast ja oma sõpru nimetas Kõrw riigimeelisteks ja tõsisteks wenemeelisteks, kes oma peasihti ja rahwa kasu selles nägid, et eestlased Wene rahwaga ühineks ja ühte sulaks („Walgus“ 1887). „Baltlased — ütleb Kõrw — ei ole wenelaste sõbrad. Nemad püüawad meie kodumaa iseolu alal hoida, et sel põhjusel neil parem oleks rahwa üle walitseda. Nemad ei salli Wene haridust, nemad

Tõsine riigi- ehk
wenemeelsus.

ei waata heameelega Greeka usu peale.“ Sellepärast laulab „Walgus“ baltlaste peamehele Grenzsteinile:

Küll tuleb sulle aeg,
Kus Wene wemmalt saad
Ja nahast ilma jääd. („Walgus“ 1883, nr. 39.)

Seisukoht Eesti
keele ja rahwuse
kiisimuses.

Riigi- ehk wenemeeliste waated Eesti keele ja rahwuse küsimuse asjus olid wäga mitmesugused. „Meie eestlased ei taha oma keelt mitte ära kaotada, waid Saksa keelega ühe õiguse sisse seada ja selle juures kui truud riigialamad riigikeelt keiserliku seaduste järele ülematesse kohtudesse ja koolidesse röömuga teretada. Rahwa-kohtud ja -koolid jääwad rahwakeelsesse . . . Ka Greeka usu teenistus peetakse ja peab peetama rahwakeeles.“¹⁾ Rahwa tutwustust panslawistide kärelda nõudmisega, et Wene seadus, Wene ametnikud ja Wene usk meie maal peaks hakkama walitsema, loeb Kõrw tühjaks kollitamiseks ja otse pahateoks, mis wenelaste aitawa käe wõib tagasi lükata, sest ega ometi wallawanemaid ja konwendisaadikuid meile Wenemaalt ei toodawat, kõrgemad ametnikud saawat küll wenelased olema, kuid rahwa keelt ja meelt kindlasti tundma, sellepärast hüüab ta: „Heitke enesest wanad Balti lapsekingad ära ja astuge kõigele uuendusele, mis Wene walitsus meile toob, tänu ja armastusega wastu, siis lähete õiget teed oma hariduses ja seisuses edasi.“²⁾ Mitmed riigimeelsed läksid oma wenestuse waimustuses weel kaugemale. Mitt soowinud, et rahwakoolisid ka wenestataks, et 20 aasta pärast kohtus Eesti keele tõlku enam tarwis ei läheks; Treffner nõuab, et iga koolilaps wallakoolis talwe jooksul 3000 sõna ära õpiks ja Wene keele täiesti omandaks. Weske ja Kunder pühendawad isamaale kiidulaule, milles tundmused Wene patriotismusest üle woolawad. Kuid see kõik ei suutnud meie tegelasi juba Eesti-Wene liidu algusel pettumuste eest hoida. Weske kaebab, et walitsuse edustajatel nende wastu õiget usaldust ei olewat. — Sisu poolest läks „Walgus“ nii lohakaks, et see sõpradele piinlik oli. „Näita sina ka Kõrwile ta puudusi — kirjutab Weske Kunderile“³⁾ — tee kriips puudulise lause alla. Leidsin lauseid, mis nii puudulikult kokku seatud, nagu oleks neid mõni karjapoiss kokku pokerdanud.“

Kuna Grenzstein „Olewikus“ Jules Verne romanisid ja Smilesi elutarkust enda töödena awaldas ja oma „populariserimise kunstiga“ imponeris ja kuna Järw ajalooromani

¹⁾ Kõrw Kunderile 1882.

²⁾ Walgus 1883, nr. 81.

³⁾ 3. juulil 1886.

autorina esines, pidi ometi Kõrw millegagi enese kirjaniku tubliduse peale tähelepanemist juhtima, sest muidu oleks wõistlewad ajalehed „Walguse“ kõrwale tõrjunud. Pik-kade juttude wahel, mis ühest „Walguse“ aastakäigust teise lainetasid, hakkas Kõrw algupäraseid romaniseid kirjutama. Nõnda ilmus siis 1885 ja 1886 aasta jooksul Eesti jutt „Kindel eesmärk“, mille Eesti Kirjameeste Selts hiljem oma toimetuste hulka wastu wõttis. See on ühe edasipüüdja elulugu, nagu neid Pärn ja Põdder waremalt olid kirjutanud. Pärni ja Põdderi edasipüüdjad jututegelased rühiwad ikkagi mõne waimliku idee, mõne kõrgema ideali jõul ja nimel ülespoole. Kõrw seab romanis „Kindel eesmärk“ nende kõrwa uue tüüpuse, mehe, kes ka edasi püüab, kuid majanduslikul alusel. „Ega eestlased ometi ahjuharkidega oma waesust ja wiletsust ei wõi ära ajada,“ ütleb ta, sellepärast seab ta rahwuslikkude edasipüüdjate kõrwa osawa ärimehe ja rahameeste ideali. Enamasti olid kodumaa kõrtsid ja mõisad need kullaaugud, kus rahamehed oma waranduse kokku ajasid, kuid Kõrw siit ainet ei otsi, tema laseb waese käsitöölise miljonäriks tõusta. Jutu peategelase Tõnu Konrati karakteriserimisel on Kõrw nähtawasti oma jõuka ja tuseseda loomuga wanaisa, Konrati Tõnu, eskujuks wõtnud; muidugi on wäga palju siin juure luuletatud.

Tõnu Konrati wanemad on mõisa tööl oma terwise ära rikkunud ja warakult hauda läinud; poiss wõetakse kümneaastaselt mõisa ja pannakse kärneri-ametit õppima. Teologia kandidaat Janter, pärastine Kursi õpetaja, annab Tõnule lugemise, kirjutamise, rehkenduse ja Saksa keele õppimisel juhatus. Kange peaga, isemeelne poiss, kes ainult iseenda meele pärast püüab olla, ei wõi seda sallida, et mõisaherra talle pirnipuu lõikamise juures juhatus annab; ta läheb paruniga tülisse, wõtab salaja oma kimpsud kampsud ja põgeneb (umbes 1830 a. ümber) ära Riiga, kus juures sõber Janter talle passi muretseb. Tõnul on mõte peas, mida ta tahab teoks teha, nimelt: Tõnu Konrat peab hoolsa töö ja waibumata püüdmise läbi rikkaks meheks saama. Seda „mõtet“ ei kaota ta kunagi peast, see „mõte“ aitab tal kõik raskused ja hädad ära kanda ja tunniga enam korda saata, kui teised päewa jooksul. Edasipüüdmise mõte toidab ja joodab teda, annab talwel sooja ja jahutab suwel palawuses, ta on truu seltsimees, kes rasketel silmapilkudel parema tulewiku peale lootust annab. Tõnu Konrat jõuab oma eesmärgile, kuid tema rikkakssaamise lugu on lühike ja lihtne. Esmalt laob ta kuskil Riia kontoris puid ja teenib

Kindel eesmärk.

25 kop. päewas. Selle järele läheb ta müürissepa juure õpipoisiks. Lubja kättewedajast saab edasipüüdmise tõttu warsti müürissepp, kes hoolega tööd teeb, aga selle eest ka head palka nõuab. Ehitusemeister Kolbing wõtab ta omale abiliseks, ja kui ta äri Tõnu Konrati juhatusel õitsele tõusis, koguni kaasomanikuks. Kolbingi surma järele hakkab ta iseseiswaks ehitusemeisteriks. Ta ostab kuskil linna serwas odawalt hulga ehitusekrunti, jagab selle tükkideks ja müüb need wäga kõrge hinna eest ära – ja „õnn oli tehtud“. Ta mõistis kasulikult ehitada, kasulikult osta ja müüa ja osawasti oma raha tarwitada, ilma et kahtlaste ja liig julgete ettewõtetega oleks tegemist teinud. Seal juures käib ta lihtriides ja näeb oma jämedas kuues ennem nagu mõni talupoeg kui peenikene herra wälja, kes kolmekümne aastase higitamise järele miljonäriks tõusis. Isamaalikku püüet Tõnu Konrat ei tunne, kuid loomu poolest on ta mees, kes oma sugu ei salga. Oma pojast Johannesest tahab ta õiguse- teaduse doktorit, mõnda riigisaadikut ehk ministrit teha. Seks laseb ta teda neli aastat wäljamaal mitmes ülikoolis ja siis kolm aastat weel Moskwas õiguseteadust studerida, Moskwas nimelt selle pärast, et Johannes riigikeele ja õigusetundmise Wenemaal täiesti omandaks. Oli poeg nii kaugel, siis rändas Tõnu Konrat oma sündimise-paika, mis tal eluajaks kustumata meele jäänud, tagasi, et oma kogutud warandusega põllumehena elada, oma „suurt mõtet“ täide saata. Nimelt pidi A. loss ja wald Peipsi kaldal, kus Tõnu oma lapse-ea mööda saatnud, tema omanduseks saama. Selle plaani täidesaatmiseks oskas Tõnu kõiki takistusi teelt kõrwale toimetada. Esmalt omandab ta ostu teel poole osa A. mõisa maadest, mis parun S. suures rahahädas waremaît kellegi lätlasele ära müünud. Selle järele ostab ta kõik wekslid, mis järeljäänud A. mõisa maa peale tehtud, kokku oma kätte. Wexlite ülesütlemise läbi tahab ta parun S. sundida, et see oma tütre Therese tema pojale Johannesele abikaasaks annaks, Johannes nõnda terwe A. mõisa omanikuks saaks ja mõisniku seisusest naine temale teed kõrge- male tasandaks. Ehk küll noored inimesed üksteisele meeldisid, ei tahtnud nad, kui nad isade sellekohasest lepingust kuulda saanud, enam seesugusest ärilisest kosjasobitusest midagi teada. Johannes kisub paruni poolt antud kirjaliku kohustuse, mille põhjal Therese tema abikaasaks oleks pidanud saama, puruks ja pöörab isale ja ta mõisale selja. Peterburis elades kirjutab ta Wene ajalehtedes mitmed kirjatööd uute Baltimaale sisseseatawate rahukohtute üle ja ära-

tab kui õigusteadlane üleüldist tähelepanemist. Tõnu Konratit piinab kodus haigus ja üksindus, kuid sellegipärast ei taha tema oma kangekaelsest pojast midagi teada. Ei suuda isa ja poega keegi muu lepitada kui paruni tütar Therese, kes rikkalt onult suure waranduse pärinud ja oma korda Peterburis Johannesele lähenenud, et isa teda mitte ei saaks ühele krahwile mehele panna, keda ta südamest wihkab. Kaua paneb tujukas wanamees, kelle „suurt mõtet“ see naisterahwas oma rikka pärandusega ähwardab tühjaks teha, lepitusekatsetele wastu, peab aga lõpuks ometi järele andma ning Johannese ja Therese paarimiseks nõusolemist awaldama, ehk ta ennast küll kunagi naiste tahtmise alla ei olnud paenutanud. Talle jääb see troostiks, et tema „suurest mõttest“ vähemalt poolgi tema enda poolt on täide saadetud.

Salata ei saa, Kõrwi „Kindel eesmärk“ kubiseb niihästi keelelistest, kui psühholoogilistest ja esteetilisest wõimatustest, mis ta kirjanduslikku wäärtust kahandawad, kuid Tõnu Konrati kuju pärast, keda siin nii wärwirikkalt ja plastiliselt esitatakse, on see roman ometi nimetamisewäär. Tõnu Konrat on lihtsa, poolharitud Eesti rahamehe tüüp, kelle taotlusi meie rahwa seas palju leidub. Peatelg, mille ümber Tõnu Konrati hinge-elu keerleb, on püüd tüdimata töö ja kokkuhoidmise teel rikkaks saada, et siis — nagu ta ise ütleb — temast midagi peab nähtama. Tema suurustab ja hiilgab rahaga. Kuid mitte waesusest ei püüa ta üksinda wälja, waid ka madalusest, omasuguste talupoegade seast. Seal juures muutub ta loomu poolest „mõisnikumaks kui mõnigi tõsine mõisnik“. Jõukus annab talle uhkuse ja iseteadwuse, mis kedagi ei karda ega kellestki ei hooli, teeb ta jonnakaks, kangekaelseks tujupeaks, absolutseks „minaks“. „On ta midagi pähe wõtnud, siis ei liiguta teda sellest keegi pagan.“ Tema wiha ei kao, „süda on tal nagu põldkiwist; mis kord sinna sisse kirjutatud — see ei kustu.“ „Ta peab elu nagu sõjaks ja arwab sõjakawalust niisuguseks abinõuks, mis lubatud on — muud kui enese wastu ei lase ta teisi seda kawalust tarwitada ja läheb kurjaks, kui temale sellesama mõõduga kätte makstakse.“ Ja oma edasisaamise lootuse rajab ta selle peale, et inimene, kel mitte üleliiga tarbeid ei ole, enne ehk pärast selle isandaks saab, kellel palju tarbeid on. Selle pärast ei lepi Tõnu Konrat mingisuguse linna wiisi ja toredusega.

Kõrwi teistest juttudest wõime ruttu mööda minna. „Kiired kosjad“ („Walgus“ 1887) peab küll Eesti jutt olema,

Kiired kosjad.

Luigemäe Olli.

nimelt lookene Tallinnast, kuid Eesti olusid ja Tallinnat ei puudutata siin rohkem, kui et kord „Estonia“ piduõhtust kõne on. Algusest lõpuni on meil siin Saksa seltskonnaga tegemist. Kõrwi kolmandast jutust „Luigemäe Olli, kujutused Eesti minewikust 1217—1224“ („Walgus“ 1887 ja 1888) on siin kohal otse piinlik kõnelda. Kõrw on Prantsuse kirjaniku Chateaubriandi kirjutatud indianlaste-loo „Atala“ mõne väikese lühendusega eestistanud, talle kodumaa ajaloost raami ümber seadnud ja siis enda nime all algupärase jutuna välja andnud. Terwe ümbertegemine kujuneb nii, et Chateaubriandi jutu tegelastele Eesti nimed antakse, näituseks Atala — Palleks, päalik Simagham — Tammiulwaks, Schaksta — Luigemäe Olliks jne. ümber nimetatakse, kuna Meschacebe jõest Paala tehakse. Wana indianlaste laulik Job jäetakse lihtsalt sellesama nime alla, kuna balsam Kõrwi käes „Uku õlik“ ja taltsutatud madu „sisalikuks“ muutub. Indianlaste suguharust Natches tehakse „Waigala elanikud“ ja „Eesti esiwanemad“. Selle kohmetu plagiadi saadab Kõrw siis algupärase jutu nimel Eesti Kirjameeste Seltsi wõidupidule auhinna saamiseks ja laseb, pealegi sõbra mehe poolest, meie kirjandusliku areopagi, kes paha ei tea aimata, ilmakirjanduse tundmises haledalt läbi kukkuda. Asi tuli wiimaks ilmsiks ja sellega oli Kõrwil kui jutukirjanikul ka laul lauldud.

Jaak Järw.

Baltismus ja selle wastased.

Sellest hoolimata, et Grenzstein rahwuslikku lippu lehwitas, pidasid nooremad wabameelsed rahwuslased, kes Jakobsoni käreduusest waimustatud ja endid tema jüngriteks tunnistasid, Grenzsteini mõõdukat ülesastumist Balti wõimuste wastu ja tema nähtawat sõprust kirikherradega kurjaks, mida waja juurtega välja kiskuda ja tembeldasid Grenzsteini ning tema kaaslased baltlasteks, kes Balti rahwasugude wõõrust üksteise wahelt tahtwat kaotada ja ühise kultura abil ühte ühendatud Balti rahwust ühisel Balti kodumaal elusse kutsuda. Ehk küll Grenzstein Jakobsonile pühendatud järelehüüdes wastase politilise tegewuse häid külgesid õieti hindas, Jakobsoni suureks meheks nimetas, kes Eesti ajaloole kiirust ja kindlust andnud, kes leiget ja laiska olekut meie maalt häwitanud ja isamaalise were rutemini liikuma pannud, sellegi poolest ei jõudnud ta liberalsete rah-

wuslaste usaldust wõita. Need kogusid kahe Jakobsoni endise käsilise Järwe ja Kõrwi ümber kokku, kes enestele ajalehed asutasid ja nõnda selleaegse pahempoolse erakonna häälekandjateks said.

Jaak Järw sündis Wana-Suislepi wallas 5. aprillil 1852 sulase pojana. Wiieaastaselt jäi ta juba waesekslapses; ta wanem wend, kes Nõo kihelkonnas külakoolmeistri ametit pidas, wõttis ema ja nooremad wennad enese juure ja hoolitses nende eest. Siin Rõhuküla koolimajas kaswas Jaak üles ja õppis oma wenna ning tema järeltuleja juures nii palju, et ta wallakoolmeistri eksami wõis ära teha. Kui ta selle järele paar aastat talusulane oli olnud, sai ta Wastse-Nõo walda külakoolmeistri koha, mida ta nii kaua pidas, kuni teda enam soldatiks ei nõutud. Siis andis ta koha käest ja tahtis Walga seminari edasi õppima minna, kuid ei saanud sisseastumise eksamiga toime. Pool aastat pärast seda kutsus Jakobson tema Wiljandisse „Sakala“ toimetusesse, kus tal ametiks oli lehtesid ära saata, korrekturisid lugeda, wahel lehesse iseseiswalt kirjutada. Kui „Sakala“ Järwe kohta pilkawa ja alandawa „Nalja-Mardi“ toonud, wõtnud Järw ennast ametist lahti ja omandanud 1880 „Tartu Eesti Seitungi“ väljaandmise õiguse. Tähendatud ajalehte andis ta esmalt Tartus wälja ja toetas selles omalt poolt Jakobsoni püüdeid, 1882 wiis ta oma lehe Tallinnasse ja nimetas ta ühe sõbra nõuandmise peale „Wirulaseks“.

Järwe elust.

Walitsuse soowi tähele pannes ning täites, nimelt et ajalehed rahwa meeli waigistaksid ja rahulolemisele juhiks, kui see reformide ootusel kärsituks hakkas minema, töötas Järw esmalt wagusalt hariduse tööd teha. „Wirulase siht — ütleb ta — on teaduslikka kirjatöid tuua, mis rahwa mõistust selatawad, waimu walgustawad, teda ise mõtlemisele, ise teadmisele saadawad, nõnda et ta ise täielisemaks ja täielisemate õiguste wääriliseks saaks. Kõigis asjus saame ikka rahwuslikus meeles ja tõsiduse austamises oma teed käima.“ Esiotsa ei raatsi ta ajalehe ruumi juttude tarwis raisata, nii hoolega peab ta walgustuse sihist kinni. Juttude asemel tuuakse ajaloolisi teateid ja kirjeldusi. Alles hiljem seatakse alaline jutunurk sisse. Terwest lehest käib isamaaline waim läbi. Kui suur kodumaa sõber ja poolehoidja sõdis Järw Jakobsoni eeskujul sakslaste ülewõimu wastu, mispärast need teda nooreestlaseks nimetawad. Järw nõuab igalpool Eesti keele maksmapanemist, koolides ja kohtutes, ja kui Eesti keelt ei

Tegewuse sihid.

saaks, siis tulgu Wene keel, aga Saksa keel tõrjutagu sealt välja. Wene elust ja olust ei olewat Tallinnamaal muud märgata kui paar wenekeelist kooli. Ta küsib: „Kus on nüüd Wene waimu wõimus, mis Eesti rahwast wõiks maha suruda ja Eesti keelt ja meelt häwitada? Seda ei ole kuskil. Küll aga peaks meie imelikus Baltias enam Wene wõimu, Wene keeltki ja Wene keelel enam wõimust olema.“¹⁾

Iseäranis wõib „Wirulasest“ seda märgata, et ta seltside elu waatleb ja sellesse, kus tarwis, parandust nõuab. Järwel on nähtawasti sotsialseid huwisid ja kalduwusi. Kui töölise poeg oli ta wae-suses üles kaswanud ja ise töölise elu maitsta saanud, sellepärast hakkas ta tööliste elu tähele panema ja nende kasude eest seisma. 1882 a. kirjutab M. Martna „Wirulases“ pikema kirjatöö tööliste seltsidest wäljamaal ja näitab, kuidas töölised wõiks rohkem teenida, kui nad kapitali kokku panewad, oma käe peal tööle hakkawad ja saadud kasu oma keskel ära jaotawad. Seesuguste sotsialsete küsimuste harutamine oli Eesti ajakirjanduses alles täiesti

uudis. Samati oli Eesti lihtlugejale see alles tundmata, mis „Wirulane“ usuasjust kõneles. Uskude tekkimise ajaloo põhjal seetati, et suuremata hing harimata rahwaste hinge-elu luuleprodukt olewat. Mõistuse seletuse ja waimu walgustuse

¹⁾ Wirulane 1883, nr. 8.

sihis awaldati „Wirulases“ kirjatöid ristiusu sektide määratsemisest, kuna Buddha usku lausa kiideti. Kui aga „Wirulasele“ süüks oli antud, et ta ristikoguduse waenlane olewat, siis seletas Järw pealekäijatele, et meie kalli ristiusu waim, tuum ja põhjus peab headuse, tõe ja õiguse peal põhjenema ja et tema just headust, tõtt ja ausat olekut püüdwat edendada, kuid lehe programm ei lubawat, et toimetuse Jumala ja usu nime alati suus wõiks kanda.¹⁾ Et üksikud lugemiseained, mis „Wirulane“ awaldas, nagu juhtumise wiisi on walitud ja sisemises kokkukõlas ei seisa, tuleb küll Järwe puudulisest haridusest, selguseta ja kindluseta ilmawaatest. Siiski leidis ta wabameelse sihi ja rahwusliku wärwi pärast palju austajaid; iseäranis kõnelesid talurentnikud, kandimehed ja lihttöölised temast kui oma eestkostjast suure waimustusega ja kaswatasid „Wirulase“ lugejate arwu weel suuremaks, kui Jakobsoni „Sakalal“ omal ajal oli. 80. aastate wältusel oli „Wirulane“ kõige loetawam ja rahwalikum leht.

Luuleline rahwuslik ärkamise aeg, millesse Järwe noorpõlv langes, äratas tedagi luulemaad üles otsima. Ta kirjutas selle üle: „Koidula „Emajõe ööpik“ süütas, õhutas hinges midagi leekima, põlema; see oli iseäralik ihke-, tahte- ja tundetuli, midagi püüda, tungida, teha. Mõned laulud „Emajõe ööpikust“ puutusid sügawalt minu hingesse. Nii oli siis ühele selle ööpiku laulule, nimelt „Õieke“ minu hinges nagu ilma teadmata ja tahtmata wiis sündinud, ja kui ma hiljem leidsin, et see tõesti üks wiis oli ja ka juba nootisisid kirjutada oskasin, siis kirjutasin selle wiisi üles.“ Aastal 1873 ilmus Järwe sulest „Lillekimbukene“, mis 29 lüürilist luuletust sisaldab. Need on ta kooliõpetaja ametis paberisse pannud ja argelt pakub ta neid isamaale annetuseks. Järwe lüürika peamotiwi peitub sõnades: „Mul ööd kui päewad mõttes mõlgub üks sõna, see on: isamaa.“ Selle kõrwal kuuldub weel teine: „Neiu, nägus ja nooreke, laulis mu südame sulama, rinna põhja palama, meeled, mõtted mõlkuma.“ Nagu wanemad ärkamise aja luuletajad, armastab ka Järw Eesti rahwa hirmust, rasket möödanikku meele tuletada ja seda käesolewa ajaga kõrwu seada, et selle läbi troosti- ja rõõmutundeid äratada ja iseteadwust õhutada. Näit.:

Järwe laulud.

Lillekimbukene.

¹⁾ Wirulane 1884, nr. 2.

Siin, kus kanged külmad tuuled
 Uhkasiwad üle maa,
 Öitswad jälle öiekased
 Argset, õrna iluga.

Siin, kus nutsid süüta silmad
 Raskeid walupisaraid,
 Jälle lahkelt lehitawad
 Önnetiwad üle meid.

Et Järw wanemate laulikute motiwisid kordab ja seal juures nende tundmuste sügawuseni ei suuda tungida, on ta noore-ea laulud unustusesse jäänud. Hiljem ilmus tema poolt weel laul, mis luuletaja enda loodud ilusa wiisi pärast laiemalt tuttawaks sai. Sellesse on Järw oma idealsed soowid ja püüded kokku wõtnud, millega ta oma awalikku tege- wust ajakirjanduses algas. Laul käib nii:

Kõrgest kõlagu Eesti poegade ausus,
 Mingu ilutsema õigus armsuses:
 Kaunist kaswagu nendes teadus ja tarkus,
 Walgus walitsegu wabas wõimuses!

Armsast õitsegu Eesti tütarde õnned
 Püha tulewiku pehmel tiibadel!
 Selgest säragu nendes headus ja ilu,
 Önne lehwigu nad öitswas õrnuses!

Kuna luuletamine Järwel juba esimeste katsete juures seisma jäi, pole tal iseäraldusi wälja kujunenud. Nii palju wõib ütelda, et Järw hoopis rohkem wõõrakeelse kirjanduse mõjust waba on ja rohkem omapärasemat pakub, kui mõned teised ärkamise aja laulikud. Ses tükis on tal Reinwaldiga sarnasust, kes ka ainult Eesti kirjandust on lugenud. Üksikutest sõna- dest, nagu „möödanik“, „õitsendus“ jne. märkame Kreutz- waldi mõju.

Järwe jutustused.

Hoopis suuremat tähelepanemist ja koguni lugupidamist selleaegses lugejate ringkonnas wõitis Järw jutukirjanikuna. Siin on ta õieti üks uudismaa tegijatest. Ajaloolikku romani, mida jutukirjanduse kõige raskemaks ja sisukamaks osaks wõib pidada, Eesti kirjanduses weel ei tuntud. Poisikese- ohtu Bornhöhe, kes hiljuti oma esimese tähtsama töö sellel alal, nimelt „Tasuja“, oli awaldanud ja ühe hoobiga suure lugejate- ringi enese ümber kogunud, näitas, kui tänulik ajaloolik jutu- aine kirjanikule wõib olla. Kuna ärkamise aja kirjanikkudel

juba muidugi pilgud Eesti minewiku poole olid pöördud, awaldasid ajaloolikud pildid ja tähendatud Bornhöhe jutustus nii suurt mõju, et Järw ja hiljem ka Saal ajaloolikkude romaanide kirjutamise otse oma eriülesandeks tegid. Järw kirjutas kolm kodumaa minewikusse puutuvat jutustust: „Wallimäe neitsi“, „Ristitütar“ ja „Karolus“. — Et Järwel jutukirjanikuks annet oli, on kindel. Elawa ja wäga liikuma mõttekujutuse abil wõib tema ülikeerulisi ja põnewaid sündmustikka leida, just nagu mängides fabulerida. Sealjuures töötab ta hoolega stiili kallal ja tarwitab ladusat, sorawat keelt, millele wast ainult kuiwust ja kainust wõiks ette heita. Faktilist materjali on ta saksakeelistest kroonikatest ja ajalooramatutest leidnud, jutu sündmustiku ülesehitamise juures on tal Eesti wanemad tõlgitud juturaamatud eeskujuks olnud. Peaabinõu, millega lugejat wõita püütakse, on wõimalikult keeruline, põnew wäline sündmustik. Lugege ainult Järwe pikemat ajalooromani „Wallimäe neitsi“ (1885), mis omal ajal kuulus oli, ja teil tõuseb aukartus selle wastu, mis siin kõik wälja mõeldud, et mõne tegelase elulaewa wintsutada, enne kui teda lastakse rahuneda jõuda. Kuid siin juures on inimeste karakteristika, olude ja ümbruse kirjeldus, mis alles jutule ajaloo wärwi wõib anda, hoopis kehwa ja sisemist sündmustikku, see on tegelaste hingeelu, on waewalt puudutatud. Laadi poolest kalduwad Järwe jutustused heroilise romantika poole. Jutustuste peakangelased on Järwel pealegi idealiseritud naised.

Wallimäe neitsi.

„Wallimäe neitsi“ Marta Gamla, kes Tallinnas katoliku usu preestrimajas üles kaswanud, on kangelane oma armastuse ja halastuse tegude poolest. Kui Tallinn Põhja-sõja ajal wenelastest oli ümber piiratud, läks linna elanikkude ja Rootsi sõjawäe keskel hirmus katkutõbi lahti, mis päewas sadasid inimesi hauda wiis. Kuna waimulikul mehel süda kisendawa wiltsuse wastu külmaks ja tuimaks jääb, pühendab 18 aastane neitsi Marta oma elu heategewusele, seal juures oma elu ja terwist kaalu peale pannes. Ei mitte auahnus, waid waimustaw mõte kannatajatele ligimestele abi ja toetust anda, sunnib teda katkuhaigete keskele minema. Halastaja samaritlase kombel saadab ta oma elu hädaohusse, kõnnib ühe haige juurest teise juure, ühest majast teise kõige kardetawamatesse tõbepaikadesse, jagab kosutawat toitu, pakub karastawat jooki, trööstib surejaid. Wallimägedel

oli haigeid soldatid hulga kaupa surnud seltsiliste keskel maas. Neil oli rawitsejatest, söögist ja joogist suurem puudus kui eramajades. Nende keskel täitis Marta suure waimustusega ja iseenese ärasalgamisega halastaja õe kohuseid ja tundis selleks eneses nagu jumalikku jõudu. Martat tundis ja austas terve linn. Igaüks rääkis Wallimäe neitsist, tema julgusest, lahkusest ja heldusest. Marta kangelase teod tungiwad pärast, kui Tallinn wenelaste kätte langes, ka wõitjate kõrwu, äratawad imestust ja lugupidamist. Kindralkubneri Menshikowi ja tsaar Peetri ette ilmudes teeb ta need kawalad walejutud ja kahtlustused, mille põhjal ta isa ning ka peigmees Rootsi nuuskuriteks peetud, tühjaks ja päästab nad wangist.

Ristitütar ja Järwe ajaloo-romaanide tendents.

Järwe ajalooromanide tendents on katoliku aja waimupimedust, preestrite fanatismust ja salakawalust kujutada ja seesuguste olude kurbe tagajärgesid näidata. Siin juures paneb ta paksult wärwi ja maalib tumedaid piltisid. Preester Urban Gamla tigidus läheb üle inimliku tundmuse piiri; otse saatanliku salakawaluse, kalkuse ja wäewallaga häwitab ta oma wenna eluõnne ainult sellepärast, et see Luteruse usku naise wõtnud. „Wallimäe neitsis“ edustawad katoliku kirikut ainult paar lihtsat jesuitide taolist waimulikku meest. Selle wastu katsub Järw oma teises jutustuses „Ristitütar“ katoliku usu ajast Eestimaal täielikumat pilti tuua.

Et selle aja waim ilmsiks tuleks, lastakse jutu peategelane Magdalena, noor neiu, usupuhastajana üles astuda, kus juures peapiiskopil ja doomiherradel siis mahti on tema peale ketseri- ja nõiajahti pidada ja teda tuleriidale saata. See Magdalena on siin jällegi idealiseritud naiskangelane, nagu mõni üleloomulik olewus. Nime pidi orja, nimelt mõisa wahi-mehe tütar, on tal siiski rüütlilik isa, kes ta enda ristitütreks ja kaswandikuks wõtnud ja talle ka haridust lasknud anda. Seda täiendab ta nende saksakeeliste raamatute waral, mis sel ajal saadawal olid. Suure himuga loeb ta Uut Testamenti ja üht käsikirja, milles Johann Hussi õpetustest, Konstantsi kontsiliumist ja Hussi surmamisest kõneldakse. See paneb ta südame kohkuma. Huss oli kui tuline tõesõber woorust ja headust õpetanud ja selle parema ja kallima inimese olid kiriklikud wõimumedhed hukka saatnud, sest et Huss nende pahad eluwiisid awalikuks teinud. See käsikiri, milles isegi paapsti pahematest häbitegudest ja waimuliku seisuse mädapaisetest kõneldi, awas noore ärksa neiu silmad. Ta nägi, et katoliku kiriku õpetus ja pühakiri teineteisele

risti wastu käisid, märkas oma rahwa waimlikku pimedust ja neid ebausü kõidikuid, mis waimusid wangistas. Sellepärast tutwustas ta oma kõnedes mõisa ja walla rahwast emakeeles ewangeliumi sisuga, pidas neile pühapäiwiti palwetundisid. Elaw ja selge waimukas kõne süütas rahwa südamed. Ei olnud weel keegi Jumala sõna selles selguses, waimus ja armastuses kuulnud, kui selle „püha neitsi“ suust. Kui kiriku ülemus sellest uuest liikumisest kuulda sai, wõeti usupu-hastaja kinni, seletati tema kõnede suure mõju põhjal nõiaaks ja ketseriks ja mõisteti tulesurma. Seda otsust aga ei saadud täide saata, sest et noor rüütel Edgar von Rottendorp, kelle seltsis Magdalena mõisas üles kaswanud ja kes neiu armastas, tema selleks palgatud wõõraste ratsanikkude abil suure kiiruga tuleriidalt maha tõi, enne kui nuheldatawale wiga oleks wõinud sündida. Edgar wiis Magdalena üle piiri Wenemaale, kuhu ketserisurmajate wõimupiir ei ulatanud.

Et Järwe „Karolusega“ romantiliste minewiku-jutustuste rida lõpeb, lükkame selle romani harutuse niikauaks edasi, kuni ka Saali jutustused, mis temast wanemad on, käsile tulewad.

Karl August Hermann

Neljas silmapaistew rahwamees ja kirjanik, kes Jakobsoni surma järel awalikkusse silmapiirile ilmus ja Eesti elu edene-mise kohta teatawal määral mõju awaldas, oli Hermann. Tema tegewuse siht ja üldine seisukoht oli õige selge. Erakonnalistes tüliküsimustes, mis selleaegiste rahwameeste keskele ägedaid wõitlusi töid, nimetas Hermann ennast era-pooletuks. See pidi niipalju tähendama, et tema ei Luteruse usku kiriklaste, ei Greeka usu waimulikkude ja panslawistide sõbraks ning tööriistaks ennast ei andnud, töölistele tulewikuriiki ette ei kujutanud, ega ilmamaata ini-mesi hingemaa töötusega ei püüdnud. Niisugustest kõrwalistest sihtidest hoidis Hermann ennast eemal. Kelle wastu aga Hermann — siin peame tema kohmetut ütlemisewiisi paran-dama — mitte erapooletu ei olnud, see oli Eesti rahwas ja need rahwusliku idee edustajad Eesti haritlased, kes mitte kirikliku mõju all ei seisnud. Hermanni seisukohta karakte-riserib järgmine wahejuhtumine. Kui Grenzstein oli saks-laste poolt Tartu linnawolinikuks walitud, päris Hermann professor Erdmannilt järele, miks sakslased ka tema kandi-

Hermann's seis-
koht isamaali-
sis asjus.

daturi pole toetanud, ja saanud wastuseks: „Ühine side, mis meid kokku köidab, on meie kirik; selle eest on Grenzstein kindlasti wälja astunud, Teie aga mitte.“ Hermann läinud punaseks ja teinud waikides minekut.¹⁾

Hermanni elu-
lugu.

Karl August Hermann sündis Põltsamaa alewi ligidal Wõhma külas 11. septembril 1851. Ta isal oli siin Otsa talu maa peal, mille rentnik ta waremalt olnud, majake sepikojaga, kus ta külarahwale ja mõisale sepatööd tegi. Kena kopel ja ojakallas sepikoja kõrwal oli poisikese arm-sam asupaik, kuhu teda mängima saadeti. Laps elas oma pead, sest niihästi isal kui ka wõõrasemal, kes muidu küll hea ja helde inimene, ei olnud aega temaga juttu ajada ja kõiki tema küsimisi ära kosta. Ometi nõudis wara ärganud õpihimu waimutoitu ja juhatajat ja kui seda ei olnud, hakkas poisike oma käe peal õppima. Kui ta kirjatähtede nimes üksikult isa käest oli ära küsinud, siis harjutanud ta tuttawa teastlugemiste kaudu, mis talle suusõnal waremalt kätte õpetatud, nelja ja poole aasta wanaduses ise kokkulugemise selgeks ja lugenud wiieaastaselt Lauluraamatu ja Piibli läbi.²⁾ Kitsad olud tegid Hermannist juba õrnas lapsepõlwes ise-õppija ja seda teed on ta pärastises elus weel tihti pidanud tarwitama, sest wanemate kehwuse pärast tuli tal ka koolieas kibeda puudusega wõidelda. Waewalisemalt ei ole wist keegi Eesti poisikene oma haridusekäiku alanud, kui Hermann. Kui ta paar aastat Anikwere külakoolis oli käinud ja siis Põltsamaa kihelkonna-koolis tahtis edasi õppida, ei olnud wanematel nii paljugi jõudu, et nad poisile leiwakoti oleks wõinud kooli kaasa anda. Kuid kooliõpilased ei lasknud heasüdamelist ja lahkset seltsilist, kes pealegi neist targe-m oli ja nõrgemaid wõis õppimises järele aidata, mitte nälgida, waid igaüks söötis teda kordamööda oma kotist ja kui kõik läbi olnud, saanud Hermann päew otsa kooliõpetaja Beermanni laualt süüa.³⁾ Põltsamaal edendas sel ajal köster Wilberg iseäralise hoolega koorilaulu ja kaunistas selle abil koguduse jumalateenistust. Noor Hermann, kes oma hea muusikalise ande tõttu laulu väga armastas, „kuulas koorilaulu ärarääkimata waimustusega.“ Waimustus muusika ja koorilaulu wastu näis temal pärast mehepõlwes aina weel kaswawat. Koolipoisina mängis ta Põltsamaa pasunakooris

1) G. Blumberg J. Hurtille 22. weebr. 1886.

2) K. A. Hermann, Kullerkupuke, Rahwa Kasuline Kalender 1896.

3) W. Reiman, Dr. phil. Karl August Hermann. Eesti Kirjandus IV. a. nr. 2.

kaasa, wiimati sai ta selle koori juhatajaks. Kihelkonnakooli oreli peal tegi Hermann oma esimesed mängukatsed; selle abil olewat ta ka esimese laulu „Süda tuksub, tuks, tuks, tuks“ komponerinud, mis nüüd rahwawiisiks on saanud. 1867 seati Hermann Põltsamaa kihelkonna-kooliõpetaja abiks, mis ameti pidamiseks ta 1869 Paistus maakoolide komisjoni ees külakoolmeistri ja Tallinnas elementarkoolmeistri eksami ära tegi. Päris ameti kõrwal pidas Hermann pärast lõunat tagatoas weel väikest erakooli Saksa keeles. Seda õpetust käisid ärksamad kihelkonnakooli õpilased pealt kuulamas. Tallinnas wiibides sai Hermann tublide organistide juhatusel klawerimängus ja muusikateorias head õpetust. Õpetuse aeg oli küll lühike, kuid aitas Hermann siiski tee otsa peale.

1871 lahkus Hermann Põltsamaalt, asus Peterburisse ja sai nõnda nimetatud „Inglise kooli“ juure ametisse. Tutwus esimeste ülikooli hariduse osaliste meestega kihutas tedagi edasi püüdma, sellest hoolimata, et rahapuu-

dus teel takistuseks eel oli. Siin kirjutas Hermann oma esimesed raamatud, muu seas algu-

pärase näitemängu „Öksjon“ (1872) ja walmistas ennast gümnasiumi lõpuksamile, mida ta eksternina tahtis ära teha. Räägitakse, et Hermann wahel endale lambiõlgi ei jõudnud osta ja ta uulitsalaterna tule walgusel, mis ta toakesesse paistnud, ennast eksamile ette walmistanud. Suwel 1873 asus Hermann Tartusse, kus sugulane Goldmann temale ainelist abi töötanud. Nüüd wõis agar iseõppija oma terve jõu kokku wõtta, et sihile pääseda, ja sinna jõudis Hermann ootamata ruttu. 1874 aasta lõpul oli temal juba küpsuse-tunnistus käes. Poolteise aastaga oli mees gümnasiumi nelja ülema klassi õpekursuse läbi wõtnud, seal juures wanade

K. A. Hermann

keelte peale, nagu ta ise kiitles, ainult kümme kuud ära tarwitanud. Tulisest wirkusest hoolimata, mida Hermann awaldas, ei wõinud nii ruttu saadud haridus mitte põhjalikkusele ja küpsusele wiia. Nagu harilikult kõik iseõppijad, kel wõimalik pole olnud ennast teistega wõrrelda ja iseenese wõimise üle õiget otsust saada, läks Hermann upsakaks iseenese-austajaks, arwas enese mõne geniuse olewat, kes olgu mis tahes asjaga ja ülesandega niisama kergelt walmis saab nagu raamatu õppimisega ning abituriumiga ja omandas selle arwamise põhjal pealiskaudse tööwiisi, millest ta enam iial lahti ei saanud.

Esmalt õppis Hermann Tartu ülikoolis usuteadust, küll wist kuldonu Goldmanni kulul, kes talle ka pikemateks wäljamaa-reisideks raha andis. Üliõpilase põlwes toimetas Hermann (1875—83) Laakmanni kulul ilmuwat „Kasulist kalendrit“, mille lissas ta wäikesi jutukesi kirjutas. Selle kõrwal andis ta ühe noodiraamatu teise järele wälja, nimelt: „Eesti Kannel“, „Kooli ja Koori Kannel“, „Kodumaa Laulja“ — kõik Hermanni enese komponeeritud ehk vähemalt häälestatud laulud. Ka „Eesti teise üleüldise laulupidu meestekoorid“ ilmusid tema toimetusel ja Hermann ise kutsuti wäljamaalt laulupidu juhatajaks, sest wahepeal oli tal Tartu ülikooli juhatusel pahandusi olnud; ta oli usuteadusele, milleks tal sisemine kutse täiesti puudus, selja pöörnud ja 1878 Leipzigi ülikooli astunud wõrdlewat keeleteadust õppima. Nii oli ta õigele teerajale saanud, sest keeleteaduse õppimiseks olid tal head anded ja keelte kohta tundis ta juba lapsest saadik huwi. Kuid Leipzigis näib ta keeleteaduse walgukursuse abil läbi käinud olewat, sest juba poolteise aasta pärast, 1880 aasta algusel, teeb ta ülikooli lõpuksami ja omandab filosoфия doktori-kraadi. Tema wäitekiri „Der einfache Wortstamm und die drei Lautstufen“ — Lihtne sõnatüvi ja kolm häältejärku — ilmus Leipzigis 1880. Kirja peasisu, kolm häältejärku, pole aga mitte Hermann ülesleidus, waid sellekohased seadused oli Weske üles seadnud ja oma „Healte õpetuses“ 1879 awaldanud, kuid Hermann ütleb siiski iseseiswalt töötanud olewat ja kinnitab, tema wäitekiri olewat Weske tööst warem ilmunud.¹⁾

1880 tuli Hermann kodumaale tagasi ja katsus siin esimesi raamatute wäljaandmisega ennast elatada. Ta komponeerib palju, annab oma „Kooli ja Koori Kandle“ ja „Eesti Kandle“ teise jao wälja, paneb Marliti romani „Wana mam-

Hermann tege-
wus ajakir-
janduses.

¹⁾ Selle wastu kõneleb Weske kiri Kunderile 3. aprillil 1886.

seli saladus“ Eesti keele ümber. Aga siis tuli ta elusse järsku muudatus. Grenzstein oli „Olewiku“ väljaandmiseks luba saanud ja lahkus „Eesti Postimehe“ toimetusest, kuna raamatukaupleja Just wiimase ajalehe ostu teel omandas. See kutsus Hermann 1882 „Eesti Postimehe“ toimetajaks. Et tal kindlat teenistust ei olnud, wõttis ta pakkumise wastu, ja nõnda sai wagusast keele- ja muusikamehest politikategelane. Kuna Hermann 1882 sammudes wahest wankumist näha wõib ja ta enamusega käia armastab, awaldab ta kui ajalehetoimetaja algusest kuni tegewuse lõpuni tublit meelsust ja kindlat sihti, mida ta järgmised sõnad „Eesti Postimehe“ proowinumbris ära määravad: „Esimene sõna selle lehe pealkirjas on Eesti. Juba see näitab, missugust teed ta peab käima. „E. Postimees“ saab minu juhatusel täiesti ja igapidi Eesti teed kõndima ja sellega oma nime tõendama. Mina luban, niikaua kui ma elan ja hingan, täielises ja palawas armastuses ja wankumata ustawuses ja truuduses oma kallist Eesti rahwast ja isamaad teenida. See on minu puhas ja kõrge siht, eesmärk ja paleus.“ Mitte Hermann 1882 suured juhtiwad mõtted ja keeruliste küsimuste seletused ei ärata lugupidamist, — Hermann 1882 mõtteterawus ja waimurikkus ei ulata kaugele — waid ta on Eesti asjale selle läbi palju kasu saatnud, et ta segasel ajal õiget Eesti meelsust awaldas, seda kosutas ja laiemaid hulkasid rahwuslikuks erakonnaks ühendas, kes kõrwalisi tendentsisid taga ei ajanud. Hermann 1882 politilised waated ilmuwad järgmistes seletustes:

„Peremeeste ja popside wahel on olek natukene paha. Selles on see kole ja hirmus hädaoht ja kimbatus warjul, mis meie maal elawat rahwast kahte suure parteisse ehk erakonda ähwardab lõhkuda ja selle läbi igawest tüli ja riidu meie elanikkude eneste wahel sünnitada. See oleks hirmus kahjulik asi tervele meie maa edenemisele. Meie ei kõnele ei selle ega teise erakonna kasuks, waid peame üleüldist Eesti rahwa kasu silmas ja see nõuab, et peremeeste ja popside wahel hea lugu walitseks. Hädaoht on see, et wae-semad inimesed kadedust nende üle tunnewad, kellel midagi on. Kadedus aga äratub tihti kurja himu ja himu sünnitab kuritegusid. Näitab, et sotsialismus, demokratismus, kommunismus ja nihilismus muud ei ole, kui astmed sellesse olekusse, kus midagi enam ei ole . . . Üksnes seal on õnnistust, kus seda omaks wõib nimetada, mis keegi õiglasel

wiisil ausa tööga enesele jõudnud teenida.“¹⁾ Eesti koduste tülide kohta Aleksandrikooli asjus kirjutab Hermann: „Aleksandrikooli asjus tuli lahkumine ja kaks parteid olid teineteise wastu, aga meie jääme rahu nõudma mõlemate wahele, sest meie armastame neid mõlemaid erakondasid täitsa õiglase südamega, sellepärast arwame omaks pühaks kohuseks lepitust wendade wahel sigitada. Hurt ei oleks pidanud selle wastu olema, et Aleksandrikooli kassast Kõlerile raha laenatakse, kui kindlad paberid saawad wastu antud. Kui Eesti rahwas seda heaks arwab, et Hurt Aleksandrikooli peakomitee presidendi ametist lahti saaks, siis ei wõi ega taha meie häälteenamuse wastu panna.“²⁾ — Leppimist ja wagusat, rahulist töötegemist peab Hermann Eesti elu edendamise eeltingimiseks. „Rahwale, kes oma keskis asju rahulikul wiisil ei talita, ei ole õigusi wajagi, ta ei oska neid tarwitada. Meie peame wagusal wiisil hoolega ja wiisakalt tööd tegema ja niisama wagusal wiisil, aga kindlasti seaduse põhjal neid õigusi nõudma, mis ajakohased on. Eesti õpetatud meeste seljapööramine oma rahwale teeb kahju, seda tunne iseäranis siis, kui meile kõrge riigiwalisuus uued parandatud seadused annab.“

Hermanni „Postimees“.

Neli aastat toimetas Hermann „Eesti Postimeest“, siis ostis ta „Pärnu Postimehe“ ära, tõi ta Tartu ja hakkas seda 1886 a. algusel lühendatud nime all „Postimees“ toimetama ja wälja andma. Leht oli esiotsa küll wäikene, ei jõudnud palju pakkuda, kuid Hermann soe, lihtne ja otsekohene wiis ja tema rahwuslik siht oli meeldiw ja kogus sõpru. „Postimees“ saab truusti ja ustawalt Eesti rahwast südames kandma ja üksnes Eesti rahwa kasu silmas hoidma. Eesti rahwa õnn saab tema õnn, Eesti rahwa õnnetus tema õnnetus, Eesti rahwa kahju tema kahju, Eesti rahwa au tema au olema,“ nii uuendas Hermann oma töötust nüüd, kus ta ise leheomanikuks sai ja antud töötust on tema enam hea tahtmise ja hea soowiga ning sihikindlusega, kui suurte kõmurikaste artiklitega täitnud. Ta ise kirjutas tihti ajalehes küll wõimata pealiskaudselt ja labaselt. Kui ajakirjanikku karakteriserib teda kõige paremini järgmine sõna, mis ta kord Brockhausi konwersatsiooni-leksikoni sorides öelnud: „Missugune tore raamat! Kust sa ta iganes lahti lööd, sealt paistab

¹⁾ Eesti Postimees 1883 nr. 8 ja 9.

²⁾ Eesti Postimees 1883, nr. 10. Seals. nr. 15

sulle juhtkiri vastu!“ Kuid ta otsekohene meel ja soe süda tuli igal weerul nähtawale ja aitas mõtete puudust kinni katta. Suurt tuge leidis Hermann „Postimees“ Eesti Üliõpilaste Seltsi poolt, „kelle ärkamist ja kaswamist ta perekond otse iseenesest algawa ohwimeelega toetas ja kelle liikmetel Hermann kui ainsa haritud Eesti perekonna üksed lahti seisis.“ Seltslik elu ning osalt ka Saksa korporatsioonide eeskujul tekitas ühtehoidmise ning eralduse waimu, mis üliõpilased sellest wõitluse wäljast, kus nad esialgul ühes Eesti rahwameestega külg külje vastu seisisid, kus nad rahwa laiemate ringkondade eluga kõige lähemas ühenduses olid, eemale wiis¹⁾ ja nad nüüd Saksa korporatsioonidega ühesuguste õiguste nõutamiseks wõitlusesse astusid. Selle ühtehoidmise sihis kogusid tähendatud seltsi liikmed endid Hermann kui oma wilistlase ümber ja tegid „Postimehele“ kaastööd, mis teda teistest lehtedest kõrgemale tõstis. Hulk noori kirjanikka, kelle hulgas Anna Haawa, E. Wilde, Elise Aun kõige rohkem silma paistawad, muretsesid oma kaastööga selle eest, et ajalehel tarwilik populariteet ei puudunud. Nõnda wõis siis „Postimees“ 1887. a. juba kolm korda nädalas ilmuma hakata.

Ajalehe toimetuse kõrwal tegi Hermann agarusega Eesti keelealal tööd. Selle töö wili oli ta tähtsam kirjatöö „Eesti keele grammatika“, mis 1884 ilmus. Raamatu ülesanne oli „Eesti rahwa seas meie ilusa kalli Eesti emakeele teadust laiali laotada ja eestlasi oma keele ilu, wõimu ja kaunist imekspanemise wäärt sisemist ehitust tundma õpetada.“ See oli esimene täielik Eesti sõnaõpetus, mis Eesti keeles eneses kirjutatud. Nüüd oli rahwa laiematel ringkondadel wõimalik ilma Saksa keele abita Eesti keele seadusi tundma õppida. Raamat äratas palju wasturääkimist, sest et ta õigete õpetuste hulgas palju omatehtud seletusi tõi, mis teaduse põhjal ei seisa, ehk jälle hoopis segased ja arusamata olid. Tema grammatika nõrgem külg on fonetiline osa. Nagu Weske²⁾ omas pikas arwustuses näitab, on Her-

Töö Eesti keelealal.

Eesti keele grammatika.

¹⁾ J. Haho, Eesti Üliõpilaste Selts 1870—1910. „Postimees“ 1910 nr. 79.

²⁾ Dr. K. A. Hermann Eesti keele grammatika. „Oma Maa“ 1884 nr. 2—8.

mann Saksa keele põhjal ä, ö, õ, ü ümberhäälikuteks nimetanud, mis Eesti ja Soome keeles üleüldse ette ei tule. Painutuse õpetus on hoopis segane ja iseenesele wasturääkiw; mitte g ei saa k's, d—tks, b—pks, waid otse ümberpöörduks; nagu wanad runod seda näitawad, on kõwadest häälttest ja wormidest hiljem pehmed saanud, näit.: nim. ränka, saaki, niitu, noota — omast. ränga, saagi, niidu, nooda. Mõnes kohas tarwitab Hermann kunstsõnu wõltsis tähenduses; nii nimetab tema konditsionalise ehk tingiwa kõne

K. A. Hermanni elu- ja töökoht Tartus.

wiisi (näeksin, teeksin) kahtlewaks kõnewiisiks. Ilma et foneetikast ja rahwakeelest suurt oleks hoolitud, püüdis Hermann sõnakujusid üksnes ajaloolise keeleteaduse põhjal seletada ja grammatikat kunstlikult järjekindlamaks teha, süstematiseerida. Ta tunnistas ainult wanemad wormid õigeks ja püüdis keelt, mis mitu sada aastat edenenud, endistesse wanadesse rööbastesse tagasi kruwida. Nõnda nõudis tema, et rahwasuus laialt tuttawad ja kirjakeeles üleüldiselt tarwitusele wõetud „hea“ ja „pea“ ning „seal“ tulewad „hää“, „pää“, „sää“ kirjutada ja -ste lõpuga määrasõnad -sti lõpulisteks tagasi

muuta, sest et wiimsed wormid wanemad on. Järjekindluse pärast tulewat nähakse, ollakse, pannakse jne. asemel nähtakse, oldakse, pandakse kirjutada. Niisuguste seaduste läbi tehti elawale keelele wägiwalda, sest et teda wananenud liistude peale paenutati. Sellepärast on uuemal ajal mõndagi, mis Hermann õpetas, kõrwale heidetud, kuid üleüldiselt on ta siiski meie kirjakeelt rohkesti selgitanud, meile kaunis ühtlase kirjawiisi ja sündsad eestikeelsed grammatika oskussõnad toonud, mis juba isegi Hermannile Eeti keeleteaduses austawa ja kindla paiga tagawad.

Hermanni kolmas tööpõld oli laul ja mäng, mida ta lapsest saadik ju nii wäga armastas. Eesti lauluwara rohkenduseks oli ta juba üliõpilase põlwes rohkesti tööd teinud; 1882—1885 andis ta „Eesti Postimehe“ kaasandena iseäralist „Muusika lisalehte“ välja ja kui selle lehe toinnetus tema käest ära läks, siis asutas ta 1885 kuukirja „Laulu ja mängu leht“, mida ta 13 aastat järgimööda välja andis. Ka see pidi „täiesti eestlane olema, Eesti laulu ja mängu edendama, meie rahwa südameid soojendama ja osawõtjatele siin ja seal mõne lõbusa pilgu walmistama ja igapäewasest elust iluriiki wiima.“ Eesti laadilist muusikat tundis Hermann küll teoretiliselt, tegelikult pole ta seda suurt suutnud edendada, waid selle asemel täitis ta muusikalehe aastakäikusi wõõrsilt laenatud helitöödega ja komponeris ise wõõras waimus. Ja ometi oli Hermann muusikalehel ja muudel noodiraamatutel, kuhu ta umbes tuhat laulu kokku kandnud, Eestis suur tähendus, sest järgnewal rahvusliku kainenemise ja idealide kadumise ajal jäi laul weel tähtsaks aateilma ja rahvusliku meelsuse awaldajaks.

Nagu ennemalt Jannsen, sai ka Hermann laulu edendamise puhul luuletajaks. Oli tarwis wiisidele, mis Eesti laulutagawara kaswatamiseks välja anti, sündsaid sõnu alla seada. Hermann tõlkis sõnad wõõrastest keeltest ehk, kui mõni rahwasuust üleskorjatud wiis ees seisis, tarwitas sõnade loomiseks rahwasuust saadud lauluaineid. Hermannil on kaunis suur arw algupäraseid luuletusi, kuid needki on kas wiisiga ühel ajal, ehk vähemalt wiisi najal sündinud. Palju Hermann laule on wiiside pärast rahwa seas laialt tuttavaks saanud, mõned otse rahwalauludeks muutunud, sellest hoolimata, et lauljad wahel sõnu pidid tarwitama, millele

Hermanni tegevus laulu ja muusika alal.

Hermanni salmikud.

õiget tähendust ei teatud anda. Ei ole ka nali ridasid nii pikaks wenitada ja salmisid just nõnda üles ehitada, kuidas eelseisaw lauluwiis, mida muuta ei wõi, nõuab. Seal pidi nii mõnigi paiksõna, asjata lisandus appi wõetama, riimsõnad wägise paari pandama ehk koguni kõlksusid loodama, millel mõte puudub. Sellest siis tulebki, et Hermanni „Salmiku- test“, mis ta kahes wihus iseraamatuna välja andnud, tihti paljast sõnade kõlinalt kuuleme, mis lugeja külmaks jätab. Kuid Hermannil on ka laule, mis labasest sõnakõlksutamisest kõrgemale ulatawad ja kunstimõnu awaldawad. Seal on näituseks mõned ilusad ja wõimsad salmid oodist „Nagu kaunis heli kandlekeelest“, wärske ja ergutaw kewadelaul „Nüüd walju talwe walitsus“ ja lihtne ning südamlilik elegia „Kurwal meelel kõnnin mina“ — need kõik on rahwa üleüldiseks waimlikuks waranduseks saanud.

Algupärane proosa.

Algupärastes proosatöodes, nagu näitemängus „Oksjon“ ja väikestes uudisjuttudes, mis Hermann kalendri lisa jaoks kirjutas ja pärast weel iseäraldi välja andis, püüab ta Eesti külaolusid walgustada, kus juures temal tendents enamasti sinna poole kaldub, et wagadus ja woorus wõitu saawad, et waranduslikud wahed inimeste keskel kaowad, kuna wae- sed rikastega ühesugusteks lastakse saada. Peale kuiwa sündmustiku, millest sihilik õpetus välja wahib, ei ole Hermann oma uudisjuttudes suurt midagi ära ütelda suutnud. Erandi sünnitab siin „Kullerkupuke“ (1896), väike mälestus õrnast lapsepõlwest. Ta ei ole mitte üksnes selle- poolest tähelepanemise wäär, et Hermann siin enese kaswu- kohta, lapsepõlwe elu ja waimlikku arenemist kirjeldab, waid lugu pakub kauni pildikese külalaste elust üleüldse, pealegi niisugusel kujul, et tal juba kirjanduslikku wäärtust on. Siin pannakse sündmuste kohta ja ümbrust tähele, jutus- tatakse tundmusega ja kujukalt ja lastakse ka tegelaste hinge- elusse pilku heita.

Kullerkupuke.

Auulane ja Ülo.

Päris tüüpiline näide selle aja kirjanduse laadist on Her- manni „Auulane ja Ülo, jutt Eesti muistsest ajast“ (1887). Jutu peasündmuseks ehk õigemini aluseks on sõnum ajaloost, et eestlased rootslaste pealinna Sigtuna ära wõitnud. Wanade eestlaste wahwus paneb meid muidugi küllalt imes- tama, kuid weel ülendawamad ja hiilgawamad on muud selle-

aegsed olud Eestis, „endine õnn ja ilu“, mida Hermannijut suure waimustusega ja paatosega kirjeldatakse.

„Noored Eestimehed olid nagu tammed tugewad ja jalakad sirged. Rõõm oli neid näha. Wõim läikis nende nägudest, jõud nende kangetest käewartest. Kalew oli oma waimu nendele südamesse pannud, oma waprust nendele järele jätnud. Niisama olid neiud nägusad ja hellad. Nende paled punetasid nagu kõige ilusamad lilled. Nende silmad olid armast ilu täis. Nende juuksed lehwisid õhus. Nende neitsilised rinnad wajusid ja tõusid laulu lõõritades.“ — „Auulane on wana mees, hallid juuksed peas. Aga tema nägu on alles punane ja priske, tema silm hülgab nagu kuningal, tema tegumoeist paistab au ja kõrgus wälja.“ Eesti wanema Auulase tütar on Linda. Nii hästi isale kui ka tütrele awaldatakse kuninglikku au. Wäe ülewaatusel paneb Linda wõidupärja Ülole pähe, sest et wiimne ambulaskmises, kurnilöömises ja wehklemises teistest üle käib. Rootslased rõõwisid Linda ja palju teisi Eesti neiusid, kes merekaldal lõbutsesid, ja wiisid nad omale maale wangi. Eesti malewa läheb neid päästma ja waenlasele kurjategu kätte tasuma. Kakstuhat laewa Häädemeeste rannal ja pea niisama suur hulk laewu Kuresaare sadamas liigub nagu kihaw weeputukate parw lainetel, wõtab Eesti malewa enda peale ja wiib ta Auulase ja Ülo juhatusel Rootsi. „Nagu mets olid mastide otsad, ja purjude hulga pärast oli waewalt lausa wett wõimalik näha. Selle wäe wastu ei wõinud keegi waenlane wälja tulla ega teda wäärata . . . Ükski ei jõudnud wõrkuse ega meretundmise poolest saarlaste wastu. Asjata oli wõõraste rahwaste püüd saarlasi ära wõita. Nende nimi oli kuulus ja nende waprus kardetud terwel Põhja-Europamaal. Juba Kuresaare nimi pani Läänemere äärsed rahwad wärisema, sest sagedasti küllalt olid nad häwitust ja hukatust oma waenlastele saatnud. Weel praegu on hirmsa ja wahwa mereröõwli nimi Europa keeltes Korsar.“ Nii ülistab Hermann saarlaste wahwaid tegusid. Rootsi aujärjepärija on ülemere se naabrirahwa eestlaste keelegi ära õppinud ja awaldab Auulase tütrele Lindale Eesti keeles armastust, kuid see lükkab printsi käe ja tulewase Rootsi kuninganna-krooni tagasi, sest et wangile ei wõidawat kosja tulla ja „waba Eesti rahwa walitseja waba tütar tahab wabalt enesele meest walida.“ Pealegi on ta wahwale Ülole oma südame ja käe tootanud. Pärast Sigtuna linna langemist ja kuninga poja wangiwõtmist palub Linda kuninga poja ja teiste wangide eest, sest et need wangiwõetud Eesti neiudest paha eemal hoidnud.

Rootsi wangid lastakse wabaks, kuid kuningas peab sõjakulu tasuma, ja kõik Sigtuna linna warandus langeb eestlaste kätte.

Need on silmapaistwamad jooned, millega Hermann Wana-Eesti hiilguseaja õnne ja ilu kujutust omalt poolt on täiendanud. Jutu ideelist sisu tähelepannes leiame, et Auulane ja Ülo ning Linda Eesti endise suuresoo edustajad, paremlased ehk kõrgema seisuse liikmed on, kes sündimises päritud isiklikkude omaduste poolest teistest üle olid ja lihtrahwa ees eneste wastu aukartust äratasid; nad olid, nagu Hermann ütleb, „Eesti rahwa kaitsjad ja ehted“. Nende kujude ette-toomisega püüab Hermann endist aega Eestis idealiserida, Eesti muististe wägimeeste keskel ilutseda, lugejas soojust ja lugupidamist oma maa ja rahwa wastu äratada, wahest aga ka meie põlwe aulastes ja paremlastes uhkust ja iseteadwust tõsta ning ühtlasi neile meele tuletada, et nemadki „Eesti rahwa kaitsjad ja ehted“ peaks olema.

Eesti awalikkude
tegelaste wahe-
kord.

Erakondlik ar-
wustus.

Awalikud hääled, mis eespool kirjeldatud nelja tegelase poolt kuuldawale tulid, ei tahtnud kuidagi ühtlast kokkukõla anda. Politilised waated ja peale selle weel madal leiwakadedus, mis siin ja seal üsna lausa ilmsiks tuli, tegid mehed, kes „rahwa kasu“ taga ajasid ja kellel igatahes oleks pidanud palju ühiseid huwisid olema, weriwaenlasteks. Ja mitte üksnes politikawaadete pärast ei peetud ägedaid sulelahinguid, waid ka kirjatööd, mis ajalehest lahus awaldati, kisti wastastikku maha ehk waigiti surnuks. Erakonna lõhed tungisid weel kaugemale, ka lugejate ja kaastööliste hulka. Niihästi toimetajad kui ka nende poolehoidjad kandsid wiha-waenu ka nende kirjanikkude peale üle, kes wastase erakonna lehele kaastööd tegid. Nii tekkis erapoolik, õigluseta arwustus, mis lugejaid eksitas ja parema kirjanduse edenemist ning laialelaotamist takistas. Kirjanikud ise koondusid erakonna juhtide ümber salkadesse, sedamööda kelle sihi poole nad hoidsid. Ärkamise aja wanemad wabameelsed kirjanikud, nagu Reinwald, Weske, Kunder ja ka mõned nooremad tegid Kõrwi „Walgusele“ kaastööd, Hurt, Koidla ja terve rida noori Eesti teologisid, nagu M. Lipp, J. Bergmann, M. J. Eisen ja palju teisi toetasid Grenzsteini, kuna Hermann ja Järwe ümber esiotsa hulk isamaaliste ja kirjanduslikkude kalduwustega noori jõudusid kogus,

kellele siin mahti anti oma katsetöödega esineda ja tulewasele laiemale kirjanduslikule tegewusele end ette walmistada. Kuna nende noorte tähtsamad tööd alles hiljem ilmuwad, wõtame nad pisut pärastpoole harutusele. Kõige pealt nõuab iseäranis salkkond alalhoidlikkude ja parajusmeeliste waadetega kirjanikka, kes endid Grenzsteini ümber kogusid ja kelle paremad ilukirjanduse tooted just sel ajal ilmusid, lähemat tähelepanemist.

Martin Lipp.

Isamaalist waimustust, mis wanemate äratajate rinnas leegitses, päris nooremate hulgast iseäranis rohkel mõõdul lüüri-line luuletaja Lipp, kellel wast oma aja kohta seesama tähtsus on, mis ennemalt Koidulal, muidugi ajaloolise mõõdupuuga mõõtes ja wõrdlewalt otsustades.

Mu isamaa ja rahwas,
Sind püüdsin teenida.
Mis ma weel wõlgu jäänud,
Mul anna andeks sa !

Nendesse laulusõnadesse wõtab ta oma elusihhi kokku ja seletab, et ta tööl eesmärgiks olnud, Eesti kojale enam walgust saata.

Martin Lipp sündis 2. aprillil 1854 Wooru wallas, Peetruse talus. Wäike kroonukoht, mille rentnik isa oli, seisis kaunil mäekallakul. Tema lahke ümbrus oma oru, kahisewa kase-metsa, läikiwa järwe peegli ja lainetawa luhaga jättis üleskaswawa poisikese hinge sügawad muljed. Suure ihaga uitis ta laialisest luhast läbiwoolawa Ohne jõe kaldal ümber, noppis lillesid, õngitses kalu ja ajas kütiametiga uhkust. 7-aastaselt wiidi poiss Wooru külakooli, kuhu ta kaheks tal-weks jäi, ja siis pandi ta Tarwastu kihelkonnakooli Wühneri juure õppima. Selle anderikka koolimehe käest sai ta oma haridusele kindla aluse. Seda rajati siin emakeeles ja wõeti wõõras keel alles siis appi, kui emakeel hästi oli ära õpitud. Muidugi ei wõinud see mõjuta jääda, et Wühner soe Eesti isamaalane oli ja nende meeste hulka hoidis, kes ärkawale Eestile aitasid kewadet sisse helistada. Suurt äratust pakkus kooliõppijatele ja kihelkonna rahwale tubli raamatukogu, mis koolimajas Wühneri juhatuse all seisis. Kuid isamaalise kaswatuse ja Eesti kirjanduse mõju alt pidi Lipp mitmeks aastaks kaugele jääma. 1867 astus ta Walga kreis-

Lippu elulugu.

kooli, mis sel ajal usuteadlase Dabberti juhatusel all seisis ja oma tubliduse poolest laialt tuttaw oli. Siin algas sedamaid saksastus peale. Dabbert ei sallinud Eesti musta wammust, milles Lipp eksamile ilmunud, ega lubanud ka juukseid keskelt lahku kammida, waid sundis wammust maha panema ja juustes pahemal pool „Saksa lauku“ kandma. Muidu olid need 3½ aastat, mis Lipp kreiskoolis mööda saatis, tähtsaks külwiajaks. Püüti enamgi õppida, kui õpekawa nõudis, iseäranis ka wanu ja uusi keelesid, nii et kooli kursuse lõpetusel kerge oli Tartu gümnasiumi tertsiasse sisse saada. Siin oli inspektor Karl von Mickwitz kõigile Eesti noortemeestele, kes gümnasiumis õppisid, lahkeks nõuandjaks, Lippule aga heaks soowijaks, õppimise teel äratajaks ja waimustajaks. Ülemates klassides tuli noorelmehel juba oma jalul seista, sest et isa enam waralist abi ei suutnud anda. 1874 tegi Lipp lõpueksami ja sai diplomi, mis talle õiguse andis ülikoolis väikest abiraha saada ja ilma maksuta ettelugemisi kuulata. Selsamal aastal astus ta Tartu ülikooli usuteadust õppima. Huwituse selle teaduse-alal wastu oli ta wagast isamajast pärinud. Kuid kehwas ei lasknud keelmata teaduse allikatest ammutada. Oli waja tundide andmisega ülespidamist teenida, wiimaks kodukooliõpetajaks heita, et omaga välja saada. Üliõpilase põlwes hakkas Lipp kodumaa ja emakeele küsimustega tegemist tegema. Et neid nõudmisi, mis teadusealad ette panid, wähegi ära täita, tuli rohkesti higi walada, kuid töö edenes jõudsasti ja juba 1878 wõis Lipp teologia kandidaadina ülikoolist lahkuda.

Konsistoriumi eksami ja proowiaasta pärast pööris Lipp Tallinnamaa kirikuülemuse poole. Tallinna konsistorium käis Eesti kandidaadiga õige karmilt ümber. Kirjaliku töö jaoks anti ainult nädal aega ja ette pandud eestikeelsest kirjalikust jutlusest loeti waenu sakslaste wastu välja. Jutluses seisis nimelt märkus, et Indiamaal alles siis missionitöö hakanud edenema, kui seal indlased ise karjase ametisse pääsnud. Selle lause põhjal pani kindralsuperintendent Schultz eksamitegijale küsimuse ette: „Herra kandidaat, mis Teie küll arwate, kas meie, sakslased, peame oma kompsud kaenlasse wõtma ja Baltimaa jumalaga jätma, wõi annate meile weel wähe aega?“ Alles siis rahustas ennast kirikuwürost, kui talle öeldi, et see sõna, mida üleüldiselt tõeks peetakse, professor Hörschelmanni kollegiumist laenatud. Niisama wähe wennalikult kõnelesid Tallinnamaa Saksa soost õpetajad noore Eesti kandidaadiga, kelle juures wõis talutare suitsulõhna weel tunda olla. Lipp otsis Tallinnamaal proowiaasta pida-

miseks kohta, kuid kuulis naljakaid ettekäändeid eitawa wastuse wabanduseks. Mu seas öeldi ühel kirikumõisal nii wäiksed aknad olewat, et seal teaduslikku tööd tehes oma silmad wõib ära rikkuda. Asi oli selge. Lipp oli ennast eestlaseks tunnistanud ja seesuguse kihwtitaime ilmumine Tallinnamaale oleks isamaa hädaohu sisse saatnud. Olid ometi juba kaks Eesti kandidaati, Kurrikoff ja Jürmann, Tallinnamaa õnnist kirikurahu ähwardanud rikkuda, nüüd tahtis kolmas weel tulla. Wiimaks ometi awas Paide õpetaja parun Tiesenhausen, kellele abi hädasti tarwis läks, Lippule oma maja, et ta siin proowiaastat wõiks ära pidada. See mees, kes oma seisuseuhkuse ammu maha jätnud, oli otsekohene ja õiglane, kuid kandidaat pidi sellega ikka leppima, et õpetaja 7 aastane poeg teda „talupojast herraks“ (Bauer-Herr) nimetas.

Selle järele kui Lipp kuu aega weel lisakus oli õpetaja abiline olnud, wõttis ta 1880 aastal endale Tartusse Saksa Jaani koguduse juure abiõpetaja koha, et üleüldse waimulikkusse ametisse pääseda, sest Tallinnamaa — seda oli ta selgesti küllalt ära näinud — tema tööd ei tarwitanud. Enne ametisse seadmist tuli tal Liuwimaa konsistoriumi asemiku Willigerode ees *colloquium* — eksami järelkatsumine — ära pidada. Tähendatud wormi täideti sel teel, et Lipp praost Willigerode juures kohwilaul oma mõtteid C. R. Jakobsoni üle pidi awaldama. Õpetaja ameti kõrwal andis Lipp Tartus mitmes koolis, muu seas ka Wene kooliõpetajate seminaris usuõpetuse tundisid. Wiimased kaotas ta aga juba aasta pärast, sest et kurator parun Stackelbergile oli selgeks tehtud, et see mitte soowitaw ei ole, kui eestlasi noori kooliõpetajaid juhatama wõetakse. Sellepärast wabastati ka ühel ajal M. Weske Eesti keele õpetuse andmisest seminaris ja anti mõlemad kohustused õpetaja Frantzeni kätte.

Õpetaja amet ei wõinud Tartus Lippu jäädawalt rahustada, sest Eesti noormees oli Saksa õpetajaks saanud. Siiski oli sel kohal ka oma hea külg. Usuõpetuse andmine kõrgemates õpeasutustes pakkus talle mahti kooliolu ja selle tarbeid usuõpetuse alal hästi tundma õppida. Niisamuti oli tal wõimalik Tartus Eesti Kirjameeste Seltsi tööst osa wõtta. Kaks aastat oli ta selle seltsi kirjatöötaja. Kuna abiõpetaja iga aasta tagant waba suwe sai, tarwitas Lipp 1881 a. suwe reiside peale ära. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura pidas sel aastal 50 a. kestwuse juubelit ja Eesti Kirjameeste Selts walis Lippu ning üliõpilase J. Bergmanni oma saadikuteks, — kes seltsi piduande „Eesti Luuletused“ pidid ära andma. Soomes *mag.* Hahnssoni juures wiibides sai Lipp

Kaljuwalla elu ja oludega lähemalt tuttawaks, harjus Soome keelega nii kaugelt ära, et kindla plaaniga koju tuli, magistri proua Theodolinda Hahnssoni lihtsaid ja liigutawaid rahwajutte Eesti keele ümber panna. Nõnda tõlkis ta „Kaksikwennad“, mis „Olewikus“ ära trükiti ja heal meelel loeti. Waheajal tuli ametikoha wahetus. Kaarma kogudus seisis ilma karjaseta. Sellest hoolimata, et sakslased siingi nooreestlasi kartsid, sai Lipp walimisel häälteenamuse ja 1882 a. algul asus ta uuele ametikohale. Siin algas tal töö, mis küll ainult kaks aastat kestis, kuid neid aastaid peab ta oma elus kõige õnnelikkumateks, sest et rahwas siin talle armastusega wastu tulnud. Kaarma koolmeistrite seminar seisis õpetaja juhatusel ja õpetaja andis siin usuõpetuse tundisid. Töowiljaks, mis seminaris tehtud, nimetab Lipp muu seas oma „Kristlikku kirikulugu“, mille käsikirja ta Kaarmal lõpule wiis. Waikne Kaarma äratas suurel määral Lippu luuletegewust. Siin olid ta paremad elusoowid täide läinud, siin wõis ta oma rahwa sekka tööle astuda. See kõik, nagu ka Kaarma ilus loodus, tõstis meeleolu ja ergutas waimu. Kaarmal tekkis Lippul hulk ilusaid laule, mis hiljem trükis ilmusid. 1884 kutsuti Lipp Nõo õpetajaks. Ta wõttis kutse wastu, sest ta arwas ülikooli linna läheduses teaduslikule tööle wõiwat rohkem äratust ja allikaid leida, kui meretaguses saaremaakeses see oleks wõimalik olnud. Ja selles ei olnud ta, nagu hiljem näeme, mitte eksinud. Ajaloolisele uurimistööle oli Tartu biblioteekide lähedus suureks kergituseks.

Kirjandusliku
tegewuse arene-
mine.

Esimesed luulelised kalduwused ilmusid Lippul juba gümnasiumis. Saksa kirjanduse-õpetaja Sintenis teinud wanema klassi õpilastele ülesandeks, kas teatawat kirjanduslikku harutust kirjutada, ehk Homerosel Iliasest ühte järku terzinide wärsimõõdus ära jutustada — muidugi Saksa keeles. Lipp walinud wiimase ülesande. Warsti tulid siis ka emakeelsed katsed käsile, olgugi esmalt ümberpaneku näol Saksa keelest. Nimelt oli waja mõnele meeldiwale kwartetile, mida taheti esitada, eestikeelseid sõnu muretseda ja üliõpilane Lipp sai sellega kergesti toime. Nii sündis 1876 üliõpilaste laul „Kus Eesti rinnus tuksub julge süda“. Järgmisel suwel wiibis Lipp Kanepi kõstrimäel, laulurõõmsal maal, kus õpetaja von Rothist saadik lahel lauluwiisil kodukoht olnud. Siin oli kuulus laulukoor ja meestekwartet, kus hõbehääleline tenorist Hans Kann kaasa laulis. Neile läks laule waja,

laule Eesti keeli sõnadega. Siin püüdis üliõpilane Lipp aidata. Nii sündisid „Kui koidukuma punetab“ ja mitmed muud laulud. Kanepi haljastel aasadel ja õitswates orgudes ümber rännates tundis Lipp tarwet oma tundmusi sõnades awaldada, kuid pidi seda iseenesele tunnistama, et selleks sõnad puudusid: Eesti keele tarvitamine, selle järele kui Saksa haridus temasse aastate wiisi mõju awaldanud, tegi talle raskusi ja walmistas talle tuska, „et seda nii elawalt oma emakeeles ilmutada ei suutnud, mis südames wärises“. — Esimesed algupärased laulud, näituseks „Kas tunned maad, kus kõlab kuldne keel?“ — esimene laul, mis Lippu poolt trükkis ilmus¹⁾— sündisid Saksa klassiliste luuletajate mõju all. See ei wõinud ka teisiti olla, sest et Saksa kool ukse Eesti wanemate mõtteilma täiesti kinni surus ja kuldsed koduhääled kõrwus kustutas, selle asemel aga Saksa luuleilma wiis. Hiljem, kui ise loom küpsenes ja jalg isenesest Eesti kodu poole pööris, ärkasid koduhääled. „Kalewipoeg“, mille 4. laulu kooliõpetaja Hurt Tartus

Martin Lipp.

noortemeestele, kes tema ümber kogunud, ära seletas, „oli nagu tulesammas, mis wõõral waimuwäljal rändajatele Eesti luulemaale teed juhatas“.

1881. aastat peab Lipp enese kirjandusliku tegewuse wäljaarenemises kõige tähtsamaks kogu oma elus. Sel suwel õppis ta Soomes wiibides wennasrahwa keelt ja meelt lähemalt tundma, hakkas Soome kirjandust lugema ja eestlasi sellega tutvustama. Juba selsamal aastal tõlgib ta Theodolinda Hahns-

Soome mõju.

¹⁾ „Eesti Postimees“ 1881.

soni „Kaksikwennad“ Eesti keele ja laseb ta warsti „Ole-wikus“ ilmuda. Järgmistel aastatel tõlgib ta mõned Soome muinasjutud, näitemängu „Öö ja päew“ ja annab kolmean-delise kogu Hahnssoni, Suomalaise ja Päivärinta töid „Soome uudisjuttude“ nime all wälja, kuna ta ennast siin Lillenupuks nimetab. Hahnssoni „Kaksikwennad“ oli wäga meeldiw ju-tustus. Tema sisse põimitud tundelaulule „Kus põhjalahe kohiseb“ komponeris A. Läte omalt poolt wiisi, mille waral see laul peaaegu rahwa üleüldiseks waranduseks saanud. Soome isamaalaulikute, iseäranis L. Runebergi ja E. Lönn-roti tööd kosutasid Lippul isamaalist waimu, kuna suur lastesõber Z. Topelius oma imearmsa raamatuga „Lukemisia lapsile“ südant soojendas ja mõnusa kirjawara loomiseks Eesti laste jaoks häid aineid ja elawat eeskuju pakkus. Soome keele õppimine awaldas Lippu edespidise luule-tegewuse kohta head mõju. „Soome keel — ütleb ta — on mulle nagu wõtmeks saanud, mis mulle Eesti luuleilma awas. Wanad Eesti rahwalaulud olid mulle arusaamata olnud. Nüüd hakkasin neid mõistma. Nüüd sain aru, mis „Vana Kan-nel“ meile kõlistab. Nüüd hakkasin iseseiswalt luulepõldu ha-rima, algupäraseid laule looma.“ Aga mitte ainult ideeli-selt ei ole Lippu lauludes Soome kirjanduse mõju tunda. Seda awaldab iseäranis ka weel laulude wäline kuju ja keel. Enne Soome keele õppimist ei leia meie tema lauludest kus-kilt wanu pikendatud kohakäänete lõppusid -lla, -ssa, -sta, -ksa, ning ajasõna wananenud wormisid; Soome keele kaudu õppis Lipp nende tähendust tundma ja wõttis nad kunst-luules, iseäranis riimimiseks sedamaid tarwitusele. Kahjuks tarwitab ta seda luulewabadust natuke ohtralt, mispärast mõned salmid tal kindluse ja tuseduse kaotawad ning nige-laks lähewad, nagu ta üleüldse palju fraasisid armastab. Näituseks:

Su kullakarwa kallastella
Nüüd ärka, armas isamaa,
Sest wälkja taewa wälgudella
On koit ju ilmund kumama.

Luule äratavad.

Soome reisist saadik jääwad muusad Lippu alalisteks saatjateks niihästi Kaarmal kui ka Nõos. Kaunis Kaarma oli nagu luuletaja koduks loodud. Siit said mitmed kaunid lüürilised looduse-laulud ja ka lugulaul „Põhjala kuningatü-

tar“ oma alguse. Kunder, kes wiimase kohta, kui see „Olewikus“ ilmus, meelitawa otsuse andnud, arwas, et sel mõni põhjamaaline motiw aluseks olnud, kuid lauluäratajaks olnud ainult Kaarma kirikumõisa puiestiku Siberi paplite koha, mida luuletaja õhtul ja hommikul kuulnud ja mis wahetpidamata nagu igawene meri ta kõrwu kostnud. Nõo ümbrus ei ole küll luulelik, kuid siit oli kerge kaugemale pääseda ja wälist äratust leida. Lipp on kõige pealt tundelaulik, ja tema laulud seisawad elusaatusega lähedas ühenduses, awaldawad seda, mis ta isiklikult üle elanud. „Oli mu abikaasa — ütleb ta ise — oma tunderikka klawerimänguga, oma südantsüütawa lauluga hinge liikuma pannud, sündis lauluke. Olin ametireisil metsast läbi sõitnud, kus lehed kolletama lõõnud, sündis sügise laul. Olin kewadisel päewapaistel õisi näinud kiikuwat, pidin jällegi laulma Looja imetööst ta loodusetemplis, kewade kaunidusest, aga ka armuõnnest, mis ükskord mulle kingitud. Ajad, mis ammu läinud, ärkasid uuesti. Olin waimus Kalewi linnakaljudel, Kadrioru ja Kose kallastel, Joa imeilusas puiestikus, kus noor armastus hinge ärganud. Sain uuesti nooreks. Elatanud mees elas uuesti noore õnneaja mälestustes; ta tundis, ta maitstes weel kord seda õnne. Nii sündis weel wanas eas hulk armastuse laulusid. Suur hulk lauludest on hommiku hämaruses sündinud, mõni ka ööwiilul, kui uni läinud. Kord sai seesugune laul öölaua seiswa triikpesu pahemale poole esialgselt üles tähendatud.“ Lippu laulud ilmusid „Olewikus“ esmalt ilma nimeta, isegi kõige ilusamad ja paremad; alles hiljem on ta neid kokku kogunud ja nime all „Kodu kannid“ 1. ja 2. a., „Lihtsad lilled“ ja „Päikese kullas“ välja andnud.

Nagu juba öeldud, seisawad Lippu laulude motiivid tema eluga lähedas ühenduses. Perekonnas, kus wagast wiisist lugu peeti, üles kaswades, omandas ta lapsena uskliku meele ja kristliku ilmawaate, mida pärastine kaswatus ja haridusekäik aina kinnitas. See ilmawaade andis lauludele üleüldiselt kristlik-kõlbliku karakteri. Lipp tahab positiwset „heledat ja rõõmust ilmawaadet lauludes kuulutada, lugejasse trööstiwalt, ülendawalt mõjuda“. Meie ei kõnele mitte waimulikku-dest lauludest, millest Lipp terwe kogu „Kodu-kannel“ awaldanud ja mille hulgast ka mitmed muudetud ja pahen-

Lippu ilmawaade
ja luule põhitoon.

datud näol „Lauluraamatusse“ üles wõetud — ka ilmalikkudes lauludes kõlab seesama positiivne põhitoon kaasa. Näituseks seletab ta oma luuletamise põhjust nõnda:

Miks oma laulu laulnud ma,
Eks lauljaid ole otsata?
Neid on, kuid mitte laulusid,
Mis lootuse hinge laulaksid.

Jah selleks lahket laulukest
Ma laulsin lapse südamest,
Et neil, kel udu hinge ees,
See kaoks päikse kulla sees.

Neile, kes kullast koitu ja õitsewat õiekest ei näe, kellele see ilm liig must ja ainus murede wari,

Neil tahtsin hüüda: Ärgake,
Ja minge halja aasale,
Seal näete Looja imetööd,
Mis muudab walgeks pimed ööd.

Laulude moti-
wid.

Isamaalised
laulud.

Lipp on õrn tundeinimene, kel palju lahkust, wastuwõtlikkust, meelesügewust. Waeses isatalus, lapsepõlwe õrnuses aimas ta selle waimu eluõhku, mida wahwad sakalased lastelastele pärandanud. See tegi lihtsa kodu ta meelest rikkaks ja kui siis isamaalised waimustuse hood, mis Eesti ja Soome äratajatest välja läksid, Lippu hinge puutusid, siis helises ta kannel wägewatest isamaalistest ülemlauludest. Meie tunneme neid juba peast: „Kostke, laulud, Eesti keeles!“ — „Waatke, kuidas hommik koidab!“ — „Kuula, kuusemetsa kohast“ — „Kus Põhja lahe kohiseb“ jne. Tõsi küll, Läte tore, iselaadi muusika on neid seletanud, õieti neile tee meie südamesse awanud, kuid ega nad ilma asjata pole nii ilusad wiisid saanud, nad on helilooja hinge sügawalt puudutanud, temas muusikalisi mõtteid ja wõimsaid tundeid äratanud.

Armastuse laulud.

Tähtis osa Lippu luulest on armastusele ja kodusele perekonnaelule pühendatud. Siin on õige häid ja õrnasid tunde laulusid. Peaaegu kõikidel on üks ja seesama objekt, nimelt abikaasa, kelles luuletaja oma ideali näeb, keda ta jumaladab, kellega ta luules nagu teist kihluseaega üle elab. Meie wõtame näituseks „Süüdlased“, mis Kaarmal luuletatud:

Ei ma käsi kandle külge
Poleks pannud põrmuski,
Kui mul sinisilm, nii selge,
Poleks paistnud alati.

Ei ma iial laululõimu
Poleks kangaks kudunud,
Kui mu wagusasse waimu
Poleks armu äratud.

Kui siis minu laulu kangas
Mõnda meest ei meelitle,
Kui siis minu luule lõngas
Mõni salk läind sõlmissse:

On teil sellest üksi süüdi,
Silmad imesärala,
Minu puudulikku püüdi
Peate teie wastama.

Lippu enam vähem kordaläinud laule tuleb küll isa-
maa- ja armastuse-laulude hulgast otsida; need motiivid ula-
tawad tal kõige sügawamale. Aga ka loodus ja aasta-
ajad wõisid temasse mõjuda, talle luulelist inspiratsiooni
tuua. Niihästi amet kui elutee wiis luuletaja Eestimaast risti
ja rästi läbi, ta laantest ja luhadest. Ilu ja elu, mis talle siit
silma paistis, leidis wastukaja hinges ja äratas hulga looduse-
laule, milles kodumaa kaunidust nähes ilutsetakse. Selles
osas on rohkesti kerget silmapilklist inspiratsiooni, aga ka
sügawat tunde-elu. Wiimast leiame näituseks laulust „Õhtul“:

Looduse-laulud.

Kuu tõusnud metsa tagant
On imeiluga,
Ja wäsiind maa, see uinub
Nüüd rahu magama.
Ning taewa sinimerest
Mull tähed särawad:
Me walwame neid hingi,
Kes rahu uinuwad.

Puu ladwad liikwad tasa
Mäel õhtuõhu sees,
Kui tahaks kumardada
Weel kord nad Looja ees.
Siis orust armsa aknast
Näib wiimne tuluke —
Silm märg mul ja mu käed
Läind kokku palwele.

Mul on kui mängiks inglid
Weel kuldse kandlega . . .
Nii wait, nii wait ja waga
On õites uinu w maa.

Oma paremates jutustawates lauludes — meie kõneleme
siin muidugi algupärastest — käsitleb Lipp isamaalisi aineid.
Ja nagu meie wanemadki äratavad, wiibiwad Lipp ja teised
nooremad ärkamiseaja luuletajad heal meelel Eesti minewi-
kus, püüawad endise aja roosilistes kujutustes meeleülendust
otsida. Kuid lugulaulude ained ei seisa muinasjutuliste, aja-
looliste sündmuste ega igapäewase elu juhtumiste alusel,
olgugi et lauludes muinasjutulised ja ajaloolised tegelased
esinewad. Mis Lippu lauludes Wanemuise, Kalewist,
Lindast, Lembitust jne. jutustatakse, on waba mõttekujutuse
sünnitus. Ühes laulus, „K a l e w j a a n i õ ö l“, tõuseb Kalewi

Jutustawad lau-
lud.

taat öösel, kui kuu öitswate lillede ümber hõbedase pärja pununud, omast hauast ühes selleaegiste luulewõimude ning malewaga üles, kuulutab neile, kes priiust wereni kaitsnud, ilmsurematust ja isade werega kaetud maale rahulikku kosumist. Teises laulus, „Ratsanik“, pääseb Kalew unewangist ja sõidab Eesti wiimsed rajad läbi, et walwsal silmal läbi waadata, kas kodumaal veel priiuse walgus koidab, ja kus wabade meeste wallas wabaduse waenu leitakse, seal hüüab hiid sõjapasunal mehi uuesti wabadust kaitsema. Niisama fantastiline on ka „Lauluriigi kuningas“, milles Wanemuine laulukangelased Taara kotta kutsuwõidu kannelt mängima, et nende hulgast siis wõiks lauluriigi kuningat walida. Üks laulukangelane ülistab selles lugulaulus tähtede, koidu ja päikese ilu, teine ülendab kewadet, kolmas ööpiku imehelisid, kuid Taara jääb mõttesse ega taha kedagi neist wõitjaks tunnistada; seal astub wiimne laulik ette, laulab pühast isamaast ja wägimeestest, kes wõitlusesse astuwad, kui usku ja lootust püütakse tühjaks teha. See laulik lõpetab sõnadega:

Kuid siin keset wõitlemist ja kära
Taara ülem and on — armastus,
Ema hellus, mõrjsa armusära,
Truu abikaasa ustawus.

Seda kuuldes tõusewad Taara palgele pisarad ja ta hüüab liigutatud häälel: „Wäino, wõta wiimist lauljat wõida, kuningaks teda kinnita!“

Laulus „Noor Lembit“, kes isa käest mõõga wõtab, et rauast waenu-lõõga katki lüüa, mis rahwast orjaks sidunud, antakse allegorialiselt mõista, et wanemate meel ja kuldne emakeel see mõök on, mis eestlaste peale langenud waimliku ikke murrab. Nagu näha, on fantastilistel wanadel luulekujudel, mis siin ilmuwad, ülesandeks, meie hinges wanemate wahwat waimu uuesti äratada, wabaduse waenlasi peletada ja nukraid kahklejaid trööstida, et

—ei puhkend priiuspõlwe, uuta,
Ükski muljutus wõi enam muuta.

Üldine luule-
laad.

Wõiks ehk weel mõndagi Lippu luuletööd esitada, mis tähelepanemisewäär on, kuid juba nendegi waral, mida siin puudutatud, wõib tema luuleloomu seletada. Lippu parema

luule aeg langeb kahtlemata ärkamise aja lõpupoolesse ja selle järgu noorema kirjanikupõlwe hulgas seisab tema kui lüüri-line luuletaja esimeses reas. Tema tundelaule karakteriserib lapselik ja südamlilik lahke toon ning suur lihtsus, sellepärast ongi ta ise neid alandlikult kodukannikesteks ja lihtsateks lilledeks nimetanud, mis päikese kullas õitsele läinud. Rikas luuleline fantasia, meelesügawus ja wormiosawus teewad talle wõimalikuks, wanu isamaalisi idealisid kaasakiskuwa waimus-tusega uuel kujul kuulutada. Inspiratsioni ei ole tal kui wastu-wõtlikul ja tundelisel mehel waja kaua oodata, alati on tal luuleaineid käe pärast ja nagu mängides tähendab ta nad ladusates salmides üles. See tugew külg on Lippule — seda peame siin ikka ära ütlema, ehk ta küll kunsti karedat tüdrukut, arwustust, palju ei salli — suureks kiusatuseks. Tema ei läbene oma waimulapsi „kaua kaisula kanda, põues peidula pidada,“ tema ei oota, kuni luuleline elewus tiheneb, wõimsaks kaswab ja nagu wastupidamatalt awaldusele tun-gib, waid ta püüab juba esimesel silmapilgul, mil inspirat-sion ilmus, ennast sedamaid ärganud mõtete ja tunnete rõhu alt wabastada. Selle tagajärjel kaswab küll laulude arw suu-reks, kuid selsamal määral kahaneb nende jõud ja luulewäärtus.

Jaan Bergmann.

Ärkamise aja noorematest kirjanikkudest ei wõitnud ükski nii noorelt ja nii ruttu üleüldist tutwust ning lugupidamist kui J. Bergmann. Tema luuletäht tõusis järsku, äratas seda-maid tähelepanemist ja imestust. Juba üliõpilasena oli tal luuletaja nimi käes, keda arwustus tingimata pidi makswaks tunnistama. „Bergmanni lauludel oli seesugune mõtete hoog ja keeleilu sees, et nad noore luuletaja korruga Eesti luule-tajate etteotsa tõmbasid ning Eesti luulekeeles otse uue aja-järgu awasid. Imestuses jäi kõrw nende ilu kuulama. Seda wiisi ei olnud Eesti keel seni weel lauludes kõlisenud.“ Nõnda kirjeldab hiljem arwustus seda mõju, mida Bergmanni esimesed luuletused awaldasid. Siin oli wõrdlemisi keeleliselt midagi uut, midagi ilusat, mis seda luulet teistest eraldas ja nagu kõrgemale tõstis.

J a a n B e r g m a n n sündis 17. detsembril 1856 Kolga-Jaanis, Soosaare Niilul. Isa oli siin peremees. Niilu talu

seisis üksiklases paigas, keset mäda sood nagu saare peal. Lähem talu seisis werst maad kaugel, kuid sinna ei wiinud teed ega rada. Kui wanem laps majas hakkas Jaan warakult karjas käima; kaelakotis olid alati raamatud ja iga waba silmapilku tarwitas poiss lugemiseks. Karjasena oli ta piinlik hoolas ja korralik; iga loom täitis sõna pealt ta käsku, ehk karjasel küll koeragi abiliseks ei olnud. Karjamaa oli mäda ja wesine, nõnda et see niuete

sisse wajus, kes küngastest juhtus mööda kargama. Keset sood seisis saared, kus maapind jalgade all kindel oli. Need olid karjapoisi meelest wäga kenad: noor kasemets lehkas hästi, ellerheinad ja kullerkupud ehtisid arumaad, kuusik, männik ja lepike, paju ja kadak olid lapse meelest imeilusad. Teiste talulastega sai ta harwa kokku, kui nad karjas käies Niilu rajale juhtusid. Karjalaste harilikust kärast eemal, wabas looduses üksinda olles, tegi karjane looduse ja iseendaga tegemist. Tuli laulutuju, siis lõi ta wabalt wärsisid, lullitades ja kaasitades wanade regiwärside eeskujul.

J. Seigmann

Kodus sai poiss hoopis teises sihis äratust. Isa oli waga mees, käis iga pühapäew enne lõunat kirikus ja õhtupoolel koolmeistri lugemisetunnil. Sinna wõttis ta wähest wanema poja kaasa. Kodus luges isa sagedasti Piiblit; sellest otsis ka lugemisehimuline poeg ajawiidet, pealegi nii tihti, et raamatut tuli wahel tema eest ära peita. Pühapäiwiti mängis Jaan wahel kirikusaksa, pidas õdedele jutlust. Kui wanemad seda teada said, tõeldi poiss kōwasti läbi, kuid selle wastu ei olnud neil midagi, et ta äripäiwil õdedele lugemist õpetas, „Koli-ramatut“ ja Masingi „Pühapäewa wahheluggemisi“ karjapaunas kandis ja seal juures wähest targaks meheks saamisest unistas. Kuskilt Tartu kalendrist oli ta luge-

nud, et kool inimese targaks tegewat, aga päris targaks tegewat „kinnasi kool, kon poisi istwa, usinaste kirjutawa ja terawästi kuulwa.“ Sinna tahtis noor tarkusesõber ka saada, kuid enne kulus weel hulk aega ära. Kui poeg 11 aastaseks sai, wiis isa ta Põltsamaa kihelkonnakooli, sest et Wisuwere Kooli-Jaan, kelle õppusel Soosaare lapsed käisid, ise palju ei mõistnud, ikka „ja“ asemel „ia“ kirjutas. Nagu mitmes muus kihelkonnakoolis, walmistati Põltsamaal õpilasi küla-koolmeisteri-eksamile ette, mida Paistus wõis ära teha. Bergmannil sai kahe talwega kihelkonnakool läbi ja ta oleks pidanud ka koolmeisteri-eksamile minema, aga et ta laulmisega kuidagi toime ei saanud ja wiulit ei mõistnud hääle panna, ei lasknud koolijuhataja Beermann teda ette, waid andis talle nõu gümnasiumisse astuda ja studerima minna. Kuid Saksa keele paremaks omandamiseks oli waja aastaks elementar-koolmeisteri J. Pärni õpilaseks heita. 1871 wõis isa teda Tallinna gümnasiumi direktori ette wiia, et eksamitegijaks üles anda. Ehk küll waga mees, seletas direktor uhkelt, et gümnasium ainult suurte mõisnikkude ja aulikkude linnakodanikkude poegade jaoks on ja et talupoisid peaks kreiskooli wiidama, kuid isa mõistis talle Piibli sõnadega seesuguseid wastuseid anda, et jää direktori südame ümbert ära sulas ja ta uuele õpilasele kooli poolt koguni abiraha muretses.

Gümnasiumis läks Bergmann jõudsalt edasi, tegi 1877 lõpueksami ja sai tunnistuse, et teda ülikooli ettelugemiste maksust wabastatakse. Kooliõpetajad andsid talle nõu, Leipzigi ülikooli keeleteadust õppima minna ja õpetlase elukutset walida, milleks abirahadki saadawal olid, kuid Bergmann, kellel ju lapsest saadik õpetaja-amet unes ja ilmsi eesmärgiks olnud, pidanud seda patuks, et ta ewangeliumi kuulutamise asemel peaks ükskord hakkama wana Greeka ja Ladina tarkust õpetama. 1878 astus Bergmann Tartu ülikooli teologiat studerima. Et wanemad rahalist abi ei jõudnud anda, oli waja ise teenida ja wõlga teha, ajutiselt ka Tartust väljaspool elada. Niisugustes oludes läks noorelmehele õppimine raskeks. Kuid juba 1882 tegi ta lõpueksami ja läks siis Peterburisse õpetaja Hurti juure proowiaastat pidama. Siin õnnistati ta õpetaja ameti peale. Oli wist esimene kord, kus seesuguse talituse juures Eesti keelt tarwitati. Hurti abiline oli Bergmann ühe aasta, siis waliti ta 1884 Paistu koguduse õpetajaks.

Armastuse isamaa ja oma rahwa wastu ning uskliku meele istutas isamaja juba warakult Bergmanni südamesse;

Bergmanni waated.

Kirjanikuks saamine.

usku ja isamaad on tema alati kõige kallimateks warandusteks pidanud; need olid tema pea-elusooned. Weske sõnad „Isamaa, sind armastada, Eesti elu ülendada, olgu ikka meie hool!“ ütleb ta nagu oma südamest öeldud olewat, kuid rahwuse aluseks peab tema usku, nagu ta seda juba üliõpilase põlwes peetud kõnes seletanud. „Isamaa asjus — ütleb ta — olen alati palaw patriot olnud, aga ei iialgi pime fanatikus. Kellelegi pimedast peast järele ei ole ma kunagi tormanud.“ Wiimaste sõnadega on ta wist tahtnud enese seisukohta wabameeliste rahwuslaste wastu ära tähendada, kes oma isamaalisi püüdeid mitte kiriklikkude dogmate järele ei korralda. Armastus isamaa ja rahwa wastu ajas Bergmanni Eesti kirjanduse alale tööle. Otsekohest eeskuju ja äratust sai ta selleks juba Põltsamaal kooliõpetajalt K. A. Hermannilt, kelle esimesed kirjatöö katsed talle silma puutusid. Hiljem teiste rahwaste suurt ja rikast kirjawara lugedes tõusis tal tihti mõte: „Kui meie Eesti rahwal ka ometi tähtsat kirjawara oleks!“ Seda tahtis ta kõige pealt wõõraste rahwaste klassilise luule tõlkimise teel soetada. Gümnasiumi ülemistes klassides Saksa kirjandust tundma õppides pani ta hulga lugulaule Eesti keele ümber. Siin walmines ka Schilleri „Kella-laulu“ tõlge. Kui kord keegi Saksa sugu kaasõpilane pilgates tähendas, et eestlastel ainukene heksameeter olewat ja nad sedagi sõimamiseks tarwitawat, siis wõttis Bergmann sedamaid „Batrachomyomachia“ ehk „Hiirte ja konnade sõja“ tõlkimise käsile ja wõis mõne päewa pärast üle kolmesaja eestikeelist heksameetrit pilkajale esitada.

Eesti algupärast ilukirjandust Bergmann weel ei tundnud. „Kalewipoja“ ostis ta endale alles siis, kui ajaloo kooliõpetaja seda rahwaeepost oli koolitunnis puudutanud. Ka ei olnud noorel tõlkijal aimu ei Jakobsonist, ega Koidulast, ei olnud nende töödest weel midagi kuulnud. Tallinn ei pakkunud eestlasele midagi, sest siin ei olnud äratajat. Äratus oli Bergmannil kodust kaasa toodud. Kui wiimaks R. G. Kallas ka gümnasiumisse tuli õppima, siis leidis ometi ükski hing, kellega isamaaliselt wõis kõnelda. Kallas õhutas Bergmanni küll tegewusele, kuid ikka pärast kooliaega. Sellest hoolimata oli Bergmannil gümnasiumist lahkudes hulk luuletusi ja proosalisi harjutusi. Suur osa neist läks hiljem trükki.

Tartus, kus Eesti rahvuslik elusoon kõige tugewamalt tuikas, sai Bergmann niihästi wanemate kui nooremate kirjanikkudega kokku. Siin tuli äratust igalt küljelt. Pealegi olud tal pärast tüüfust waim imeerk ja tung tegew olla üli suur. Wanemad tegelased juhatasid talle warsti jõukohast tööd. Hermanni nõu peale soetas ta „Wanemuise“ näitelawa jaoks kuus teatritükki, kõik saksakeeliste näidendite järele. Ka ühe algupäralise näidendi „Doktor Weske kimbus“ pani ta kirja, kuid kuhu need käsikirjad jäid, on teadmata. Kirjameeste Seltsi poolt tehti Bergmannile ülesandeks „Üleüldist ajalugu“ kirjutada. Esimese jao andis ta Undritzile ja Grenzsteinile arwustada; need andsid seesuguse otsuse, et terwe töö tuli uuesti ümber teha. Siis wõeti ta seltsi toimetuste hulka wastu. Selle kõrwal sigines luuletöö Bergmannil Tartus nõnda, et ta üliõpilase põlwe oma luuletegewuse õitseajaks nimetab. Hulk Eesti üliõpilasi, kel enam ehk vähem kirjaniku-annet, elas siin üheskoos. Bergmann asus ühes toas Mohrfeldtiga, üle ukse oli K. A. Hermann, hiljem P. Undritz, sellesama õue peal M. J. Eisen, hiljem ka weel F. Ederberg. „Üks õhutas ühte, teine teist. Kirjutati ja ja luuletati, lasti trükkida ja jäeti trükkimata.“ Siin on suur osa Bergmanni parematest lauludest, iseäranis tema ilusad balladid, erotilised laulud ning pühendused sündinud. Armas tuse lauludel oli üks ja seesama objekt, luuletaja pärastine abikaasa. Need laulud on pärast poole ilmunud koguwäljandes „J. Bergmanni Laulud“, luuletamise aja järele järjestatud.

Üleüldine ajalugu.

Lüürilisi laule on Bergmannil kaunis rohkesti, kuid nendes ei seisa mitte tema luule peatähtsus. Tema lüürika on enam mõtete-refleks kui tunnete awaldus; ta kirjeldab tunde-elu, kuid ei lase seda otsekohe ilmsiks tulla. Kõige rohkem kordaläinud on mõned armastuselaulud, milles awaldatud tundmused tõesti on üle elatud. Näit. „Oh wõiksin ma linnuti iwul“, — „Kaugel, kaugel mu kaasake!“ Neis on palju õrnust ja igatsust. Tüüpiliseks wõiks wast „W a i g i s t u s t“ pidada, milles luuletaja lüürika iseäraldused kõige selgemini esinewad:

Miks sa leinad, lillekene,
Walad walupisaraid?
Kas sa, kaunis kannikene,
Kuskilt kurwa sõna said?

Ära leina, lillekene,
Ära wala pisaraid!
Kui watele, kannikene,
Kui waks silmad sedamaid!

Lüürilised laulud.

Warsti wihmawaling käinud,
 Tilgakesed kuiwanud;
 Warsti pilwed paku läinud,
 Taewas päiksest täidetud.

Ära nuta, õnnepäewad
 Pole enam kaugel eel.
 Omaks rohked rõõmupäewad
 Saawad pea sulle weel.

Bergmanni lüürika kannatab retorilise selguse all; seda näeme iseäranis tema looduseeluulest, usulistest ja isamaalistest lauludest. Luuletaja seletab ise, et tema mitte ei wõinud uduseid mõtteid heaks kiita, sellepärast püüdnud ta wõimalikult selgelt oma mõtteid ära ütelda. Kuid lüürika ei kannata laiu ja pikki seletusi. Selged mõtted ei ole weel luule, kui nad elawaid ettekujutusi ei ärata, mis meie hinges teatawat elewust tooksid. Kunst ei awalda kunagi seda, mis täiesti walmis oleks saanud, edenemises lõpule jõudnud. Kunst awaldab seda, mis ärarääkimata, seletamata on, sest et meie igapäewased ilmewahendid selleks liig waesed, mõistelised ja wärwita on. Muidugi tulewad teatawad ettekujutused selgel sõnal välja ütelda, kuid palju peab luulekunstnik ütle-mata jätma, et fantasial ja aimdusel ka weel midagi teha oleks. Sest mitte sel ei ole inimese elus kõige sügawamat mõju, mis meie selgesti oleme ära tundnud, millest meie mõistus on aru saanud, waid see mõjub wägewasti, mis meie ainult aimame, mida meie nagu hämaruses arwame näha wõiwat. Sellepärast wõib piinlik selgete mõtete nõudmine ja nende lõpuni äraütlemine nii kaugele minna, et laulusse palju surnuid kohte tekkib, et luule asemele kõlawad retorilised kõnekäänud ilmuwad. Bergmann ei lase meid oma lüürilises luules suurt midagi aimata, waid ütleb ise kõik ära. Ja nagu Bergmanni usulistest lauludest ning praegusest „Lauluraamatust“ näha, mille kokkuseadmise juures tema wist rohkesti oma mõju on wõinud awaldada, peitub siin hädaoht. Waimulik luule muutub dogmate õpetuseks, räsoneerimiseks. Jumala otsimine ja aimamine kaob ära, sest dogmates arwatakse ta juba leitud olewat. Sellest siis tulebki, et suur osa meie kirikulauludest kui teologiline targutamine sel mõõdul usulisi tundmusi ei rahusta ja hinge ei ülenda, nagu näituseks tumedad, aga wäga wägewad Jumala Jäheduse ja kõrguse aimdused Taaweti lauludes.

Jutustaw luule.

Bergmanni noorpõlw, iseäranis kaine ja ühetaoline isatalu ümbrus ja pärsine elusaatus ei mõjunud just mitte selleks kaasa, et tema tundeid iseäraliselt sügawaks ja rikkaks teha

ehk teda unistamisele ette walmistada. Tuli elus, nagu karja-põlweski, ühe mätta otsast teise, kiwi otsast künka otsa hüpata, et mitte lauganditesse kukkuda, tuli wõidelda, tööd teha ja päewa palawust kannatada, kuni ülemäärase töökoorma all terwis kippus kiduraks minema. Seesugune saatus juhtis Bergmanni luuletungi muidugi rohkem elusündmusi tähele panema, tegewust kujutama, lugusid looma. Jutustawas luules on Bergmann nagu omas elemendis. Tema püüe, kõike lõpuni ära ütelda, laialt seletada, käib eepilise luule loomuga hästi kokku. Sellepärast ongi Bergmanni paremad luuletööd eepiliselt luulealalt pärit, nimelt balladid ja mälestuseks pühendatud laulud, milles ta harilikult möödaläinud sündmusi meele tuletab. Neljajaoline ballad „Salme“ on Bergmanni jutustawast luulest ülesehituse ja kuju poolest kõige ilusam. Selles kujutatakse esmalt Eesti wäeülemale Lembitu tütre Salme ja tema peigmehe Widamehe armuõnne. Aga enne nende ühendust pidi Eesti rada waenlastest wabanema. Wõitlus lõppes õnnetult, Paala lahingus murti Eesti wõimus. Salme kaotas kõik, mis talle kallis oli. Ta kaebab:

Balladid.

Tuhaks leegis loitis koda,	Widamees, mu peiukene,
Põllud sõda põletas,	Langes Paala lahingis,
Ema hukkas rüütlioda,	Lell, see hirmus inimene
Isa maeti malewas.	Müüks mind rüütli ahelis.

Lell Unipea, kes sakslastele alla heitnud, tahab wenna-tütart Salmet rüütlite tujude hoole uskuda. Et häbistusest pääseda, otsustab Salme ennem wabatahtlikult surra, kui wägiwalla kätte langeda. Ta kukutab end Emajõkke. Ja siis:

Wesi woolas, wesi mängis
 Püsimata pilliroos,
 Ema wete wilus süngis
 Suikus Salme waikses woos.

Weel rohkem balladi iseloomu awaldab „Ustaw Ülo“, milles nagu „Salmeski“ wanade eestlaste isamaa-armastust ja meelevastust ülistatakse, selle poolest, et see lühemalt sõnastatud ja tegewus rohkem dialogi abil esitatud. Muinasjutu alusel seiswas „Lindas“ ja „Koidutähes“ ilmub juba ka müstilist elementi, kuid neil puudub jälle tarwiline lühedus. Elaw ja wäga wõimukas on „Taara pidud taga selja“, milles ristitud eestlaste poolt salaja ärapeetud paganausu ohwripidu ja rahwa hingeelu kirjeldatakse.

Pühendused.

Arwurikas osa Bergmanni lauludest on pühendused, mis keisrite, tähtsate Eesti tegelaste ehk jälle luuletaja heade sõprade mälestuseks luuletatud. Enamasti tuletatakse laulus austawa isiku elukäiku ja tegusid meele ja awaldatakse talle siis kiitust. Pühenduste hulgas leidub ka see laul, mida Bergmann ise oma paremaks luuletööks peab, nimelt: „L a u l u i s a K r e u t z w a l d i m ä l e s t u s e k s“. See on sõprade soowi peale Kreutzwaldi surma puhul luuletatud ja järelhüüdena „Meelejahutajas“ awaldatud. Selles kujutatakse Eesti rahwast kuninga pojana, kes isakojast lahkunud, Wirus endale kauni kodu leidnud ja siin õnnepõlwe maitsenud. Siis ilmus aga rööwlite salk, kes ta ihu ja hinge poolest armetusse seisukorda saatis:

Ära kuninglik riie tal riisuti seljast
Ning aeti selga tal orjuse rüüd;
Teda juhiti jänust ja nõueti näljast,
Et ta unustaks endise priiuse püüd,
Ja ohkawaks orjaks end ise ka peaks
Ning ülemaist asjust ei midagi teaks.

Seesuguses wiletsas olekus ei mälestanud ta enam häid endiseid aegu, waid pidas ennast orjawks sulaseks. Seal ilmus siis Wirust jumalik laulik Kreutzwald, kuulutas priiuse koitu, laulis endisest õnneajast „Kalewipojas“ ja tuletas rahwale ta enda wäärtust meele:

Ta laulis ja mängis ja kihutas tööle
Ning äratas elu ja teritas meelt,
Sidus waimuse mõõga malewa wõõle
Ja õpetas tegewust tulewa teelt,
Pani ärkama, märkama metsad ja mäed
Ja isamaa adrale tegewad käed.

Sellele äratajale awaldatakse lõpuks tänu, et ta rahwale nooruse tagasi toonud ja priiuse leegid hingesse loonud ning soowitakse, et „Kreutzwaldi Kalewi taim oleks jäädawa priiuse jumalik waim!“

Bergmann püüdis oma luuletöodes ja ka proosas wõimalikult siledat wormi ja ilusat keelt tarwitada, nagu ta Saksa klassikakirjanduses ja Eesti rahwalauludes seda oli tähele pannud. On ju suurem hulk laule Hurti „Vana Kandle“ teisest kogust Bergmanni üles kirjutatud, tema poolt terwe kogu korraldatud ja trükiwalmis seatud. Bergmanniga algab Eesti luules puhtama wormi kultus, huwitawa sisu otsimine. Bergmanni laulud leidsid sellepärast nii ruttu kiitust, et ta stiili kallal hoolega

töötas. Ta arendas stiili iseäranis selles sihis, et luulekeel kõlawamaks läheks, liikuwust ja elawust omandaks. Kõlawuse kättesaamiseks puhastas ta luulekeelt harilikkudest sõnade lühendustest, kultiweris riimi, wõttis uusi sõnu luules tarwitusele, andis alliteratsioni ja assonantsi abil keelele muusikalise kõla ja ilu, nagu seda tänini harwa, wahest mõnest Weske ja Lippu laulust oli kuulnud. Bergmanni lauludest lehwib meile Eesti keele iseäraline peensus, kujuline ilutäius ja heliline puhtus wastu. Bergmann on näidanud, kuidas Eesti häälikute sarnasuse-rikkus omas täies ilujõus ja helimõjus, mis rahwaluules walitsemas, ka kunstluule omaks wõib saada. Tema lauludes on kokkukõla sisu ja kuju wahel; helid on nõnda walitud, et nad mõtteid ja tundmusi plastilikult ette kujutawad. Bergmanni esteetilised püüded aitawad Eesti kunstluulet klassika-kirjandusele lähendada, nimelt ühinewad siin klassitsismuse kujulised omadused romantilise luulekarakteriga, milles, nagu teada, kitsapiiriliste elunähtuste eest ära põgenedes piirita waimu- ja tundmustewalda tõustakse. Bergmanni kalduwust klassitsismuse poole märkame ka weel neist ainetest, mis ta enesele tõlkimiseks walis. Mitte ainult Saksa paremate kirjanikkude luuletooteid pole ta eestistanud, waid ka Homerose „Odüsseiast“ on ta wiis lugu originali mõõdus tõlkinud ja heksameetri tarwitusel Eesti keeles suurt osawust näidanud.

Matthias Johann Eisen.

Bergmanni kõrwal, osalt tema otsekoheste mõju all ja tema poolt ülesseatud sihis, arenes ka Eiseini luuletegewus nii kaugele, et Eesti balladikirjandust ja muud eepilist luulet rohkel mõõdul rikastas.

Matthias Johann Eisen sündis 16. septembril 1857 Wigalas Oese koolimajas koolmeistri pojana. Tema wana-isa, Raudsepa taluperemees, saanud mõisas liignimede andmisel talu järele Eisenschmidt nimeks. Et see wäga pikk oli, jätnud ta poeg Jaan, kirjaniku isa, Jädiwere seminaris koolmeistriks õppides nimest wiimse poole maha ja lasknud ennast Eiseniks hüüda, ja nõnda on see nimi lühendatuks ka jäänud. Matthias oli oma wanemate ainus laps. Kuna tal mänguseltsilised puudusid, sünnitas see talle kõige suuremat rõõmu, kui ta talwel isa koolilaste sekka wõis pugada

Eiseini noorpõlw.

ja nende õppimist pealt waadata. Kõige rohkem huwitas poisikest kirjutamine. Nähes, kuidas koolilapsed kirjutasid, katsus temagi tähti maalida. Nii õppis ta kirjutama, enne kui weel trükikirja oleks mõistnud lugeda. Alles hiljem, kui kirjutamine selge oli, wõeti trükikirja lugemine käsile. Kui poiss juba ladusalt oskas lugeda, ei tundnud ta suuremat lõbu, kui alati raamatuid sirwida. Meeldiwad tükid kirjutas ta iseenesele iseäralisesse raamatusse wälja, peasjalikult Eesti Postimehe „Jututoast“. Warsti ärkas tal mõte midagi ka omalt poolt üles tähendada. Koolilastega koos elades kuulis ta hulga ennemuistseid jutte, mida lapsed õhtuti tundide kaupa jutustasid. Muinasjuttude kõrwal andsid lapsed üksteisele mõistatusi mõistatada. Seda kõiki wõis koolmeistri poeg wäsimata pealt kuulatada. 12 aasta wanaduses kirjutas ta laste suust 200 rahwamõistatust üles; muinasjuttusid oleks wõidud laste suust hulga saada, kuid nende üleskirjutamiseks ei olnud poisikesel püsitud. Et kool ülespidamise mõisa poolt sai, oli koolmeistril tihti mõisasakstega tegemist. Üxküla saksad ei nimetanud wäikest Matthiast muu nimega kui „noor koolmeister“ ja soowisid, et ta, kui isa wanaks jääb, Oesel peaks koolmeistriks hakkama. Et wallakoolis Saksa ja Wene keelt ei õpetatud, tuli poiss, kes wallakooli õpeained omandanud, kuhugile linna kooli saata. Esmalt wiidi teda Lihula elementarkooli ja kui see kooliõpetaja kohawahetuse pärast seisma jäi, 1871 Pärnusse Ülejoel olewasse elementarkooli, kus enamalt J. W. Jannsen oli töötanud. Siit tahtis ta gümnasiumisse astuda, aga kui elementarkool kahe aasta pärast läbi sai, oli poiss juba 15 aastat wana ja ei wõinud nüüd enam gümnasiumi alamasse klassi pääseda. Et aga kreiskoolis sisseastumisel wanadus takistuseks ei olnud, arwas isa paremaks, poega lasta Haapsalu kreiskoolis edasi õppida ja teda siis gümnasiumi kõrgematesse klassidesse saata. Kreiskoolis õppis Eisen wabal ajal weel kõrwalisi asju, nagu Ladina, Greeka ja Prantsuse keelt. Siin selgus tal ka tulewane elusihd: ta tahtis kirikuõpetajaks õppida ja seda eesmärki silmas hoides heitis ta 1874 Pärnu gümnasiumi õpilaseks, et siit studerimiseks tarwis olewat küpsusetunnistust saada. See samm ei meeldinud Wigala mõisasakstele ega praost Hartenile. Paruniproua Üxküll hoiatas Eisenit kirjateel, sest et niisugune kooliskäimine noorele tulewasele koolmeistrile täiesti ilmaaegne olewat ja asjata kulu tegewat, praost aga noomis kantslist koguduses neid, kes oma lapsi Pärnu gümnasiumisse saatwat ilmaaegu tarkust taga nõudma, kuna waja olewat midagi muud kasu-

likku ette wõtta. — Eisen pääsis gümnaasiumi tertsiasse sisse; algebrat ta küll ei mõistnud, kuid see õpeaine jäeti sel aastal küsimata — tulekahju pärast, mis öösel enne wastuwõtmise päewa gümnaasiumis oli lahti pääsnud. Teist korda Pärnusse asudes sai Eisen koolmeistri J. Otstaweli juure korterisse. Otstawel seisis Pärnu Eesti tegelaste hulgas esimeses reas. Ta wõttis Endla seltsi asutusest elawalt osa, juhatas selle laulukoori, käis P. E. Põllumeeste Seltsi koosolekutel, mida C. R. Jakobson juhatas. Igal pool oli Otstawelil gümnaasiumi õpilane Eisen kaasas, oli talle kodus ning väljaspool seltsiliseks. Siin juures ei wõinud muidugi Otstawelile nooremehe huwi kirjan-duse wastu ja ta lapsepõlwest päritud kirjutamishimu tähelepanematuks jääda. Seda katsus Otstawel omal wiisil juhtida ja arendada. Ta ise tõlkis Saksa keelest juturamatuid ja andis ka paar wiiku „Pärnu laulikuid“ välja, millel kirjanduslik wäärtus puudub. Ta soovitas Eisenile ka luuletamist, käskis nimelt armastuse-laulusid teha, sest need leidwat kõige paremini wastuwõtmist. Ühtlasi andis ta Eisenile Franz Hoffmanni jutustusi tõlkida.

M. J. Eisen.

Seesuguseid ülesandeid oli kirjutusehimuline gümnaasiumiõpilane õige maias täitma. 1875 tõlkis ta „Jutustused Wene-maalt“, „Kaks sõjawangi“, „Willi“ jne., mis kõik järgmisel aastal trükkis ilmusid. Selsamal aastal pääsis ka Eiseni esimene luuletustekogu „Leheküü õied“ trükist. Keele poolest wõtnud Eisen endale Kreutzwaldi eeskujuks. Kui sõna hästi salmimõõtu ei mahtunud, mõtelnud ta Kreutzwaldi lühenduste ja wäänete peale ja see eeskuju andnud talle julgust ise ka salmides seesugust keelt tarwitada. Nagu Eiseni esimesed salmikud sisu poolest pealiskaudsed ja igapäised olid, said nad ka keeleliselt konarlikud, mispärast neil luule-

Esimesed
kirjatööd.

wäärtust ei olnud. Awalik tegewus kirjandusepöllul tõi Eisenile warsti kokkupõrkamisi kooliülemusega. Kuuda seminarikaswandikud tahtsid E. Aleksandrikooli heaks kontserti anda, kuid õpetaja Schmidt, selleaegne seminari juhataja, keelnud selle ära. Eisen teatas sellest loost Pärnu Postimehele, kust sõnum teistesse lehtedesse edasi läks. Õnnetuseks oli toimetuse kirjasaatja nime wälja andnud ja nüüd hakkas Schmidt Pärnu gümnaasiumi direktori Bührigi kaudu Eisenile peale käima. Eisenit sunniti ettekirjutatud wormi järele Schmidtilt awalikult andeks paluma ja ei tohtinud enne linnast lahkuda, kui palwe ajalehes oli ilmunud ning Bührigile kätte toimetatud. Kuid Eisen ei wõtnud seda wahejuhtumist mitte südamesse. Ta tegi Pärnu Postimehele kaastööd edasi ja katsus iseseiswalt raamatuid kirjutada. Nõnda jutustas ta „Sõjasõnumetes“ Wene-Türgi sõjajuhtumisi ja andis „Wenemaa geografia“ wälja. Üks Eiseni tödest, mis ta Pärnus toimetas, „Isamaa kalender 1878“ sünnitas palju kihinat ja kahinat. Kalendri lisas ilmus jutt kellegi kirikuõpetaja tegewuse kohta; see ajas „Ristir. pühap. lehte“ kalendri arwustuses „kiskujatest huntidest“ kõnelema. Tähendatud kõnekäänd sai lendsõnaks, mis kalendrile laialist tutwust muretses. Seda kalendrit toimetas Eisen 21 aastat ja ta leidis alati lahkewastuwõtmist. Kuid selleks ei olnud mitte Otstaweli eeskujuga kaasa mõjunud. Otse ümberpöördukt. Koolipingil istuw noormees oli kirjandusliku käsitöölise juure kooli sattunud, kes talle laulude tegemist ja raamatute wabritserimist õpetas, kes teda otsekoheste kohuste täitmisest eemale ahwatles. Eisen läks õppimises pealiskaudseks, harjus oma ülesannete peale kergelt waatama. Enesekriitika jäi Eisenile sel põhjal eluajaks nõrgaks küljeks, sest muidu oleks ta tingimata oma suurt wiljakust — ta raamatute arw ulatab ligi 150 — wähenanud ja põhjalikumalt püüdnud töötada.

Kirjanduslik tegewus Tartus.

Juunikuul 1879 sai Eisen gümnaasiumi lõputunnistuse kätte ja lahkus hea meelega Pärnust, kus gümnaasiumi õpilaste tüliirikkad joomapidud ta ära tüütasid. Tartusse asudes ja teologia üliõpilaseks saades sattus Eisen seltsimeeste hulka, kes temasse suurt mõju awaldasid. Nimelt elas ta esiti J. Bergmanni ja A. Mohrfeldtiga, pärast F. Ederbergiga pikemat aega ühes majas ja sai neilt kirjanduse asjus mitmes

tükis head äratust ning juhatust. Bergmanni häwitaw arwustus seadis Eiseni nagu uuesti löe otsa. Kui keeleline uueandaja näitas Bergmann täie rõhuga, et ekslik on, Kreutzwaldi ja Jakobsoni keelt salmikutes eeskujuks wõtta. Ühtlasi nõudis ta ka, et Eesti luuletajad neidsamu nõudmisi peawad tähele panema, mis Lääne-Europa esteetikas maksawad. Nüüd hakkas Eisen stiili peale enam rõhku panema ja puhamat, kõlawamat keelt nõudma. Ka õppis ta Tartus rohkem isamaalisi aineid tundma ja hakkas neid eepilistes lauludes tarwitama. Bergmann oli sel ajal „Salme“ loonud. See awaldas Eiseni kohta mõju. Sest ajast hakkas ka tema Eesti muinasajast lugulaulude motiivisid otsima ja üleüldse rahvuslikus waimus kirjatööd tegema. Nüüd ilmus üks raamat teise järele. 1881 pühitses Suomalaisen Kirjallisuuden Seura oma 50 a. kestwusepäewa. Seks seadis Eisen teiste noorte teoloogide abil „Eesti Luuletused“ kokku, millest üks eksemplar kuldtähtedega trükiti ja E. Kirjameeste Seltsi poolt Soome wennasseltsile piduandeks pühendati. Saatkonna hulgas, kes piduandi käis ära wiimas, oli ka Eisen ise. Rõõmsad päewad, mis Soomes ära elati, jäid talle jäädawalt meele. Ta sai sel puhul mitme Soome õpetlasega tuttawaks, palmis siin sõprusesidemeid, mis kaua aastaid kestnud ja pärastpoole talle sagedasti põhjust andnud Soome wendi waatamas käia. „Eesti Luuletustes“ pidi wennasrahwale näidatama, mis järjel luulekunst Eestis seisab ja sellepärast kõige ilusamaid luuletöid piduandesse üles wõetama. Arwustajal J. Kunderil oli õigus selle üle nuriseda, et luulekogu erakondlikult kokku seatud. Wabameeliste wanemate luuletajate, nagu Reinwaldi, Weske, Jakobsoni ja isegi Kreutzwaldi töid oli hoopis vähe tähele pandud, toimetaja sõprade poolt aga heade laulude hulka päris kõhnasid üles wõetud. Eisenil endal ilmus siin 17 laulu, mis nüüd kõwast arwustusest pidid läbi käima. Need kõik ei olnud piduande jaoks küpsed ja Kunder pidi otsuse tegema, et Eisenil luuleanne puudub. See rikkus Eisenil mõneks ajaks luuletaju. Ta tegi nüüd rohkem proosatöid ja katsus Eesti kirjanduseloos tarwis aineid koguda. Ta andis kaks kogu ennemuistseid jutte wälja („Esiwanemate warandus“ 1882 ja „Endise põlwe pärandus“ 1883) ning toimetas „Fählmanni kirjad“ trükki; siis hakkas ta Eesti wanemate kirjandusetegelaste elulugusid korjama ja andis nad

Eesti luuletused.

Tähtsad mehed.

pealkirja all „Tähtsad mehed“ kuues andes välja. Laides joontes maalitud elupiltides, mille kallal mitmed suled töötanud, tuuakse siin kõige tähtsamad tegelased Eesti waimuwäljal Läti Hindrekust ja Stahlist peale hakates kuni Jannsenini ja Jakobsonini esile ja kantakse hulk materjali Eesti kirjandusello jaoks kokku. Selle järele pöörab Eisen jälle luuletegewuse juure tagasi. Suwised käigid Soome, Hiiumaale ja Muhumaale, iseäranis aga rahwaluule korjamine hiidlaste hulgas wirgutasid wõimsalt mõttelendu. Bergmannilt ja teistelt selleaja ilukirjanikkudelt, kes muinasajas ilutsesid, eeskuju wõttes, soetas Eisen muinasaja ainetel jutustawat luulet ja awaldas siingi suurt wiljakust. 1884 ilmusid „Helinad Emajõeelt“, 1885 „Sädemed“ ja „Kõuja Pikker“. Nendes on Eiseni luuletegewus ja ilukirjanduslik wõimine üleüldse oma kõrgemale tipule tõusnud. Eiseni muusal wõisid ainult eepilised luuletööd enam ehk vähem õnnestada, lüürilisel alal ei wõinud ta oma kuiwa ja kaine loomuga suurt ära teha. Üleüldse ei seisa Eiseni laulud tema elusaatusega ühenduses. Ainult mõnes üksikus laulus tunneme tõsiselt üle-elatud tundmusi ja need on kodule ja wanematele pühendatud. Näiteks seisku siin paar salmi:

Kui ma mõtetega saaksin
Ühes rännatagi teel,
Jätta jumalaga taaksin
Täna wõorastega weel.

Üle lainetawa lahe,
Üle wahutawa wee,
Üle wangistawa wahe,
Üle tormilise tee.

Balladid.

See on laul, mis tõsisest hinge-elewusest sündinud ja mis kaasa kisub. Nagu öeldud, Eiseni paremaid laule tuleb eepilise luule hulgast otsida. Siin on kõige rohkem neil balladidel luulewäärtust, mille ained rahwasuust saadud. Iseäranis nimetaksin ma „Kadunud kella“, „Walgjärwe sündi“, „Truu Meemet“ ja „Walewannet“, sest et müstilise aine käsitlus siin sündsaja kuju on leidnud, sisu nagu iseenesest wormiga kokku sulab. Kus Eisen iseseiswalt motiwisid loob, wabalt luuletab, seal on kõik juba rohkem otsitud ja tehtud. Lühendatud sõnu küll enam ei leidu, kuid tegewus on sagedasti pealiskaudne ja põhjendamata, salmid wahest nagu puust treitud ja sõnad wägiwaldselt ritta seatud, et nad salmirea ja riimi välja annaksid. Wist läks see wõimatu riimijaht Eisenile lõpuks igawaks, ta heitis korra riimi täiesti kõrwale ja tarwitas pikemas lugulaulus „Kõuja

Kõuja Pikker.

Pikker“ greeklaste kuusmõõtu. See katse läks tal ootamata hästi korda; rahwasuust saadud ainete põhjal lõi Eisen luuleloo, mis sisu ja wormi poolest suuremaid esteetilisi nõudmisi täidab ja oma väärtust ka tulewikus jõuab alal hoida. Loo sündmustiku seadis Eisen 1885 a. suwel Hiiumaal kokku, kui ta seal onu juures wiibides hiidlaste suust rahwaluulet korjas; seal pani ta ka esimese poole lugulaulust kirja.

Ta tarwitas siin tuttawat loodusemüütost, mille järele Wanataat kord Kõu ja Pikkeri selleks on pilwedesse käima pannud, et nad Sarwikut tema pimeduse tegude pärast peaks taga kiusama ja karistama. Selle sündmustiku wäljaarendamiseks on Eisen „Kalevalast“ tegelasi laenanud ja nõnda hämara ja imeliku muinasloo-maailma loonud, milles lugeja jumalateringi wiiakse, nende elu ja tegewusega tutwustatakse. Wäinämö ja Lemming on Wanataadi ees kaebtust tõstnud, et Sarwik aina kiusu ja kadedust külwab, tüli ja tigidust sigitab. Wanataat laseb jumaliku sepa Ilmarise wana Tühja karistamiseks kolm nuhtluseriista, nimelt kõuewankri, piksenoole ja pilli taguda. Noolte karastuseks peab seppade sepa poolõde, ilus Ilmatar, taewast tuld laenama. Ilmatar läkitab sinises keras taewast tulesädeme ja nüüd wõiwad Kõu ja Pikker tulises wankris põrinal mööda taewa wõlwi Tühja hakata taga ajama. Sarwiku sopaste jälgede kaotamiseks kuulub palju wihmawett ära. Kuna pilwed kipuwad kuiwaks jääma, kujub Ilmatar ilusa seitsmewärwilise kanga, mis ühest maailma otsast teise ulatab ja merest pilwedesse wett joob. Nüüd wõib Sarwiku tagakiusamine takistuseta edasi kesta ja kurjus ning kõik, mis kurjuses juurdub, olgu warem ehk hiljem, nuhtlust leida.

Nii lühidalt lugulaulu sisu. See on igatahes Eiseni parem anne, mis teda ärkamise aja luules nähtawale kohale tõstab. Ta ei wangista siin mitte ainult oma mõttelennuga ja kujudega, waid ka stiil ja see iseäralik elewus, millesse lugeja siin seatakse, pakub midagi haruldast ja üksiseiswat, mis selle aja luuleradade igapäistest rõõbastest kõrwale kaldub ja uusi teesid otsib.

Isamaaliste aadete pärast, mis Eiseni töödest wälja paistad, peeti teda sakslaste ringkonnas kardetawaks isikuks, vähemalt rahurikkujaks waikselt Balti idüllis. Usuteaduse professorid nimetasid Eisenit ja A. Sõõrdi kõige kangemateks

Rändamise aastad.

noorestlasteks. Eiseni teadmised teologias ei wõinud muidugi mitte hiilgawad olla, sest et suur osa studerimise ajast oli raamatute kirjutamise peale ära tarwitatud. Kui Eisen 1885. a. sügisel lõpueksami tegi, nõudis professor Oettingen, et katsutaw ilma tema loata mingisugust õpetaja kohta wastu ei wõtaks. Kuid warsti juhatas ta Eisenile Krimmi Neusatzis Saksa õpetaja juure abilise koha. Enne tuli aga asi weel Peterburi kindralsuperintendenti Laalandiga läbi rääkida. Laaland ei tahtnud Oettingeni plaanist midagi teada, waid seadis noorele kandidaadile teise tee jalgade alla. Oliometi kahju, Soome keelt mõistwat kandidaati lasta Saksa koloniisse ametisse minna, kuna temale sündsamaid kohte küllalt leidus. Sellepärast saatis konsistorium Eiseni esmalt Lembalasse proowiaastale ja määras ta siis 1887 Petrosawodskij asetäitjaks õpetajaks. Siin elades oli Eisenil mahti, mõnda aega mööda Aunuse kubermangu ümber sõita ja karjalaste ning wepslaste elujärge tundma õppida. Saanud ta Moloskowitsa ja Katila aseõpetajaks nimetatud, siis tutwustas ta ennast Ingeris wadjalaste eluga, mis aineid ta pärast kasuga wõis kirjatöödeks tarwitada. 1888 sai Eisen Kroonlinna Nikolai Eesti-Soome ja Rootsi koguduse ning Balti merewäe õpetajaks. Seda ametit pidas ta 25 aastat; selle järele lahkus ta siit hädise terwise pärast ja asus Tartu elama.

Kirjanduslik te-
gewus Kroon-
linnas.

Kroonlinnas awaldas Eisen raamatute kirjutamises ja luuletamises imestamisewäärt usinust. Tema kirjatöödest wõib terve raamatukogu kokku seada, pealegi õige mitmekülgse. Tähtsam osa uuemal ajal kirjutatud raamatutest kuulub folkloresse ja neist kõneleme weel eespool. Muid teisi ei jõua meie siin nimetada, weel vähem läbi harutada. Paljukirjutamisega, mis isegi suurwaimule kahju teeb, ei jõudnud Eisen oma tööde wäärtust tarwilikul kõrgusel hoida. Pärast „Kõu ja Pikkeri“ ilmumist täitis ta terwed kogud nagu „Uus Tasku laulik“ (1886), „Uus laulik“ (1887), „Minu laulud“ (1890), „Karskuse laulik (1894) labase ja lahjawõitu pool-
luulega, milles ekstrawagantsilises tujus kõiksugu pilke, nalja ja muid ekstsentrilisi aineid käsitletakse, ilma et neid oleks suudetud kunstiks muuta. Näib nagu otsiks Eisen oma üli-
pireda Pegasusega uusi teesid ja sellepärast on ta isegi kärsitute uuendajate ja stiili-esteetikuste poolt sümpatiat leidnud.

Elisabet Aspe.

Grenzsteini kaastöölisena ja tema edustatud traditsionides näeme 80 aastate wältusel „Olewiku“ weergudel jutukirjanikku esinewat ja sedawõrd oma wõimises edenewat, et teised selleaegsed jutustajad enese taha jätab ja ära warjab. Tüsedajutustajatalendiga, kes ajalehes oma tööd awaldas ja ennast E. A. tähtede taha peitis, ei olnud wõimalik lähemalt tut-tawaks saada; alles hiljem selgus, et Elisabet Aspes, keda need tähed tähendasid, meile kõrgeandeline nowelli-kirjanik oli tõusnud.

Aspe elust.

Aspe on ärksast ja haritud Eesti perekonnast pärit, kelle keskel ju mitu põlwe kirjanduslikku tegewust harjutati ja rah-wuslikkudest püüetest lugu peeti. Tema ema oli tuttawa wa-nema kirjamehe Abram Holteri õetütar. Meie naiskirjaniku isa, pärastine Wana-Pärnu mölder Madis Aspe ja tema tule-wane abikaas said noores eas üheskoos Holteri käest Eametsa koolis õpetust. Kui waimustatud Eesti sõbra Ro-senplänteri õpilane istutas Holter oma aatelise ilmawaate ja tulised tulewikulootused oma rahwa kohta ka oma õpilaste hingedesse ja selle tagajärjel walitses meie naiskirjaniku wa-nemate majas täiesti rahwuslik waim ning lootusrikas armastus kõige wastu, mis kaaswendade waimuwalgustuseks sündis, ehk küll perekond „linna ääres“ elas ja kadakasaksuse ümbrus — rahwasuu nimetab Wana-Pärnut otse „kadakakülaks“ — neidki paenutada püüdis. Mölder Aspe ja tema abikaas ei püüdnud iialgi Saksa keelt porssida, nagu sel ajal teised nendesugused tegid. Ja nende lapsed, kes algusest saadik täielise saksakeelse hariduse said, jäid ometi sellegipärast oma meelsuse poolest eestlasteks ja tundsid alati wanemate keeles ja meeles nendega kaasa. Isa pidas algusest saadik Eesti ajalehti ja ostis paremad raamatud sellele biblioteegile juure, mis Holterilt päritud. Wäikesel Elisabetil, kes 3. det-sembril 1860 sündinud ja warakult lugemise ära õppinud, ei olnud suuremat lõbu, kui wanamoodu klaaskapist mõnda raamatut lugeda saada. Kui teenijad lapse lugemise-osa-wust imetlesid, hooples see weel enam teha ja ise ka raamatut kirjutada. See lubamine ei olnud iseäralik, sest et wanem wend juba jutu „Kulla wõimus“ oli Saksa keelest ümber pannud, millest muidugi perekonnas kui tähtsast sünd-musest kõneldi ja mida lapsed omaks kohuseks pidasid järele teha. Isa oli esimesel Eesti laulupidul käies wana Pärnu sõbra Jannseni juures korterit leidnud, Hurti ja teiste Eesti tähtsus-tega tutvust teinud, tõi suure waimustuse koju, aitas

Esimesed
kirjatööd.

Pärnu E. Põllumeeste Seltsi elusse kutsuda ja wõttis kõigist Eesti elu awaldustest osa. Läksid aastad mööda. Waheajal oli tütar Elisabet Pärnu kõrgema tütarlastekooli läbi käinud ja täieealiseks saanud, hakkas nüüd ka awalikust elust osa wõtma.

Oli tahtmist Eesti ettevõtete kasuks töötada, aga ei teatud esiotsa, kuidas seda peale hakata. Saksa kirjaniku Jenseni juttu „Karia von Schweden“ lugedes panid toredad loodusekirjeldused neiu Aspe päris ilutsema. Sedamaid ärkas

Elisabeth Aspe.

tal mõte, seda juttu Eesti keele tõlkida ja tõlget Eesti Aleksandrikoolile kinkida. Ehk ta küll waremalt muud ei olnud kirjutanud kui E. Postimehele pidukirjelduse troonipärija Aleksander Aleksandrowitschi külas-käigu üle Uulus 1879, sai ümberpanek kolme nädalaga walmis ja üliõpilane Eisen muretses sellele Tartus kirjastaja, kes tema eest 40 rbl. Aleksandrikooli kasuks maksis, kahjuks aga raamatust ilusad loodusekirjeldused, mis tõlkijale nii palju rõõmu teinud, ruumi kokkuhoidmise pärast maha kärpis, mis läbi jutustus „Karin“ kaunis paljaks ja üksluiseks läks

Laiem kirjanduslik tegewus algas E. Aspel „Eesti Postimehes“ 1881, kui Grenzstein selle lehe toimetuse enda peale wõttis. Kõige pealt awaldas ta siin Heimburgi järele eestistatud ilusa jõulujutu „Ja rahu maa peal“ ja esimese iseseiswanowellikese „Enne ukse lukutamist.“ Pealkiri tuletab Koidula samanimelist juttu meele, kuid on sisuliselt täiesti original, pealegi Pärnu elust. Randwahid olid kellegi Wana-Pärnu elaniku soolawarguse pealt tabanud ja tema väikese silla all surnuks pistnud. Laewawaht oli appihüüdmist küll

kuulnud, kuid mitte appi minna sõandanud ja pärast ennast, sest et ta ise ka süüdlane olnud, südametunnistuse piinas üles poonud. Selle sündinud loo tegi Aspe oma tarwiduse järele ümber ja pani ta endale ajawiiteks pliiaitsiga kirja. Juba see esianne äratas Aspe loomisejõu kohta häid lootusi, ehk küll jutu sõlm, mis armastajate wanemaid üksteisest lahutas, lõdvalt kokku oli tõmmatud ja ka stiil veel mõndagi konarust ilmutas. Kuid hea hakatus oli tehtud. Kui hiljem „Olewik“ käima sai, tõlkis Aspe toimetuse soovil Raimundi „Novella talurahwa elust“, kirjutas wäikesi lookesi kuuldud ainetest, tõlkis laule, katsus ka iseseiswalt luuletada ja awaldas pealkirja all „Neiule ja noorikule“ õpetlikkâ palasid. Aspe luuletustest toome siin „Lilled unes“ näiteks:

Ju sügawas mullasel pinnal
Seal näewad mu lilleksed und,
Ja ootwad, mil kewade rinnal
Neil ligineb ärkusetund.

Seal wagalt ja waikselt nad hingwad
Kui lapsuksed hälli sees,
Ei aima, kuis tormid seal wingwad,
Puud põõsad lumes ja wees.

Waid rôõmsas lootuses ujub
Mu lilleke igatsust täis,
Mil kewade kuube tal kujub
Ja linnuke wõõrsil käis.

Mil päike naerusel palgel
Kõik nupud õilmeteks loob,
Ning ojake leppade jälgel
Uut imelist armuwiit toob.

Lill nõnda ka kewadet ootab,
Kes mitu kord mööda on läind,
Kuis õnne ka inime loodab,
Ehk muret ju küllalt ta näind.

Eelmised alles hiljuti lapsekingadest pääsnud neuu tööd on küll waimukalt ja osawalt kirjutatud, kuid siiski teatawatele eeskujudele nõjatatud; pealegi on nad lühikesed ja kannawad autori noore-ea nõrkusi. Kui Aspe küpsemas eas uuesti jutuloomisele asus ja pikema nowelli „Kas uõde“ kirjutas, mis „Olewikus“ 1887 ilmus, siis näeme teda, mis jutu ülesehitusesse ja karakterijoonistusesse puutub, ootamata suurt sammu täienemise poole astunud olewat. Jutu käik on iseenesest ütlemlata lihtne, kuid loomulik ja ülipõnew.

Jõeste rikka möldri juures üles kaswatatud waenelaps Anu hakkab oma kasuwenda Ottot, weske ja talu noort peremeest, armastama ja leiab ka wastuarmastust. Otto läheb kuhugile linna masinate tundmist õppima, saab seal neuu Willmanniga, ilusa ja elawa linnalapsega tuttawaks, kes pealsikaudu hiilgawam on, kui südamluk Anu, kuid kel tõsine,

Kasuõde.

sügawam iseloom puudub. Wälimisest hiilgusest pimestatud, seletab Otto emale, et tema armastus Anu wastu lapsik tuhin olnud ja ta lõbusat, peent linnaneiu tahab perenaiseks tuua. Anu, kes seda juhtumisi ise pealt kuulnud, ei suuda enam seal majas elada, rändab murtud südamel Pihkwa kubermangu sugulaste juure. Otto peab uue mõrsjaga pulmad ära, kuid pealiskaudsele noorikule on maaelu päris wastumeelt. Ta wiibib tihti linnas ja jätab lastekaswatuse üsna ämma hooleks. Wiimaks hakkab ta põdema, ja Otto jääb leseks. Wanaema peab nüüd majatalitust juhtima, kuid tema jõud rauged ja warsti läheb ta minijale järele. Ottot tabab isiklikult weel see õnnetus, et ta talwel metsas langewa puu alla sattub ja jalutuks jääb. Anu on wõõrsil sellepärast rahutu, et ta oma kasuemast, kes teda nii armastanud, pidanud salaja lahkuma. Tänutundmus ajab teda kodumaale tagasi tulema, kuid hilja, alles kasuema matusepäewaks jõuab ta Jõestele. Ülewaatuseta jäänud Otto tütrekese tõmbab ta jõest ja päästab uppumise-surmast. Kasuõed ja Otto sunniwad teda, et ta weskisse perenaise kohuseid jääks täitma ja waaseidlapsi aitaks kaswatada. Haawatud armastuse-, tänu- ja kohusetundmused toowad Anu südamesse raske wõitluse, mida jutustusēs suure osawusega kirjeldatakse. Lõpuks wõidab kohusetundmine; Anu jääb weskile lastekaswatajaks, kuid tema ja Otto wahel walitseb külmus. Otto seisukord on halatsemisewäärt; saatuselöökidest nagu uimane elab ta päewast päewa ilma eesmärgita ja elujulguseta. Seda ei jõua Anu, kes oma endist armastust küll ära püüab peita, wälja pidada; ta katsub Ottot julgustada, et see tohtri abi otsiks. Anu ohwimeelse rawitsemise tõttu tõusebki Otto jälle jalule, saab terwise ja elurõõmu tagasi ja märkab nüüd, missuguse kalli pärli ta ennem enesest eemale tõuganud. Tema tahaks küll uuesti Anule läheneda, kuid see on nüüd hoopis ettewaatlilik. Pealegi tahab ämmaeit linnast oma nooremat tütart, ilusat Elsat, jõukale wäimehele sobitada ja asub seks tütreaga möldri juure elama. Kuid Otto on nii kaugele parandatud, et ennast teist korda ei lase lõksu wiia. Kui Anu õnnetust aimates jälle majast tahab põgeneda, läheb Otto temale järele ja toob ta kasuema haualt mõrsjana tagasi, kuna pahandatud ämmaeit oma tütreaga majast minema pühib.

Jutustus on algusest lõpuni iseseisaw waba luule; kirjanikul ei ole siin tõsiseid sündmusi, ei teatawaid isikuid ega kindlat maakohta silma ees seisnud. Miljöö ehk teataw ümbruskond puudub täiesti ja ei ole ka hädasti tarwis, sest siin

käsitletakse üleüldis-inimlikku probleemi, inimese tõsise väärtuse hindamist, nimelt kummast tuleb aatelistel inimesel enamaks pidada, kas hülgawat wälimust, mis enese all tühist sisu warjab, wõi jälle tüsedat, kõrgehinnalist tuuma lihtsas, alandlikus kooses. Selle küsimuse oli Winkler laulus „Kahe-sugusest suurusest“ juba 1816 Eesti kirjanduses üles wõtnud; Aspe on teda nähtawasti piiranud, eristanud ja iseäranis Eesti naisterahwa ja perenaise väärtuse hindamiseks tarwitanud, et sel teel oma aatelist ilmawaadet wälja ütelda ja, wõib olla, Eesti peremehi ka kadakate, linnalipakate eest hoiatada. Seda teeb tema tänini Eesti jutukirjanduses nägemata osawusega; ta mõistab nii hästi kujusid oma ideede kandjateks teha, kujutatawat elu põhjusemõtte kohaselt peenikeselt stiliserida, et ometi kõik loomulik ja tõenäitlik näib olewat. Siin juures on kujud elawad, plastilikud, nende karakterid puhtalt läbi wiidud ja psühholoogiliselt ilusalt wälja töötatud. Igal pool tunned kunstilise tõe walitsust. Iseäralise armastuse ja heameelega wiibib autor nähtawasti oma jutu peategelase ja peamõtte kandja kasuõe Anu juures, kes tüsedat, sügawa iseloomuga Eesti neiu, idealiseritud maanaisterahwast edustab. Nagu waenelaps rahwaluules on ka kasuõde Anu haruldaste woorustega ehitud. Ta on kindelmeelne, kannatlik, karedate kätega, wäheste sõnadega, aga sooja südamega inimene, kes walmis kõiki raskusi ja saatuse löökisid ära kandma, wahwalt oma walu südamepõhja ära peitma, ilma et ta oma tundmusi ilma ette kannaks. Kus tarwis, on ta iseteadlik ja uhke selleks küllalt, et ennast rikkast perepojast halwaks ja üleliigseks lasta pidada; ta tunneb eneses jõudu, iseendale eluteed tasandada, iseendale õnne luua. Ta on omast kohast kangelane, ilma puuduste ja wigadeta, nõnda et tema poole imestusega ja lugupidamisega wõib üles waadata, tema kauni karakteri juures ilutseda.

Aspel on rikas mõttekujutus ja hea kompositsioni anne; ta mõistab oma juttude sündmustikku loomulikult ja põnewalt üles ehitada ja tegelaste karakterite waral põhjendada. Kuid tema juttudel, nii „Kasuõel“, kui ka teistel vähematel nowellidel on see nõrk külg, et neis kõike nagu kawandi näol, harwades jämedates äärjoontes kujutatakse ja üksikasjalisemad kirjeldused puuduwad — wiga, mida kõigile ro- Ennosaare Ain.

mantikustele ette wõiks heita. Näib nagu puuduks sage-dasti midagi, nagu ei oleks jutustuses igalpool seda süga-wamat hinge, mis lugejas meeleolu wõiks äratada. Ainuke jutustus, mille Aspe, kui ka ainult kohati, laiemalt on wälja töötanud, selles olusid ja ümbrust kirjeldanud, on „Ennosaare Ain“, mis Olewiku lisas 1888 ilmus. See on Aspe parem ja wäärtuslikum toode ja ühtlasi ka Eesti romanti-lise jutukirjanduse hiilgenummer.

Teoorjuse ajal kaswawad Saugas, Ennosaare talus, kaks poega üles; wanem neist, nimega Peet, jääb pärast isa surma talusse peremeheks, tema poolwend Ain peab wana-ema kiusu ja õeluse pärast juba noorelt ühes leseks jäänud emaga majast lahkuma ja Sauga mõisa asumis, kus ta ema karjanaiseks hakkab. Mõisaherral von Habermannil käib tihti ta naisewend, parun Adalbert, wõõrsiks. See on Saksa-maal täheteadust õppides Balti mõisnikkude kitsastest waa-detest mõndagi kaotanud, elab nüüd kui rikas mees Pärnus ilma kindla ametita oma teadusele. See wana weider poiss-meis walmistab oma wabamate waadetega uhkele õemehele von Habermannile palju meelehärmi; sellele kõigele lisaks wõ-tab ta Karja-Maie poja, Ennosaare Aini, kelle ta Antoniks ümber nimetab, endale kaswandikuks, laseb talle hea hari-duse anda, nii et tast aegamööda täheteadlase abilise wälja tuleb. Küll püüab wanem wend Peet, kelle hingesse tubli külakoolmeister isamaalist tuld lõkkele õhutanud, nooremale koolitatud wennale kohuseid sugurahwa wastu meele tule-tada, kuid see kõik on asjata. Ümbruse ja hariduse mõjul wõõrdub Anton Enmann, nagu Aini Saksa koolis nimeta-takse, omast rahwast ja pöörab talle aegamööda täiesti selja. Kuid Saksa seltskonnas ei käi Aini käsi mitte hästi. Juba waremalt walitseja ehk junkru tütre Olgaga mängides on tal juhust olnud mõisniku tütre Hildegaga kokku puutuda. Lahke ja alandlik Olga, Eesti soost walitseja tütar, jääb ikka enam kõrwale ja Ain algab tormijooksu uhke ja ülbe mõisniku tütre Hilde von Habermanni südame peale, mis wiimaks wõiduga lõpeb. Kuid Aini õnn on wäga üürrike, sest et tujukas aadelipreili Saksamaale sõidab, seal Aini hoopis ära unustab ja warsti ennast aadelisoost rikka peiuga kihlab. Peigmees, kes meie maa olusid ja inimesi ei suuda ära kanda, ei ilmu laulatusele, waid saadab pulmapäewaks Sau-gasse äraütlemise kirja. Ain ilmub nüüd suuremeelselt trööstijaks, kuid Hilde nimetab teda talupoisiks, Karja-Maie pojaks ja sülgab talle näkku. Ain otsib oma murtud süda-

mele seega lahutust, et pärast onu Adalberti surma Moskwasse välja rändab ja ühe täheteaduse professori abilisena tõsiselt tööle asub. Hilde elab pärast lühikest ja õnnetut abielu kellegi oberstiga kodumaal kaua lesepõlwe ja sureb. Sel ajal hakkab Aini nii wägew kojuigatsus waewama, et ta weel kolmekümne aasta pärast otsuseks teeb, Moskwast lahkuda ja oma kodumaad waatama tulla. Tema armsad, niihästi Hilde, kui ka wend Peet hingawad juba mulla põues. Junkru Olga, neiu Luukas, kes wanaks piigaks jäänud, püüab Ainile läheneda, kuid Ain tõukab ta südameta enesest eemale. Üksilduse piina tundes kahjatseb Ain siiski oma tegu. Nagu ta enne Olga eest põgenenud, peab ta nüüd suurt waewa nägema, et teda üles leida. Alles hallis eas õpib Ain Olga wäärtust õieti hindama. Ta palub Olgat endale abikaasaks, kuid see teeb tingimiseks, et Ain peab sugurahwa waimuelust hakkama osa wõtma ja ühes temaga Tartusse esimesele Eesti laulupidule sõitma ning ennast mitte enam Antoniks, waid Ainiks nimetama. Ja tõsine armastus tänini põlatud suguõe wastu saadab seda toime, et sellest rahwuslikust Saulusest weel üheteistkümnemal tunnil Paulus saab.

Järjekindlalt ja selgelt näidataks selles loos, kuidas orjuse-ajal eestlane, kes sakslastega kokku puutus ja kõrgema hariduse omandas, olude mõjul omast rahwast lahti kisti ja sunniti sakslaseks saama. Oma rahwas tõukas haridust saanud liikme, kelles ta oma waenlast arwas nägewat, mõistmata umbusaldusega ja kadedusega enesest eemale; selle wastu meelitas teda wõõraste poolt au ja lugupidamine. Kuid seda paratamata tõtt kuulutades ei kaota kirjanik tulewikulootust, waid ta tõmbab realsetele oludele romantilise loori üle. Mitte igawesti ei pea Ennosaare Ain ärakadunud pojaks jääma, liiategi weel nende sugusalgajate hulka astuma, kes oma esiwanemaid Rootsist otsiwad. Haritud wenna Aini peal seisawad ju Eesti tulewikulootused, millele kodune peremehest wend Peet sõnades kuju andnud. Peedi truu armastuse-külw näitas küll esmalt kalju peale langenud olewat. Aga selle järele, kui Ain ennast sakslaseks ja siis wenelaseks tunnistanud, tuleb tal elus silmapilkusid ette, mil tal korraga selgub, et ta teadmata ja tahtmata ainult Eestimaad ja rahwast kalliks peab. Ta tahaks weel kord truu wenna armastust maitseada, kuid kahjuks on see juba hiljaks jäänud. Alles wenna surma järele sai ta aru, et kõik,

mida ta enne armsaks ja kalliks pidanud, truud wennasüdant üles ei kaalunud.

Aini karakter ja kuju, mille kirjanik nii kunstipäraselt, päris usutawa tõenäitlikkusega esitab, on waba luule. Ain on rahwa lootusi kandew tüüp, idealiseritud ärkaja, kes teistele taganejatele eeskujuks seatud, kuid seesuguseks eeskujuks, kes elus tõesti wõiks ette tulla. Aini ja teiste wäljamõeldud tegelaste kõrwal astuwad jutustuses weel seesugused isikud ette, keda elus tõesti on nähtud. Nii wõib von Habermannis selleaegist Sauga mõisaherrat, karedat ja kalki orjade isandat Gerstfeldti selgesti ära tunda, kuna Helenes tema heasüdamlik abikaas on edustatud. Ja isamaalisist asjust waimustatud koolmeister, sauglaste ärkamise hing, on kirjaniku enese onu, tuttaw Abram Holter. Aspe isa oli noores põlwes ka koolmeistriks õppinud ja tahtnud Suiku koha peale minna; Gerstfeldt aga, kellelt seks enne luba pidi küsitama, ütelnud: „Waata m-maita, wõi meie koolitame wõõrale wallale mehi; mul omal on aidameest tarwis!“ Nii sunnitud Madis Aspe Sauga mõisas aidameheks hakkama. Selle üteluse on kirjanik Habermannile suhu pannud ja seda lasknud Aini kohta tarwitada. Isa ja ema suust on siis tütar hiljem olude kirjelduseks kõik need ained saanud, mille waral ta meile Sauga wallarahwa kodusest elust, teolkäimisest, pidudest ja kooskäimistest intimsetes wärwides kujutatatud piltisid esitab. Kirjaniku isa, kes wanas eas kõik ära unustanud, mis ta tütrele oma noorest põlwest pajatanud, imetlenud pärast „Ennosaare Aini“ lugedes: „Kuidas sina ometi neid wanu asju nii hästi tead; nad tulewad ju nii selgelt ette, nagu oleksid nad alles eila juhtunud!“ Kuid neidki realseid olusid on kirjaniku aateline pilk nõnda seletanud, et nad sugugi meelekibedust ei ärata ja maharõhuwat, nukrat meeoleu ei loo.

Lühemad jutustused.

„Ennosaare Ainile“ järgnesid Aspe sulest mitu vähemat jutustust, nagu „Maantee pealt“ (Olewiku lisa 1889), „Meremehe mõrsja“ (Postimehe lõbulisa 1890) ja „Anna Dorothea“ (Olewik 1891). Esimeses esitatakse pilti endise aja kroonuteenistusest, kui see weel 25 a. kestis, teises kujutatakse meremeeste elu ja kolmas on fantasia selle wana imeliku pildi üle, mis Wana-Pärnu surnuaia wastu olewas wekis seisab. Nagu pealkiri näitab, on selle weksi keegi

raeherra „Issanda aastal 1721 Jumala auks ja ligimeste kasuks“ lasknud ehitada. Pildil ilmub paksude punakate pilwede wahelt kõwerdatud käewars ja ulatab metslillesid alla. Ees-äärel säravad kõiksugu keedu- ja aiawiljad lokaawate lehtede wahel ja paremal pool näeme toredat naisterahvast Anna Dorotheat; see surub ubadega täidetud korwi wastu rindu ja põgeneb nähtawasti selle käe eest, kes pilwede wahelt öisi pakub. Anna Dorothea pildi kohta liigub rahwasuus jutt, et seda keegi ei tohi tolmusest wesikojast wälja wiia ega paigalt nihutada, muidu hakkawat proua kodu käima. Fantasias „Anna Dorothea“ jutustab Aspe selle proua elu-käiki ja põhjendab, mis need lilled ja aiawiljad tähendawad ja miks proua selle saladusliku käe eest põgeneb.

Pärast wanemate surma astus E. Aspe 1891 kaupmehe Nieländeriga abielusse ja sai seega ühtlasi oma kadunud wanema õe laste kaswatajaks. Koduste kohuste täitmine ei andnud talle enam palju waba aega, sellepärast jäid nüüd kirjatööd harwemaks ja suuremaid juttusid pole ta üleüldse enam kirjutanud. Ilmusid weel mõned lühikesed tõlked, siis 1897 „Postimehes“ algupärane jutt „Küla weerel“ ja 1911 „Aastate pärast“. Wiimases kirjeldatakse elu Pärnu kaupmeeste ringkondades XIX. aastasaja 70. ja 80. aastatel. Siin leidis nii mõni kaupmeeste perekond, kes heade aegade tõttu lihtsatest oludest tõustes meeletumateks toreduse tagaajajateks said, kuni wiimaks kõik otsas oli.

Aspe jutustustel on peale ilutsewa luulekarakteri ja aatelse sihi, mis kõigist selgesti läbi paistab, weel mõndagi muud ühtlust. Aspe armastab seesuguseid meesterahwa kujusid esitada, kes noores eas elutarkuse puudusel oma õnne ei mõista tabada, kes ajajooksul elust õpetust saawad ja siis wanapoisi põlwes õigetele õnneradadele sattuwad. Niisugused tüüpused on Jõeste mölder Otto „Kasuões“, Ennosaare Ain ja Mustalaane peremees jutus „Küla weerel“. Mitmes Aspe jutus on naisterahwas peategelane. Naisterahwa tüüpused on Aspel enamasti kõik waiksed, aatelised iseloomud, tagasihoidlikud, ilma wälise hiilgu seta, aga siiski südamlikud ja ohwimeelsed, üleüldse eeskuju-inimesed. Seesugused on Anu „Kasuões“, Olga „Ennosaare Ainis“, waenelaps Juula jutus „Küla weerel“ ja Maisaari Lowiisa jutukeses „Maantee pealt“. Aspe jutud keerlewad suurelt osalt Pärnu ja tema

Aspe jutustuste
laad.

lähema ümbruskonna ümber; neis esineb meile iseäraliselt armas kodukoha-kunst. Kirjanik loeb seda enesele suureks puuduseks, et ta alati oma kodukohas on elanud, laiemat maailma ega teiste inimeste elu pole saanud näha; sellepärast olewat ta inimeste tundmises pisut ühekülgseks jäänud. Kui Aspe naisterahwa tüüpused meeldiwad, siis tulewat seda kirjaniku ema mõjuks pidada, sest et suur osa juttudes esinewaid inimesi, wanad kui noored, olewat ema prilli ja olemise läbi waadatud ja woolitud. Sellest siis tulebki, et Aspe kui linnas üleskaswanud ja Saksa koolides haridust saanud naisterahwas lihtrahwa elu ja tema hingeolu wõis nii tabawalt kirjeldada. Peale nende headuste paistawad meile, nagu A. Jürenstein¹⁾ seletab, tema juttudest weel silma „iseloomude truu ja osaw joonistus, otsimata ja lihtne, aga siiski just selle läbi põnew jutustus ja üle kõige kaastundlik armastaja süda, mis eluraskusi ja saatuse haawu mitte selleks lahti ei kisu, et neid hirwitades lugejale ette paisata ja teda elu wihkama õpetada, waid et neid kui oma süüdi tundma saada, ehk kui ajatingimistest ja inimeste meeoleolust juurduwaid nähtusi wastu wõtta, mis meile põhjust annawad oma ilmawaadet rewiderida.“

Peeter Jakobson; esimesed muinasjutu-näidendid.

Kirjanduslikud
epigonid waba-
meeliste leeris.

Eelmised ärkamise aja noorema kirjanikupõlwe edustajad kogusid endid alalhoidlikkude rahwuslaste häälekandja „Ole-wiku“ ümber. Mitte nõnda arwurikas ei olnud wabameeliste rahwuslaste leeris kirjanduslikkude epigonide arw. Jakobson suri liig ruttu ja ei saanud mahti noori silmapaistwaid luuletajaid oma lehe ümber koondada, ja Kõrwi „Walguse“ wõõrad toonid peletasid warsti needki wähesed wabameeliste leerist. Üks noorematest luuletajatest, kellega juba Jakobsoni aegses „Sakalas“ tuttawaks saame, on P. Jakobson.

Jakobsoni elust.

Ta sündis Rakwere linnas jõulukuu 15. päewal 1854. Kui waese töörahwa laps kaswas ta linna paigus kitsastes oludes üles ja harjus juba maast madalast piskuga läbi ajama. Umbes kümne-aastaselt, kui poisikesele Eesti keele lugemine ju kätte õpetatud, saatsid wanemad tema Wene

¹⁾ Elisabet Aspe, Linda 1898 nr. 21.

kirikukooli, kus ta pisut Wene keeli lugema ja kirjutama õppis. Kui Rakweresse nõndanimetatud waestekool asutati, kus Luteruse usu kõster õpetust andis, siis wiidi Jakobson sinna, sest et siin peale Wene keele ka weel Eesti ja Saksa keelt õpetati. Pärast koolitundisid püüdis ärksa waimuga õpilane oma mõistust raamatute abil teritada. Iseäranis armsad olnud tal Kreutzwaldi „Maa ja mere pildid“ ja „Maailm ja mõnda, mis seal sees leida“. Kolme aastaga sai kool läbi ja poiss pandi kingsepa juure õpipoisiks. Siiski ei lõppenud ta himu teaduseõppimisest otsa. Ta muretses endale Saksa keeli raamatuid, ilukirjanduslikka ja teaduslikka, ja hakkas pühapäiwiti hoolega edasi õppima, kus juures ta selli poolt, kes rohkem kooliõpetust saanud, palju äratust ja juhatust leidnud. Kuni 21. eluaastani tegi P. Jakobson kingsepa tööd. Siis wõeti ta soldatiks ja pandi Omski jalawäe polku teenima. Kui ta Tallinnas 1^{1/2}-aastase teenistuse järele alamohwitseriks oli saanud, saadeti ta Peterburi lähedale Ust-Ishora laagrisse sapööri tööd õppima. Warsti pääsis Wene-Türgi sõda lahti, ja Jakobson pidi alamohwitserina sõjawäljale ilmuma. Silistria kindluse juures olid tema polgul wäikesed kokkupõrkamised türklastega ja siis mindi kewadel 1878 üle Balkani. Sliwno linnas hakkas äge külmtõbi Wene wäge laastama, ja warsti langes ka Jakobson selle taudi küüsi. Alles kaks aastat hiljem Tartu kliinikus, kuhu Jakobson rawitsusele saadetud, lahkus külmtõbi täiesti, kuid põdeja terwis oli eluks ajaks rikutud. Jõud ei tulnud enam tagasi; noor inimene kolletas silmanähtawalt, sest et ainult kõige lahjemaid toitusid wõis süüa. Hädise terwise pärast wabas-tati teda 1880 kroonuteenistusest.

Kodulinna Rakweresse tagasi jõudes leidis Jakobson mitmeti muutunud olud eest. Tema äraoleku ajal asutatud Eesti seltsides kosutati Eesti rahwuslikku waimu kõnede ja iseäranis ilusate isamaaliste koorilaulude läbi. Wiimased awaldasid Jakobsoni kohta, kes ammugi suur laulu- ja luulesõber olnud, suurt mõju, äratasid temas Eesti meelt. Täinini oli tema mõned saksakeelsed salmikud teinud; nüüd tuli talle lust emakeeles luuletama hakata. Esimesed katsed, mis tema „Sakalas“ awaldas, kui ka 1882 trükitud wäike salmikute kimp „Õilme nupukesed“ leidsid head wastukaja ning julgustasid uutele etteawõtetele. Jakobson jättis oma käsitöö

Kirjatööde üle-
waade.

maha ja heitis kirjanikuks. Nii kirjutas ta Rakweres paar algupärast juttu, näidendi „Koit ja Hämarik“ ja andis veel kaks annet laule „P. Jakobsoni Luuletused“ trükki. 1884 asus ta Wäike-Maarjasse elama, kus ta endale raamatupoe asutas. Kuid pea jättis ta kaupmehe ameti maha ja hakkas Põdrangul wallakirjutajaks. Ta puutus tihti luuletajate Jakob Liiwiga ja hiljem ka veel Jakob Tammega kokku, kes sellesamas kihelkonnas kooliõpetajad olid. Wäike-

Pieter Jakobson.

Maarjas läks Jakobsoni kirjanduslik tegewus nähtavasti tõsisemaks ja põhjalikumaks. Kuna ta Rakweres raamatute kaudu noorele rahwale kirjade, iseäranis armastusekirjade kirjutamist ja seltskondlikka kombeid õpetanud, tõlkis ta Wäike-Maarjas „Ajaloo Eesti alamatele koolidele“ ja Schilleri „Õelus ja armastus“ Eesti keele ja katsus siis algupäraste näidenditega õnne. Nõnda kirjutas ta 1885 naljamängu „Kustas kosib Mihklit“ ja näitelaulu „Udumäe kuningas“ ja wiimaks kurbmängu „Pettuse ohwrid“. Peale selle awaldas ta veel ajalehtedes siin ja seal rohkesti luuletusi. Tema

P. Jakobson

terwiseseis läks aasta aastalt pahemaks. Üleüldisele nõrkusele tuli veel kurgutiisikus lisaks, mis kirjaniku eluküünla 11. juulil 1899 kustutas. Luulekaimud Tamm ja Liiw pühendasid lahkunud sõbra mälestusele ajalehtedes südamlikka leinalaule. Tema surma järel ilmusid veel naljamängud „Kihlakaart“ ja „Karukütt“.

Rakweres elades tegi Jakobson Kunderiga tutwust, sai temalt mõndagi head näpunäidet ja omandas ühtlasi Kunderi mõjul wabameelse sihi, mis pärast ta „Sakalale“, „Walgu-

sele“ ja „Oma Maale“ kaastööd tegi. Kuid siin juures mõistis Jakobson oma luuletaja elukutset kõrgeks pidada. Kunagi ei kuule meie tema kirjatöödest erakondlikku sihti ja luuleande kurjasti pruukimist. Seesama meelevaesus, alandlikkus ja lihtsus, mis teda kui inimest sümpaatlikuks tegi, ilmub ka tema kirjatöös.

P. Jakobson on kõige pealt lüüriline luuletaja. Tema laulud on täis igatsust paleuste järele, muret ja kurbtust isamaa hädade ja õnnetuste pärast. Oma laulude motiivid võtab ta ise järgmiselt kokku:

P. Jakobsoni
lüürika.

Mu laul on lehkawad lilled,
Mis leidsin murulta ;
Mu laul on armukõned,
Mu laul on isamaa !

Tema hiljemad ja paremad luulesünnitused on ajalehtedesse laiali pillatud, sellepärast suurele hulgale tundmata. Kohmetus riimide otsimises ja iseäraline patetiline stiil, mis nii väga sagedasti tema laulude tundemärkideks, näitawad, et ta wanemate luuletajate traditsionidest kinni peab. Seisku siin näiteks „Eesti keelele“.

Mu emakeel, sa kuldne jõgi,
Su laentel kiigub laululaew,
Sust woolab Eesti eluwägi,
Sa iluheli kuldne kaew.

Sa kõlad põhjakandle keel
Täis ilurikkust otsata,
Ja imewõim on tema häälel,
Kui sinu helil hüüab ta :

Su kõlawald on õitsew luha,
Kus palmin lauluwanikuid ;
Sa kannad halja metsa kuha
Täis laululinnu helinaid.

Mu Eesti keel, sa kuldne kõla,
Mind saadad hällilt hauani ;
Sa armastust mu sisse wala
Mu isamaale surmani.

Ja kui siis waatan wilu sāngi
Ja kannel waikselt kõlab weel,
Siis lõpetades oma māngi
Sull' wiimne laul, mu Eesti keel.

Tuttaw on ta laul „kujuks saanud luulest“, milles täheloori tagant imelik neitsi ilmub ja kuldsest karikast luuletajale taewajooki annab maitseda. „Kewade laulus“ kuuleme jälle, et imeingel salasammul läbi ilma käies kewade sõnumi toob, lindudele laule jagab ja puude pungasid puudutab, siis lõpuks üles taewasse tõuseb ja sealt kuldsele koiduajal lillelaewa sõudma saadab. Nagu neist näitustest selgub, on Jakobsoni lüürika enam väljamõtleva fantasia kujude mängist kui tõsiste tunnete üleelamistest välja woolanud. Ta püüab luge-

jale kujude ja allegoriate waral teatawat meeleolu suggere-rida, selle asemel et temaga oma isiklikka tundmusi jagada — luulemetod, mis teisel wäike-maarjalasel Jakob Liivil päris maneeriks kipub muutuma. Ainult harwa murrab seesugusest wälisest kirjeldawast lüristmusest isiklik tunne läbi, mis meid täiesti kaasa kisub.

P. Jakobsoni
näidendid.

Laiemalt kui lüüriiline luuletaja sai Jakobson omal ajal näitekirjanikuna tuttawaks, ehk selleks küll palju põhjust ei olnud. Terwe rida näidendid, mis eespool üles loetud ja sagedasti ette kantud, on kehwa wõitu tööd. Ainult üks neist „Udumäe kuningas“, Eesti Kirjameeste Seltsi poolt esimese auhinnaga kroonitud, on sellele kirjanduseharule rikastuseks olnud ja näitelawal püsinud. Igatahes jääb Jakobsonile meie näitekirjanduses see tähendus, et ta esimesena rahwaluulet dramatilisel kujul üles äratanud ja selles sihis teerajajaks saanud. Esimesed muinasjutu-näidendid Eestis olid nimelt Jakobsoni „Koit ja Hämarik“ ja „Udumäe kuningas“. Kahjuks ei olnud Jakobson ennast näitelawa nõudmistega tutwustanud. Tema näidendites ei ole köitwat dramatilist sündmustikku. Esimeses näidendis ei ole üleüldse mingisugust tegewust märgata, sest ta sisu on päris lüüriiline. „Udumäe kuningas“ on selle poolest pisut õnnelikum, kuid siia on palju asju waele lisatud, mis sündmustikuga sugugi ühenduses ei seisa ja mis näidendi ilma tarbeta kirjuks ja segaseks teewad. Hiljem on näitejuht Wiera tükki mitmeti kärpinud ja temast laulumängu teinud; sel näol oli ta omal ajal kui Eesti esimene operett terwel maal otse tõmbetükiks ja iseäranis Wana-Wanemuise teatri hiilgusenumbriks, mis oma rahwapärase sisuga ja rahwalauludega wähenõudwa waatajahulga peale head mõju awaldas.

Udumäe
kuningas.

„Udumäe kuninga“ sündmustik on peajoonetes samanime- lisele muinasjutule nõjatatud, nii et terwe tüki sõlme muinas- ja nõiausulised arwamised kokku kisuwad ja lahti harutawad. Hiilgawast lõpust hoolimata walitseb tükis sügaw saatuse- traagika. Peategelane Tiiu läheb oma iseloomuga igapäistest inimestest märksa lahku; nagu laulikul on temalgi kõrgemaid huwisid, ta tahaks taewalistega seltsida, kuid ühtlasi ka inimene olla ja maapealist armastuse õnne maitseta. Eesti muinasusu põhjal on see aga wõimata. Waimud on egoistlikud, ei hooli inimese maapealsest õnnest, waid riisuwad talt

südamerahu, panewad talle raske waikimise-kohuse peale. Kokkupuutumine waimudega toob siin Tiiu hingesse raske konflikti, mille all ta ise, tema mees ja laps ning wanemad peawad kannatama.

Olgu weel lõpuks nimetatud, et Jakobson suure osa oma lauludest ise Saksa keele tõlkis ja 1895 romantilise pealkirja all „Die Hirtenflöte aus dem estnischen Blumenthal“ trükki andis.

Arwatawasti P. Jakobsoniga ühel ja selsamal ajal wiibis ka A. Jürgenstein Eesti muinasjutu wallas, et sealt näitelaulule ainet leida. Juba 1885 oli ta „Juta, neljajärgulise kurbliku luuleloo“, päädinud, kuid ilmawalgust nägi see alles järgmisel aastal.

Anton Jürgenstein sündis Wändras 20. oktobril 1861 taluperemehe pojana, õppis kihelkonnakoolis, esiotsa Wändras, pärast Kodaweres oma wenna Johanni juures, kes J. Lilli nime all Eesti kirjanduses klassiliste kirjatööde tõlkijana tuttaw ja peale oma wenna weel mitu teist õpilast kirjanduslikule tegewusele äratas. Oma wenna Antoni juhtis ta Walga kihelkonnakooliõpetajate seminari, mis sel aja tubli koolimehe Zimse juhatusel seisis. Seminar äratas ja jõutas muu seas ka kaswandikkude kirjanduslikka huwisid. Esteetiliselt maitset ei harinud mitte üksnes üldine hästi wäljawalitud biblioteek, waid iga kaswandik pidas olewa traditsiooni põhjal oma kohuseks, juba õppimise ajal enesele Saksa ja Prantsuse klassikusi, wiimseid muidugi saksakeelses tõlkes, omandada ja nõnda tulewast eraraamatukogu põhjendada. Äratust selleks andsid huwitawad kirjanduseloetunnid. Jürgenstein walis ilukirjanduse tundmise ja arwustuse enesele erialaks ja hakkas elusse astudes siin päris järjekindlalt tööle, nii hästi kui maaüksildus seda lubas teha. Kooliametit pidas ta pärast paari üleminekujaama 20 aastat Wändra kihelkonnakooli juhatajana ja asus siis 1905 Tartusse „Postimehe“ toimetuseliikmeks, kus juures ta iseäranis kriitikalist tegewust kawatses alustada. Esimene luuletöö, mille läbi ta laiemalt tuttavaks sai, on ülemalnimetatud „Juta“. Sisuks on tal tuttaw rahwamüütos Endlast ja Jutast, mis näidendis pisut täiendatud ja wabalt laiendatud. „Juta lugu on kõige suurem kiitus luulele ja kõigele kunstile; luule tehakse siin ainsaks mõjuwaks rohuks, mis murtud südamesse uut eluwaimu walab,

A. Jürgenstein.

Kurblik luule-
lugu Juta.

sest imeline kuldsilmawari, luulewägi, ongi see, mis rõhutatud mõttelennule uut hoogu annab, meid minewikku wiib, kus õndsast aegust ilutsedes kurba tõsidust unustame. Muinasjutt Jutast ülendab armastust ja luulet mõlemaid; armastuse kadumisega kaob elu ilu — üksi luule wõib teda silmapilkudeks tagasi nõiduda, tema, kes armastusest wõsunud, jälle armastusesse wiib.“ Küll läheb „Juta“ karakterite kirjelduses jne. mõnes kohas nendest piiridest üle, mis tragödiase loomu poolest ette seatud, kuid sellest hoolimata on ta ennast meie päiwini suutnud näitelawal hoida.

Jürgenstein ar-
wustajana.

Et Jürgensteinil ka lüürilist soont on, seda näitawad mõned kenad katsed („Sa leinajärwekene“, „Pool wihaselt, pool haledalt“), kuid tema tugewamat ja tähtsamat külge tuleb igatahes ilukirjanduse arwustusest otsida. Jakobsoni ja Koidula töödest peale kuni uuema ajani, on tema, olgugi kahjuks mitte alaliselt süwendatud kutsetööna, ilukirjandust sõelunud ja selle wäärttöösid katsunud hinnata. Ta on küllalt waimurikas, peenemaitseline ja terawmõtteline kirjandusekohtunik, kujukas ja originalne keele poolest. Iseäralduseks on tal see, et ta peaaegu kõike klassilise mõõdupuuga püüab mõõta. Arwustajana ei taha ta mitte üksnes wastuwõtja seletaja ja wahetalitaja olla kunstniku ja rahwa wahel, waid nõuab endale kontrolleriwa ja iseseiswalt kaasloowa kunstniku osa, mille tagajärjel waatleja-esteetika sagedasti looja-esteetikale risti wastu astub. Kui Jürgensteini arwustustele wahest wastu waieldakse, siis ei sünni see igakord siiski mitte otsuste eneste pärast, waid et ta asjalikkude harutuste keskel paiguti kipub ironiserima, endale wahel sarkasmust lubab ehk jälle ülewalt alla waatab ja puudaliste waenaeladega kaalub. See ei alanda iseenesest küll arwustuse wäärtust, kuid kahandab ta mõju.

Kirjanduse ideeline ning esteetiline arenemine.

Päritud motiwide
kordamine.

Kirjanikkude noorem sugupõlv, kes lugupeetud rahwus-
likkude sihiajajate keskel üles kaswas, ärkamise aja sündmused
omas nooruse-eas kaasa elas ja neilt isamaalist äratust sai,
sammus kirjandusealal suurelt osalt wanemate tegelaste jäl-
gedes. Aukartust kuulsate eelkäijate wastu tundes, korda-
wad nad päritud ideesid, teatawal mõõdul süwendatult ja
laiendatult. Seega on ärkamise aja noorema kirjanikupõlwe

toodetes sisuliselt rohkesti järelaimawat ja edasijätkawat epigonide tööd. Epigonidel puudub iseseisvus. Nad tunnevad küll kõrgeid sihtisid, kuid ei suuda neile läheneda. Korduvalt mitmesugustes teisendites waremalt üleswõetud motiivid priiusest, isamaast ja emakeelest.

Otsitakse hoolega need luuleallikad üles, mis rahwaluules, muinasajas, Eesti kaugemas ja lähemas minevikus peituwad. Kõige noorem minevik oma silmapaistwate rahwuslikekude tegelastega tekitab hulga austuse- ning mälestuselaule. Nähtawale kohale kerkiwad iseäranis oodid, mis austuseks ja tänutäheks Wene keisritele pühendatud. Nii loetakse näituseks Bergmanni keisri- ja mälestuselaule paremate hulka, mis ta üleüldse luuletanud. Eestlane paneb oma lootuse parema tulewiku pärast Wene keisri kui riigi rahwaste isa peale ja püüab tema armu ustawusega ära teenida. Nii laseb P. Jakobson oma „Udumäe kuningas“ Lindat kõnelda:

Waat' kaljuwallast idapool
On seismas tore kuldne tool.
Seal toolil istub kuningas,
Kel wõim ja wägi põhjalas.
Truu karjane, kas tahad minna
Ja wiia seda sõrmust sinna
Ning panna tema ette maha.
See lepitab siis kõike paha,
Mis iial Linda lastele
Wõiks tõusta tema südame.

Austuse ja mälestuse laulud.

Mõjuwat tõuget uueks loowaks tööks saawad selle aja kirjanikud „Kalewipojast“. Wanemas „Kalewipoja“ mõjul tekkinud kunstluules walitses üsna tuntawalt lüüriline element. Kui nõnda ütelda uudseaeg mööda sai ja esimene waimustus Kalewipoja üle wähenes, siis hakkasid nooremad luuletajad rohkem lugulaulu sündmustikku tähele panema. Nüüd taganeb lürismus Kalewipoja luulest ja annab wagusale, eepilisele jutuluulele maad. Tähelepanewad on ka see nähtus, et lüürilises järgus luuletajad endid rohkem luguloo peategelase Kalewipoja poole pöörsid ja sellest kangelasest waimustust tundsid; selle wastu näib nooremate luuletajate eepilistes Kalewipoja-lauludes huwi peategelase juurest ära pöörwat ja enam tema wanemate, Kalewitaadi ja Linda poole kalduwat. Kalewipoja enese kuju on liig traagilik;

Kalewipoja eepose wastukaja.

temas ei leia meie eepilised luuletajad, kes muinasajast meelt-ülendavaid lugusid tahtsid tuua, mitte oma paleust. Muinasaja idealiserimiseks on Kalewitaadi ja Linda kõrgete ja heledate kujude esitamine palju tänulikum Niisama toowad ka luuleinspiratsiooni Kalewi haud, Linda kiwi, Kalewipoja mõök, warakammer ja laew Lennuk.

Luulekeele pa-
randamine.

Ehk küll ärkamise aja noorema sugupõlwe luule wanema omast üleüldiselt wõetud mitte sügawam ja wäärtuslikum ei olnud, on selles siiski tähtis samm edasi astutud, nimelt Eesti luulekeele väljatöötamises. Noor sugupõlw on Eesti keele tundmises ja esteetikas rohkem edenenud, nõuab puhast, ladusat keelt ja üleüldse kaunist, meeldiwat kuju. Nii algab nüüd meie luulekeele arenemises otse uus ajajärk: sõnade kärpimised ja ebaloomulikud pikendused ning muud ebakõlalised keelewäändused heidetakse luulekeelest välja ja pannakse muusikaline ja kõlaline põhjusemõte stiilis järjekindlalt maksma. See tõi keelesse suurt kõlawust ja elawust, nagu seda tänini wähe kuuldud. Kuid sedamaid ilmuwad ka liialdused. Tingimata puhaste riimide nõudmine sünnitas sagedasti tühja sõnakõlksutamist ja alliteratsiooni jahist tõusid stiililised ilutuled. Teiselt poolt oli püüet märgata, mõttelise selguse nimel kõike seda, mis luules müstilik ja ainult aimataw, tagasi lükata. Nii läks selle aja luulestiil lahedaks, kergeks ja lihtsõnaliseks, kuid ühtlasi kaineks.

D. Rahvuslik kainenemise aeg.

Ajalooline tagasein.

Pettumuse põh-
jused.

Läinud aastasaja üheksandat aastakümnet alati Eestis kõige paremate lootustega. Kuid waewalt on mõni muu ajajärk suuremaid pettumusi toonud ja meil kunagi murelikum ja rohkem rõhutud meeoleu walitsenud, kui just selle aastakümne lõpul. Nimelt walminesid 80 aastate teisel poolel sündmused ja olud, mis Eesti elusse suure pööre tõid ja tumedaid warjusid rahwa hingesse heitsid. Kõige pealt algas majanduslik kitsikus. Õnnelikud põllutööstuse tingimised, peaaesjalikult kõrged lina- ja wiljahinnad, mis 80 aastate algul rahwa ainelist jõudu kosutasid, äratasid eestlastes

Majanduslik kit-
sikus.

maaostmiseks isu. Seda tarwitasid müüjad muidugi oma kasuks. Ühelt poolt wiiwitasid nad, et ostu-objektisid vähem oleks, talumaade müümisega, teiselt poolt tegid nad maade nõudmist sel teel ägedamaks, et kredittkassast enam kui poole ostuhinda pika aja peale wõlgu andsid, nõnda et igamees koguni wäikese sularaha tagawaraga wõis talukoha enda nimele kirjutada. Nii kaswas ostjate arw järsku suureks. Seesuguste kunstlikkude abinõude waral kergitati maahinnad lühikese ajaga mitmekordseks. Kuid maahinnad sattusid warsti maast saadawa sissetulekuga päris ebaloomulikkusse wahekorda. Aleksander III. walitsuse ajal tekkis Inglismaa ja Wenemaa wahel põnewus. Inglismaa waenulise politika tagajärjeks oli see, et Inglise kaubamajad meie maa linu ja wilja mitte enam nagu enne otse teel ei ostnud, waid mitmesuguste waheltkauplejate läbi ja mõne wõõramaa saaduste nime all. Selle tagajärjel langesid lina- ja wiljahinnad kodumaa sadamalinnades ja töid seega Eesti põllumeestele, kes oma kohad kallilt ostnud, raske majandusliku kriisise. Kõrged maa- ja madalad maasaaduste hinnad kippusid hili-sematel ostjatel hinge kinni matma, sest et kõrge wõla-protsent juba talude sissetulekud ära häwitas. Kui siis kredittkassa wõlgnikkude talud oksjoni alla ajas ja pere-mehed kepi ja kotiga majast wälja läksid, leidis uusi maa-näljaseid küllalt, kes walmis olid sedasama kurbmängu kor-dama. Weel otsekohesemalt oli rendiperemees sunnitud mõisaomanikule wäärtusi looma; sest mida hoolsamini ta kohta haris, seda rohkem renti tõsteti.

Raske majanduslik kriisis langes kodumaa politiliste reformidega ühte ja aitas neile teed tasandada. Et Eesti rahwas sakslaste tüütawa eestkostmise ja aadeli omakasu-politika surwe alt juba ammu pääsemist ootas, teretas ta reformisid rõõmuga. Kuna uuenduste teraw ots just sakslaste ülewõimu ja eesõiguste wastu oli sihitud ja nende patriarhalilise idüllilise meie maal häwitas, leidis riigiwõim sakslaste poolt wisa ja ühenõulist wastupanekut. Kuid walitsuse järelandmata määruste ja energiliste ametnikkude mõjul langes üks saksuse kants teise järele. Ehk küll reformide laotaw külg eestlastele meelt mööda oli, näitas selle wastu ülesehitaw juba algusest saadik hoopis teist kuju, kui seda senini Eestis oli ette kujutatud. Ilmus, et Aleksander III. uuendused su-

Reformide laad

gugi sel humanisel, wabameelsel ja edulisel alusel ei seisnud, nagu neid Aleksander II. ajal oodatud, waid et nad ägeda Wene rahwusliku politika tööriistaks olid tehtud ja kitsast, fanatelist kõikslaawlaste põhjusemõtet täitma pandud, mille järelle Wenemaa ainult suurwenelaste päralt pidawat olema. Kui nüüd sakslaste politilised eesõigused meie maal tühjaks tunnistati, 1885 Saksa keele walitsust ametikohtadest wälja tõrjuma hakati ja rahwakoolid hariduseministeriumi alla seati, kui 1886 Greeka õigeusu kirikute jaoks eraisikutelt maid hakati sunduslikult omandama, 1887 Wene ametnikud rahwakoolide direktoriteks nimetati ja koolides Wene keel õpekeeleks seati, kui 1888 riigiwalitsuse poolt nimetatud uued politseiametnikud tegewusesse astusid ja 1889 uued rahukohtud umbkeeliste kohtunikkudega awati, kui selle järelle 1890 rahwakoolides ning erakoolides Wene keel õpekeelena emakeele wälja tõrjus, siis ei olnud kellegil selle üle enam kahtlust, et kodumaa reformisid üksainus juhtiw idee kandis, nimelt Läänemeremaade lõpulik wenestus, nende maade sisemine allahitmine Wene usule, Wene keelele, Wene meelele. Siin juures ei tuntud Slaawi mõtte läbiwiimisel palju hoolimist ega järelandmist, waid pandi usulik ja rahvuslik eriolu raske surwe alla. Kui nüüd Eesti rahwuslased kõike seda, mis nad 1881 ja hiljem Manasseini rewiderimise ajal palunud ning lootnud, kümne aasta pärast sellega kõrwu seadsid, mis tõesti kätte tulnud, siis ei wõidud pettumustundmusi mitte maha suruda. Riigiwalitsusele awaldatud soowide hulgast oli ainult neid tähele pandud, mida wenestuse edenduse mõttes wõis ära täita, teised selle wastu, näituseks Eesti õpekeele maksmapanemist linna alguskoolides ja kreiskoolides, Eesti professorikoha asutamist Tartu ülikoolis, Eesti keele kohalikuks ametlikuks keeleks tunnistamist tänise ametliku Saksa keele kõrwal, talupoegade hääleõigust kõrgemas omawalitsuses, talumaade müümise korraldust, patronadi õiguse kaotust, kubermangude ärajagamist rahwuste järelle jne., mis rahwa õigusi oleks suurendanud, majanduslist elujärge tõstnud ja rahvuslikku mõtet saksluse wastu aidanud kosutada, ei peetud tarwiliseks, waid jäeti kõrwale. Majanduslikult oli eestlane Aleksander III. reformidest küll wõitnud, kuid Eesti waimutiwu ei olnud nad mitte wabastanud, waid weel uusi paelu ümber sidunud, sest saksastuse

hädaohule tuli veel järjekindel wenestus juure, mispärast rahvuslikku enesekaitset nüüd kahel rinnal pidi ette wõetama.

Kõigele sellele lisaks saatsid Eesti rahvuslikka ettewõtteid õnnetusetähed, järgnes üks pettumus teise järele. „Linda“ laewaselts oli haritud mehi, kes mereasjandust tundsid, enesest eemal hoidnud ja juhatuse põliste „pürjerite“ kätte usaldanud, kes osalt wildaka kawatsuse, osalt hooletuse läbi seltsi waranduse warsti haamri alla ajasid. Üheainsa aastaga pandi 200,000 rubla puhast raha aitade, keldrite ja kaupade sisse ja tehti veel 111,000 rubla wõlga. Kallilt ostetud liikumata warandus ja laewad ei andnud puhast kasu, waid neile tuli määratud summasid kinnituse ja paranduste näol juure maksta. Kui 1887 seltsi warandusest wananemise protsendid maha arwati, siis leiti, et kõigest numbrite-wigurdusest hoolimata, millega tõeolusid osanikkude silmade eest püüti kinni katta, aktsia wäärtus 56¹/₂ rubla peale oli alla langenud, kuna üks direktori erakiri 100 rublalise aktsia wäärtuse koguni 10¹/₂ rubla peale hindab. Seesugustes oludes oli edasitõotamine wõimata. Juba 5. märtsil 1887 otsustatakse hääletamusega seltsitegewust lõpetada, kuid likwiderimisega saadi alles 1893 toime. Osanikud pidid suud puhtaks pühkima, ja rahwa usaldus ühistegewuse wastu oli mitmeks aastakümneks rikutud.

„Linda“ seltsi
pankrott.

Weel sügawamalt mõjus rahwahingesse Eesti Aleksandri-kooli saatus. Pärast seda, kui Hurt peakomitee presidendi ametist lahti walitud ja asjade juhatamine wastase era-konna kätte läinud, hakkas rahwa huwi oma süle- ja walulapse kohta kahanema. Oli see aeg mööda, mil eestlased ise selle asja eest hoolt kandsid. Rahwahariduse ministerium nõudis, et peakomitee koolile korjatud raha kroonurenteisse sisse maksaks. Seda oli peale 90,000 rbl. sisse tulnud. Kooliasju õiendas esmalt Liiwimaa kuberner, pärast tema käsu järele walitud keskkomitee, lõpuks kuratori nimetatud wiieliikmeline kuraorium. Kooli eeskawa walmistamise mure wõttis kurator oma peale. Nii ei olnud rahwal juba 1886 saadik oma sülelapse kohta enam midagi ütelda ja jäi passiwseks, osawõtmata pealtwaatajaks. Juba ennem oli abikomiteede koosolek Köhleri ettepaneku kooli eeskawa asjus wastu wõtnud, mille järele kawatsetawa kreiskooli asemele realkool pidi asutatama. Selle eelnõu wõtab kurator

E. Aleksandri-
kooli saatus.

küll põhjusemõttelikult wastu, aga et täie realkooli ülespidamiseks raha ei jätku, toetab ta ministeriumis seda nõu, et rahwa korjatud rahaga Põltsamaal esmalt linnakool awatakse. Köhlerile annab kurator aga lootust, et linnakooli pärastpoole sel teel wõiwat kergesti realkooliks muuta, et aasta aastalt ülemised klassid juure lisatakse.¹⁾ Ehk küll kura-

Eesti Aleksandrikool Põltsamaal.

tori poolt ministeriumisse saadetud ettepanekus tähendatakse, et Eesti Aleksandrikool „väljapaistwaid rahwanõudmisi“ peab täitma, unustatakse see algusest saadik ülesseatud alus, et Aleksandrikool eestikeelne kool peab olema, hoopis ära ja awatakse 1888 sügisel Põltsamaal wenekeelne linnakool, mille kawasse Eesti keel kui kohustatud õpeaine üles wõetakse, „sest et selle õpetamist juba rahakogumise algul silmas peetud“. Mida Kreutzwald

¹⁾ Köhler Kunderile 25. märtsil 1883.

kord aimanud, Koidula kartnud, Jakobson otse wõimatuks pidanud, see oli teoks saanud.

Weel teine Eesti rahwuslik asutus, Eesti Kirjameeste Selts, langes, selle järele kui ta oma wiimse jõu wäiklaste tülitsemiste kätte kaotanud, politika-tegemisele ohwriks. Jakobsoni erakond, kes E. Kirjameeste Seltsis pärast Hurti kukutamist wõidule pääsnud, ei jõudnud seltsi tegewust ega autoriteeti endisel kõrgusel hoida. Wäliselt näis selts Hurti tagandamisega nagu kaswawat, kuid warsti ilmus, et seltsil

E. Kirjameeste
Seltsi kinni-
panek.

Eesti Kirjameeste Seltsi maja Tartus.

endine hea korraldus ja tublid tööjõud puudusid. Tähtsamad tegelased Weske ja Kunder, kelle õlgadel pärast Jakobsoni surma õieti terve waimlik juhtimine lasus, ei wiibinud alati Tartus ja teistest sõnakangelastest ei olnud asja. Harilikud aasta-raamatud, mis seltsi tegewusest elumärki andsid, olid sisu poolest kehwad ja jäid paaril aastal ilnumata. Seltsiliikmete arv kahanes kohutawalt. Weel kord katsuti seltsi au selle läbi päästa, et 1887—1890 järgimööda neli kirjan-
duslikku wõidupidu ära peeti, kuid needki ei suutnud seltsile endist lugupidamist tagasi wõita. Hulk kirjutatud paberit tuli kokku ja muu seas anti wäärtuseta töödele auhindasid. Küllap oleks selts sellest nõrkusest üle saanud ja tõsisemaid tööjõudusid aegamööda enese ümber koondanud, kui siin

mitte poliitilised tarwidused teisiti ei oleks otsustanud. Reformide tulekul, pärast Kunderi ja Weske surma, seisis seltsi juhatuse suurelt osalt õigeusulistele, wenemeeliste eestlaste käes, kes, nagu Schachowskoi arwab, Eesti rahwa edasikest-wuse ja rahvusliku kultura sisse ei uskunud ja keda walitsus siin wenestuse tugedeks pidas. Ehk nad küll rahwa usalduse olid kaotanud, ei mõtelnudki nad seltsi asjade juhtimist käest ära anda. On arusaadaw, et seesugustes oludes isamaaliselt mõtlewad mehed Eesti Kirjameeste Seltsi reformida ja tema tegewust esialgsele rahvuslikule teele wiia püüdsid. Walimiste wõitlustest tõuswas tülis heideti „Walguse“ toimetaja J. Kõrw aastaks seltsist välja. See otsus, mis wenemeelse erakonna allajäämist ette kuulutas, andis Tallinnamaa kubernerile würst Schachowskoile põhjust lagunewale seltsile, millel weel 88 liiget järele jäänud, ülemalt walitsuselt kinnipanemist nõuda, sest et temas kui ainukeses rahvuslikus keskkohas Eesti isamaalased tulewikus wõiwad ühineda, Eesti rahvusliku olemasolu eest wõitlusesse astuda ja wenestusele wastu töötada.¹⁾ Küll soovitas Liiwimaa kuberner ainult põhjuskirja muutmist, kuid Schachowskoi põhjendused olid nii mõjuwad, et E. K. Selts 1893 sismiste asjade ministri poolt kinni pandi.

Awalikud tegelased.

Surve abil katsuti isegi Eesti awalikka tegelasi ja häälekandjaid wenestuse sihis tööle sundida. Neile keeldakse ära reformide kohta oma soovisid awaldada, politika asjus rahwa silmi selgitada, neilt ei oodeta riigiametnikkudele mitte näpunäiteid, waid sõnakuulelikku kaastööd Wene asja edendamisel. Ajalehtedel ei jää palju muud teha üle, kui majanduslikka küsimusi harutada, milleks põllutööline kriisis omast kohast küllalt asja andis. Et ühendus puudus, tarwitas iga rahwajuht isesugu taktikat.

Oma Maa — luuleaeg möödas.

„Oma Maa“, milles Eesti-Wene liidu kasuks tööd tehti, seletas 1888 õige patetiliselt, et rahvuslikkude küsimuste aeg Eestis möödas olewat; rahvus sulawat lume kombel näppude wahel ära, sellepärast pidawat rahwuseküsimumuuletajate jaoks jääma. Waremalt olewat õhulossisid ehitatud ja üleüldiseid ettewõtteid „Eesti“ omaks nimetatud. Nüüd olewat see luuleaeg möödas. Nüüd weel „llus oled,

¹⁾ Изъ архива князя Шаховского. Томъ III, лхк. 282 j.

isamaa!“ laulda olewat tühi joru ja mõistuse-ahtruse tundemärk. Eesti rahwuseküsimumused olewat nüüd, kuidas põldu tublimini harida, wiljapuu aedu sisse seada, kaubale turgusid leida.¹⁾ Siin kuulutab ennast Eestis esimest korda majandusliku materjalismuse propaganda ette, mis selleks siia toodi, et rahwuslikka püüdeid halwata. Sellest ajast peale seisab rahwusliku liikumise wastaste eeskawas majandusliku materjalismuse kuulutus päewakorral, sest et ta rahwuslikkudele taganejatele idealsete waranduste eest ainelist tasu töötab.

Majandusliku
materjalismuse
algus.

Selle waimuwoolu doktrinisisid katsus J. Kõrw oma „Walguses“ kõige otsekohesemalt ja kinnikatmataalt tegelikus elus maksma panna. Koolide wenestuse puhul lööb ta Eesti keelekesele surmakella ja nimetab seda õnnetuseks, laste leiwa ja teenistuse käest ärawõtmiseks, kui Aleksandrikoolis Eesti keel õpekeeleks oleks seatud. Ta waidleb selle wastu, et eestlased ja lätlased ise oma jala peal seiswast haridusest räägiwad ja peab ennast ja „Wirmalist“ lehtedeks, kes üksnes Wene rahwaga ühinedes ja ühte sulades Eesti rahwale kasu loodab. Esiotsa on talle „Wirulane“, kes rahwusliku idee kaitsmiseks südisti välja astub, kardetawaks wõistlejaks. „Wirulane“ julgeb kinnitada, et see mitte liig põhjusega ega kasutootamata mõte ei ole, kui rahwakoolis emakeel õpekeeleks jääks; niisama tuletas see leht meele, et Eesti Aleksandrikoolile keisri poolt Eesti keel õpekeeleks olewat kinnitatud. Pea weeretatakse Tallinna isamaalaste erakonna juhatajale J. Järwele walitsuse ees süü kaela, ta tegewat tööliste-küsimusega tegemist, ajawat sotsialistlikku sihti taga ja kaitsewat mässajaid Narwa wabrikutöölisi, kel „Wirulase“ järel õigus olewat iseene eest wastutades oma hädadele parandust otsida.²⁾ 1888. aasta sügisel saadeti Järw Schachowskoi ettepanekul kaheks aastaks kodumaalt välja; ehk küll lehte wormilikult ei olnud kinni pandud, jäi ta siiski seisma. Nagu Schachowskoi ministrile teatab, sai Kõrwi „Walgus“, kel tänini ainult 1000 lugejat olnud, juba 1889. aastal 5000 lugejat juure. Selle lehe tumedad tõnkamised hingemaast, aastast aastasse lainetawad romanid mererööwlistest ning laimukirjad kirikuõpetajate wastu tegid ka oma teo, nõnda et „Walgus“ warsti enesel ütleb peale 10,000 lugeja olewat.

Walgus ja Wirulane.

¹⁾ „Ома Мaa“ 1888, nr. 5, 6 ja 7.

²⁾ Изъ архива князя Шаховского. III., лк. 263.

Grenzsteini poli-
tika.

Ilmunud uued olud ja waated panid Grenzsteini idealsed mõtted isamaast ja rahwa õnnest raske proowi peale. 1887 nutab ta halwa „unenäo“ pärast, milles tuisk Eesti allikad matnud ja kallimad lilled kinni katnud, weel kibedaids pisa-raid ja palwetab, et taewaisa koledat kurja ilma waigistaks, kuid Järwe kibe saatus näib temasse wäga kainestawalt mõjunud olewat. Ta läheb araks ja ettewaatlikuks. 1888. a. saadik taganeb Grenzstein awalikkude asjade juhatuses, paneb erakonna lipu maha, kuulutab rahu, kuna senised isamaalised juhtkirjad ära jääwad. Tema peateemad „Olewikus“ on nüüd majanduse olud ja karskus. Arwatawasti kardab Grenzstein, et Eesti waimu äratusega weel suuremat wenestuse tuhinat wälja kutsub ja peab sündsaks waikida ja wärwita olla. Tasa ja targu sõites loodab ta wälisele surwele wastu panna ja wenelaste heatahtlikkuse kaudu rahvuslikku asja edasi wiia. Sellepärast annab ta nagu silmakirjaks igal pool järele ja tähendab rahwakoolide wenestuse puhul, et mitte waja pole nutma hakata. Ühtlasi sõdib ta awalikult kõikide Eesti ettewõtete wastu, kus ta arwab rahvuslikku hiilgust ilmsiks tulewat. Nii walmistab tema aegamööda realpolitikale teed.

Hermanni seisukoh-
koht.

Mida paenduamaks ja muutlikumaks Grenzstein rahvuslikkudes küsimustes läks, seda silmapaistwamaks tõusis Hermanni ja tema „Postimehe“ mõju Eesti rahwuse-aate kosutamises poliitilisel surwe-ajal. See pehme südamega mees, kellest waewalt wõis politikameest loota, mõistis wenestusehoole siiski mõjuwalt wastu panna ja tema naiwlik awalikkus kandis teda kindlamalt edasi, kui Grenzsteini kawal lawerimine. Kui ka „Postimehe“ juhtkirjad wahel maha kustutati, sest et Eesti asjust sel ajal luba ei olnud kõnelda, ei suutnud Hermann otsekohe eestlaste ümberrahwustuseks kaasa töötama hakata. Oma Wene keele õperaamatu ja Eesti-Wene sõnaraamatuga, mis „Postimehe“ kaasandena ilmusid, tahtis ta näidata, et kui rahvuslikkudes ringkondades küll Wene meelsust ei omandata, seal ometi riigikeelt heameelega õpitakse. Kui 1889 ülikooli lektori walimine tuli, sai Hermann selle koha peale, selle peale waatamata, et Weske, kellelt selles asjas nõu küsitud, Hermanni mitte ei olnud soowitanud, waid Truusmanni. Ometi jõudis Hermann õppiwat akademilist noortsugu siiski waimustada ja „Postimehegi“ ümber

tööle koguda, kust politikast õieti muud leida ei olnud, kui puhast, kõrget heatahtlikku püüet Eesti rahwast alal hoida ja rahwuslikku waimu kosutada. „Postimehe“ ümber kogus terwe rida luuletajaid ja kirjamehi, kellele Hermann mahti andis ennast rahwale tuttawaks teha. Lai lugejate ja kaastööliste ringkond tõi Hermannile julgust 1890, kus wenesuse järg juba külakoolidesse ulatas, „Postimeest“ päewaleheks muuta. Sellest ajast saadik sai „Postimees“ Eesti rahwuslikuks tuiksooneks, juhtiwaks häälekandjaks, keda iseäranis Eesti Üliõplaste Seltsi liikmed ja wilistrid toetasid. Kuid Hermann ei olnud mitte nende jõudude sihi-kindel korraldaja ja juhtija, waid need jõud kandsid teda oma wooluga enam ühes. Enda kohmakuse ja saamatusega raskendas Hermann pealegi weel oma mõtteosaliste püüete edu.

Rohkem tähtsust Eesti rahwusliku enesekaitse mõttes oli Hermann muusikalisel tegewusel, mida ta poliitilise surwe ajal suure südidusega edasi toimetas. Muusikalise kuukirja väljaandmise kõrwal hakkas ta 1888 plaanilikult Eesti rahwawiisid korjama. Tuhandatest wiisidest ja teisenditest, mis kokku tuli, walis Hermann kõige paremad välja ja andis nad pealkirja all „Eesti rahwawiisid segakoorile“ kolmes andes trükki. Peale selle kirjutas ta harutusi Eesti rahwusliku muusika üle ja püüdis tema tundemärkisid ära seletada, ilma et ta leitud teooriat praktikas oleks suutnud tarwitada. Isamaalist waimu tõstis Hermann iseäranis laulupidude kaudu, mida ta juhatas. Nii tuli üleüldisest laulupidust, mis kõige raskemal surweajal 1891 Eesti-Wene liidulaste algatusel toime pandi, Hermann kaastegewuse läbi rahwuse tunnetele uut elujõudu. Selle pidu kordaminek kindlustas Hermann enese seisukohta rahwa laialistes kihtides. Kuna waba mõtteawaldus alla oli rõhutatud, kattis raske aeg Hermann poliitilise ande puuduse suurelt osalt kinni ja tema lapselikul lootusel luuletuse ja muusika imetegewa wõimu peale oli nii kaugelt õige alus, et sel teel rahwa seas armastust emakeele ja kirjanduse wastu alal hoiti.

Raskeil surwepäiwil lõi ajalooline tõde põhjani läbi, et kui meil midagi omapärast on, millest hädaohus olew rahwuslik elu tuge wõiks saada, et seda siis meie esiwanemate waimu iseäraldustest, muistemälestustest, wiisidest ja

Hermanni muusikalik tegewus.

Muiste-mälestuste tähtsus.

kommetest tuleb otsida, et meie minewikku peame tagasi minema, kui meie olewikus iseteadwa Eesti rahwana tahame püsima jääda. Sellepärast katsuti Eesti rahwapärase kunsti arendamisele rohkem hoogu anda ja rahwa minewikku põhjalikumalt uurida.

Eesti kunst.

Eesti kunstiedendajatest rahvusliku kainenemise päiwil seisawad kaks heliloojat Aleksander Läte ja Miina Hermann esimeses reas. Nagu warem A. Thomson, loob nüüd Läte mõnurikkaid, kõrgewäärtuslikka koorilaulusid wanas Eesti rahwamuusika waimus ja paneb wana rahvusliku muusika laadi ning motiwid ka orkestritöodes maksma. Rahvusliku muusika maitset aitas ka Miina Hermann sel teel parandada, et oma kontsertireisidel rahwalaulud ausse tõstis ja neist ilusa kogu trükki andis. Rudolf Kallase jutluste teel tungis rahvuslik mõtte- ja tundewiis ka waimulikusse kõnekunsti ja näitas, kuidas waimulik mõtteawaldus rahwaluulet ja tema ilu tähele pannes rahvuslikku laadi wõib omandada. Niisama asus Eesti kujuraiuja A. Weizenberg, kes Roomas oma tööde läbi tuttawaks saanud, Eesti müto-
logiliste ainete kallale. Rahvuslikud kujud Wanemuine, Koit ja Hämarik, Kalewipoeg ja Linda leidsid üleüldist tähelepanemist. Kui kunstnikul on Weizenbergil täieline aatelik, puhas ja aus kujutusewiis ja iseloomulik kindel kunstniku-
karakter. Ta seab oma kujud nagu üleilmlikku olekusse, kus juures kõrge kunstiwaade nad ära seletab, nagu nad kunstniku silma ees kujunenud.

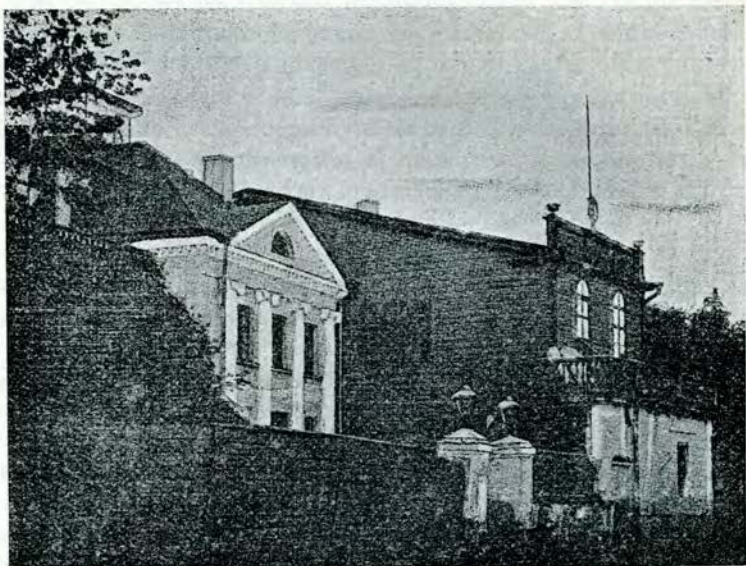
Suuremates kodumaa linnades, iseäranis aga Tartus, kanti kiwikesi kokku selle kunstihoone ehitamiseks, mille nimi Eesti teater on. 80. aastatel ei olnud Eestis näitelawa olemas, kus nii hästi oleks mängitud, kui Wanas-Wanemuises. Üks esimestest silmapaistwamatest Eesti näitejuhtidest oli August Wiera, kelle juhatusel meie näitekunstiga hakatust tehti. 90. aastate algul läks Wiera külanäidendite etenduselt üle operettide ja ooperite juure. Selle aja Wanemuise teatri hiilgenumbriid, muidugi suuremalt osalt wõõrsilt laenatud, olid muu seas: „Ilumäe piimatüdruk“, „Kornewille kellad“, „Preciosa“, „Udumäe kuningas“. Nendega ja teistega käis Wanemuise näitlejate seltskond, kelle peajõud August Laas ja Amalie Konsa-Brigitta olid, pea kõikides kodumaa linnades külaskäigu-etendusi andmas, pealegi hea

tagajärjega. Oli näitekunst ja laulutehnika alles primitiivne, suurema osa teatrisõprade nõudmisi jõudis ta sel ajal siiski täita.

Weel sügawamaid ja põhjalikumaid rajajaid ja käsitlejaid leidsid sel ajal Eesti folklore, Eesti kulturalugu ja Eesti arhäologia. Just sel aastal, mil Hurti walulaps, Aleksandrikool, wõõraste eestkostjate alla wenestuse teenistusesse seati, jatkas ta endine eestkostja tuttawa üleskutsega „Paar palwid Eesti ärksamaile poegadele ja tütar-

Rahwusliku teaduse rajajad.

Hurti ülemaalsed rahwaluule korjandused.

Wanemuise seltsi wana kodu Tartus.

dele“ suurepäralist teaduslikku tööd, mille läbi Eesti iselaadilise waimuelu kaitsewallide tarwis ehitusekiwa lugemata hulgal kokku kanti. Iga kihelkond pidi järjekindlalt rahwaluule ja muiste-mälestuste poolest kohalikkude asjaarmastajate poolt saama läbi otsitud. Kõik rahwalaulud tulid täiesti ja terawasti, ilma muutmisteta, välja jätmisteta, lisandusteta ja ilustusteta nõnda üles tähendada, kuidas just lauldi ehk ette öeldi. Üksnes sel teel oli wõimalik õiget, usaldusewäärilist materjali koguda ja wanawara korjamist teaduslikule alusele seada. Hurti üleskutse leidis seekord ootamata laialist tähelepanemist. Isamaalisest

tööst kehwal ajal asusid sajad abiliste käed suure waimustuse ja ohwrimeelega rahvuslikule tööle; saadetused, mis üle 1000 tõusid, ilmusid nii tihti ja rikkalise sisuga, et meistril tegemist oli kõiki läbi lugeda, õigele paigale panna ja aruandeid kirjutada. Nagu Soome õpetlased tõendawad, ei ole kellegil muul rahwal nii suurt ja üleüldist muistestälestuste kogu, sest et neil nii usinaid ja ohwrimeelseid korjajaid ei olnud. Hurti ettewõtte kaswas suureks isamaaliseks teoks, mis mitte ainult üleüldisele teadusele kasuks ei tulnud, waid ka kodurahwast uuesti ühistundele ja -tööle äratas ning waimustas. Kahjuks ei lasknud Hurti praktilik meel teda koormawatest ametikohustest ennast wabaks wõtta ja oma tööjõudu terwelt teadusele pühendada. Selle tagajärjel wõis rahwalaulude sõelumise ja wäljaandmise töö ainult aegamööda edeneda. „Setukeste laulude“ III. ande trükkimise ajal tabas Hurti surmahaigus, mis 31. detsembril 1906 meilt suure isamaalise töölise riisus. Hurti eeskujul jatkas ka Eisen suure usinusega warem algatud korjandusi rahwaluule alal. Soome sugu rahwusteaduse põllule juhatas Eisenit tema loomulik anne ja tema elukäik. Kuna Hurt pearõhu rahwalaulude üleskirjutamise peale pani, korjas Eisen oma abilistega enam muinasjutte, muinasusu arwamisi ja mõistatusi. Ühtlasi hakkas tema oma korjandusi sedamaid korraldama ja ühesuguseid aineid kokku liitma ning raamatutena wälja andma. Ilma kõrwalise ainelise toetuseta, ainult eraisikute ettewõttel, ilmus Eiseni poolt ligi 30 iseäralist kogu wanade eestlaste waimuwarast, millele sagedasti enam ehk vähem laiema seletused juure lisatud. Need wäljaanded ei ole mitte teaduslikud, waid rahwalikud. Nende ostmisega kannab rahwas ise oma waimusünnituste wäljaandmise kulud. Peale selle kirjutas Eisen hulga teaduslikka harutusi Eesti muinasusu kohta, mis ühes korjandustega teda folklore alal silmapaistwale kohale tõstawad.

Eiseni töö folk-
lore alal.

W. Reimani
noorpõlw.

Wenestuse tuleku ajajärgusse langewad ka Eesti esimese ajaloolase Willem Reimani noore-ea uurimisetööd Eesti minewikust. Et meil siin suure töömehega Eesti rahvusliku kultura-alal ja Eesti elu südi edendajaga tegemist on, peame lugejat ka tema noorepõlwe elu ja töödega pisut lähemalt tutvustama. Sündinud 25. weebruaril 1861 Suure-Kõpu Pauna talus, kus isa rentnik oli, kaswas Rei-

man kitsastes oludes üles. Raudse töö ja kange kokkuhoidmise waral jõudis mõisamaa-talu rentnik nii kaugele, et oma nooremale pojale wõis kõrgemat haridust nõutada. Wiljandi elementarkoolis ja kreiskoolis läks tulise loomuga õpilasel koolitöö jõudsasti edasi. Wiljandi kreiskooli inspektor Fovelin äratas temas jäädawat armastust ajaloo vastu, kuna luuletaja Kuhlbars oma õpilasel keele puhtuse ja ilu maitset oskas teritada. Pärnu gümnaasiumi, kuhu Reiman kreiskoolist edasi läks, juhatas sel ajal osaw koolimees Lieven, kes oma kaswandikkudes iseseiswa karakteri enesetunnet äratas ja neid ka iseseiswalt töötama õpetas. Kuna paljud Eesti maapoised, kes otseteed kodust Saksa koolidesse astusid, isennast kaotasid ja Saksa koolis nagu tapuwäädid ridwa järele paendusid, tuli Willem Reiman sellest saksastusest wälja. Tema oli isenelele ja oma sugurahwale niikaugelt usatawaks jäänud, et ta 1882 Tartu ülikooli astudes iseteadlikkude Eesti üliõpilaste keskel juhtiwat osa etendas. 1887 lõpetas ta õppimist usuteaduse kandidaadina ja läks siis Peterburisse J. Hurti juure ennast tegelikult õpetaja ameti wastu ette walmistama. Saanud ta siin kuni 1889 Hurti abiline olnud, siis täitis ta kodumaal asetäitja õpetaja kohuseid ja waliti 1890 Kolga-Jaani koguduse hingekarjaseks. Hurti keelemurrete ja rahwaluule uurimise materjali korjamine, mis just sel ajal, kui Reiman Peterburis wiibis, hoogu wõttis, tõmbas teda ka sellesse woolusse ja juhtis teda Eesti keele ja kirjanduse wanemate mälestusemärkide juure. Selle kõrwal

W. Reiman noores eas.

Reimani selle-
aegsed teadus-
likud tööd.

püüdis ta Eesti rahwa minewikku tungida ja kodumaa aja-
ning hariduselo algjuuri üles otsida. Reiman armastab
algallikateni tungida ja keerulisematele ajaloolistele küsi-
mustele wastust nõutada. Kus waja on sügawalt kaewata,
uute ehituste aluseid rajada ehk wana prügi ära koristada,
seal on Reiman esimene töömees, kes waewa ei karda.
Tema noorepõlwe tööd on täis tuld ja isamaalist waimustust.
Kadedust äratawa osawusega mõistab ta teaduslikku põhja-
likkust sorawa, peaaegu luulelise, kunstimöödulise sõnastusega
ühendada. Laialist tähelepanemist äratas ta 1889 ilmunud
ajalooline esimene suurem töö „Eesti Piibli ümberpa-
nemise lugu“. Sellele järgnes hulk pikemaid ja lühemaid
hoogsalt ja kujukalt kirjutatud ajaloolisi monografiad, milles
Eesti kaugemat ja lähemat minewikku walgustatakse — kõik
tähtsad ja tarwilised „kiwid ja killud“ Eesti kultura ajaloo
hoone ülesehitamisel. Nimetame siin kohal ainult harutusi
„Kullakaewajate“, Eduard Ahrensi, F. R. Fählmanni, Fr. R.
Kreutzwaldi, Georg Mülleri, Adrian Verginiuse ja teiste üle.
Muu seas on Reimani teenus Eesti kirjanduseloos see, et ta
hulga kõige wanemaid, senini tundmata keelelisi mälestuse-
märkisid üles otsinud, neid seletanud ja nõnda kirjanduselo
alguse tüki maad kaugemasse minewikkusse tagasi wiinud,
ühtlasi aga ka iseäranis „Mülleri jutluste“ eeskõnes seniseid
waateid wanema kirjanduse üle tähtsalt õiendanud. Suure
agarusega tungis ka luuletaja M. Lipp Eesti minewikusse ja
heitis siia oma „Kiriku ja hariduse ajaloo“ walgust.
Kui siin ka wahest kriitika puudub ja faktide aset mõnikord kõne-
käänud täidawad ning magusad, üliärad attributid karakteris-
tikat kahwatawad, on sel tööil siiski meie ajaloolises kirjawa-
ras põhjapanew tähendus. Kooliõpetaja J a a n J u n g, kes es-
malt hulga huwitawaid lugemise aineid kodumaa ajaloost rahwale
kätte muretsenud, tungis pikemate eeltööde järele Eesti eelaja-
loolisesse hämarusesse ja pani oma arhäoloogiliste uurimiste ja
kaewamise töödega, mida ta ilma wälise abita ohwrimeelse südi-
dusega korda saatis, wanad hauad ja kääpad, linnamäed ja kiwi-
kangrud kõnelema ja sai nõnda Eesti arhäologia põhjendajaks.

M. Lipp ajaloo
kirjutajana.

Jungi uurimised
arhäologia alal.

Meeleolu selleaegses lüürikas.

Elegialik elewus.

Ärkamise aja lapselik waimustus ja udused, wahest täide-
saatmata lootused kadusid pea, kui esimesed rahwuslikud

ettewõtted hakkasid tagurpidi minema ja pealegi wäline surwe end mõjuwalt andis tunda. See mõjus meie ilukirjanikkudesse rusuwalt, kuid kõik ei reagerinud selle peale ühtewiisi. Üleüldiselt walitses rahwuslaste keskel pettumuse ja nukruse tunne ja wastawat meeleolu kajastas kõige selgemini selle aja lüürika, millesse elegialik elewus ilmus.

Meie kuulame siin esiotsa mõne luulearmastaja südamehelisid, kes sel ajal salmikuid ajalehtedes ja mujal awaldasid, ilma et nad jäädawalt luulepõllul oleks püsinud ja laialisemat tähelepanemist wõitnud.

Julie Wilhelmine Ederberg (sünd. 1861, surunud 1897), kes luuletajana Helmi nime all tuttawaks sai, awaldas ajalehtedes ja hiljem kogus „Rohu lillekesed“ lüürilisi luuletusi, milles sügaw usuline põhjustoon selgesti kuuldawale tuleb. Oma isamaalise paatosega tuletab ta siin ja seal Koidulat meele, näituseks kui ta tülitsejaid Eesti erakondasid noomib ja neile ärkamise aja esimest waimustusehoogu meele tuletab:

Mu Eesti rahwa sugu,
Miks oled langenud
Sa esimesest armust,
Kord elul ilmutud?

Miks wõimul walewõsa
Su oma sugu seest
Su sündimise õigust
Müüb läitse-leeme eest?

Kus palaw nooruspõli
Sind saatnud eksima,
Seal mehemele mõjul
Sa wiga wähenda.

Ei paista muidu päike,
Ei suwi sooja too,
Kui armastuse läike
Ei elu uueks loo.

Kuid luuletajale ei ole need olud, mis Eesti rahwuslikkudele püüetele takistusi tegid ja waimuelu maha rususid, mitte tähelepanemata jäänud. Tunti ju üleüldiselt, et isamaa lootusrikas kewade mööda läinud ja et sügisesed mustjad murepilwed ta pinda pimestamas. Seda kurba aega püüab Helmi prohwetliku tõsidusega Eesti tegelastele meeleparanduseks elawalt silmade ette seada. Karistawalt ja noomiwalt kostab ta hää ja hüüd läbi Eesti:

Kas tunned, Eesti sugu,
Et kantud kalmule
Su lootus luuleline,
Su kena kewade.

Luuletaja näeb wiletsusepäiwis Jumala karistust selle eest, et kaunis kullane Eesti koda liiwa peale rajatud ja kutsub meie rahwuslasi üles wagale usuelule:

Helmi.

Mu Eesti rahwa sugu,
 Pead üles tõsta sa,
 Silm waatku taewa poole,
 Uut koda alusta!

P. Jakobson.

Suurt tuska tunneb ka Peeter Jakobson sellest, et Eesti awalik elu nii kurwa pildina esines ja kõik kaunimad rahvuslikud ettevõtted äpardasid. Temagi peab seda suu-remalt osalt rahwajuhtide eneste süüks ja kaebab 1894:

Lill lille kõrwal sammeldanud,	Seepärast kõik on waiki jäänud,
Mis ehtis Eesti nurmesid;	Ei leinalugu laula suu —
Sa ise karmilt häwitanud,	Kõik unustuse hõlma läinud,
Mis täna õilmeid ajaksid.	Mu isamaa — üks närtsind puu.

Elise Aun.

Elise Auni (sünd. 3. juun. 1863) alandliku ja raske-meelse luule sünnitustest on need kõige südamelikumad ja liigutawamad, milles kodu peale mõeldakse: „Nagu pääsu päwalindu“, „Waiksel öösel isamajas“ j. t. Sellele koduluule käsitlejale ei olnud ka laiema kodu ehk kodumaa käekäik ükskõik. Rõhutud meeolus ütleb ta:

Huuled küll mul naeratawad —	Oh ma nägin õitswat luhta,
Aga rinna põhja sees	Keda surnuks piinas põud,
Õhked tasakesi tõuswad	Nägin, kuidas õilme puhta
Sügawamast südamest.	Puruks lõõnud rahe jõud.

Hädaldajad.

Lööme weel ajalehtede wanad aastakäigud lahti ja silmitseme neid salmikuid, mis wähemtuntud noored katseluuletajad toimetustele sisse saatnud, siis kuuleme 90. aastate tulekul otse nutukahinat üle maa käiwat. Ei ole meil enne ega pärast seda niipalju pisarate-laule luuletatud kui sel ajal. Siin langes meeolu Eesti lüürikas madalamale mõõn-punktile. Kuid osalt oli see haletsemine sõnakõlksutus, osalt sündis ta teatawa tagamõttega, nimelt et laulude läbi enese peale tähelepanemist juhtida. Luuletajate hädaldamine läks lüürikas, iseäranis armastuse-lüürikas üleüldiseks; nuteti üksteise wõidu, nii et see pilkamist äratas.

Üleüldiselt karakteriserib seegi oher pisarateluule tolleaegist noorema sugupõlwe meeolu. Wanemate luuletajate salmikeses leiame meelegeitliku nutu asemel tõsisemaid trööstiwaad helisid, manitsusi ühendusele ja religioositeedile. Eepilises ilukirjanduses, nagu seda-maid näeme, ilmub rohkem aktiwiiteeti. Kuidas loo-duses rõhumine wasturõhumist äratav, nõnda ilmus ka meie ilukirjanduses rahvusliku surwe ajal waimlik reaktsion.

Üleüldiselt võime seda järku rahvusliku kainenemise ajaks nimetada.

Ehk küll juba kurvast olewikust ja tõsisest elust realistlikud wahrenoodid kirjandusesse tungiwad ja meie siin ja seal ajaloo raskeid sammusid selgesti ära kuuleme, ehk küll ka elu juba wahest ilustamataalt katsutakse kujutada, jääb ka rahvusliku kainenemise ajal ikka veel kõike ilusaks stiliseeriw idealismus walitsema. Wiibitakse weelgi kaunis minevikus, luuakse müstilisi kujusid, peetakse salmijutlusi, hoiatakse üksikasjaliste kirjelduste ning üleüldse wäikeste asjade eest, sest et suured, kõrged küsimused, mis ilukirjanduses harutusele wõeti, pidid kõrget kunsti tagama.

Idealismuse püüsus.

E. Bornhöhe (Eduard Brunberg)

Sellest, mis eespool öeldud, on arusaadaw, miks just 90. aastate ümber meie jutukirjanduses ajaloolised nowellid nii nähtawale kohale tõusewad. Mitte Walter Scotti ja Dumas romanid ega ka aineliste kasude tagaajamine, nagu seda kuskil seletatud, ei olnud Eesti ajalooliste jutustuste tekkimise põhjuseks, waid rahvusliku surwe tulekul taheti neis eestlaste ärganud iseteadwust sel teel kinnitada, et meile endisest ajast oma kannust kaswanud kangelasi ette kujutati, kelle teod rahwa meeleolu pidid tõstma. Seda kinnitawad ajalooliste jutustuste kirjutajad nagu ühest suust, seda kinnitab ka ajalooliste jutustuste tagakiusamine nende poolt, kes meie maal wenestuse eest wõitlesid. Esimene, kes tähendatud sihis meie kirjandusele uudismaid juure wõitis ja jutustustes ajaloolisi aineid hakkas tarwitama, oli E. Bornhöhe.

Ajalooliste jutustuste siht.

Eduard Brunberg — nii selle kirjaniku õige nimi — sündis 5. weebruaril 1862 Rakwere ligidal Kullaaru mõisakeses, kus tema isa sel ajal aidamees ja walitseja oli. Luule- ja ilumeelne ema, kirjaniku Eduard Wilde tädi, pärandas pojale kaunid kunstiaanded, ja eeskujuline perekonnaelu ning Rakwere kaunis ümbrus jätsid tulewase kirjaniku hinge lapsepõlwest lahkeid mälestusi. Laste kasvatamiseks kolisid wänemad Tallinnasse. Wähe praktilik ja kehwa isa katsus siin mõnda ja jäi wiimaks sadulsepa ametisse. Esimest haridust sai Brunberg Saksa alguskoolis ja kreiskoolis, kus ta õppimise auhinnaga lõpetas. Edasijõudmine oli imehea mälu pärast kerge, kuid kehwas takistas noortmeest kõrgemasse

Brunbergi elust.

kooli pääsemast. Ta katsus Peterburi kaubakontorites õnne, kuid pidi täieliku kutsepuuduse pärast siit lahkuma. Teda meelitasid kunstid. Kirjandusliku tegewuse peale ei julgenud ta weel mõelda, ehk küll tädipoeg A. Mohrfeldt paar lapse-likku katset, mis 15-aastaselt kirjutatud, „Meelejahutajas“ ära trükkis. Seda tõsisemalt tegi Brunberg juba 12. elu-aastast saadik maalikunstiga ja muusikaga tegemist. Ristiisa, prof. E. Gebhardt Düsseldorfist, leidis tal joonistamiseks talenti olevat ja laskis teda suurema kogu originaltöid valmistada, et neid Düsseldorfis akademiale ette näidata ja risti-pojale priikooli muretseda. Poolamaal, raudteekontoris töö-tades, joonistas Brunberg ligi aasta wäsimatalt looduse järele, käis tihti Saksamaal ja tõi sealt kord sõbra kaasa, kes warsti ühes tema joonistustega jäädawalt kadus. Meelt heites oleks noormees enda elule otsa teinud; ta ei tahtnud enam algu-sest peale hakata ja kaotas usu oma ande sisse. Hiljem tarwitas ta seda ainult ajawiiteks ja leiwateenistuseks maa-mõõtjate, arhitektide ja Saksa ajakirjade kaastöölisena. Pärast ema surma algab Brunbergil piirita wabadusetungi sunnil rändamise himu, mis teda kuskil kauemat aega ei lubanud aset pidada. Ta on esmalt Beermanni abiline Põltsamaa kihelkonnakoolis, siis Tallinna Saksa ajalehtede kaastööline, kodukooliõpetaja Tallinnamaa mõisates, kõige rohkem parun Huene perekonnas Matsalus, siis Wenemaal, Kaukasias ja wäljamaal, lühikest aega ka keele- ja laulu-õpetaja Kuuda seminaris. Aadeli perekondades õppis ta seisuslikult kõrki, aga kulturaliselt kõrgel seiswat ja koduses elus wäga mõnusat seltskonda ligidalt tundma ja sai ka sealt äratust waimlikuks edasipüüdmiseks. 1888 tegi ta Tal-linnas gümnaasiumi lõpueksami ja astus Tartu ülikooli keele-teadust õppima. Kuid leiwastudium ei olnud tal siingi sihiks; teda huwitas „*universitatis litterarum*“ ja ettelugemised kunsti ajaloost ning wõrdlewast keeleteadusest. Aasta pärast oli studerimiseks raha otsas; oma tagasihoidliku loomu pärast häbenes ta abi paluda, jättis studerimise pooleli ja hakkas jällegi kodukooliõpetajaks Wenemaal Speranski ja würost Obolenskij perekonnas, kus ta ka L. N. Tolstoid ja mõnda tema perekonnaliikmetest tundma õppis. Selle peale katsus ta wäljamaal keeleteadust edasi õppida, kuid rahapuuduse pärast jäi seegi ettewõtte pooleli. Wiimaks rändamisest tü-dinenud asus Brunberg 1893 Tallinnasse, sai ringkonnakohtu arhiwariuseks, kust ta hiljem Jõhwi ülemtalurahwa kohtu ees-istujaks nimetati. Isiklikkude omaduste poolest on Brunberg tagasihoidlik, awalikust ja ärielust eemalseisaw inimene, keda

lugejad ega arwustajad isiklikult ei tunne ja kes oma töödest ei armasta kõnelda.

Kirjanduslik tegewus arenes Bornhöhel rändamise-aastate jooksul. 17-aastaselt kirjutas ta Tallinnas 1879 „Tasuja“, mille ta paarikümne rubla eest Brandtile andis kirjastada. See oli õieti ainuke jutustus, millega ta kirjastajat on otsinud, „ennast toppinud“, kõik järgmised kirjutas ta sõprade ja kirjastajate tungiwa soowi peale. „Tasuja“ ajalooliseks tagasei-

naks on suur Eesti mäss ja iseäranis sündmused jüripäewa ööl 1343. Suure osawusega on noor kirjanik need wähesed teated, mis Baltimaa kroonikad selle aja kohta sisaldawad, ära tarwitanud. Sündmustik ise on peajoonetes täiesti ajaloolik. Ajaloo waimus laseb kirjanik ka priiusesõja juhataja Metsa - Jaanuse ette astuda, keda ta „Tasujaks“ nimetab. Sedagi kuju peab kirjanik selles mõttes ajalooliseks, et nii suurt ja üleüldist priiusesõda, nagu see 1343 terwes Eestis lahti pääsis, ilma suurte teole kihutateta, tõeliste rahwakangelasteta ei wõi mõtelda. Luuletatud on Jaanus selles mõttes, et tal ajaloolik ristimisetaht, ajalooliselt kinnitatud nimi puudub. Kloostri kaswatatud Jaanist teeb ta latiniseritud Jaanuse, sest kirjaniku arwamise järele pidi ta wisa Eesti waim tingimata Saksa teadusega teritatud olema. Saksa allikad räägiwad küll mässujuhtidest ehk kogu ni „kuningatest“, kuid ei nimeta ühtegi nime. Sarnane passita ja siiski rahwale üliarmas ajalookangelane on näituseks ka helwetsialaste Wilhelm Tell, kellest tema-aegsed kirjad midagi ei tea, kelle taoline mees aga ometi peab olnud olema. Seesugune wabadusewõitleja wõis ka Jaanus olla.

Tasuja ajalooline alus.

E. Brunberg.

Tasuja sisu.

Jaanuse wanaisa, piiskopi ori Wahur, oli kord oma isanda karu küüsisist päästnud ja selle eest endale priiuse ning maatüki wälja tinginud. Lodijärwe lossi maade keskele sügawasse metsa asub ta elama, lunastab endale lossiherra käest noore tüdruku naiseks ja naisewenna sulaseks, laseb sulase tüki metsa põlluks muuta, ise luusib aga metsas ümber ja elab wabamehe elu, kuna ta ainult sõja ajal peab piiskopile abiks olema. Wahurit on kirjanik otse Kalewipoja omadustega ehtinud, sest tal on määratu suur kehakasw, tinane laiskus magamiseks liikmetes, kuid seal juures raudne jõud metsalisi kähkida ja kuuskesid ühes juurtega maast üles kiskuda. Tema nimi ja saja wõrra suurendatud teod elawad kaua rahwasuus edasi. Wahuri wiimast manitsust „Warjake wabadust!“ peab ta pojapoeg Jaanus kindlasti meeles. Juba lapsest saadik ilmutab ta oma wanaisa wabadusearmastajat waimu ja kangelase loomu. Tallinnas Mustamunga kloostrikoolis on ta kirjatarkust õppinud, mida ta metsaüksiklase, rüütliliku munga Bartel von Bärenklau abil weel täiendab. Sakslastega kokkupuutumisel tuleb ilmsiks, et Jaanus weel rüütlilikum on, kui põlised rüütliperekonna wõsud. Teda ehib julgus ja wahwus, meeleanus ja suurmeel abitute ning nõrkade wastu. Kuid oma kodumaa oludega ei ole ta rahul, ta tunneb ennast siin üksinda olewat, ja oma rahwa rõhujatega ei taha ta seltsida. Ladinakeelsed alajooramatud, mis ta eremiitilt laenuks wõtnud, seawad talle wanade greeklaste rahwajuhid eesmärgiks silmade ette, äratavad tema hinges isamaalisi tundmusi. Ta tunneb Messene rahwa õnnetutele wabadusepüüetele elawalt kaasa ja unistab tulewikust, mil meie maal haridus ja wabadus walitsewad, nagu Ateenas Periklese ajal. Seesugune mees ei wõinud rahulikult pealt waadata, kuidas orjadele mõisas ülekohut tehti. Ühe wigaseks pekstud külapoiisi pärast, kellele ta Metsa talus warjupaika andnud, tuli tal lossi kubjaga kokkupõrkamine, kes oma herrat mõistab nii kaugelt wabatalupoja pere wastu üles ässitada, et see oma junkrutega ja sulastega Metsa rahwa wastu läheb rusikakohut mõistma. Esiotsa läheb Jaanusel korda pealetungijaid tagasi lüüa, aga kui ta sulased langenud, peab ta taganema ja oma talu laskma maha põletada, kuna ta isa lossikeldrisse wangi heidetakse. See ülekohtune pealetungimine äratas Jaanuse käewartes uinuwat jõudu. Ta algab hirmust kättemaksmise tööd. Ähwardaw hulgumine käib üle maa, ja Tasuja on tema ärataja ning kaswataja. Armuta kurnatud ja piinatud talupojad wõtsid oma wiimse jõu kokku ja müristasid oma ärganud priiusehimu

hirmsa waljusega isandatele kõrwu. Jüripäewa öö 1343 oli tasumise tähtajaks määratud. „Mõis põles mõisa järele, näis nagu oleks Eestimaa nüüd lõhkenud ja kui wuhiseks maa-kerä tuline sisikond lugemata pragudest välja . . . Halwaks peetud talupojad ei hoolinud inimese halastusest, waid häwitasid ilma wiibimata ja walimata, mis wihatud soost iganes nende kätte sattus.“ Alles siis arwati wabadust tagasi tulewat, kui sakslaste warjugi enam kodumaal ei ole. Kui lagedal maal rahwas rõhujatest wabastatud, siis kogusid mäsajad Tallinna alla, et sedagi wõorastest puhastada. Kuna nad siin linna piirasid ja Soomest asjata abi ootasid, tuli ordumeister Burchard von Dreylewene oma rüütliväega linnale appi ja andis wabaduse sõjale hoopis teise pööre. Rüütlite raudriiete ja sõjakunsti wastu ei ulatanud talupoegade hulk ega wahwus. Rüütlid mürdsid teesid nende ridadesse ja raiusid üksikud salgad wiimseni maha, kuid igaüks langes taganemata ja kes wähe suutis, kiskus ka wastase surmas kaasa. Kardetawast mässutõstjast ja rahwa wabastajast Tasujast sai õnnetu surmaotsija talupoeg Jaanus, kes nagu wihane sõjajumal rüütlite tihedamasse salka tormab ja oma wägewa käewarrega waenlaste keskel surma külwab, kuni ta ise langeb ja waenlaste hulgad ta surnukeha katawad.

Wahur ja Jaanus on küll poolmüstilised ilukujud, idealiseritud kangelased, kellele selle aja harilikud, igapäised eestlased ligi ei ulata. Nad kehastawad taltsutamata heroilist wabadusetungi, mis rahwa hinges sel ajal leegitses. Kuhu Jaanus ilmub, seal ei hõiska mitte üksnes eestlased rõõmu pärast wastu, waid tema kõrged karakteriomadused panewad ka Saksa rüütlid imetlema. Jaanus oli nimelt Lodijärwe lossiherra tütar Emiliet, lapsepõlwe mängusõpra, hakanud armastama, kuid lipukirjale „Isamaa üle kõige!“ truuks jäädes surub ta omad hellamad tundmused maha, tõrjub nad tagasi. Emilie saab rüütli Kuno von Rainthali mõrsjaks. Kui nüüd Jaanus wabadusewõitlejate eesotsas Lodijärwe lossi tungis, selle keldrist oma isa leidis näljasurma surnud olewat ja siis rüütlite keskel kättemaksmise tööd algas ja Kuno kallale tungis, siis hakkas Emilie Jaanuse põlwede ümbert kinni ja palus peigmehe peale armu heita. Jaanus unustas wihatuju, jättis Kuno ja kõik teised rüütlid elusse ja lahkus oma meestega Lodijärwest, et wendadele Tallinna alla appi rutata. Sakslased wahtisid kui kiwikstarretanud kujud talle järele ja hüüdsid ainult: „Missugune imeline mees!“

Tasuja tüüpused
ja karakterid.

Rüütlite tüüpused „Tasujas“ on iseloomulikud selle aja waimu tunnistajad. Wanemat põlwe edustab Lodijärwe lossi wana omanik Konrad von Raupen, mõistlik isand, kes Jaanuse isa kui waba talupoega endale tihti nõuandjaks kutsub ja seda heameelega näeb, et Jaanus tema lastele mängu-seltsiliseks tuleb. Noorema rüütlipõlwe keskel wõtab uhkus ja ülbus laialt maad. Konrad von Raupeni poeg Oodo on toores, kärsitu ja ülekohtune piitsakangelane, kelle wiha nagu kuiw kasetoht põlema plahwatab ja kes siis tigiduses hullusid tempusid teeb. Tema ja õela kubja tööd ongi, mis wagusale unistajale Jaanusele tulelondi ja mõõga pihku surusid ja temast mässujuhataja tegid. Tüüpiline keskaja rüütlik kuju on ka eremiit, üksiklane rüütel-munk Bartel ehk „Prohweti Pärt“, kes raske elusaatuse sunnil ilmast ära põgenenud ja waikse Lodijärwe laane süles rahupaiga leidnud. Ta pühendab oma elu looduse waatlemisele. Kui metsarohtude tundja on ta waesele rahwale arstiks ja heategijaks. Lahkugu kirjanik küll mõnes kohas, nagu seitsme- ja kümneaastaste laste sõnade ja tegude kirjelduses loomulikkuse piiridest, siiski kannab jutustust üleüldiselt ometi sisemine kunstiline tõde ja ajaloolik waim, ja need ongi, mis jutustusele kestwa wäärtuse annawad. Et Bornhöhe linna paigus üles kaswas ja suurelt osalt väljaspool Eesti seltskonda liikus, oli ta stiil kohati Saksa maiku. Brandti tehtud korrektur tegi „Tasuja“ keeleliselt weel wigasemaks; muu seas olid Messene sõdadest „Messina“ sõjad saanud. Wigase keele ja asja uudsuse pärast ei saanud kirjanik Eesti haritlaste poolt muud kui pilkelikku hoolimatust tunda. Kuid rahwa laiemates ringkondades leidis jutustus rohket tähelepanemist ja awaldas sügawat mõju. „Tasuja“ sai sedamaid tolle aja kõige tähtsamaks ja loetawamaks jutuks, sest uus ajalooline aine äratas suurt huwi ja ta käsitus pakkus tõsist kunstimõnu. „Tasujaga“ ilmus meie kirjandusesse ajalooliste jutustuste ajajärk, sest et niihästi Järw kui Saal temast äratust ja eeskujuleidsid. Neid wõib Bornhöhe õigusega oma epi-gonideks lugeda. Nähtawasti andis tagasihoidlik ja jahe arwustus, mis „Tasujale“ Eesti haritlaste poolt osaks sai, Bornhöhele põhjust kümneks aastaks kirjanduslikku tegewust seisma jätta. Wiibis ta ju ka enamasti väljaspool kodumaad ja ei teadnud selgesti, mis tema tööst peeti. Alles siis,

kui sõbrad talle selgeks tegid, mis lugejate ringkond tema jutustusest arwas, ja kuidas ta selle läbi Eesti kirjanduses teistele teerajajaks saanud, otsustas ta 1890 uue tootega esineda.

Bornhöhe teine ajalooline jutustus „Willu wõitlused“ Willu wõitlused. seisab sündmuste, aja ja karakteri poolest „Tasujale“ väga lähedal, on õieti tema paarimees ja täiendaja, ja kui meie ainult sisu peale vaatame, stiili ja jutustuse-wiisi kõrwale jättes, siis wõiks arwata, et mõlemad jutustused nagu ühest tükist oleks lõigatud. Siin ei näidata mitte ainult seda, kuidas wiimne suur Eesti wabaduseliikumine Liiwimaal, iseäranis Sakalas kujunes, waid eelmise jutustuse peakangelane Tasuja astub ka siin tähtsa tegelasena ette kui mees, kes terwet rahwast oma tahtmise järele juhatab, kelle ainus mõte on wõõrast kurjust nuhelda ja oma rahwast wabaks teha. Tema saadab enne saadikuid sakalastele jüripäewa ööl kawatsetawast werepulmast sõnumid wiima, ja kui need saadikute sõnu ei usu, siis ilmub Tasuja ise munga näol Sakalasse, et selle nurga tähtsamat ja silmapaistwamat meest, Willut, suure isamaalise ettewõtte poolehoidjaks wõita. Ajalooliselt on selles niipalju tõtt, et harjulaste wabadusetung, mida Tasuja kehastab, ka Sakalas ärkab ja wastukaja leiab, olgugi pisut hiljem ja nõrgemal jõul.

„Willu wõitlused“ sündmustiku sõlmeks on nimelt tuttaw ajalooline toomapäewa kurbmäng Wiljandi lossis 1343. Peategelane Willu, sakalaste Kalewi kujuline wapper wägimees, kes oma kangelase tegude poolest laialise kuulsuse wõitnud, seisab oma waimu ja karakteri poolest Jaanusest hulga madalamal. Willul ei ole nii kuulsaid esiwanemaid, ega ka nii laia silmaringi kui Jaanusel. Tema on lihtne käsitööline, sellepärast jätab kirjanik ka tema nime latiniserimata. Sõjas on sepp Willu oma pärisperemehe Wiljandi komturi Bodo Hernike leedulaste keskelt wälja raiunud, kuid selle järele ise wangi sattunud. Sealt on ta ennast imelikul wiisil wabastanud, siis Saksamaal peenema sepakunsti selgeks õppinud ja mitmet puhku Lääne-Europas ümber rännates selle aja haritud inimese eluwiisidega ja nõuetega harinenud. Paar penikoormat Wiljandist, põlises metsas, oli komtur oma elupäästjale tubli sepikoja asutanud, kus see, ehk küll nime poolest ori, päris wabamehe elu elas ja oma peenikeste mõõkade ning muude sepatööde läbi kuulsaks sai. Sugu-

wendade wilets põli ei teinud talle südamewalu; ta kergitas nende häda, elas aga ise nende isandatega heas sõpruses. Isamaa kõrgemad saatused jättis ta Jumala ja walitsejate juhtida. Hea elu ja sõprus isandatega oli tema südame oma rahwa saatuse kohta tuimaks teinud, nõnda et ta üks wähestest eestlastest oli, kes oma orjaseisusega rahule wõis jääda.

Jutustuse teised tähtsamad tegelased on Risti talust pärit. See oli wana eestlaste kants olnud, mis aegade jooksul wõitlewate paganate ja sakslaste wahel käest kätte käis, kus juures taluomanik kui kerge loomuga inimene olude järele pea ühe, pea teise wõitja poole hoidis, taganeja ja äraandja osa etendas. Selle talu perenaisel, ilusal Risti Kröödal, kes neiuna pool aastat komturi juures lossis wiibinud ja siis herra soowil sedamaid mehele pandud, sündisid kolm kuud pärast pulmi kaksikud, poeg ja tütar. Krööd oli lossis wiibimise ajal sakslaste peenema eluwiisiga ära harjunud ja nende waimu sisse imenud, sellepärast põlgas ta tooreid talupoegi, kes tema nähtawast iludusest suuremat ei mõistnud lugu pidada ja kaswatas lossis korjatud kaksikud, Priidu ja Maie, Jumala ja Saksa rahwa kartuses üles. Sepp Willu armastas Risti Krööda ilusat tütart, kuid Krööd ootas peenikest Saksa rätseppa wäimeheks ja ei tahtnud Willust midagi teada, kuna Priidu ja Willu wahel tõsine ja kestew sõprus sigines. Priidu oli kergemeelne wõrukael, kes tööd teha ei armastanud ja alati ümber hulkus. Oma hea südame sunnil wõttis ta kurnatud talurahwa wiletsast põlwest osa, ja kui see päris kannatamatuks läks, ässitas ta neid awalikule wastupanemisele. Selle teo eest laskis komtur ta kinni püüda ja selleaegse kombe järele ässitaja suust ässitamise tööriista, keele, tõlbiks lõigata. Komturi wennapoeg Goswin Hernike oli aga oma silmad ilusa Maie peale heitnud ja tema rööwli wiisil Puidu mõisa wiinud, kus ta teda wägise kinni pidas ja talt armastust kerjas. Laste karmist saatusest hoolimata ei jätnud Krööd mitte järele rüütlite lahkust ning heldust kiitmast. — Wõib juba arwata, et mitte kerge ei olnud Wiljandis seesugustes oludes wabastuse nõu täide saata. Kui ka asi rahwa poolehoidmist leidis, wõisid sakslaste sõbrad selle kergesti nurja ajada. Ja nõnda see ka tuli. Kerge ja pahura loomuga Priidu oli juba wastupanemise seemet rahwa hulka külwanud ja tige komtur oma ülekohtuga muretses ise selle eest, et Willu sakslaste wastaseks sai. Täit isamaalist waimustust niihästi rahwale, kui ka tema juhtidele tõi alles Tasuja, kes esmalt saladuslikult nagu mõni waim munga näol rahwa salakoos-

olekutele ilmub ja oma wägewate kõnedega mõistab kuuljate were kihama panna. Willu on walmis Tasujaga seltsis kas wõi läbi müüri minema, kuid jüripäewa ööl kawatsetud mässust ei suuda loiud wiljandlased siiski osa wõtta, ja Willul enesel oli kodune asi õiendada, mis teda ei lasknud isiklikult harjulastele appi minna. Oma elu kaalu peale pannes päästis ta Maie Puidu mõisast, saadi aga põgenemise peal kätte ja oleks tingimata wõitluses rüütli ülewõimu wastu langenud, kui Mai mitte tema eest ennast ei oleks ohwerdanud. Willu wandus sakslastele nüüd kättetasumist ja walmistas ühes Priiduga maa-aluses sepikojas sõjariistu ja käis wene-laste ja leedulaste juures lepinguosalisi otsimas. Toomapäewal, mil harilikult wiljakümnist lossi wiidi, pidid wilja asemel seekord tugewamad sõjamehed kottides ennast laskma lossi wiia ja seal siis wabastusenõu täide saatma. Öösist salajat nõupidamist oli aga Risti Krööt, kes meeleehtlikult oma Priidut otsis, pealt kuulanud, ja kui ta teada sai, et Priidu esimese ree peal kotis lossi wiiakse, andis ta, et poega päästa, eestlaste salanõu komturile teada. Lossi wiidud mehed pisteti kottides odadega surnuks, nende hulgas ka Priidu, sest et reed teel olid segamini läinud.

Krööt langeb oma poja surnukeha kõrwa surnult maha ja Willu, kes sõbra näol õhtul enne seda lossi läinud ja mässumõtte hõlpsamaks läbiwiimiseks sakslasi katsub purju panna, meelitatakse komturi poolt niisama kahekeelselt ja salalikul wiisil lossikeldrisse ja tehakse seal, priiusekiri nagu pilkamiseks pöues, igaweseks wangiks. „Kuidas Willu taewa-tähtede hiilguse, lille lõhna ja lindude laulu ära unustas, nõnda unustas ta õnnetu rahwas, kes nüüd weel raskema ikke alla sattus, oma terwe ajaloo.“

„Willu wõitlustes“ märkame juba hulga keerulisemat, psühholoogiliselt sügawamat sündmustikku, terawamat karakteristikat ja rohkem väljatöötatud stiili, kui seda lihtsalt ja suurelt ülesehitatud „Tasujas“ leida on. Ka on Willu lugu ajalooliselt sisukam, wärwirikkam, püüab enam sisemist kunstilist tõtt wälimisega kokkukõllasse wiia. „Willu wõitlused“ on kirjanduslikult wäärtuslikum kui „Tasuja“, ja ometi ei olnud tal lugejate hulgas seda tagajärge, mis „Tasujal“, ehk küll arwustus talle rohkem lugupidamist awaldas. „Willu wõitlused“ ei ole idee ega sündmustiku põhjenduse poolest enam päris uus, waid kirjanik, kes oma jutustusi kodus ei pea ega neid ei loe, on mõnes tükis siin iseennast

Willu wõitluste
wõrdlus Tasu-
jaga.

korranud. Ühes kui teises jutustuses otsustawad wanematelt päritud omadused, sakslastele tehtud headteod, hull julgus ja õnn, mis imelikkude juhtumistega ühendatud (nagu Jaanuse kadumine põlewast Metsa talust ja Willu sõit puusärgis), tegelaste saatuse. Pärast Jaanuse tundmaõppimist ei taha Willu kui wabadusewõitleja mitte hästi imponerida, sest esimene on loomu poolest paendumata, õiglane aumees, kes wast ainult awalikus wõitluses wastase wastu kawalust soowitab ja auga langeb, teist selle wastu tabame tihti wale ja silmakirjateenistuse pealt, kuna ta ise wiimaks oma kahekeelsusele ohwriks langeb ja wiletsalt elu lõpetab. Ka autorile enesele ei ole Willu täiesti sümptalik, sest et ta Tasuja kombel isiklikka huwisid rahwakasudele ohwriks ei too, waid et, nagu jutustuses ironiseriwalt tähendatakse, temal kui õigel Eesti mehel kodused asjad igal ajal tähtsamad on olnud, kui üleüldised. Ja kodused asjad ongi Willule wõitluste ja kangelasetegude peamotiiviks. Kuna meil ajaloolist tött ja täpitruidust weelgi ei tunta, ei wõi meie otsustada, kummast selle aja tüüpiliseks rahwajuhiks wõiks pidada, kas Jaanust wõi Willut. Meil on siin ka rohkem kunsttoodetega kui ajalooa tegemist, ja kunstiseisukohast, nimelt sisemise tõe peale waadates on Jaanus ning Willu tõsised inimesed, kelle karakterid ja teod täiesti kokkukõlas seisawad. Willu kuju ei ole mitte nõnda meelt ülen-daw kui Jaanuse oma, kuid ometi on temagi kangelane ja ta on nähtawasti sellepärast Jaanusest alamale seatud, et wiljandlaste mässukatse nõrgemat wabaduse-tungi awaldas kui suguwendadel Harjumaal.

Isamaalises waimus ja waimustusega kirjutatud ajaloolistes juttudes tahtis Bornhöhe maitseliselt weel arenemata rahwakogule ta oma kannust kaswanud kangelasi ette kujutada, neid omadustega ja tegewusega wälja ehtida, mis lihtsat lugejat kaasa kisuwad. Nende kujude najal arwab ta wõimaliku olewat rahwa mahasurutud iseteadwust kaswatada ja ühtlasi tema eetikat ja esteetikat tõsta.

Wüst Gabriel.

Weel kolmanda pildi kodumaa ajalooast awab Bornhöhe meile 1893 jutustuses „W ü r s t G a b r i e l ehk Pirita kloostri wiimsed elupäewad“. Raamiks on jutustusel see järgukene suurest Liiwi sõjast, mis Pirita kloostri häwitamisega lõppes. Et eestlased siin silmapaistwat osa ei etendanud, on pea-

kangelaseks poolwenelane würost Gabriel Sagorski seatud, kelle soontes ema poolt Eesti veri woolab. Ta on meie maal üles kaswanud ja liigub wahel siin eestlase nime all. Gabrieli alguskuju on ühest kroonikast wõetud, kus Wene „knes“ ette tuleb, kes Iwan Hirmsa ajal Moskwast põgenenud ja Tallinnast peidupaika otsinud. Gabrielile on Bornhöhe omas romanis tuntud Saksa ajaloolise wägamehe Ivo Schenkenbergi ehk „Eestimaa Hannibali“ wastaseks seadnud, kelle isakojas Tallinnas Gabriel lastakse üles kaswada. Need kaks kasu-wenda ei wõistle Bornhöhe romanis mitte ainult sõjamehe au ja kuulsuse pärast, waid wõistlusele kihutajaks on neil peale selle weel mõisameeste pealiku Kaspar von Mönnikhauseni tütar Agnes, kes terwes jutukäigus silmapaistwat osa etendab. Roman annab selle aja rüütlistest, kes „mõisameeste“ nime all tuttawad olid ja salga kaupa pea rootslasi, pea daanlasi ja poolakaid, pea wenelasi palga eest teenisid, enamasti aga oma käe peal kui õiged rööwliid isamaad laastasid, wärwirikka pildi. Kaunis põnewa ja liigutawa sündmustiku ja osawalt kujutatud iseloomude tõttu sai „Würost Gabriel“ „Tasuja“ kõrwal Bornhöhe kõige loetawamaks jutustuseks. Ühtlasi on ta ka selle kirjaniku wiimne ajalooline jutustus.

Realistlik wool oli jutukirjandusesse juba tuntawaid jälgi jättnud ja tõi olewiku küsimused ning hädad päewakorrale. Nüüd hakkab Bornhöhe ka olewiku kujutama. Et ta küla-rahwa elust eemal seisnud, sellewastu aga palju kodanlikkudes ja aadelisugu perekondades liikunud, wõtab ta jutustuse ained oma lähemast kodanlikust ümbrusest. Niihästi „Tallinna narrid“, „Anni neitsipõlw“, kui ka „Kollid“ — ma nimetan siin ainult kõige suuremaid — on jutustused Bornhöhe kodulinna elust. Neis astuwad kadakasaksad, põlised Tallinna pärjerid ja aadeliseisuse edustajad tegelastena ette. Keeleliselt kaldub Bornhöhe neis pisut realismuse poole, linnamehed kõnelewad enamasti „õigete tallinnlaste“ wiisil, ka on neis tublisti karrikerimist märgata, kuid kirjanik jääb ikkagi idealistliku waatlemise wiisile truuks, mis pessimismusega ja sotsialismusega segatud ümbruse-kirjeldusi mitte omaks ei wõta. „Tallinna narrid“ on osawalt kirjutatud karrikatuurid. Wasar wirutab wõimsalt naela pihta. Mõni koht on üsna meisterlik, siiski läheb kirjanik paiguti ka „narridega“ üle piiri, sest sündimata sõnad, ebailusad kõne-

Bornhöhe ole-
wiku-jutud.

käänud ja pahandawad mõtted rikuwad siin ja seal lugemise mõnu. Bornhöhe olewiku-juttudesse asub liig ettetükkiw, ebaloomulik, tehtud nali ja enam ehk vähem westeloolik pealiskaudsus, kuid nagu eelmised ajaloolised jutud, awaldawad nemadki elawat fantasiat, terawat kujude plastikat, teatud tundmuste äratamise wõimu wäheste sõnadega ja tungiwat, walitud keelt. Rahwas on Bornhöhe waimulapsed heameelega omaks wõtnud ja palju lihtsawaimuga inimesi wõiwad neid nuttes ja naerdes lugeda.

Andres Saal ja wiimsed romantilised minewiku-jutustused.

Saali jutustuste
siht.

Kuna Bornhöhe ja Järw oma jutustustele, milles rahwale meeelenduseks oma soost kangelasi ette kujutati, ilma pedantismuseta ajaloolise wormi walisid ja Bornhöhe sealjuures luulewabadust tarwitades rohkem kunsti nõudmisi kui ajaloolist truudust silmas pidas, läks meie kolmas romantiline minewiku-kujutaja Saal otse ümberpööratud seisukohast välja. Tema meelest olid eelkäijad ajaloolisi aineid liig wabalt käsitlenud, sellepärast tahtis tema oma juttudes lugejat pisut sügawamalt Eesti ajaloo sisse wiia, neile terweid episodisid ajaloost jutu näol meeldiwal kujul ette tuua. Ajaloolist truudust sihiks wõttes tahtis ta ka rahwa selleaegse usu, kommete, keele, ehituste, sõjariistade, ühe sõnaga terwe selleaegse eluolu kujutamiseks „Eesti wanaaja suurepärasust näidata, et teenimata allasurutud eestlane ennast mitte alatuks ei peaks, waid sellele äratundmisele jõuaks, et Eestis ju wanal ajal wäga palju head ja ilusat on leida olnud, mispärast meie mitte ei tarwitse juba oma sündimise pärast põlgtuse-wannet lasta oma õlgadele laduda, oma rahwust salata ja mõneks muulaseks muutuda.“ See on siht, mida Saal enesele ette seadnud; waatame nüüd, kuidas ta kui jutukirjanik oma sihile läheneb.

Saali elust.

Andres Saal sündis 9. mail 1861 Tori wallas Laasi talus. Wanemad saatsid ta juba kaheksa-aastaselt wallakooli, kuid jätsid ta siia wiieks aastaks, millega poisi korralikusse haridusekäigusse pikk wiiwitus tuli. 1880 oli Saal nii kaugel, et alguskooliõpetaja õigused wõis omandada. Nüüd algas edasiõppimine igapäewase ametitöö kõrwal, ehk

nagu ta ise ütleb, ümbereksimine hariduseteel. Ta katsus enne Peterburi kooliõpetajate instituuti, siis konserwatoriumisse pääseda, kuid ikka tulid ettenägemata takistused wahele, mis korratust haridusekäigust wälja kaswanud. 1884 asus ta „Olewiku“ toimetusesse tööle ja tarwitas elamist ülikoolilinnas hariduse täiendamiseks. 1886—1889 kuulas ta ülikoolis ajaloo jaoskonnas kõrwalt ettelugemisi, iseäranis Hausmanni ja Reichmülleri juures. 1892 tegi ta Baieris Cronenbergi fotomechanika kooli läbi, käis siis Wienis reproduktioni-tehnika instituudis ennast täiendamas ja asutas siis Tartusse tagasi tulles „Olewiku“ talituses esimese Eesti pilditehase. Uue elukutse laiemaks tarwitamiseks lahkus ta 1897 kodumaalt, asus esmalt Frankfurti ja seal järgmisel aastal Jaa-wa saare elama, kus ta praegu Hollandi riigiteenistuses seisab.

Saali kirjanduslik tegevus areneb peaaesjalikult Tartus oleku lõpupoolel ja on ajalooliste ainete käsitlemise ümber koondatud. Ära tundes, et esiwanemate elu ja olu tundmine tugewaks rahwusliku iseteadwuse aluseks on, walis ta kodumaa ajaloo enesele eriaineks, millesse ta nii sügawale tungis, kui see antud tingimistel wõimalik oli. Ta ei leppinud mitte ettelugemise kuulamisega, waid käis ka kõik sel ajal kättesaadawad allikad läbi, et seel teel ajaloolistele jutustustele, millega ta ajaloolikka aineid tahtis laiematele kihtidele suupäraliseks teha, materjali leida. Kuid eestlaste eneste ajaloost jääb jutukirjanikule, kes iseäranis wanemat aega tahab kujutada, wähe momentisid järele. Et see materjali waesus

Ettewalmistused.

Andres Saal

fantasiale mitte liiga kitsaid piiriseid ei paneks ja jutustusele ajalooline karakter alale jääks, tahtis Saal ajalooliste sündmuste puudust seega tasuda, et endise aja olusid püüdis kirjeldada, niipalju kui neid meie päiwini alalhoitud ainelistest ja keelelistest mälestusemärkidest veel võib aimata. Sellepärast laiendas Saal veel oma eeltöid, waatas Õpetatud Eesti Seltsis kõik arhäoloogilised leidused, nagu sõjariistad, ehted jne. läbi, tutvustas ennast arhäoloogilise kirjandusega ja võttis Eesti wanema kirjanduse ning rahwaluule käsile, et mõnest üksikust lausest teejuhti leida, kuhu poole wanaaegne dialog pidi püüdma. Lõpuks käis ta veel mitmed maakohad ja linnamäed läbi, mille ümber kawatsetawa jutustuse sündmustik tegutses. Seesuguse mitmekülgse ettevalmistuse järele kirjutas Saal pikema ajaloolise romani „Wambola“, mis 1889 ilmus. Tunnistati ühest suust, et Saal jutustuse-wiisis suure sammu edasi jõudnud, et „Wambola“ tema esimesed katsed, nagu „Põgenenud kloostri kaswandik“ kaugelt ära warjas ja loodeti Saalist tähtsat kirjanikku tõuswat. „Wambola“ äratas häid lootusi, sest ta sündmustik oli ülipõnew ja osawalt kokku seatud, jutu jookis ladus, keel kõlaw ja puhas ja terve jutustus awaldas olude, keele ja kommete poolest enam ehk vähem wana-aja wärwi ja ajaloolikud momendid aastast 1209—1212, nimelt Lembitu aegsed wõitlused Ümera jõel, Wõnnu all, Wiljandis jne. olid osawalt romanile tagaseinaks seatud. „Wambola“ mõjus veel seda rohkem, et meil nii wanast ajast jutustusi ei olnud.

Wambola.

Aita ja Leili.

„Wambolale“ osaks saanud rohke kiituse tõttu algas Saalil ajalehetoiimetuse kõrwal nüüd haruldane wiljakas kirjanduslik tegewus. Mitmed raamatud ilmusid korraga, nõnda 1890 jutustus „Hilda“, milles 1343. aasta sündmusi käsitletakse ja keskmine osa eestlaste ajaloo pealkirja all „Päris ja prii“ I. anne. Kaks aastat hiljem pääsesid korraga neli juttu trükist: „Aita“, „Leili“, „Udu ja Meeta“ ja „Kunstniku paleus“, mille hulgast kaks esimest kui suuremad rohkem tähelepanemist äratawad. „Udu ja Meeta“ on muinasjutule nõjatatud (w. Alexander von Sternberg, „Esthone“). „Aita“ kujutab sündmusi sellest ajast, mil liiwlased ja eestlased alles ühel meelel olid ja Aatso, Kaupo, Imanta ja Lembitu juhatusel oma wa-

badust kaitseksid, „Leilis“ tuuakse sellele järgnew aja-järk ette, mil Kaupo wankuma hakkab ja sakslaste poole lööb ja „Wambola“ wõitleb Kaupo ühes oma liiwlastega juba sakslaste ridades eestlaste wastu. „Aita“ — „Leili“ — „Wambola“ sünnitawad koosseiswa romanitsükluse, milles peale juba nimetatud ajalooliste isikute Aatso, Kaupo, Imanta ja Lembitu weel hulk teisi ühiseid tegelasi esineb. Ühine aeg ja ühised tegelased oletawad küll teatawal mõõdul ühist waimlikku õhkkonda ja ka wälist kokkukõla, kuid Saali jutustustel on niihästi sündmustiku ülesehituse kui ka tegelaste karakteristika poolest siiski liig palju sarnasust, nõnda et meie niihästi jutustused kui ka nende tegelased kergesti üksteisega ära wahetame. Saali jutustuste tugew külg seisab sündmustiku laiuses ja põnewas, huwiwõimulises ülesehituses. Ta toob peaaegu alati suure tegelaste arwu ette ja see wõimaldab laialist ja üleüldist aja ning olude tähelepanemist, nagu roman seda tarwitab. Kuna „Wambola“ wast Eesti olude kirjelduse poolest kõigist teistest Saali töödest ette käib, on ta sündmustik ülikeeruline ja kohati tume. Iseäranis ilusalt on aga Saal „Leili“ tegelaste ümber kooshoidwa põhjuswõrgu kudunud ja sündsäl kohal nii osawalt sõlmes-tiku kokku tõmmanud, et tema fabulerimise anne otse imes-tust äratav. Selles tükis ei ole temal meie romantikuste seas wõistlejat.

„Leilis“ esinewad meile toredad nimed ja rasketähtsusega leheküljed kodumaa warasemast ajaloost. Kaupo, liiwlaste wanem, on nii suur sugurahwa, kodumaa ja wabaduse armastaja, nagu ta wõõraste pealetungijate ja nende usu kuulutajate wihane waenlane on. Kaupol on ilus, noor hella armastaw abikaas Leili, keda Kaupo wäga kalliks peab. Piiskop Meinhardi libekeelistel, kawalatel tööriistadel läheb korda Kaupot Üksküla lossi pidule kutsuda. Piiskop katsub teda mõjuwal sõnal ristiusu poole pöördä, et terwe Liwi rahwast siis kergem oleks kirikliku ja ilmaliku walitsuse alla meelitada. Waimuliku isanda mahe kõne ja lahke, wennalik ümberkäimine lossis awalda järeländliku loomuga paganate-würsti üle nii suurt mõju, et ta ennast laseb ristida, sellest hoolimata, et ta weel enne pidule minekut oli töötanud oma rahwa usust iialgi taganeda. Kuid ristiusku pöördud Kaupo unustab weel teise töötuse — truudusewande oma naise wastu. Kui munga Theodorichi toimetustel talle ette luisa-

Leili sisu.

takse, et Leili kodust teise mehega ära põgenenud, arwab ta ennast Leili poolt petetud olewat, ütleb temast lahti ja wõtab uue abikaasa, Pihkwa würsti Wladimiri tütre, nimega Barbara, kes Ükskülasse tulnud ristiuskua tundma õppima. Mahajäetud õnnetu Leili otsib Kaupot, et temaga kokku saada, kuid sattub aga, kuna Kaupo tema lapse lasknud ära warastada, rüütel Siegberti küüsi, kes Leilit oma himudele tahab ohwriks teha ja kui Leili teda wihaselt tagasi tõukab, ilusat pagananaist aastate kaupa Holmi kindluses wangistab. Leili pääseb wangist noore preestri Heinrichi abil, kes teda armastama hakanud. Kaupo elab Barbaraga õnnelikult, kuid siiski langeb nende õnne peale wari, kui Leili neile meele tuleb. Kuna Kaupo Roomas paawsti juures käib, saab Barbara Leiliga kokku ja kuuleb, kuidas Leili nii wiletsaks saanud. Hea südamega Barbara kahetseb südame põhjast, et ta Leililt mehe ära wõtnud, kuid ei suuda teda enam tagasi anda, waid katsub Leili walurikast elu kullaga kergemaks teha, mida wiimne põlgdusega tagasi lükkab. Wiimati saab ka Kaupo Leiliga kokku, nimelt päästab ta Kaupo metsateel mõrtsukate käest. Kaupo kuuleb nüüd, et tema kawalate keelte ja wale tõttu oma naise maha jätnud. Nüüd tunneb temagi rind kahetsemise piina. Kõrgemeelne Leili, kes Kaupo uut abielu õnne ei taha rikkuda, lahkuw Kaupo lähedusest, aga kui Barbara ära surnud, laseb Kaupo ennast uuesti Leiliga, kes waheajal kristlaseks saanud, ühendada, ja nüüd wõib nende katkestatud õnn ja armastus takistamatalt edasi kesta.

Jutustuste üldine laad.

Nagu „Wambolas“ ja „Aitas“ on ka „Leilis“ sündmustik põhjusjoontes meeldiw ja huwitaw, kuid Saal on nad ime-likkude elu-päästmiste ja ootamata wahejuhtumiste läbi liig kirjuks ja segaseks teinud ja nõuab lugejalt paljude sündmuste kohta ainult truusüdamlikku uskumist, et asi nii oli. Seal juures tuleb jutustuse rattawärk liig awalikuks, kõik trehwab ja sattub liig hästi. Kõige suurema hädaohu ja keerulisema kimbatuses juures wõib lugeja rahulikuks jääda, et sümpatlik tegelane ennast imelikul teel jälle wälja pusib, kuna alatud iseloomud parajat palka leiawad, kui ligidal nad wõidule ka seisawad ja headust jalgade alla sõtkuwad. Saali peategelased ehk kangelased on igalpool idealselt mõeldud, kes kõigist wõitlustest puhtalt ja määrimata läbi käiwad, olgu wõiduni wõi häwituseni. Saal ei karda mitte, et temale idealismust ette heidetakse, sest ta wannub idealis-

muse lipu alla. Tema tahab igatahes headust wõidule wiia, headuse kõrgus ja suurus peab, kui ta ka ise häwineb, hauakünkaltki weel austamisele sundima. Kirjaniku waadete järele läheb idealseid eeskujusid tingimata waja, kui seda, mida kõrgeks ja kauniks peetakse, lugejale käpuga katsutawalt tahetakse silmade ette seada. Et siin oma sihile pääseda, pakub ta, nagu algusel tähendatud, jutu näol wõimalikult palju ajaloolisi momentisid, kujutab ainult sündmusi, juhtumisi ja tegewust, kuna hingeeluline iseloomu kirjeldus hoopis kõrwale jääb. Kunstiline sisemine tõde ei ole wälise ajaloolise tõega mitte ära lepitatud, luuletöö nõudmisi pole mitte täidetud. Saal on wirgalt ajalugu uurinud, aga mitte inimesi. Tema tegelased, olgu nad head wõi halwad, on kõik ühesugused eluta automadid, kes küll liiguwad ja talitawad, kuid mitte oma karakteriomaduste järele, waid nii, kuidas nende sünnitaja wedru üles tõmmanud. Nad liiguwad, räägiwad, nutawad, naerawad — kõik on kuulda ja näha, aga nad on wahakujud, ja nende taga seisab nende looja ja hoiab näpu selle wedru peal, mis ta kujudele hinge sisse ajab. Nagu Saali kujudel psühholoogiline motiwerimine puudub, nii ei näe meie nende juures ka psühholoogilist arenemist. Mitmed neist on hakatusest saadik walmis, ei tunne hingelist draamat, konfliktisid ega uueste-sündimist, mis meid kulturalisi inimesi kõige rohkem huwitaks, waid nad talitawad oma alaliste, muutmata ja kindlate hingeliste omaduste järele. Ja nendegi poolest on nad eneste keskel peaaegu kõik ühemõõdulised. Meie näeme — ütleb Wilde — suure hulga tegelasi, kuid ühegi karakter ei ole küllalt selgelt, wärwiliselt, elawalt ja paisuwalt üles tähendatud. Tegelaste kogu seisab meie ees nagu tihe puiestik, mille ladvad kui aedniku kääridega ühetasaseks lõigatud. Ainus puu ega puhm ei pista pead kõrgele kui teised. Ja nende ühesugune tihedus on nii suur, et meie ka alt waadates üksikuid tüwisid ei näe, waid kokkukaswanud paksu padrikut. Kõrwalised tegelased nõuawad niisama palju ruumi, kui need, keda lugeja peategelasteks peab ja see tehnikaline puudus üksi juba on kirjanikule wõimatuks teinud, üksikuid iseloomusid hingeteaduse terawa noaga wälja nikerdada. See on tema tööjõu ära jaotanud, nõrgendanud ja tema ruumi ära wõtnud, kuna waja oleks olnud iseloomusid wäheste, lühikeste, aga seda selgemate

kriipsudega üles joonistada, nende olekut, wiisisid ja hingeliikumisi kõnelemise sekka üles tähendada.

„Leiliga“ lõpeb Saali suuremate ajalooliste jutustuste rida. Ta oli waheajal juba Eesti ajaloo kirjutamise juure asunud ja töötas selle kallal nüüd edasi. 1893 ilmus tema „Üleüldine isamaa ajalugu“ ja 75. juubeliaastaks „Päris ja prii“ 2 anne. Seega oli Eesti keeles täielik ülewaade meie rahwa käekäigust antud. Ehk küll tema kirjutamiseks tarvitatud allikaid kriitikatules ei olnud puhastatud ja ajaloo pragmatiline vaatlemisewiis, põhjuste ja tagajärgede seletamine peaaegu täiesti puudus, tutwustas Saali töö lugejaid ometi kaunis laialt kodumaa ajalooliste sündmustega.

Järwe jutustus
„Karolus“.

Warsti pärast Saali „Leilit“ ilmus 1892 weel Järwe poolt uus ajalooline jutustus „Karolus“.

Temas kujutatakse sedasama aega, mis Bornhöhe „Tasujas“ ja Saali „Hildas“, nimelt daanlaste walitsuse lõpujärku Tallinnamaal ja warsti sellele järgnewat suurt Eesti mässu, mis Harjumaal jüripäewa ööl 1343 lahti pääsis. Karoluse kuju ja saatus tuletab mõnes kohas küll Jaanust Bornhöhe „Tasujas“ meele, kuid peasjas, nimelt rahwa wabastusetöös on ta Jaanusele otse wastandiks.

Karoluse sisu.

Kahro ehk latiniseritud Karoluse soontes woolas Eesti wanema Warpo weri, tema ja ta wanemad awaldawad kaunid, suuresoolisi omadusi. Karolus kaswab rüütli Ludwighauseni kaswandikuna mõisas üles, saab selle aja täieliku hariduse ja kaldub oma loomu omadustega sõjamehe- ning rüütliseisuse poole. Lahingus Leedu würsti Gedimini wastu näitab ta nii suurt wahwust üles, et ordumeister ta wasalli ausse tõstab ja talle laenmõisa annab walitseda. Tallinnamaa rüütlkogus etendab Karolus silmapaistwat osa. Kasuisa von Ludwighausen on walmis teda omaks wäimeheks wõtma. Karolus peab küll sugurahwa priiust ülemaks kui uhket rüütliseisust ja ilusat, südamlikku rüütlipreilit Kordeliat, kuid rahwa wabastusetööl jääb ta siiski rüütliks, kes salalikku mässu ja alatut tagaselja tapmist põlgab. Kui rüütlikogu liige nõuab ta Tallinnasse kokkukutsutud maapäewal eeslastele, kelle wastu rüütlid armu ja halastust ei tunne ja neid oma tööloomadeks teewad, wabade inimeste õigusi. Rüütlid peawad endist „kloostri-põgenikku“ ja poolmunka mässajate ninameheks, sest et ta põgenenud orjasid enese juures warjul hoidnud ja edasi saatnud, lükkawad ta eneste hulgast wälja ja wõtawad talt mõisapidamise õiguse. Nüüd pöörab Karolus end

teiste wägewate poole. Esmalt katsub ta ordumeistri ja pea-piiskopi abil oma rahwale kergitust muretseda, siis läheb ta Leedu würsti Gedimini teenistusesse, et tema läbi Eesti rahwale abi saada. Kuid see waew on kõik asjata, sest ordumeister ei sega ennast daanlaste asjadesse ja leedulastel enestel on käed kinni, nad peawad endid Saksa würistide ja krahwide wastu kaitsema. Kodumaale tulles püüab Karolus, kes eestlaste nõrka jõudu ja sakslaste ülewõimu hästi tunneb, rahwast mässumõttest eemale hoida ja teda seni trööstida, kuni mõni wägew naaber ausas lahingus eestlasi aitab wabastada, sest enda jõul ja salaja ettewõetud wabastuse katse pidawat tingimata nurja minema ja rahwa põlwe veel raske-maks tegema. Ise aga läheb ta Soome, et seal Abo ja Wiiburi piiskoppisid oma plaanidele wõita. Kuid waheajal ei suutnud rahwa esimehed ei ennast ega rahwast enam talitseda. Saaro Peetri nõuande ja juhatuse järele tehti uus wabastuseplaan: jüripäewa ööl 1343 algasid eestlased raske piina ja meelegeite sunnil oma käel ja jõul wabastusesõda. Nad tapsid ühel ööl 1800 daanlast ja sakslast maha ja ainult ordumeistri v. Dreylõweni abil läks rüütlitel korda 10,000-list eestlaste wäge Tallinna all lüüa ja mässu sumbutada. Karoluse poolt Soomest kutsutud abi jäi hiljaks. Karolus ise jõudis veel Tallinna lahingu ajaks kodumaale ja wõttis wõitlusest, mis lahti pääsnud, osa, et oma rahwaga ühes surra. Ta sattus sakslaste kätte wangi ja wiidi piinapingile surmamiseks, ehk küll ta seletas, et ta eluaeg on kõrgemaid ja ausamaid abinõusid oma rahwa käekäigu parandamiseks soowitanud, õiguse peale toetades ja ausa sõja abil orjakütkeid purustada tahtnud ning salalikka, tagaselja tehtud mõrtsukategusid põlanud. Kui kuningapoeg ei kartwat ta surmaotsust, ja tal olewat wõimu seda tühjaks teha. Saanud ta isamaad ja Kordeliat veel trööstinud, siis hoidis ta sõrmuse pea, millesse surmakihwt warjatud, huulte wastu ja suri — isamaa ning Kordelia nimi keele peal.

Karolus peab niisama nagu Jaanus „Tasujas“ rahwa-wabastajat kehastama, kuid Järw on siin oma kangelasele teistsuguse, tänini hoopis tundmata karakteri andnud ja käsitleb ka jutuwäime teist wiisi. Kuna Bornhöhe oma jutustusele wabalt ajaloolise kuju walib, käib Järw oma wiimses jutustuses Saali teed, kes enese peasihiks pidas jutustusesse võimalikult palju ajaloolist materjali mahutada, nõnda ütelda, ajaloolise jutustuse wormi anda. Tõepoolest on „Karolus“ ajalooliste faktide ja ajawärwi poolest õige rikas, sest Järw

Karoluse isesugune karakter.

on kõiki teateid, mis Hiärni, Russowi ja Rutenbergi ajaloolistes töödes selle aja kohta üles pandud, katsunud ära tarvitada, muu seas ka seda märkust, et mässajate eestlaste hulgas, kes 1343 Tallinna all sakslaste kätte langesid, ka suuremast soost mehi olnud. Nähtawasti on Järw oma Karoluse kuju selle märkuse põhjal loonud. Kroonika aineid tarvitades on Järw selle eest katsunud hoida, et jutustus seda, mis ta ajaloolise ustawuse poolest wõidab, kirjandusliku wäärtuse poolest mitte ei kaotaks. Salgamata on „Karolus“ Järwe kõige parem jutustus, mis Soomeski tähelepanemist leidis. Sündmustik on lihtsalt, huwitawalt ja mitte ilma põnewuseta üles ehitatud ja karakterid puhtalt läbi wiidud, kuid jutustus ise tundub nagu ühe suurema romani sisukokkuwõte olewat, milles ainult sündmusi ära jutustatakse, ilma et tegelaste hingelise arenemisega ja olude lähema wäljamaalimisega oleks suurt tegemist tehtud. Nii on üleüldseses Järwe jutustusewiisil Saali omaga mõndagi ühist joont, kuid Järw ei tarwita Saali kombel patetilist tooni, töötab wähese tege-laste arwuga ja joonistab oma kujud terawamalt, selgemalt.

„Karolusega“ lõpeb romantiliste minewiku-juttude rida ja ühtlasi wana-aja idealiserimine. Realistlik ja psühholoogiline jutuwainete käsitus, mille poole E. Wilde sel ajal oma külanowellides kaldus, tõi meie jutukirjandusesse uue sihi ja uued nõudmised, mis minewiku-idealiserijate waadetele ja maitsele risti wastu käisid.

Ajalooliste jutustuste mõju.

Bornhöhe, Järwe ja Saali ajaloolistel jutustustel, milles eestlases ta enese wastu lugupidamist äratati ja seega ümber-rahwustuse wastu kaitsetammisid ehitati, oli rahwa kolta suur mõju. Nad tõid teatawal mõõdul rohtu ümberrahwustuse wähatõbe wastu ja elustasid isamaalisi tundeid ka weel sel ajal, mil ajalehed enam Eesti nimegi ei tohtinud tarvitada. Sellepärast ei wõi ka rahwusliku mõtte wastased neid juttusid sallida ja püüawad neid ülema walit-suse ees kahtlaseks teha.

Jakob Liiw ja kainenemine romantikas.

Aatelise sihi läbiwiimiseks astus Saal tihti wõimaluste piiridest üle ja nõudis siin ja seal wäikest imeduskumist. See romantika oli isegi idealistidele natuke

kange ja wiirastaw. Kainenemise aeg nihutas eluproosa meie kirjanikkudele weel lähemale. Nii astub idealist Jakob Liiw weel selle sammu edasi, et oma näidendites ja nowellides lihtsaid igapäewa inimesi ette toob ja seal juures peaaegu memuariliku truudusega tõelikkudest sündmustest kinni peab. Saal oli leidmises, fabulerimises suur, Liiw ei ole leidja, waid mälestaja ja waatleja.

Jakob Liiw sündis 16. weebruaril 1859 Alatskiwil Weskerahwa peres. Isa oli esmalt kandimees ja hakkas siis Oja talus rentnikuks, kus poeg Jakob meheks kaswas. Peipsi kallas, kus ta poisikesena karja hoidis, seisab hiljem laulikul lahkes mälestuses. Kümne aasta wanuselt ei tundnud ta ainukest trüki-ega kirjatahte. Wanem wend, kes talle Lauluraamatust „Meie püha ristiusu õpetuse“ tähti hakkas näitama, seletas, et sellest poisist iialgi raamatu lugijat ei saawat. Selle järele wõttis isa ise ta käsile, seletas aabitsast pikemalt iga tähe kuju, kuidas o ja a rangialust meele tuletawad, kuna f'l aidawõtmega ja s'l harakaga sarnasust on jne. Nagu kate langes õpilasel silmade eest ja lugemine hakkas edenema. 12. eluaastal saadeti poiss Naelawere külakooli, kus ta kolm aastat õppis. Koolmeister, kes Mulgimaalt pärit, pidas palju linu maas ja wiitis nende harimise pärast talwel hulga tundisid ära. Selle aja sees oli wanemate ja targemate laste kohus nooremaid õpetada. Paari aasta järele sai ka Liiw selle ameti oma kätte. Wiimisel kooliaastal, mil Liiw 15 aastat wanaks saanud, hakkas kelm armastusejumal talle tuska tegema. Liiw austas rikka peremehe ja kaupmehe tütar, kes ka koolis käis, kuid ei leidnud wastuarmastust, sest et ta waesemehe poeg oli. See kihutas teda teesid otsima, kuidas oma kallima kõrgusele tõusta, nimelt edasi õppima. 16 aastaselt pääsis ta Kodawere kihelkonnakooli. Oppimise kõrwal sai ta siin mahti Eesti kirjandusega tutwust teha, iseäranis „Kalewipoega“, „Rahunurme lillesid“, Koidula ja Reinwaldi isamaalisi laulusid lugeda. Nende mõjul ja salaja armastuse sunnil jätkas Liiw oma lapsepõlwe luuleunistusi. Kui rikas neiu leeris ära käis, lõpetas ta Liiwiga jäädawalt sõpruse, ei tahtnud temalt ühtegi kirja wastu wõtta. See tegi poisi nagu meelest segaseks; ta jõi ennast teiste nõuandmise peale purju ja tahtis meelega hukka minna. Kuid mõte, et isa kunagi wiina polnud suhu saanud, tegi ta kaineks ja ta töötas kõige suurema hoolega hakata õppima, et uhkele neiuale näidata, keda ta kaotanud. Ka teistele kooliwenda-

Jakob Liiwi
elulugu.

dele, kes selle nurja läinud armastusemängu pärast teda pilkasid, tahtis ta õppimisega kätte maksta. Selleaegne Kodawere kihelkonnakooliõpetaja Joh. Jürgenstein pani suurt rõhku kirjaseadmiste peale. Warsti tuliwadki kõrtsmikkude ja kaupmeeste pojad, kes Jürgensteini nõudmisi ei suutnud täita, Liiwilt abi paluma. Liiw aitas kõiki, nõnda et wahest neli wiis isesugust kirjatööd ühe ja sellesama aine üle korraga kooliõpetaja kätte läks. Küll katsus Liiw weel sel teel

L. Liiw

oma uhkele neiule läheneda, et laupäewa õhtuti Naelawere laulukoori harjutustest osa wõttis ja ise wiimaks seda koori juhatas, kelles neiu kaasa laulis, kuid see ei lasknud oma südant wõita. Ta jäi külmaks, ja igawesti külmaks jäi ka Liiwi armastuselaul. Kõik, mis ta selle aine üle laulnud, on järelkaja, walusad mälestused nendest aegadest. Kihelkonnakooli jäi Liiw kolmeks aastaks ja walmistas ennast siis Jürgensteini juhatusel kooliõpetaja ametile ette. 1879 tegi ta Tartus Hollmanni seminaris kooliõpetaja eksami ja astus siis tegelikkusse elusse. 1880 aasta kewadel sai ta Wäike-

Maarjas Triigi-Awispeal kooliõpetaja koha. Siin mahajäänud kolgas awanes tal tänulik tööpõld, mille harimiseks ta oma parema eluea pühendas, kuna 1¹/₂ a. raske haigus tema edasiõppimise oli seisma pannud. Nii wagune kui see metsatagune nurk ka oli, ei jäänud tormid siia mitte tulemata. Kui enam edenenud Riimaa mees oli Liiw wabameelseid waateid kaasa toonud; need pidid siin muidugi üle loomulikkude piiride austatud kiriku- ja mõisa-autoriteeditega kokku pörkama. Liiwi õpetamisewiis, Jürgensteinilt omandatud rationalistlikud waated ja kõige pealt äratusetöö rahwa seas, kes alles mõisniku käpa all seisis, oli Triigis, nagu kogu Tallinnamaal ootamata, uus ja ulatas warsti ko-

haliku ilmaliku ja waimuliku ülemuse kõrwu. Liiw oli ühtlasi wallakirjutuse oma peale wõtnud; kui kirjutajat nuhtles haakreht teda sellepärast nädalase arestiga, et ümberkirjutuse lehtede peal ühe lapse sündimisepäewa ei olnud ära tähendatud. Pärast seda põhjendas haagikohtunik oma otsust seega, et Liiw „Sakala“ jünger ja Riimaa mees olewat ja tulnud Triigi walla wagusat rahwast äritama. Haagikohtunik tahtwat temale Tallinnamaa saksu tundma õpetada. Kui nüüd Liiw hiljem köster Normanni „Waimulikkude Leiwarasukeste“ üle oli arwustuse awaldanud, anti see kohalikule õpetajale teada, kaebati pealegi weel, et Liiwil põrgut ei pidawat olema. Wahekord kirikuwalitsuse ja Triigi kooliõpetaja wahel läks õige terawaks ja selle tagajärjel lasti wiimne 1883 ametist lahti. Wahe peal, kui Liiw Uniküla mõisas kirjutajaks oli, muutusid tema üle kirikuülemuse arwamised. Endised ametiwennad tegid ühelt poolt Liiwi kallal tööd, et tema ennem uuesti kooliõpetajaks hakkaks, kui ennast laseks kroonuteenistusesse wõtta; niisama käisid nad ka teiselt poolt kooliwalitsuse peale mõju awaldamas. Nõnda wõis Liiw 1885 jälle kooliõpetajaks hakata, oli lühikest aega Pandiweres ametis ja kutsuti siis Triigi-Awispeale tagasi. 1886 a. suwel käis ta Nowgorodi kubermangus Wene keele rääkimist harjutamas ja töötas siis pärast koolide wenestust weel Awispeal kuni 1901 aastani, mil ta arstide nõuandmisel kooliametist lahkus ja Wäike-Maarja kiriku juure endale wäikese raamatukaupluse asutas. Wiimse kümne aasta kirjatööd on kõik kaupluse leti peal walminud, kus juures wahest kirjutajat iga lause juures eksitati ja segati. Pealegi halwasid mured poe asutamiseks tehtud wõlgade pärast tema tööjõudu. 1913 asus ta Rakweresse elama.

Luule unistused ärkasid Liiwil warakult, juba poisikese põlwes tegi ta nendega tegemist. Peipsi sinendaw wesi, mis kaugel silmapiiril taewaga ühines, üksikud walgendawad purjud tema lagendikul, päike, mis hommikuti nagu weewälja keskelt punades üles tõusis, wägew wee kohisemine ja lainetemäng tormi aegadel, kui ka tasapinna läige waikusel ja täherikkad sügisesed ööd, kus taewas ennast järwepõhjas peegeldas, kõik see wangistas õrnatundelist waatajat ja äratas elewusi ning unistusi, millele karja- ja õitsepoiss weel mingisugust kaju ei suutnud anda. Fantaserimise kõrwal harjutas poiss juba karjas käies luuletehnika. Külas oli see õige moodus, et poisid tuttawate külatüdrukute kohta

Luuletegewuse
algus ja are-
nemine.

pilkesalmisid septsesid. Liiw oli õige nobe riimima ja tegi otsitawaid pilkesalmisid teistele tasu eest. Sellest naljatamisest on Liiwile wanemaski eas pilkeline toon, puhtate riimide otsimine ja peaaegu stereotüpilik neljarealine salmi-ehitus omaseks saanud; seda tehnikat tarwitab ta nagu instinkti sunnil. Karjapõlwes harjutas Liiw ka naljakõnede pidamist. Kus mõned kuulajad koos olid, ronis Liiw puu otsa ja osatas sealt tuttawate kooli- ja kirikuõpetajate kõnesid hääle ja kõnekäändude poolest. Teised aina imetlesid tema naljatamise osawust. Hiljem mehepõlwes oli Liiwil naljakõnede poolest laialine tutwus. Väljaspool kodumaad wiibiwad suguwennad kutsusid teda pidudele kõnelejaks ja tegid talle wõimalikuks Peterburi ja Riiga näha saada. Noore põlwe laulud, mis Liiw kihelkonnakoolis luuletas, olid Peipsi ja tema ümbruskonna looduse kirjeldused. Neist ei ole palju järele jäänud. Mõned salmikud, mis „Meelejahutaja“ toimetajale Kunderile näha saadeti, leidsid kiitust ja neile pani Liiw täie nime alla, kuna mõned ju waremalt „E. Postimehes“ ja „Walguses“ warjunime all olid ilmunud. Et Eesti keeles luule üle midagi ei olnud kirjutatud, hakkas Liiw hoolsamalt Saksa keelt õppima ja luges esiotsa mõisakste raamatukogudest, mis kätte juhtus. Hiljem puutusid talle mõned kirjanduse ajalood ja Schilleri, Heine, Uhlandi ja teiste Saksa laulikute tööd pihku. Nad awasid talle nagu uue ilma. Kõige rohkem wastukõla äratasid ta hinges Lenau laulud, kelle sügaw ja kurb toon talle õige omane paistis olewat. Wenestuse ajajärgus tutwunes Liiw iseäranis Lermontowi ja Maikowi luuletustega, kuid uuem wõõrakeelne kirjandus jäi talle suuremalt osalt tundmatuks.

Ärganud luuletung sai Liiwile nagu teiseks loomuseks ehk, nagu ta ise ütleb, parandamata haiguseks, mis teda enam eluajal pole lahti lasknud. Käesolewa ajajärgu luuletajatest on Jakob Liiw ka kõige produktiivisem. Oma elulaewa püüab ta nõnda juhtida, et see alati luulega kokku puutuks. Üle 30 aasta seisab ta muusate teenistuses, katsub kõigis ilukirjanduse tõugudes õnne, ja kui ka palju sellest, mis Liiw meile pakkunud, keskpärane on, nõuab hea hulk tema toodetest ometi tõsist tähelepanemist ja seab ta auga Eesti luuletajate hulka. Nooremas eas luuletas Liiw peaaegu üksnes lüürilisi laulusid, mis ta „Wiru-Kandles“

I—III wälja andis. Hiljem on ta oma luuletööd weel suures koguwäljaandes „Jakob Liiwi kirjatööd“ I. ja II. awaldanud, kus ka kõik pikemad ja lühemad lugulaulud on ära trükitud. Hiljem on Liiw hulga näidendid ja jutte kirjutanud, siiski jääb temal seotud kõne mõtteilma-awalduste peaabinoosiks ja lüürika tema tugewamaks küljeks. Worm, mille üle ta täiesti walitsejaks tõusnud, on sonett.

Liiwi lüürikas esinewad paljude teiste hulgast neli peamomenti ehk põhjustunnet: igatsus paleuste järele, noorepõlwe armastuse mälestused, kaastundmus isamaa saatuse kohta ja ilu looduses. Kuid ühtegi neist tunnetest ei saa luuletaja puhtalt ja segamata maitsta, sest raske elukäik paneb ilutsemisele piiri, wajutab waimulennu alla. Liiw nimetab oma luulet walulapseks.

Põhjustused
Liiwi lüürikas.

Mu elupõlw — nii sapine ja wiha,
Täis kihwti, walurikkaid pisaraid,
Kus nurja läinud püüdeid pühamaid,
Ja surnud ilutsewa hinge iha . . .
See küürutanud on mu selja, piha.

Igatsus paleuste
järele.

Sellepärast käib tema lüüriilistest lauludest tuntaw meelekibedus ja pettumustetunne läbi. Kui inimene ja luuletaja on Liiw noores eas äraseletatud aatelise ilmawaate omandanud. Küll ei kirjuta ta dogmadele alla, mis paleusi paelustawad, ta ei tunnista täheusku, waid terwitab wabastawat waimu. Aatelisest luulest tunneb ta suurt waimustust:

Ta juhtis taewa kõrgusele mind,
Kus põrmuliste kärinat ei kuule.
Seal hüüdsin tuhat terwitusi kuule
Ja tähtedele tuksus tundel rind.
Mul oli woorus ülem eluhind.
Suud andsin ainult armsa ema suule . . .

Luule ongi see, mis tal elukibedusi aitab pehmitada; luulewallas unustab ta eluwaewa, kuuleb õndsaid hääli, kõne kõla pühast ilmast. Sinna tahab ta kui luuletaja ka teisi juhtida:

Noor süda, kellele kord laulust osa anti,
Sa ole puhas, nagu hiilgaw kuld,
Siis wõid sa teise hinge tuua elutuld
Ja rõõmustada rikast, kurba, santi . . .
Kõik elurõõmud pane oma ande panti, —
Laul nõuab wooruslikku hinge sult;
Su laul on selleta kui kõrbemuld,
Mis tormi wõimul kaugusesse kanti.

Igatsuses aadete järele tõuseb Liiwi lüüriline waimustus wast kõrgemale tipule. Kuid nende aadete juure jõudmiseks ei ole igatsejal enesel tiibu; õrna tunde kõrwal on Liiwil luuleilu soetamiseks wähe temperamenti, wähe taltsutamata jõudu ja alguslikku loomewõimu antud. Millega Liiw meelitab ja wõidab, on enam sile wormikunst, wäljawiilitud keele-ilu, retoriline refleksi, kui wägew temperament, jõud, wärwid ja fantasia. Luuletaja tuleb otsusele, et genius talle selga pöörnud, talle ei soowi luule kõrgusi ega sügawusi näidata ega ta saladusemaale saatjaks tulla. Sellepärast siis järgmine kibe enesekriitika:

Nüüd sõba silmas, kortsud juba laugel . . .
 Kui kerjaja alt trepi astmetel,
 Ma kuulan, kuidas teised üles läewad . . .
 See püha paik, nii ohkab hing, on kaugel,
 Kust luule paistab oma täiusel! . . .
 Ta ilu selgitatud silmad näewad.

Kurwad ja igatsewad on ka Liiwi armulaulud, mida ta „nooruse lõketeks“ nimetab. Poisikese põlwe õnnetu armastus on sedawõrd ta südamesse mõjunud, et ta weel wänemas meheas nendele mälestustele wõib elada, et need talle sügawaks luule-allikaks saawad. Põgenemine noorusepõlwe, kadunud endisele kuldsele maale annab ühele osale Liiwi lauludest romantilisi iluwärwisid, soetab intimlikka toonid, kuid pilk olewikku tuletab üksindust meele ja teeb ka kõige kaunimatel pilkudel südame raskeks:

Kui waatan üles rahuga	Ehk kõnnin waikse metsa all,
Ja tahan palwet pidada,	Kus elu, ilu ehtiwal,
Siis palwe sõna suhu jääb,	Ei rõõmusta mind laulew lind,
Rind jälle kurwaks, raskeks läeb:	Waid kurwemaks läeb siin mu rind.
Pilw rändab seltsis pilwega . . .	Lind laulab seltsis linnuga . . .
Jää waikseks, süda, kannata!	Jää waikseks, süda, kannata!

Kui aga luuletaja hiljem oma uutest armastuse üleelamistest tahab kõnelda, siis kuuleme ainult osawat sõnade-mängu. Liiw on tagasihoidlik, ei lase oma südamesaladustesse waadata, waid puudutab pealsikaudselt mõnda üksikut juhtumist, millest wahete wahel pisut intimlikku wälja wilgub. Sagedasti kujutab ta endale idealselt mõnda piigat ette, kuid sel puudub siis liha ja weri, ta pole muud kui „kujuks

saanud luule“, kes juba lauliknaabril P. Jakobsonil mõttes mõlkus.

Liiw ärkab igakord hõisates, kui isamaast tõsisem jutt tuleb ja kannab lauldes isamaad meeles. Kuid aeg ja olud on niisugused, et nad laulikule isamaaliseks ilutsemiseks vähe põhjust annavad. Waimustawa kiituselaulu pühendab ta Eesti talutaadile („Kas tunned meest?“), kelle kuju ta klassilises täiuses nagu marmorist välja raiunud. Kuid seegi kuju on enam endisest ajast pärit, ei taha enam meie wõitluse-aja raamisse mahtuda. Suuremas osas isamaalistes lauludes on Liiw just wõitleja, arwustaja, pilkaja. Kui rahwuslik surwe raudsel sammul üle kodumaa käis, kui paljud Eesti rahwa saatuse üle kahtlema löid, siis oli Liiw üks esimestest, kes allegoriliselt mõtterikastes lauludes kannatatud kitsikust meele tuletas ja uute hädaohtude eest hoiatas. („Räästas“.)

Kohutawate piltidena esinewad Liiwi pilkelaulud, milles ta allegoriliselt suguwendade koduseid tülisid kujutab, mõne awaliku tegelase häwitusetööd hurjutab, halpide edewust ja wariseride silmakirjalist wagadust piitsutab. Ülekohtus ja rumalus, mis sel ajal tehti, olid satirikusele, kes kellegi ees ei rooma ja wõõra wõimu ette oma pead ei painuta, otse väljakutseks, mille peale tingimata waja reagerida. Tihedalt lendasid pilkenooled ärewuse aastatel walele ja alatusele kaela, tuli see mustade wõi punaste poolt ilmsiks. Kõigest, mis kodumaa sel ajal läbi elas, leiame Liiwi lüüri- listes lauludes elawat wastukaja. Wabastuse-aja sündmused jäta- wad ta hinge sügawaid jälgesid, kutsuwad ta kandlelt wiha, waimustuse ja põlastuse helinaid, kuid kõige peale waatab laulik rahuliku, selginud, armastawa pilguga, kõrge- mast seisukohast. Kahjuks püüab ta oma mõtteid ja tundeid liig pikalt välja eietada ja ei jäta lugejale enam midagi mõelda ja see kahandas ta laulude mõju.

Kõige intimsem ja elewusrikkam osa Jakob Liiwi lüüri- kast on looduselaulud. Kodukoha loodust, Peipsi randa nime- tab ta oma luule hällipaigaks. Nagu eelpool kuulsime, kas- watasid Peipsi wete sina, peegliwaikus ja tormikohin Lii- wile juba lapsepõlwes luuleaimu südamesse, awasid hinges rikka mõtte- ja tundmusemaailma, mida luuletaja hiljem wäi- keses ringis nii osawalt mõistis välja maalida. Mitmed looduse- kujutused on romantiliselt armsad idealiseritud idüllid. Näit.:

Isamaalised laulud
ja allegorismus.

Looduselaulud.

Mu kodujärw, su kaunil kaldal	Su salakõne, waikne wesi,
Ma nutan rõõmupisaraid	Mis räägib laine rannale
Nii wagusaid,	Nii waikseste,
Et õhtuehal weel mu silmad	On lapsepõlwe õndsast ajast
Su laintemängu näha said.	Ju tuttaw minu hingele.

Hiljem ilmus Liiwi looduselauludesse filosoferi w refleks, mille abil luulet ja loodust inimese eluga tundeluule kaudu kokku wiiakse. Seesugused laulud, millest iseäranis „Põllu ääres“, „Wangis“, „Tulease“ ja „Metsa minnes“ ja teised paremate Eesti luuletuste hulka tulewad arwata, tekkisid Liiwil selle järele, kui luule- ja nimekaim Jakob Tamm Wäike-Maarjasse asus ja nende wahele sõpruseside sigines. Tammel oli filosoferi watest looduselauludest nagu „Miks lendab laine?“ ja teised hästi korda läinud; neist sai Liiw äratust ja jõudis siin oma eeskujust peagi ette. Osawalt kirjeldab ta mõnda eluta asja wõi looduse ilmutust, neid haruldaste wõrdluste ja elawate piltide abil meeldiwaks tehes.

Lugulaulud.

Tähtsa osa Liiwi wärsimõõdulistest luuletöödest sünnitawad lugulaulud. Kuna need tema luulekogus peaosa endale päriwad, on mõned Liiwi peatähtsust tema eepilisest luulest otsinud. Tema lugulauludel, mis sagedasti pikaks weninud ja nõrgalt üles ehitatud, puudub wägew hoog ja wärwirikkus. Et tegelasi, sündmuste aega ja kohta lähemalt ei kirjeldata, on Liiwi lugulaulud suure pikkuse juures sagedasti kahwatud; neis esineb meile wäliselt sile wormikunst, pealiskaudne poolluule. Lugulaulus „P ü h a k u j u“ näidatakse sündinud loo põhjal, kuidas halwast kaswatusest tärganud halbtuse idud inimest järk järgult alla kuristikku wiiwad. Kuid seda ei ole lugulaulus küllalt põhjendatud, usutawaks tehtud. Lutsu Antsu lastakse sellepärast halwale teele satutada, et ta linnas koolis käies halwa kostikoha peale on pandud ja et wanemad poisi on ära hellitanud, kuid Antsu hingeelusse sügawamalt pilku ei heideta ega püüeta sealt tema langemise põhjusi otsida. Hoopis paremini on dramatiseritud lugulaul „W a e n e l a p s“ korda läinud, milles emast mahajäänud laste hingelist draamat ja wahekorda waeselapse ja wõõraema wahel käsitletakse. Liiwi kõige paremad lugulaulud on „K ö r b e l ö w i“ (1898) ja „W a i m u d e o r g“ (1906). Neil on sügaw allegorilik tähendus. Allegoriseri-

Püha kaju.

mise on Liiw nähtawalt oma isalt pärinud, kes tihti mõistukõnedes armastas rääkida. Seda annet on Liiw õnnelikult seesuguste kodumaa sündmuste ja olude kujutamiseks tarwitanud, millest wälistel põhjustel wõimalik ei olnud otsekohe-
selt kõnelda.

„Kõrbe lõwi“, mida arwustus esmalt tõlkeks, ehk wä-
hemalt mõne wõõra luuletöö jälgenduseks pidas ja sellepärast
üsna tähelepanemata jättis, toob meile sügawas ja mõtterik-
kas allegorilises kujutuses Eesti politilised wõitlused ärka-
mise aegadelt silma ette, kuid mitte selles ägeduses ja üle-
keewas wihas, milles nad tõepoolest ära peeti, waid kõrge-
malt seisukohalt walgustatult, lepitatult ja ära seletatult.
Moslemite kindel usumees Soliman ehk „Kõrbe lõwi“ edus-
tab Eesti alalhoidlikku erakonda, iseäranis tema peajuhti
Hurti, keda siin wana elutarga mehana kujutatakse. Nagu
Hurtile selleaegsed Eesti olud ei meeldi, waid ta oma rahwast
õnnemaale, ülesse hariduse ja wooruse aadete poole tahab
juhtida, nõnda ei leia Soliman kodu-elust õnne, waid igatseb
oma rahwa seltsis kodukohast lahkuda ja läbi kõrbe püha
teekonda Meka linna ette wõtta. Romantiliselt kauniks pil-
diks on teekonna ettewalmistused maalitud — Eesti ärganud
ühemeeliste rahwusliste püüete iluaeg. Kuid üks Solimani
kaaslastest, salalik ja tige noormees Abdallah, igatseb omas
kõrkuses au ja kuulsust, ta wõrgutab rändajaid ilukõnedega,
et nad teda Solimani asemel sheikiks waliksid ja töotab neid
palju otsemal teel Mekasse wiia. Abdallah kujus on tekkiwa
Eesti wabameelse erakonna ja tema peajuhi C. R. Jakobsoni
püüded kehastatud. Wastaline waim laguneb Solimani sõprade
ringis nagu paha haigus laiale:

Kõrbelõwi sisu.

Nii naerawad nad woorust, elutarkust
Ja Solimani kombe-õpetust. —
On neid, kes tühjaks peawad Allah kartust
Ja põlgawad kui pettust, rumalust.
Ei usu rahwa tarkust, sõna-kulda,
Et waen on kihwt ja rahu kosutab.
Ja matnud maha põhjusemõtted mulda
Ning hüüawad: waen sihid selgitab.

Kuid esiotsa sammub karawaan kindlalt Solimani juhatu-
sel kõrbe serwa mööda edasi, kuna peakohal lendawate kot-
kaste ja kaarnate tüütaw kisa — sakslaste ja kadakate tän-
nitamine — reisijaid ainult peesitab ja jõutab. Kotkastel on
kuulus pikk eluiga, sest et nad puhast allika wett joowad;
nad on rahwast ees, kes kihwtiseid jookisid tarwitawad. Öö-

majale jõudes jutustab Soliman rändajatele pika Arabia muinasjutu — Hurt äratav huvi rahwaluule wastu. Kõrbelõwil Solimanil on ilus tütar Soranda, kes karawaaniga ühes reisib ja oma hea eeskujuga ka teisi raskuste wõitmisele õhustab. Meelikat neitut püüab Abdallah endale mõrsjaks, kuid seesugusel wiisil, et seal juures au- ja häbitundmise unustab. Soranda kehastab Eesti rahwa kõrgendatud meeleolu ärkamise päiwil, waimustust rahwuslikul tööl, mis Hurti sõnad sünnitanud ja mida Jakobson walimata abinõudega enda pälimuseks püüab teha. Soliman peab Abdallat kergemeelseks rahwa eksitajaks ja tuletab talle teekonna kõrget ja püha sihti meele. Abdallah otsib oma endised poolehoidjad üles ja saadab reisiseltskonnas nende abil lõhe toime. Suur hulk reisijaid ühineb uue juhiga, kes neid lühemal teel tahab sihile wiia, Soliman aga ütleb wäiksele hulgale, kes temale veel truuks jäänud :

Noor weri pani mulle seda paljuks,
Et wana tuntud rada käisime,
Mu seaduseid nad pidasiwad waljuks
Ja kindel kord neil näitas tühine.
Nüüd on nad endid ise teinud wabaks
Ja hinnas igamehe tahtmine.
Ma soowin, et neid õnnetus ei tabaks
Ja rahus lõpeks ükskord elutee.

Abdallah seltsi hulgas hõisatakse rõõmu pärast, et kauaegne püüe korda saadetud ja rahwas wana sheiki juhatuselt pääsnud. Täis waimustust ja õnnejoowastust ülistawad nad uut rahwajuhti.

Abdallah waimusuurust, tarkust, rikkust
Seal kiidetakse suure häälega,
Siis laidetakse kõrbeteede pikkust,
Kust Soliman neid püüdnud wedada.
See olla püha rahwa raske häbi,
Ja kartlik takistaja wanameel,
Et otse teed ei aeta kõrbest läbi,
Niipalju raisatakse aega teel . . .

Solimani seltsist lahkub salaja ka Soranda waga munga ehk derwishi näol ja asub tundmatalt Abdallah poolehoidjate hulka — Eesti rahwa sümptiad hakkawad Jakobsoni erakonna poole kalduma. Derwish manitseb uut juhti, et see peaks reisil ettewaatlik olema, kõrbe teed ja taewa märkisid tähele panema, kuid Abdallah nimetab seda rumaluseks, sest et taewa märgid ju ammu olewat tarwitusest ära heidetud. Seesuguse ettewaatuse puudusel sattub Abdallah juhatusel

all seisaw reisijatesalk Beduini soost kõrberöowlite kätte, kes juba muiste-ajast siin luuramas, et wagu rändajaid kimbutada. Derwish annab rändajatele nõu kõike wara ohwerdada, et waenlased aga elu külge ei puutuks ja janust piinatud karawaani kuhugile allikale juhataks. Beduinlased on walmis rändajatele juhiks heitma, kuid wiivad neid kawalalt seesugusele kohale, kus kõrbe pettepilt *fata morgana* neile toredat oasi ette kujutab, millest pärast haledat pettumust muud järele ei jää, kui paljas kõrbeliw.

Abdallah ja derwish pääsewad beduinlaste küüsist ja hakkawad Solimani jälgi otsima, aitawad teineteist niipalju kui jõuawad, kuid langewad wäsimuse ja kuumuse pärast minestusesse — tuisulaste erakond upub enese tühjusesse. Seal ilmub järsku Soliman ja hakkab minestuses olewaid äratama. Tema ime-rohu mõjul saawad Abdallah silmad, mis kõrbe kuumuses pimedaks jäänud, terweks, nõnda et nad igatsetud püha linna kõrge kingu peal enda ees näewad. Samati päästab Soliman ka derwishi uimastusest ja leiab temas oma kadunud ja tagaleinatud lapse Soranda üles. Soranda heidab senise warjuriide seljast ja langeb nüüd mõrsjana Abdallah rinnale. Sheik annab neile oma isaliku õnnistuse. Sel tunnil käib rõõmuhüüe reisijate suust, sest et nad praegu eesmärgile saaduwad, Meka wärawast sisse astuwad. Sheik rõõmustab iseäranis oma surnukspeetud lapse pärast, sest et nüüd rõõm ka tema lahjal palgel hiilgab.

Eespool oleme „Kõrbelõwi“ sündmustiku allegorismusest wabastanud ja näidanud, et siin tuttawat „baltlaste“ ja „tuisklaste“ sõjakäiku kui tormikodu ja nende pärastist lep-pimist kujutatakse. Lugulaulus eneses on see nii sügawalt ära peidetud, et tema ilimumise ajal wast harwa üksik lugeja aimata wõis, mis siin tahetud ütelda. Üleüldiselt wõttes kujutab „Kõrbelõwi“ wanade meeste elutarkuse ja ettewaatuse kokkupõrkamist noorte tulipeade kärsitusega ja siit wäljakaswawat wõitlusetraagikat suguwendade keskel. Ideeliselt ei ole lugulaulul wananemist karta, kuigi luuletajal selle töö juures teatawad minewiku-sündmused silma ees seisid. Kirjanduslikult käib „Kõrbelõwi“ teistest Liiwi eepilistest luuletöödest kaugelt ette. Tegelaste kujud on plastiliselt wälja töötatud ja kõrbe elust ja olust nii wärwirikkad pildid maalitud, et lugulaul illusioni annab, nagu wiibiksime tõesti Arabia liiwawäljadel pühade rändajate keskel. Liiwi eluwaateid laseb „Kõrbelõwi“, iseäranis selle lõpusõna, mis

Kõrbelõwi tä-hendus.

12 aastat hiljem wabamates oludes lugulaulule juure lisatud, paremini wälja paista, kui ükski muu tema töödest. Kui ta ka edasipüüdwa, kärsitu Abdallah tähendust, kes mäele wiidaid sihtisid üles seadis, lugulaulus eneses ära ei salga, awaldab ta alalhoidliku Solimanile warjamatult oma poolehoidmist. Solimani kuju, mis armastusega maalitud, on hoopis kõrgem ja täielikum kui Abdallah oma, ometi on mõlemad tema sõbrad ja Liiwi rahwajuhi-ideal oleks see, kes wanade tarkust noorte julgusega, uute sihtidega ja aadetega eneses ühendaks. Nagu lõpusõnast näha, kalduwad luuletaja sümpatiad hiljem ometi Abdallah poole; kelle suu seda kuulutab, et jumalust mitte ainult püha linna templist ei leita, waid et tema armsam paik meie süda on ja et ta terwe looduse oma templiks teinud. Aukartust Jumala suuruse ja wägewuse wastu ei suuda mitte see äratada, mis keh w munk temast räägib, waid selget, püha jutlust peab jumalus ise, kui ta armsas metsamühas ja waikses wiljakõrrede kahinas oma heldusest kõneleb ja wetemässus merel ning maawärisemises oma suurust ilmsiks teeb. Rahwa õnn ei seisa mitte tegewuseta unistamises ja aadete poole igatsemises; seesugune waew läheks teistele wõistlejatele eluteel kasuks ja sellest tulew waimuwäsimus oleks teistele rõõmuks. Ülekeewast rahwuslikust tundest ei saa weel mitte küllalt, waid waja kainenemaks minna ja tööle hakata, mille tegija iseennast leiab ja õnnele ligemale pääseb. Tööst tuleb rahwasoole lunastust otsida.

Waimude org.

Weel teine ägedam tormiaeg meie rahwaelus andis Liiwile lugulauluks ainet; eelnimetatud „Waimude org“, mis wast mõne balladi librettoks mõeldud, on luulelik wastupeegeldus neist waimuwooludest, mis punastel aastatel Eestis nähtawale tulid. Joosep, Eesti nooresoo edustaja, läheb oma mõrsjale, s. o. isamaale sõlge ja sõrmuseid tooma ja sattub teel orgu, kus kerged ja tõsise sihita waimud elawad, kellel kustutamata kired aadeteks saanud. Need waimud, mässulise aja mõtted, kuulutawad Joosepile, et ilm lukkusid maha murrab, rahwa wabastab ja tundmuste-ilma wiib, kus wabaarmastus ja ilmakodanlus walitsemas, kus heale ja kurjale enam wahet ei tehta ja kus rahwusemõte unenäo uduks saanud. Siin elawad need uue aja waimud ainult oma isiklikude himude ja tujude täitmiseks. Sellest hoolimata, et üks

hää! Joosepit mitu korda manitseb ja talle ta wannet mörjsja wastu meele tuletab, maitseb noormees waimude orus elu täit hinda, lõbustab ennast ihade mängus, kuni wiimaks sellest kõigest ära tüdineb ja hakkab märkama, et midagi kõrgemat ja ausamat tema ümber sünnib, kui oma himude täitmine. Oma terwe noorusejõu on ta waimude orgu jätanud; kui halli peaga wanake astub ta sealt kepi najal komberdades wälja, kuid wiibimine waimude orus ja haldiate kõne on talle wandeks saanud: ta tahaks isamaa kasuks weel tööle hakata, aga tal ei ole selleks enam jõudu.

Näitekirjanikuna on Liiwil teise wäike-maarjalase P. Jakobsoniga mõndagi ühtlast joont. Ligidas läbikäimises ja sõpruses elades on nad wistist ühteteist wastastikku tööle wirgutanud. Mõlemad asusid ühel ajal näitekirjanduse alale, mõlemad walisid ained minewikust ja tarwitasid wärsimõõtu ja mõlemate esimestel näidenditel oli rohkem tagajärge, kui teistel järgnewatel. Wõib edasi oletada, et mõlemad Schilleri ja Goethe näidendid eeskujuks wõtsid, kuna nad Lessingiga alles hiljem tuttawaks said. Nimelt luuletas Liiw umbes sel ajal, mil Jakobson „Udumäe kuninga“ kallal tööd tegi, oma esimese näidendi, wiiejärgulise kurbmängu „Ordumeister“, mis aga alles 1905 trükis ilmus.

Jakob Liiwi
näidendid.

Ordumeister.

Kuskil Lübecki kroonikas seisab märkus, et ordumeister Sievert von Spanheim 1424 imelikul wiisil äkitselt enne ettekuulutatud tähtjaks Jumala kohtujärje ette kutsutud. Ta olnud noort kaupmeest Marquard Clempouwet sundinud oma lõbuneitsi Odelega abielusse heitma, ja kui kaupmees sellega nõus ei olnud, siis tunnistanud Odele tema warguses süüdlaseks, mis puhul Clempouwe siis ordumeistri käsul surma mõistetud. Ärahukkamise eel kinnitanud Clempouwe rahwa ees selgel sõnal, et ta süüta olewat ja kutsunud Spanheimi tema ülekohtuse kohtuotsuse pärast Jumala kohtu ette. Nagu Clempouwe ette kuulutanud, jäänud Spanheim 13. päewal pärast seda tõesti äkitselt haigeks ja heitnud hinge.¹⁾ Tähendatud kroonika sõnumit on Liiw tragödia aluseks tarwitanud ja sündmustikku tähtsalt laiendanud. Sedamööda on Spanheim enne munkrüütli seisusesse astumist naise wõtnud, kes aga pärast ki weel oma abieluõigustest kinni hoiab ja ordumeistri

¹⁾ Wördle: Ch. E. Pabst, Bunte Bilder II., lhk. 2.

juures elab. Spanheim tahaks ennast temast lasta lahutada, sest et esiteks ametiwanne tema abielu peale kaebab, teiseks on ta oma wasalli von Waldersee noort, ilusat tütart Adelet kirglselt armastama hakanud, ja sellele ühendusele on endine seaduslik naine teel takistuseks. Peale selle on Adele ennast rikka kaupmehe Klempouwega kihlanud, mispärast Spanheimi armastus täiesti lootusea näib olewat. Kuid ordu-meistril on hea sõber, kes kõik takistused mõistab ära wõita. See on saatanlik-kawal katoliku paater Valkenberg. Tema nõu järele toimetatakse Spanheimi endine naine kõrwale. Ilma silmas sureb see naine, tõepoolest pannakse ta unerohu mõjul magama ja saadetakse siis kloostrisse nunnaks. Klempouwele antakse nõu poolakate wastu sõtta minna, et ta seal oma wahwuse läbi rüütli au ja seisuse ära teeniks ja Adele armastuse wääriliseks saaks. Tema äraoleku ajal meelitatakse Adele Spanheimi juure lossi, kus ta wanemate kaasmõjul lõpuks ordumeistri himudele ohwriks langeb. Kui siis Klempouwe sõjast tagasi tuleb ja oma mörjsa truuduse murdmist märkab, ei taha ta temast enam midagi teada, kuid peab, nagu kroonika sõnum teatab, oma wastutõrkumist surmaga tasuma.

Ajaloolist wäärtust on „Ordumeistril“ nii kaugelt, et ta ordu-ülemate ja katoliku waimulikkude meeste elusse ja kommetesse pilgu awab. Olgu see pilt küll tumedalt ja wõib olla mõne liialdusega maalitud, peaasjus on ta siiski tõenäoline. Selle näidendi kirjutamisel on Liiwil Schilleri „Õelus ja armastus“ silma ees seisnud. Ordumeistri wõitluse põhjus on tema armastuse kirk; selle sunnil talitades astub ta lepitamata kommete-piiridest üle ja langeb siis oma kuriteo ohwriks. Selles seisab näidendi tragismus, et kindel tahtmine ja kirglik loomus ning karakter Spanheimi saatuse üle otsust teewad, kuid sel karakteril puuduwad sümptatlikud jooned ja tema tegewusel pole suurt ega kõrget eesmärki, mis pärast tema traagiline saatus kaastundmust ega osawõtmist ei ärata. Näidendi nõrkus on see, et tegelaste üksikuid sammusid labaselt kujutatakse ja kohmetult põhjendatakse. Spanheimi intimlik wahekord Valkenbergiga ja wiimse tegewuse motiwid oleksid rohkem walgustust ja Adele kõlblik langemine laialisemat hingelist põhjendust nõudnud.

Ka Liiwi teine parem näidend „Kolmat aega wallawanem“ liikus kümmeaastaid waremalt käsikirjas ümber, enne kui ta trükki pääsis. See on pilkeline naljamäng, milles

meie wallaomawalitsuse warjukülgi witsutatakse. Jaak Nogu on juba kaks aega wallawanem olnud ja selle aja sees jooma ning wäiksel mõõdul ka kelmust tegema õppinud, kuid seal juures oma endise jõuka talu hooletusesse jätnud. Nüüd tahab ta weel kolmat aega wallawanemaks saada ja seks peab joodik wallakirjutaja Lepp, kellele Nogu 25 rubla pihku pistab, temale wallas poolehoidjaid wõitma. Lepp wõtab aga niisama ka teiste kandidaatide käest meelehäid wastu ja teeb walimisest endale kasuliku äri. Kui Nogu wiimaks ometi walitud, siis töötab kooliõpetaja Sild, kes Nogu tütre pärast Lepaga wõistleb, edumeeliste meestega korratuste wastu, mis wallawalitsuses ja -kohtus maad wõtnud, kuid sattub kirjutaja wiha alla ja peab ülekohut kannatama. Lõpuks häwitab selle wallawalitsuse wõimumeeste idüllil kihelkonnakohtuherra von Walde, kes wallawalitsust tuleb rewiderima. Kirjutaja ja kohtumehed saawad lahti; et wallaraha kassas puudub, tehakse Nogule oksjon. Sild ja keegi teine peremees ostawad loomad ja kraami oksjonilt ära ja annawad nad Nogule kohapidamiseks tagasi. Sild saab nüüd Nogu wäimeheks.

Näidendi ühtlust segawad mitmed kõrwalised sündmused, nagu joodiku wallakirjutaja salmitagumine ja koolmeisterdawad targutused Silla poolt, kuid üleüldsuses on sellel tükil wõrdlemisi rohkesti elu sees, mida kenas keeles kirjeldatakse. Pakutawad pildid, mis mitmest wallast pärit, on siin nii elutruud, et mõned pealtwaatajad siin ennast on ära tundnud. Kõneldakse, et keegi wallakirjutaja, kes seda näitemängu kord pealt waatas, kalossiga tahtnud kohtukulli mängijate eest maha wisata.

Liiwi teised näidendid, mis uuemal ajal kirjutatud, elawad suurelt osalt ainult nimekirjades edasi. Nende peapuuduseks wõib seda pidada, et Liiw kujude loomises nõrk on, üleüldiste tüüpusejoontega lepib ja et ta keel ühetaolisena ja wärwituna esineb. Tal on wähe temperamenti. Liiw ei wõi mitte ise tüüpusi leida, iseseiswalt kujutada, waid ainult mälestuse järele elust üles tähendada ja waadelda, ja sealgi on talle originalisid wähe silma puutunud.

Loomewõime nõrkus ja waesus leidmises on ka põhjuseks, miks Liiwi jutustused, mis pealkirja all „W i h u d“ ilmunud,

Teised näidendid.

Jutustused.

kaunis üksluised tunduwad. Suuremalt osalt on nad vähem luule-tööd kui tõsise elu memuarid, milles tegelaste nimed ära muudetud ja sündmustele seda teist wabalt juure lisatud. Tüüpused, mis otse elust nähtud ja teatawate isikute järele joonistatud, nagu „Meie küla luuassepp“ ja „Kassiwere küla kroonu“ on siis ka kõige elawamad ja wärwirikkamad, muidu aga mõistab Liiw ainult elu wäliseid nähtusi tähele panna, ei tõuse tõelust kõrgemale ega tungi tegelaste hingeilma.

Kainenemine ro-
mantilises kujutuse wiisis.

Oma proosalistes töödes puudutab Liiw sagedasti elu warjukülgesid, kujutab hulga negatiwlikka tüüpusi realistlikkudes joontes, kuid siiski ikka teatawa idealse tendentsi pärast. Realismuse piiridele jõudes, elu ilma ilustamata kujutades, suudab ta heledat pilku, aatelisi waateid, ikkagi alal hoida, usku parema tulewiku sisse õhutada, sellepärast loob ta ka oma negatiwlikkude kujude ümber optimistliku elewuse ja äratub lootust, et pahed siis kaowad, kui neid heade mõjude waral tarwilisel wiisil rawitsetakse ja karistatakse. Naturalistlik kujutusewiis, wäikeste asjade tähelepanemine ja pessimistlik ilmawaade on talle wõõras, niisama ka realismusele nii omane peene ümbruse kirjeldus. Ta ei pööra idealismusele selga, waid wiibib romantilik-udustes allegoriat, et aadete ilma awada.

Mis eespool Jakob Liiwi kujutusewiisist öeldud, maksab teatawal mõõdul ka G. E. Luiga kirjandusliku tegewuse kohta, ainult selle wahega, et Luigal rohkem temperamenti ja kriitikawõimet on, kuid selle wastu pole ta mahti leidnud oma loomise jõudu täielikumalt arendada.

G. E. Luiga
elust.

Georg Eduard Luiga sündis 15. weebruaril 1866 Walgjärwe koolimajas Kanepi kihelkonnas. Nagu Liiw, harjutas Luigagi karjapoiis põlwes luuletamist, sest kui karjastel trükitud raamatutest ja wanaaegistest juttudest puudus tuli, siis tegid nad üksteisele kohuseks, et igamees kordamööda uue jutu peab wälja mõtlema ja siis teistele ette jutustama. Kooliõpetust sai Luiga esmalt kodus isalt, kes Walgjärwel koolmeister oli. Selle järele saadeti poiss Kanepi kihelkonnakooli. Juba koolieas tegi ta ajakirjandusele kaastööd ja kaldus hiljem ta tegewus ikka enam selle kirjanduseharu poole. 1888—90 pidas ta Maramal Tartu ligidal kooliõpetaja ametit, oli siis ühe aasta „Olewiku“ toimetuse liige. Selle järele pidas ta asundustes kõsterkooliõpetaja ametit, esiti Simbirski

lähedal Smorodinos, siis 1895 peale Siberis Omi asunduses. 1901 asus ta Tallinnasse ajakirjanikuks, toimetas esmalt „Ristirahwa pühapäewalehte“, siis „Koitu“ ja kutsuti wiimaks „Päewalehe“ peatoimetajaks.

Kirjanduslik tegewus arenes Luigal juba Maramal, kus ta ajalehtedele luuletusi, juttusid ja juhtkirjasid kirjutas, „Isamaa kalendrit“ toimetas ja 1888 oma luuletustekogu „G. E. Luigala ulud“ wälja andis. Sisemiseks koondamiseks ja luuletamiseks on ta iseäranis sel ajal mahti leidnud, mil ta kodumaalt wäljaspool asunikkude keskel wiibis ja nende hingelise hädaga lähemalt tutwunes. See juhtis teda Eesti asunikkude elust piltisid joonistama ja jutustusteks põimima. Nowellis „Omawitsad“ (1900) kirjeldab ta ühe Eesti naisterahwa hingepeena, mis sellest tõusnud, et tema lapsed, osalt ta enese süü pärast ümber rahwustatud ja temast enesest wõõraks jäänud. Hiljem toob ta ajalehtedes hulga kurjategijate ja kelmide tüüpusi nende suguwendade seast, kes Siberisse asuma mõistetud ja heidab heledat pilku Siberi asunikkude elusse. Need jutustused ühendas ta hiljuti nowellide koguks „Wägiwalla maal“ (1913). Toorus, ülekohtus ja wägiwald wangistab kogu seda siberlaste seltskonda, keda siin meile esitatakse ja kelle waral lugejale näitlikuks tehakse, kuidas kombe ja kõlbluse eitamine ainult metsalooma wabadusele wõib wiia. Ained on iseenesest mustad ja rõhuwad, kuid kirjanik on neist enam ehk vähem wärwirikad wisandid walmistanud, milles küll realistlikka nootisid rõhutakse, kuid tõelikkusest siiski kõrgemale näidatakse.

Keset seda waimlikku wiletsust ja õudsust, mis asunikkude-elu kirjeldusest silma paistab, tunneb Luiga igatsust aateilmale läheneda. Sel ajal walminud luulekogu „Uued laulud“ (1901) esitab ta sonettiga, milles luuletaja oma ilmawaadet kuulutab:

Laul, terwisid wii selle südamele,
Kes emakeele ilu tunneb weel,
Kus asub wanemate waga meel,
Kus püha armu tuluke on hele;
Kes wandund waenu kõige kurjusele,
Kel taewa tõde silma sihiks eel,
Kes nõuab õigust taga elu teel
Ja lahti oma rahwa hädadele.

Luiga kirjanduslik tegewus.

Kui ka meid teised unistajaiks hüüdwad,
 Meil nähtawamat wara kiita püüdwad,
 Siis püüdku nad, ei see meid eksita!
 Meil aated täitwad siin ju rõõmul rinna
 Ja lubawad meid õnnetaewa minna —
 Mis wara wõiks weel enam pakkuda?

Siin esineb meile tõsise ja kindla waatega idealist, kelle luule-ilmutuste tagant kaunist püüdmist ja tuksuwat südant võib ära tunda. Ta wõtab oma sugurahwa käekäigust elawalt osa, teeb nende saatuse enese saatuseks:

Käisin laialt mööda ilma	Teisi leidsin õnnesüles
Eesti wendi waatamas,	Wõõral pinnal elawat,
Paljugi seal puutus silma,	Uhked majad tehtud üles,
Millest süda walutas.	Kallid riideid kandsid nad —
Waesuswendi raskest rõhub,	Aga astund eksiteele,
Rumalus neid paelus peab,	Et ei enam päästa saa:
Wiin neil õnnealust lõhub,	Salganud nad emakeele,
Ebausk neid kütkes weab.	Unustand nad isamaa.

Wõõrsil rännates on Luiga koduse kolde, iseäranis südamliku perekonna-elu väärtust õppinud kõrgeks pidama. Kodune perekonna-elu on Eestis peaaegu uus aine, mis Luiga meie luulele juure wõitnud ja sellest õige ilusaid laule loonud, mis wähest tema paremate toodete hulka käiwad. Nii kirjeldab ta oma „kallimat kohta“ järgmiselt:

Naimake naeratab magusalt,
 Kui ta mind tulema näeb,
 Naimake häälitseb haledalt —
 Nähes, et isa ju läeb.

Mis mulle ka wõõrsil wõiks meeldida küll,
 Kinni see seal mind ei pea:
 Paremat paika, kui kodus on mul
 Taewa all teist ma ei tea.

Ideede kultus astub Luiga lauludes nagu ka teiste selle aja luuletajate töödes õige nähtawale, kuid salata ei saa, et Luiga luules rohkesti tõsist tundelist elementi ja püüet intimsuse poole leidub. Nagu Luiga proosatöödes sellepoolest Liiwile läheneb, et ainete väljawalikus elu warjukülgede otsimist ja nende käsitluses teatawat kainenemist võib märgata, nõnda esineb ka tema lauludes kalduvus allegorismusele. See oli abinõu, mida luuletajad kitsastel aegadel hea

meelega tarwitasid. Luiga allegoriad on satirilised ja täis ülemeelist tuju. Kõige tuttawamad neist on „Tuulelipp“ ja „Waremed“.

Jakob Tamm.

On ju iseenesest arusaadaw, et Jakob Liiwi ja Jakob Tamme kui kahte nimekaimu, kes pealegi kauemat aega lähedad naabrid olnud ja sõpruses elanud, kõrwu seatakse. Kahtlemata on nad teatawat mõju luuletöös teineteise peale awaldanud ja leidub nende töödes mõndagi sarnasust, näituseks filosoferiwad looduse-laulud, palju tarwitatud sonett, piinlik riimipuhutus jne. Kuid pikalt pole võimalik nende wahel parallelisid tõmmata, sest nende luuletegewus läheb oluliselt mitmeti lahku. Liiw katsub kõigis kirjanduseharudes õnne ja produtserib palju, Tamm luuletab ainult seotud kõnes ja sealgi koondab ta oma tegewust, loob vähem, kuid püüab kitsamates piirides sügawamale minna ja põhjalikumalt töötada. Liiwile jäi, nagu seda äpardanud muinasjutuline näitelaul „Mäewaim“ tunnistab, rahwaluule waim wõõraks, Tamm armastab just rahwaluules leiduwat saladuslikkust ja naiwsust ja elab täiesti selle sees.

Wõrdlus Jakob Liiwi luulega.

Tamme elu saatsid juba sündimisest saadik müstilised tähed. Tema emal oli kõwa usk, et poisist, kel wäga terane mõistus, kord suur mees, wist „kroonumees“ saab. See usk põhjenenud imeliku ettekuulutuse peal. Kui Tamm 25. aprillil 1861 Mõtsküla karjamõisas Nõo kihelkonnas sündinud, läinud wana tarkeit öösel kohe tähti waatama ja öelnud tagasi tulles: „Poisist saab suur mees, sest kaksikud on keskhommikus.“¹⁾ Ema usk selle ettekuulutuse sisse oli kõwa, sellest hoolimata, et isa mõisa moonamees oli ja oma lastele eluteed suurt mitte ei suutnud siledaks teha. Kohawahetuse pärast pidi ta perekonnaga tihti ühest mõisast teise rändama. Poeg Jakob õppis juba 9-aastaselt lugemise selgeks ja sai kodulaste katsumise juures õpetajalt „Piibli“ kingituseks. 1871 saadeti Tamm Rannu kihelkonnas olewasse Koopsi külakooli ja juba järgmisel aastal Rõngu kihelkonna Kirepi kooli. Neis koolides seisis õpetus wist madalal järjel, sest et Tamm alles peale wallakooli aega kirjutama õppinud.

Jakob Tamme elulugu.

¹⁾ Wõrdle: A. Jürgenstein, Jakob Tamm ja tema luuletused. Eesti Kirjandus, III. a. nr. 6—10.

1873 astus Tamm Tilga Wene kirikukooli, mis Pellbergi juhatuse all seisis. Siin jõudis ta õppimises 5 aastaga nii kaugele, et teda 1878 kroonu kulul Tartu Wene seminari kaswandikuks wastu wõeti. Seminari eluga ei olnud ta rahul, sest et kooliõpetajad kaswandikkude saatusest palju osa ei wõtnud. Ainult seminari direktori ja Eesti keele õpetajat M. Wesket pidas ta tänulikult meeles. Seminari kursuse lõpetas Tamm 1881 auhinnaga, aga et sedamaid kohta saada ei olnud, jäeti teda weel seminari juure ennast täien-dama ja praktilisi tundisid pealt kuulama. Sellepärast nime-tab Tamm seminari hiljem oma kaitsejaks. Niikaua kui rahwa-kooli asi weel meie maal sakslaste juhtida oli, ei tahetud Wene seminari kaswandikka, kes wähe Saksa keelt mõistsid, heal meel elamisest panna, ja ka haritud seltskonnas ei olnud nende seisukord mitte kerge, pealegi weel siis, kui nad üsna sagedasti oma lihtsuse ja nurgelise tusedusega iseteadwalt ja nagu wäljakutsuwalt üles astusid. Tamme iseteadlik lihtsus ja nurgeline tusedus, mis ennast wäliste mõjudele alla ei andnud, määras ka tema wälise elusaatuse: ta jäi igalpool seltskonnale enam ehk vähem wõõraks ja elas eraldatult enese mõtte- ja tundeilmas.

Oli Tamm umbes poole aastat Tartus Grenzsteini juures „Olewiku“ toimetuses ja umbes niisama kaua Rannus wane-mate juures wiibinud, selle järele kui need sinna kandimehe koha peale läinud, siis läks tal 1883 korda Pillistwere kihel-konnas Adawere Eduardi erakooli peale kohta saada. Siin olnud tal elu igaw ja ühewormiline ja waba aeg kulunud pea-asjalikult edasiõppimise peale ära. 1885 waliti Tamm Pil-listwere kihelkonnakooliõpetaja abiks ja siit läks ta 1890 Põltsamaale Eesti Aleksandri linnakooli tööle, kus ta ise-äranis Eesti keelt õpetas. Kuna Tamm Pillistwere köstri-majas nagu eestkostmise all seisnud ja teda wälimise selts-kondliku hariduse ning Saksa keele mõistmise puudusel pea-aegu alaealiseks peetud, hakanud ta Põltsamaal Wene haridust saanud ametiwendade keskel juba isiklikult elama, saanud enese ja teiste meelest nagu täisealiseks. Ta liikunud siin laiemas ringis enamasti meeste seltskonnas ja õppinud Wene klubielu tundma. 1893 kutsuti Tamm Wäike-Maarja kihelkonnakooli juhatajaks. Ka siin oli tema wäline elukäik wagune ja lihtne. Ta pühendas oma jõu koolitööle ja wõitis oma hoole ning õiglase, ausa ja otsekohese loomuga kihel-konna rahwa hulgas palju austajaid, sellest hoolimata, et tal iga libedus ja ladusuksi puudus. Tema õpilased mõistsid ühetasa hästi emakeelt ja Wene keelt, iseäranis hästi

aga Wene keele grammatikat ja Weneriigi ajalugu. Et ta oma töö eest head ainelist tasu sai, jäi ta sellele kohale kuni eluotsani truuks.

Juba need kitsad välised raamid, milles Tamme elu liikus, panid tema waimlikule arenemisele ja luuletegewusele teatawad piirid ette. Peale selle oli ta loomu poolest wagune, tagasihoidlik mees, kelle flegmale liikuwus ja suured ettewõtted ja jõu pingutused loomuwasta olid. Usulistest

waadetes oli ta noores eas waba ja hoidis ka poliitiliselt liberalsete rahwuslaste erakonna poole, kuid pühadusi pidas ta alati pühaks. („Tulin aga meeie tuletama: Pühadust te pühaks pidage!“) Moraalilik oli Tamm kõige suurema piirini. Õrna ja sügawatundelise südamega nagu ta oli, nuttis ta nagu laps, kui keegi sõber talle meeie tuletas, et ta walwamata silmapilgul kord ebatõtt oli kõnelnud. Seesama õrnus ja tõearmastus ilmus ka tema tunnete-awalduses luule näol. Ehk küll Eesti rahwuslik ärkamise aeg ju ammu käes oli, ei tundnud Tamm seminari astudes weel Eesti kirjandust ega

isamaalisi püüdeid; nende wastu ei olnud tal huwi. Mõisa paigas üles kaswades ja Wene kirikukoolis õppides olid hoopis teised waimlikud õhuringid teda ümbritsenud, kuhu rahwuslikud äratusehääled mitte ei puutunud. Tamme äratajaks seminaris sai kooliwend P. Läredei. Sellest elawa loomuga ja terase waimuga noormehest ei läinud ükski vähem liikumine elus mööda; ta oskas seda ka teistele näidata ja teiste peale mõjuda. Ta oli Eesti rahwuslike püüetega ning kirjandusega hästi tuttaw, toonud seminari kaswandikkude hulka Bergmanni, Eiseni ja teiste rahwuslike luuleta-

Jakob Tamme
iseloom.

Luuletaja ta-
lendi ärka-
mine.

Jakob Tamm.

jate laule ja lugenud neid ette. Iseäranis suurepäraselt mõjunud Tammesse Bergmanni ja Eiseni balladid. Keel, milles Bergmanni laulud luuletatud, olnud talle nii kõlaw, ilus ja wõimukas, et ta waremalt nii kõlawate laulude luuletamist Eesti keeles otse wõimatuks pidanud. Laredei luuletas ise ja äratas ka Tamme luuletaja talendi; Bergmanni laulud sunninud Tamme just järele tegema. Niisamati meeldis Tammele Piirikiwi salmikute kõlaw, woolaw keel ja mäng riimidega. Piirikiwi mõju all seistes luuletas Tamm juba seminaris hulga lastelaulusid. Need ja teised luuletööd, mis seminaris ja Adaweres luuletatud, andis ta 1892 pealkirja all „Ärganud hääled I ja II“ trüki. Siin ilmuwad juba kõik need põhihood, mille järele Tamme luuletegewus edasi arenes. Isegi Tamme tähtsamad luuleliigid on selles kogus juba edustatud ja nendes leidub hulk paremaid laulusid. Pärast poole on Tamm oma luulepiirisid ainult wähe laiendanud, kuid selle asemel on ta sügawamale tunginud. Kõik, mis ta hiljem Pillistweres, Põltsamaal ja Wäike-Maarjas loonud, mahub sellesse raamisse, milles ta „Ärganud hääled“ ilmuwad.

Ärganud hääled
I—II.

Tähelepanemise wäärt on Tamme suur riimimise lust. Wabas kõnes on tema katsunud oma Soome reisi kirjeldada, kuid see ei ole õnnestanud. Tal ei olnud selleks osawust. Kus iganes wõimalik, püüab ta „riimikõnet“ tarwitada, jutustab näit. salmides, kuidas ta Kalewipoja sāngi käinud waatamas, hakkab elulõpul „Robinsoni“ salmima jne. Ta seletab:

Ma enda sulest waba kõnet wihkan,
Seal mõõdan mina wilja wakata,
Seal puudub jõud, mis wälja wiia tihkan,
Seal parajat ei mõtet pakata.
Pean riimikõnes lugu ette tooma —
Ma olen seda harjunud ju looma.

Wabas kõnes ei leia ta mõttekäigile otsa ega õiget sihti silma ees, kuid „riimitöö täidab waimu nagu tulega“:

Siin astud sammu, pead ise aru
Ja astud teise, waatad, astud weel;
Kas olgu külm, wõi soe, wõi waikus, maru —
Sa lähed nagu jalamees läeb teel;
Kord leiad mäe, kord kuristiku, oru
Ja räägid sõbraga, kes kaasas eel.

Tamme tähtsamad luuleliigid on: lugulaul, walm, kodu ja wanemad, armastuselaul, looduse- laul ja muisteaja mälestused. Neli esimest liiki, iseäranis aga esimene, on arwurikkamad; neis leidub ka rohkesti kordaläinud tõlkeid Wene ja Saksa keelest.

Lugulaul, iseäranis ballad, on Jakob Tamme luulest suurem ja tähtsam osa, tema wõimise hiilgawam külg, mis juba luuletegewuse algul sedamaid nähtawale tuleb. Tamm algab esiotša Saksa ja Wene balladide tõlkimisega ja awaldab siin suurt jõudu ja osawust, kuid tõlgete wäljawalik „Laulja needmine“, „Tamara“, „Näki neiu“, „Öösine wäe ülewaatus“ — näitab siingi selle müstilise iseloomu peale, mida ämmamoor juba Tamme sündimisel tähtede waatamisega nagu ette kuulutanud. Kõige paremad balladid on harilikult müstilised; saladuslikkus üleloomulikus jõus, mis neis ilmub, seisabki suurelt osalt nende erutaw ja põrutaw mõju. Oma balladide ained wõttis Tamm esmalt ajaloost („Antiokus“, „Palk“), kuid Wene kirjanduselugu, iseäranis Puschkini ja Gogoli tööde harutamine pidi noore luuletaja tingimata õige balladainete allika juure juhatama. Tuttaw on, et Wene kirjandus alles nende kahe kirjaniku läbi täies mõttes rahwuslikuks sai, et Puschkin oma toredate balladide ained ja Gogol mitme jutustuse motiivid rahwa arwamistest, ebausust ja muinasmälestustest laenas, ja need ained olid kõik müstilised. Iseäranis sügawalt näiwad Puschkini ja Lermontowi lugulaulud ja balladid Tammesse mõjunud olevat. Kõige paremad nendest, nagu „Poltawa“, „Wask-ratsanik“, „Uppunu“, „Tondid“, „Kolm palmi“, „Tamara“ jne. tõlgib ta suure hoole ja armastusega Eesti keele ja hakkab Puschkini ja Lermontowi laulutooni ja wärsiehitust jälgendama. Tammega algab Eesti luules Wene kirjanduse mõju. Kokkupuutumine Wene kirjandusega tegi Tammest meie suurema balladiluuletaja. Nagu Puschkin Wene kirjanduses, hakkas Tamm Eesti luuletoöl oma rahwa arwamisi, ebausku, muinasjuttusid jne. tähele panema, omandas rahwaluule ilmawaate ja waimu, ammutas siit ühe müstilise aine teise järele ja töötas nad lugulauludeks ümber. Sagedasti katsus ta ka wana regiwarssi ja rahwaluulu tooni järel aimata. Tamme algupäraste lugulaulude arw — neist on praegu hulk alles trükkimata — tõuseb 40 peale. Kõige lühem neist („Wesineitsi“) on 24 rida,

Lugulaulud.

Wene ilukirjanduse mõju.

Balladid sisu
järele.

kõige pikem („Sõida põrgu!“) 988 rida pikk. Neist kõigist puhub enam ehk vähem saladuslik tundmatuse õhk läbi, teeb nad kas romantikult ilusaks ehk jälle fatalistikult õudseks. Ainete algupära poolest on lugulaulud väga mitmekesised. Väikene osa neist, näit. „Antiokus“ ja „Joann Hirmsa kirikuehitus“ on ajaloo sündmustele nõjatatud, „Tantaluse“ ja „Sirene“ sisu on klassilisest muinasluulest pärit; tõsiste sündmustena ilmuvad näit. „Adam Hapu“, „Eksiteel“, „Aherwars“, „Rööwli heategu“ jne. Suur hulk neist sisaldab rahwa-arwamisi ja ebauskus, näit. „Hundikarjus“, „Soendid“, „Kodukäija“, „Kaks püssipauku“, „Wesineitsi“, „Merehaldia abikaas“, „Kurja küüsis“, „Õnnewalamine“ ja „Ettetähendus“. Rahwajutu ainel on sündinud „Wanne“, „Orjakiwi“, „Ulliallik“ jne. Mitmetes on täielikud muinasjutud ehk nende riismed lauludeks ümber muudetud, näit. „Kuldking“, „Wäike Wirtsjärw“, „Odawad orjad“, „Wõitlus põrgu wastu“, „Endla neid“, „Sõida põrgu!“ jne. Enam ehk vähem waba fantasia sünnitused on näituseks „Walge wesilill“, „Kalda waim“, „Ristid“, „Elustamine“, kuna üks ainus neist, „Kirp“, allegoriliselt tuleb ära mõista. Kõige ilusamad ja mõjuwamad on Tamme lugulauludest need, mille tarwis ta aineid mitte walmilt pole eest leidnud, kus ta lihtsalt mitte ei refererinud, waid leitud ehk laenatud aine wabalt ja iseseiswalt ümber töötas ja seal juures kõrgemat luulelendu awaldas. Niisuguseid wäärtuslisi lugulaulusid on tal rohkesti. Ma nimetan siin ainult näituseks: „Ärkwel“, „Wesineitsi“, „Walge wesilill“, „Kalda waim“, „Merehaldia abikaas“, „Hundikarjus“, „Kurja küüsis“, „Orja kiwi“, „Urgas“, „Eksiteel“ jne. Niisugustes lauludes on erutaw sisu lühidalt, kokkusuрутult ja kujukalt ära jutustatud. Siin ei ole kõik mitte ära üteldud, waid lugeja fantasiale antakse mahti kaasa töötada, sündmust täiendada, müstilisi, wiirastawaid kujusid ja nende tegewust ise endale ette kujutada. Seesugustes ilmub balladikarakter kõige selgemalt ja segamata. Mõnes mitmejärgulises balladis, nagu „Merehaldia abikaas“ jutustab luuletaja waheldawa mõõduga ja püüab iga järgu juures iseloomulikkude keelt tarwitada, nagu sisu seda nõuab. Kus Tamm selle wastu lühikeserealistes salmikestes ainult muinasjutu sisu ehk tõsist sündmust refererib, seal wenitab ta laulud sagedasti

Kõige ilusamad
balladid.

pikaks, mis läbi nad tükati igawaks lähewad. Mil wiisil Tamme loow fantasia romantiliste iluwärwidega töötab, näidaku wabalt leitud „Kaldawaim“. Suur kiwi jõekaldal põleb armastuses näkineidude wastu, kes lainete näol tema ümber käiwad ringmängusid tegemas.

Wene kirjanduse kaudu leidis Tamm ka tee walmi-
luule juure. Siin oli tal iseäranis Krõlow eeskujuks. Tema töödest paneb Tamm hulga Eesti keele ümber ja luuletab ka kümmekond algupärast walmi, milles ta niihästi keeletooni, kui salmiehituse poolest Wene walmimeistrit jälgendab. Et Tamm neis oma eepilist talenti kasuga wõis tarwitada, õnnestasid talle walmid hästi ja on ilusamad, mis meil sellel alal üleüldse ette tuua. Neis pilkab ta inimeste üleüldiseid puudusi, nagu tänamata meelt („Siga“), ülekohut („Punik“), liig suurt ettewaatus („Mõlder“), aga ka Eesti awalikkude tegelaste ja politikameeste rumalusi, kui need kõrgemate püüete ja aadete üle irwitasid ja realpolitika Eestis wälja kuulutasid („Kägu ja pääsuke“, „Inimene ja kass“). Iseäranis terawat satirat äratab Eesti rahwusliku idee mahasurumine walmis „Ettenägija“.

Walmid.

Lugulaulud ja walmid ning teised objektiwsed luuletööd on Tamm wäga mitmesugusel ajal luuletanud, seda mööda kuidas elu talle aineid pakkus. Lugulaulusid luuletas Tamm peaaegu terwel luuletegewuse ajal. Hoopis teisiti on tema subjektiivsete lauludega lugu. Need ilmuwad suurte salkadena, tihti kümnete kaupa koos ja sünnitawad iseäralised luulejärgud, mis tõendawad, et Tamm kestwalt tõuswa elewuse mõju alla andnud. Just tema kõige soojemad ja intimsamad lüürilised laulud, mis kodule, wanematele ja kallimale pühendatud, ilmuwad luuleperiodide näol.

Luuleperiodid.

Lapsepõlwest ja wanematest on Tamm kahes järgus laulnud. Laulurühma „Hällilt elule“ luuletas ta juba seminaristi põlwes. Siin seisawad tal need raskused weel elawalt meeles, mis poja koolitamine kehwale isale sünnitanud. Sellepärast mõlgub ta mõttes neis lauludes, milles ta isiklikku elu osatab, enamasti isa kuju ja isa tegewus. Tänuaga mõtleb ta selle peale, kuidas isa tema eest hoolitsenud, pakub ennast isale abiks kündma, jahwatama jne. Tõsiselt kõlawad isa sõnad poega kooli saates ja tõsiselt tunneb poeg oma kohuseid, et leiba, mis palehigis teenitud,

Lapsepõlwest ja wanematest.

mitte laiseldes ei wõi süüa, mõtleb seal juures ka oma tulewase tegewuse peale :

Soojalt, isa, sinu tööd
Kiidab põllupind ;
Aga waata, waene sööt
Mures ootab mind.

Need laulud on lihtsad, täis tõemeelt, kuid siiski sügawtundelised ja kaugeleulatawad. Iseäranis õrnasid tundmusi warjab poja rind ema wastu. Need tulid siis wõimsalt ilmsiks, kui ema silmad kustusid. „Ema mälestusele“ pühendab ta terve rea lüürilisi laulusid, milles õrn ja truu lapsesüda nii sügawaid tundeid walanud ja elawaid mälestusi üles tähendanud, nagu neid Eesti luules muidu wähe leida :

Mu ema kalmu peale
Ma puistan pisaraid,
Neist pisaratest tõuseb
Hulk laule ilusaid.

Ja igast laulust hiilgab
Mu ema arm mul ees :
Need laulud on mu album,
Kus ema süda sees.

Neis lauludes laseb ta oma terve lapseea, kodupõlwe, karja- ja koolipäewad weel kord waimusilma ees mööda minna. Neid mälestusi nimetab ta oma paremaks waranduseks, neis on ta süda, neist saab ta luuletaim toitu, neis on kõik see olemas, millest ta waim on kokku liitunud. Ja nende mälestuste hulgas näeb ta õrnas luuletules hella ema helendamas, neile piltidele tahab luuletaja elu sisse anda, neid waimu wael suremataks teha ja nagu kalmuõisi ema mälestuseks ilma kanda.

Armastuselaulud.

Tamme algupärased armastuselaulud — tal on ka tõlgitud armastuselaulusid, iseäranis Heine järele — on kolme salka rühmitatud. „Seotud südamed“, mis „Ärganud häälte l. a.“ ära trükitud, on teiste mõtete ümberütlemised, mis sel ajal sündinud, mil armastus tõsisel palawuses Tamme südant weel mitte ei olnud puutunud. 1898. aasta toob talle uusi, tõsisemaid armumõlgutusi, mis ühise pealkirja alla „Silmad ja süda“ mahutatud. Sinisilmade waade on luuletaja südame wangistanud, paneb teda jampsilikku armujuttu laulude näol maailma saatma, kuid pikemat püsi nendel tunnetel ei ole. Alles kümme aastat hiljem, nagu ta käsikirjadest näeme, ärkab Tammel tõsine armastusekirg. Ta oli ühte Wiljandimaalt pärit olewat neiut tundma õppinud ja püüdis teda endale eluehteks. Sellele neiuale pühen-

dab ta sonettisid, mis sügawatest ja palawatest tunnetest otse üle keewad :

Su walgejuukseline ilus pea,
Su sõstrasilmad ja Su waade mahe,
Su punahuuled ja Su hääli nii lahe —
Ei nende sarnaseid ma teisi tea.

Ja Sinu süda, oh ta oli mulle hea —
Ei olnud iial minu wastu jahe. . .
Ma unustasin wanaduse wahe :
Mu süda Sinule läks lahti pea.

Oh see ei olnud mõõdamine wu tuju :
Ma igatsesin ikka näha Sind,
Ja Sinuta nii üksik olin mina.
Mu südames said walitsejaks Sina
Ja täiusele ligistasid mind . . .
Mu soowi juhtis sinu armas kuu.

Kuid luuletaja ei leia wastu-armastust, ja nagu lauludes näha, wiib teine mees tema aate-neiu altari ette. See õnnetu armastuse-lugu ähwardas Tamme kohta hädaohtlikuks minna. Ta wõrdleb oma elu kõrbega ja ütleb :

Seal surma hirm mu südamesse asus,
Ma sõitsin siia sinna — teed ei ole!
Waim wäsis siis, mult kadus elu hool
Ja hirmus tuimus hinge peale lasus.

Tamm elab mitu aastat järjestikku waimlise surwe all, mis tema nagu hingelisest tasakaalust wälja wiis, ta produtseris 1899—1903 hoopis wähe, ainult armastuselaulusid nagu südamekergituseks ja needki jäid korraldamata ja näiwad sagedasti katkendid olewat. Südame põhjani põrutatud laulik kaebab :

Unustust — oh kuidas nõuan,
Kuidas ihkan teda ma! . . .
Kas ma teda saada jõuan,
See on alles teadmata.
Teda ei too lehkaw loodus,
See on pilt mu kallimast,
Oh mu lootus, oh mu ootus —
Kuidas lahkuda wõin tast!

Tamme looduselaulusid tekiwad osalt ka hoogati, iseäranis filosoferiwad mõttelaulus, milles luuletaja inimese elu looduse nähtustega wõrdleb. Nagu Jürgenstein seleta-

Looduselaulus

nud, awaldab Tamm oma tundmusi õiglaselt ja lihtsalt, kuid selles otsekohesuses ja lihtsuses on sügawus ja tõsidus. Tamm leiab enda lihtsa ja wäikese olewat, sest et tema elu mõõtmatus ja suurst elawalt tunneb, tema sügawust aimab. Temal on ilmas ja ümbruses weel palju huwitawat, seletamatat, palju head, palju ausat, palju usku, palju lootust. Kui luuletajal on Tammel aukartus selle wastu, mis wälises maailmas ja meis enestes ära mõistmata, ära tundmata, millele luuletaja ainult aimamise ja mõttekujutuse teel ligi pääseb. Tamm teab, et see aimamine, see kujutuse wõimu töowili niisama õiguslik ja eluwõimulik on kui kaine teadus, mis seda analüserib, mis kättesaadaw ja katsutaw on. Sellepärast leidub tema lihtsatest luuletustest, mis loodusest, mägedest, orgudest, loomadest, taimedest nii arusaadawalt ja selgelt kõnelewad, tihti wäikene kõrgem kõngas, kust silm kaugusesse ulatab. Luuletaja prohwetlik luulepilk aimab üleilmlikku kokkukõla, meie ühisust loodusega, lilledega, puudega ja koguni kiwidega. Sarnane waade looduse peale awab Tamme iseloomule müstiliselt tumeda, aga külgetõmbawa joone, mis tema terwest luulest tuntawalt läbi läheb ja wanaduses suureneb, tundemärk, mida meie ilma suurema wae wata mitme tähtsama luuletaja juurest leiame. Mõttelauludest paistawad iseäranis kaks teiste seast silma. Ülitore „Laine“ awaldab kujukalt luuletaja uhket, iseteadwat wabadusetunnet ja enesemääramise õigust. Wõib olla, et ta siin enese hingeelu ja wõitlust seltskonna wangistawate wäliste kommete wastu kujutab. Teine ilus looduselaul on „Torm“. See kujutab elewust, mis tormise mere lainete möll ja inimeste äge eluwõitlus waatlejas sünnitawad.

Musta aja mälestused.

Tamme isamaalist seisukohta karakteriserib osawõtmine rahwa saatusest, mis lauludes „musta aja mälestused“ ilmsiks tuleb. Warasest lapse-east moonameeste majas esinewad talle kurwad teopõlwe pildid. Neid elustawad hiljem „kask“ mõisa õues, kelle oksad ära on peksetud, werine „kepitükk“, mis ader mõisapõllult walge ette toonud, „samba ase“ kiriku õues, kus pekseti, „hallik“ lossi waremete kõrwal, mille wulin wabadust taga nutab ja „soo“, kust esiwanemate waimud öösel wälja käiwad:

Nad nutawad kurblikus wilus
 Nii piinawail pisarail siis
 Weel aega, kus kewade ilus
 Kord kaswas seal priiuse hiis.

— — — — —
 Ja seni kui kadunud käike
 Aeg armul ei tagasi too,
 Ei lehwi seal rõõmude läige,
 Ei kuiwa, ei kao ka soo.

Kuid need mälestused ei ärata luuletaja rinnas mõistmata wiha nüüdiste põlwede wastu. Kurwad kujud tükiwad tal wägise silmade ette, kuid tema ei taha sellepärast leinata, mis läinud on, waid praegust põlwe parandada. Sellepärast pöörab ta mõisale selja ja läheb kurwalt walda waatama.

Ka hilisemal ajal ei ole mustadest isamaalistest mälestustest mitte puudus. Seal on eestlaste eneste wastastik tühine nirumine ja totrus, mis weelgi selget waimu segab, kuid see ei häwita edutööd, sest waim on wabaks saanud, rahwuslik elulootus on ärkwel nagu kahekümne aasta eest:

Oh tulge tunnistama, isad hallid,
 Kes endist koitu näinud tõusu wäes,
 Kõik kauaaegsed tegelased kallid —
 Kas pole praegu eduhôõg meil käes!

Mis Tamme luulele iseloomulise tundemärgi annab, on sügaw arusaamine Eesti rahwaluule waimust. Tema luulegenius armastab saladuslikku, üleloomulist ja õudist wiirastuste ning imede maailma. Tamm on rahwaluule ilmawaate ja mõttewiisi täiesti omandanud, tunneb ennast selles kodus olewat. Oma müstiliste kalduwuste tõttu armastab ta rahwaluule waimude-lugusid ja loob neist kujusid, mis tema waimusilma ees nagu ilmsi elawaks saawad. Kuid müstiliste ainetete austus ja nende käsitlemine balladis pole siin Tamme juures mitte üksik nähtus. Wiibimine rahwaluule kujude keskel ja müstitsismus on ka maailmakirjanduses romantistilisel luuletajatel oluliseks tunnuseks, ja ballad on nende armsam luuleworm. Mõni üksik eelkäija Eestis oli seda luulemaad siin ja seal ka juba riiwanud, kuid Tamm on ta luulele täiesti ära wõitnud ja awanud. Wärwirikaste ja wiirastawate ettekujutuste abil, mis rahwaluulest pärit, tõi Tamm meie romantikasse rohkem rahwuslikku elementi, tegi ta meile omasemaks ja kodusemaks.

Jakob Tamme.
 luulelaad.

Ka Tamme luulekeelel on mõndagi omapärasest joont. Nagu elus ja kommetes, armastas ta ka luulekeeles lihtsust. Kõlawaid fraasesid ja retorilisi ehteid leidub tema salmides sõrdlemisi wähe. Lihtsuse poolest oli ta Wene luule eeskujuks wõtnud, kuid sellega ühendas ta õnnelikult Saksa wormiilulist põhjalikkust, nagu ka Saksa elurõõmsus teda Wene pessimismusest üle oli aidanud. Suur põhjalikkus, mõõdu- ja riimipuhtus ajab teda mõnikord otsitud ja kruitud ütelusi tarwitama. („Kolm korda täida nende kõhud, mis ime siis, kui saagi surnuks rõhud.“) Tamme stiili teine silmapaistwam tundemärk on wärskus, mis ta sel teel saawutab, et pea mõne uue pildiga, uue mõtteühendusega, uue sõnajärjega, uue waheldawa lausega, ehk jälle hoopis kuulmata riimiga esineb, nagu näit. laulus „Koolipõli“:

Aga tihti läbi rõõmu
Sala nutsin mõne sõõmu,
Kui käis mõte koduteel.

Ehk jälle:

Laan koltunud sügise sõidu aul,
Tuul salwab, ei enam ei silu.

Wahest tuleb Tamme keeles ka russitsismusi ette, näit.: „Kuid selles leidsin wea, et kukke sa ei tea“.

Müstiline joon
Tamme karakteris.

Elu lõpu poole tuli müstiline joon Tamme karakteris ikka rohkem nähtawale. Ta põgenes ikka rohkem seltskonnast eemale ja sai läbikäimise puudusel üksildaseks poissmeheks, kellel õiget hoolitsejat ja rawitsejat ei olnud. Sellepärast läks tema iseloomu poolest weidraks. Pealt näha oli ta priske ja tubli, ta sõi ülirohkesti ja alati tugewat toitu, kuid ajuti täitsid surma-aimdused tema hinge, nagu see wiimistel eluaastatel ka tema lauludes ilmsiks tuleb. Ühes oma lähimate tuttawatega uuris Tamm ärewuse aastatel spiritistlikku kirjandust ja katsus waimusid wälja kutsuda, nendega ühendusesse astuda. Haiguse wimma aastate kaupa ihus kandes tundis ta mõni aeg tüdimust, sellepärast jäid luuletööd ikka harwemaks ja uuemate poliitiliste sündmuste peale ei reagerinud ta üleüldse mitte, olgu siis, et ta kord mõtete segaduse wastu üles astub ja jumalasalgajatele muu seas tähendab:

Kuid ilmas on südameid küllalt,
Kes tunnewad Jumalat,
Kes tema armu näewad,
Ta käsku kuulewad.

Oma wiimses algupärasel luuletöös sõrdeleb ta inimese waimu taimega. Nagu taimed tung walguse poole ilmub, nõnda püüab inimese waim täiuse poole. Kuid mõlema püüetele panewad takistused piiri ette. Nagu oleks Tamm oma surma ette aimanud, ütleb ta edasipüüdja waimu kohta mõni kuu enne elulõppu :

Neebo mäel mees seisma jääb,
Kaananimaad kaugel näeb . . .

Haiguse ajal läks Tamme müstitsismus nii suureks, et ta ennast kahes isikus nägi. Oma teist isikut nimetas ta nagu häbenedes „see teine“ ja kui haiget rawitseti ning aidati, siis nõudis ta, et „teisele“ sedasama tehtaks. Kui inimene Tamm surewat, jääwat luuletaja Tamm elama. 13. juulil 1907 heitis ta hinge. Tamme austajad ja sõbrad ehtisid ta haua Wäike-Maarja surnuaial mälestusesambaga, mis luuletajat noores eas kujutab.

Karl Eduard Sööt.

Rahwaluule ained ei ole mitte ainult Eesti romantismusele, iseäranis wanade muinasaegiste rahwakangelaste ülesäratamisele elustust toonud, waid ühtlasi on mitmed meie silmapaistwatest luuletajatest Eesti rahwaluulet oma eeskujuks wõtnud, rahwaluule ilmawaate ja tooni omandanud ja rahwalaulu alusel edasi ehitanud, nõnda ütelda kõrgema-astmelisi rahwalaulu loonud. Sellega tuleb seda iseäralist mõnu ja meeldiwust seletada, mida näituseks Reinwaldi ja Weske laulud awaldasid. Hiljem, romantilise woolu lõpu poole, käib seda rada Sööt suure iseteadwusega. Ehk ta küll rahwalaulu wälist wormi ei jäljenda, ehk ainult seda niipalju teeb, et rahwalaulu metrumi tarwitab ja hoopis wähe lõpuriimi peale rõhku paneb, katsub ta seda rohkem rahwa luulemetodi, ütlemissewiisi ja naiwiteeti kunstluulesse üle kanda.

Karl Eduard Sööt sündis 14. detsembril 1862 Wasulas Lohkwa külas rendiperemehe pojana. Esimest õpetust sai poisikene oma isalt, kes talle lugemise ja kirjutamise kätte harjutas ja teda ka rehkenduses kaunis jõudsasti edasi

Kõrgema-astmelised rahwalaulud.

Söoti elust.

wiis. Wiimase õpeasja ning joonistamise kohta ilmutas poisike suurt huwi, mis ka hiljem kauaks püsima jäi. Koolisaatmisega wiiwitati kaua. Ehk küll poiss kooliaruline oli, lasti teda paar talwet seega kodus mööda saata, et mõned raamatud algusest lõpuni ära kirjutas ja teistest piinliku täpipealsusega pilta ära joonistas, wahest ka nooremate wendadega sepaalasi peal wabalt wasarat keerutas ja hõowlipingil mänguasju meisterdas. Nii jõudis 13. eluaasta kätte. Seda aja surnukslõõmist mälestab ta hiljem Tõistre Nanna nimelises pilkelaulus, kuna „Kadunud paradiis“ idüllilist suwist karjapõlwe kajastab, mil kesapõllul kraawidele wesiweskid ehitati ja koobasmajasid tehti. Et sel ajal palju rahwakoolide uuen-
dusest kõneldi ja nende lahtisaamisest kirikliku ülemuse järe-
waatuse alt waimustatud oldi, ei saatnud isa oma lapsi mitte rahwakooli, kus nad emakeelelist õpetust oleks saanud, waid wiis nad otse Tartusse nurgakooli ja siit edasi Saksa kooli. Nagu sajad teised, pidi ta siin wõõrakeeliste raamatute taga istuma, mille sisust tal suuremat aimu ei olnud. Palju parem ei olnud lugu nõndanimetatud „Saksa seminari“ alguskoolis, kus Saksa keelt õpilaste emakeeleks loeti ja õpetus selle järele sisse seati. Koolitöö edenes wisalt, ometi sai Sööt siit seesuguse lõputunnistuse, milles teda kreiskooli wastu-
wõtmiseks soowitati. Seegi kool ei jätnud just mitte häid mälestusi järele. Ainukene kooliõpetaja, kes siin oma õpe-
aine wastu mõistis huwitust äratada, oli tuttaw koolikirjanik C. H. Niggol. Ärksamad Eesti soost kooliõpilased hakkasid seda tähele panema, mis Eesti ajalehtedes kirjutati, „Eesti Kirjameeste Seltsis“ ja „Wanemuises“ kõneldi. See äratas kooliõpilasi Eesti elust osa wõtma. Kreiskoolis õppides hakkas Sööt ka luuletamises esimesi katseid tegema. Kooli-
õpetaja Niggol, keda Sööt enese paleuseks pidas, andis geografia tunnis Kalewipoja eepose ja Kreutzwaldi kohta sele-
tust ja luges selle juures Kalewipojast saksakeelses tõlkes ka ilusamaid kohte ette. See andis oma jagu hoogu ja wai-
mustust, millest isegi saksakeelistele kirjatöödele kasu tuli. Kirjanduslikkude huwide rahustuseks luuletas Sööt Eesti keeles mitmed laulud, milleks keiser Aleksander II. surm, kewade, lihawõtte pühad jne. ainet andsid. Laulud olid ilma riimi-
deta ja jäid muidugi ainult oma teada. Esimesed riimitud read Sööti poolt ilmusid Grenzsteini toimetusel wälja antud „Eesti Postimehes“ 1881, nimelt mõistatuse kujul:

K-ga samblas, mullapõues,
Kõdunen ma metsas, õues;
R-ga olen piiriks weele,
Jaamaks maa ja meretele.

Peale kreiskooli kursuse lõpetust asus Sööt isatalusse, et põllutöös tegew olla ja ühtlasi ka kohaliku wallakirjutaja ametit pidada. 1883 kirjutas ta siin uudisjutu „Noore-ea sõbrad,“ mille K. A. Hermann „Eesti Postimehes“ ära trükkis. Äratust selle jutu kirjutamiseks sai Sööt peaaesjalikult J. Pärni nowellide lugemisest. Selsamal aastal esineb ta Olewikus lauluga „Tõeks läinud soow“, millest Schilleri mõju võib tunda. Wäeteenistuse kohust täites wiibis Sööt ühe aasta Poolamaal. Siit tõi liisuõnn ta kodumaale tagasi. Nüüd asus ta Tartusse elama, oli 1886—1893 Olewiku toimetuse liige ja kontori raamatupidaja; seda ametit pidades püüdis ta eratundide ja kursuste waral haridust täiendada. Iseäranis huwitas teda ilukirjandus ja joonistamine. 1895. aastast saadik on tal Tartus trükikoda ja raamatukauplus.

Sööti esimestest luuletustest märkame, et ta Piirikiwi luuletamise-wiisi ja tema lendlewat, mängiwat keelt püüab jäljendada. See paistab iseäranis lauludest „Surmasõnum“ ja „Wäike lillelaul“ silma. Esimene neist näib nagu prof. Julius Krohni uppumisesõnumi mõju all seistes luuletatud olewat, sest muu seas loeme sealt:

Ranna linnuke,
Laulad kurwaste,
Saadad minule
Surmasõnume.

Sõudja Soomesta
Lahke lauleja
Leidnud laintessa
Woodi wiluma.

Sööti luule are-
nemise käik.

Ometi ilmus laul mõni aeg enne Krohni surma, just nagu oleks selles õnnetus ette aimatud. Krohni surma puhul trükiti ta „Oma Maas“ teist korda. Selle järele näeme Sööti Piirikiwi wäiksele kewadelaulule „Kõla, wäike lauluke“ omalt poolt „wäikese lillelaulu“ kõrwa seadwat, mis mõtete ja wormi poolest nimetatud eeskujul silmas peab, ühtlasi aga ka Heine wäikest kewadelaulu meele tuletab. Sööti lillelaul käib nii:

Kõla, wäike lauluke,
Hõbeheelil õhusse,
Helise nii hellaste
Wagusale wainule.

Wainul lehkab lilleke,
Kes sind ihkab õitele.
Teda lahke lauluke
Hälliteleb uinule.

Wanemast luuletraditsionist kinni pidades tarwitas Sööt oma esimestes luuletustes weel alliteratsiooni ja assonantsi kõlalist ilustust ja seadis kõik realõpud riimi. Kuid warsti lahkus ta niisugustest wälistest ehetest, mis suuremat keelelist läbitöötamist nõudsid ja stiili kunstlikuks ning raskeks tegid. Hiljem ei pane tema enam alliteratsiooni peale rõhku ja lühike ühesilbiline riim ilmub ainult üle rea. Karakterlik on see, et Sööt hiljem peaaegu kõik oma laulud, vähemalt ⁹/₁₀ nendest ühes ja sellessamas wärsimõodus luu-

letab. See on neljajalgne trochäus, mille wiimses järgus wahel rõhuta silp puudub. Näit:

	—	—	—	—	—
	Meie	Manni	puru-	haige,	
	Manni-	kene	surma-	teel.	
Ehk:	Eila	oli	naabri	Juku	
	Meitel	oma	õe-	ga.	
Ehk:	Aage	taga,	wõtke	kinni	
	Seda	neiu-	kest.		

Harwa nagu erandina astub trochäuse asemele jambus ja daktüluse weeret leidub, kui palju, siis ainult neljas wiies laulus. Trochäuse ainuwalitsus näitab, et Sööt instinktiivselt rahwalaulu eeskujuks wõtnud.

Jutustaw lüü-
rika.

Söoti esimesest luulekogust „A a s a ö i e d“ (1890) ilmub, et luuletaja iseäralise lauluwormi leidnud, milles ta rahwalaulu wälimistest ehetest, kõlalistest ilustustest, täiesti lahti ütleb ja selle asemel rahwalaulu kompositsiooni ehk metodi ja rahwalaulu tooni järele aimab. Nagu teada, ei ilmuta lüüriline rahwalaul hingeelu mitte sõnades, ei püüa tundeid mitte indiidualselt, eristatult esile tuua, waid selle asemel jutustatakse wäliseid nähtusi ja juhtumisi, mis tundmusi äratanud ja lastakse lüüriline element selle loo taha ära kaduda. Et laulu subjektiivne laad siiski alale jääks, jutustatakse tähendatud lugu esimeses isikus. See luulewiis, oma tundeid warjata ja ainult mõista anda, käib rahwa häbeliku, kinnise loomuga hästi kokku. Nii tekkib iseäraline luuleworm, mida jutustawaks lüürikaks wõiks nimetada. Wanemal ajal oli Weske seda wormi kultiwerinud, nüüd omandab teda Sööt ja teeb ta oma armsamaks ilmewiisiks. „Aasa-öite“ ilusamad laulud nagu „Nõel“, „Malemäng“, „Leinajad“ jne. kuuluvad jutustawasse lüürikasse. Wõtame näiteks siia tüüpilisema nende seast „Nõel“:

Neiukene särasilma,	Kuid ma tunnen, ots on puutund
Neiu lahke, naerukas	Südamesse ometi.
Pistis mulle öie rinda,	Öieke nüüd närtsind ära,
Nõelaga ta kinnitas.	Nõel, see kadund kuue seest,
Nõel ei olnud poolest tollist	Aga haaw ei kao ära,
Näha pikem sugugi,	Walus haaw mu südamest.

Naljataw ärawa-
hetamine.

Eelmise tüüpilise lauluwormi kõrwa ilmub Sööt „Aasa-öite“ teises jaos weel teine, mille iseäraldused niisamati rahwaluulest ja rahwakõnест on omandatud: n a l j a t a w

är a w a h e t a m i n e, naiwlik ettekääne. Súdameasju ja muid õrnu küsimusi õiendati meil wanasti ääri weeri mööda kõneldes, mõeldi hoopis teist asja kui kõneldi. Mindi pruuti otsima ja küsiti, kas pererahwas kadunud lindu ei ole näinud. Seda tõnkawat, naljatawat kujutusewiisi tarwitab Sööt kaunis ohtralt oma jutustawas lüürikas, iseäranis armastuselüürikas, kus teadagi „mina“ kaudu jutustatakse. Üleüldse on suurem osa Söoti lüürikast mina-laulud. Naljalaulu tooni omandawad näituseks:

Mina olen põllumehe poeg,
„Möldri Mikk“, „Wäljanäitusel“
ja arutu hulk teisi. Põllumehe poeg tahab põllu peal kõndida, õitsewaid lillesid waadata ja lõokest. Et ka naabri peretütar seal läheduses isa põllul laulab, seda ei ütle ta enesesse põrmugi puutuwat. Möldri Mikku kiidetakse kui kõige paremat sõpra ja mõistlikumat meest terwes maailmas, lõpuks ilmub, et ainult sellepärast, et tal kena õde on. Näitusel lumiwalgeid, terashal-
isid ja öömusti hobuseid wahtida on luuletajal päris töö; wiimati leiame, et hobused teda suuremat ei huwitagi, waid ta teeb seda sellepärast, et neiukesed pikas reas ühes wahiwad. Meie

K. E. Sööt

Manni, puruhaige, saab silmapilk terweks, kui peiukene teda waatama tuleb. See on otse rahwalaulu „Ketra, Liisu!“ teisend. Sarnast luulemetodi tarwitab Sööt oma kahes wänemas laulukogus nii sagedasti, et see temal juba maneeriks kipub saama. Naljatawat tooni katsub ta ka weel kolmandas luulekogus „Rõõm ja mure“ (1894) alal hoida, kus ta näituseks haigete silmade üle kaebab, mis ikka wiltu Tõistre pere õue kipuwad waatama, kus peretütreke kergel sammul

Wõrdlus ja
allegoriseriw üle-
kanne.

loomi talitab. Kuid nimetatud luulekogus astub naiwlik ette-
kääne, naljataw ärawahetus ja eemalträäkimine ikka enam
tagasi ja tema asemele ilmub wõrdlus ja allegoriseriw
ülekanne, mis ka juba tõsisema sisuga ainete käsitlust
wõimaldab. Neis läheb keel pildirikkamaks, stiil on juba
paremini wälja töötatud ja tunnetes on eristamist märgata.
Eepiline element astub nüüd tagasi, jutulaul hakkab kirjel-
dawale lüürikale maad andma. Selles kolmandas laulutüü-
puses, milles luuletaja tundmused jällegi isiklikult awaldatud,
leidub hulk ilusaid luulepärlid, nagu: „Minu walul on mustad
silmad“, „Puude okstelt sajab nagu siidi“, „Su silm kui säten-
daw teras“, „Minu lauluräästas — minu walu“ ja mõnus „Õõtsuw
meri“, wiimane on üks neist wähestest lauludest, milles Sõõt
daktüluse weeret tarwitab :

Olen kui tuule käes õõtsuw meri,
Õnnetu, õnnetu mees!
Arm ja igatsus, piin ja walu
Lainetab rinna sees.

Lainetes kallis kodumaa kallas
Piiratud wahuwas wees,
Lainetes neiu, mu südame wara,
Pärli mu rinna sees.

Issand, oh waigista mühawat maru,
Wiha, mis wahuwas wees!
Kaitse mu kallist kodumaa kallast,
Pärli mu rinna sees!

Laul on 90. aastate algusest pärit ja kajastab luuletaja
sügawat osawõtmist kodumaa ja sugurahwa saatusest, millega
tema kallikese saatus ühenduses seisab.

Pildikõnest astub Sõõt weel sammu edasi ja hakkab
sümbolide abil kõnelema. Osalt nõudis seda nähtawasti
luuletaja püüe luulet sügawamaks teha, osalt mõjusid siin
ka kitsad wälimised olud, mille sunnil awaldatawaid ideesid
oli waja ära warjata. Üleminekut sümbolismusele sünnitab
tuttaw „Must lind“, mis järgmise salmiga algab :

Kui sa terawasti tasa kuulad,
Kuuled õhus nagu kahinat,
Kuuled ülewal mu pea kohal
Nagu linnu tiiva sahinat.

Sümboliline ilme-
wiis.

Kahes wiimses luulekogus „Saatus“ (1899) ning „Mä-
lestus ja lootused“ (1903) tuleb sümboliline ilme-

wiis ikka rohkem nähtawale. Sümbolilises lüürikas on Sööti wõimine edenemise tipule jõudnud, selle laulutüüpuse hulka kuulub hulk tema parematest luuletöödest, nagu: „Rohuladwal waikne sahin“, „Imeline muinaslugu heljub sala üle maa“, „Mis see oli?“ „Minu altar“ ja „Sügis“. Seisku wiimasest siin paar salmi näiteks:

Waata, nômme ääres, kaugel
Waimukujud kerkiwad —
Nagu eided hallis riides,
Nagu neiud, leinajad.

Kuula, kuula — akna taga
Koputawad waimu käed,
Läbi külma toa ruumi
Heljunewad surma wäed.

Olen siin Sööti luuletehnika arenemise ja tema luuletööde peatüüpuste juures pikemalt peatanud, sest et need huwitawad ja iseloomulikud on. Peale nende on temal veel suur hulk wabalt komponeritud salmikuid. Nüüd vaatame Sööti lüürikat veel motiwide ja sisemise laadi poolest. Tema esimesed luuletused on neist aastatest pärit, mil rahwuslik waimustus Eestis juba hakkas raugema, mil „luule-aeg“ öeldi mööda olewat. Peale selle kannawad Sööti laulud üleüldiselt depressioni jälgesid, mis meie awalikus elus walitses. Nagu H. Raudsepp¹⁾ seletanud, waheldawad tema lüürikas kaks põhjustooni: kord ilmuwad elegilised leinahääled, „waluleegid“, mis kui tuhas hõõguwad ja wahete wahel tulekeeltena taewa poole tõusewad. Seda elewust karakteriserib iseäranis näitlikult „Minu lein“:

Sööti lüürika motiwid ja sisemine laad.

Karjapilliks kõige kõlbulisem
Silekooreline remmelgas,
Aga mina wõtsin selle tarwis
Leinalepa helkjas pisaras.

Sellest ajast lein mu hingewara,
Ohkamine mulle omane —
Ja ma ohkan leinalisest rinnast
Oma waluleegid laulusse.

Kuid mitte alati ei suuda Sööt „walu majesteedi“ ees kumardada. Rõhutud, kaebawate toonide sekka kajab iseäranis isamaalistes lauludes julgustaw, wõitlust nõudew hää, mida see usk ja lootus kannawad, mille pärast luuletaja elab, et isamaa mitte tühi sõnakõla pole ja rahwas mitte juhmi mõttekuju.

Sööti lüürika-aineid ei ole raske rühmitada, pealegi kus luuletaja ise üles loeb, mis tal rinnas on, mis ta südame-luule sisaldab:

¹⁾ K. E. Sööti luule. Noor Eesti I, lhk. 55 j

Sinna mahub sõbrakene,
 Mahub mõni teinegi,
 Mõni teine kallis, armas,
 Mulle ustaw surmani.

Sinna mahub lillekene,
 Linnukene lauluga,
 Mahub õnnistus ja palwe,
 Püha kallis isamaa.

Armastuselaulud.

Kõige arwurikkama laulusalga sünnitab Söötil armastuse-lüürika; erotiline elewus toob talle terwel luuletegewuse ajal inspiratsioni. Ta noore-ea armastuselauludel on lendlew, mängiw laad. Need on nagu liblikad, mis õite ümber lendlewad ja enamasti on need õied särawad neiusilmad. Heljuwas ütlemissewiisis, mis siin esineb, on Sööti algupärasus ning ilu, mis iseäranis noori luuletajaid, kelle hing mitte tundmuste poolest sügawam pole kui Söötil, järele aimama ahwatlewad. Näituseks jäljendab Sööti wiisil rahwalaulu tooni sagedasti Otto Grossschmidt, kelle laulud mõnikord ka sisuliselt Sööti omadele lähenewad. Nii võib Grossschmidt „Meie Manni“ ning ka mõnda isamaalaulu, milles leeri-jooksikuid tabatakse, Sööti lauludega kergesti ära wahetada. Kuid suurem osa Grossschmidt luuletöödest, nimelt laulud maailmast ja eluwõitlemistest, niisama ka proosalised tööd, seisawad juba sedawõrd kainenemise tähe all, et seltskondlikkude olude arwustust sisaldawad ja realismuse poole kalduwad. Hiljem muutub Sööti armastuselaul kurblikuks, tema armastus lootusetaks, sünnitab tema rinnas tormi, leekisid, lööb weriseid haawu, mis iial ei parane:

Siin mu walu, mu weri,
 Weri mu haawadest,
 Siin mu leegid, mu tuli,
 Tuli mu südamest.

Sagedasti kaebab luuletaja oma südamehäda sel näol, et naljatawal toonil terwe loo ette kannab. Sellest laulutüüpu-sest oli ülewal kõne. Kõige mõnusamalt mõjub Sööti armastuselaul siis, kui ta oma kauge noore-ea armastuse õnne ja walu meele tuletab. Seesuguste hulgast on näit. „Metsa teel“ ütlemata meeldiw luuletus, iseäranis meeldiw sellepärast, et ta nagu rääkiw pilt on, mis wäheste sõnadega maalitud ja laia mõttemaa wabaks jätab, mida igaüks omal wiisil võib täiendada.

Mälestuse-laulud.

Söötil on on weel iseäraline salk mälestuse-laulusid, milles ta lapsepõlwe kallim wara, nimelt kauge aja üleelamised luules õrnalt waimu ette tõusewad. Ema lahke nägu,

tema armas, mahe hää, lillerikas wainu, mängumuru, karja-
tee — need kõik sünnitawad kauge õnne, mis läbi udu
hingesse wirwendawad. kuid seal juures tõena uuesti soo-
jendawad, sütitawad ja õhutawad :

Ikka kostab kaugelt lugu,
Laul nii waikne sumaja,
Ja ma õnne unenäos
Pea teda kordama.

Õnne kordamine on ka Sööti luule-ilule ning algupära-
susele waiksema lennu andnud. See lend käib enam järele-
mõteldes, sest nooruse lõke on kadunud ning mehe selge
meel awaldab teda sel kujul, nagu ta hinge tõuseb. Ilusad
mälestuselaulud on „Surnuaial“, „Kuld“ ja „Minu altar“.

Sööti elegiline põhjustundmus tuleb osalt ka neist pettu-
mustest ja kurbadest oludest, mis rahwuslik surwe-aeg kodu-
maale enesega kaasa toonud. Eesti lootuselilled löid närt-
sima, kui Sööt luuletajaks sai. Sellepärast kuuleme tema
luules Eesti ajawaimu, musta murelinnu tiibade kahinat.
Tundub, nagu oleks kodumaal midagi head, ilusat häwi-
nemas ja see täidab luuletaja hinge kirjeldamata kaebtusega:

Elegiline põhjus-
tundmus.

Mina aiman, kodupinnal
Midagi on kadumas,
Mis mu hinge sadatuhat
Sidemega ühendas.

Olewikus ei leia ta midagi meeldiwat, rõõmustawat, sest
sel ajal walitsewad tema ümber maharõhuwad mõjud ja
tagasikiskuwad woolud, sellepärast oleks laulikul palju halwast,
palju pahast rääkida, isamaa pärast kaewata ja nutta. On
neid, kes rahwasõprade lipu all suguwendi eksiteele ahwatle-
wad ja Eesti rahwale *mene, tekel* laulawad. Seesugustes oludes
saab luuletajast kare kohtumõistja, rahwuslik wõitleja :

Siis seal wehib wälgutuli
Läbi wandelise öö,
Tuhat sõda kurja wastu,
Hirmus tasumise töö!

Awaliku elu nähtused on luuletaja hinge sulatises mündi
saanud, mis näitab, et Sööt peenetundeline waatleja on.
Eesti olusid tähele pannes loob ta laulusid, mis meie kohta
kurbmängu mõju awaldawad, kui ta nimelt Eesti ärakadunud

poegade ja rahwuslikkude taganejate elu wägewates piirjoontes ette toob ja näitab, kuidas elu nendele kätte maksab, nad üksikuks ja õnnetuks teeb. Selle wastu kujutab ta laulus „Mis mulle meeldib“ seda suurt õnne, mis need maitsewad, kes nagu luuletaja ise sadatuhat sidemega ja nagu takjas elamisesoowiga isamaast kinni hoiawad.

Sõoti lüürika läheneb ka weel selle poolest rahwalaulule, et tal muud sihti pole, kui hingest woolata ja hingesse minna. Anna Haawa luulega, kel samane siht on, peab ta mitmes tükis ühte, kuid on temast siiski kuiwem ja wärwitum. Sõoti lauludest õnnestawad need kõige paremini, milles elegilised tundmused isamaaliste mõtetega ehk isiklikkude mälestustega ja isikliku elewusega ühinewad.

Anna Haawa.

Luuletaja neuu
elu ja laulude
wahekord.

Waewalt tohib keegi teine Eesti luuletaja suurema õigusega kui Anna Haawa ütelda: „Mu elulugu on mu laulud.“ Need ei sisalda küll palju muud kui tunderikka hinge üleelamisi, tõsist südamelüürikat, õrna ja puhast. Ja waewalt on meil Eestis teist seesugust iselaadilist luulekarakterit, kui tema. Wäliste piiride poolest ei ole tema luulewald lai, kuid seal juures missugune mitmekesisus, waheldus ja missugused wastandid! Kui häbelik ja tagasihoidlik on tema luule ja ometi paljuütlew, kui neiulik õrn ja ometi iseseisaw ja tüse, kui maharõhutud ning alandlik ja ometi uhke ja iseteadlik. Rohkem kui kellegi muu juures maksab Anna Haawa kohta nõudmine, et see, kes luuletajat tahab mõista, neid maid peab tundma, kust ta pärit on.

Perekonna tra-
ditsionid.

Perekonnas, kellest meie luuletaja-neiu wõsunud, walitsetid juba neli wiis sugupõlwe tagasi wana-aja traditsionid, romantilised mälestused ja iseseiswuse püüded. Peale Põhja sõja, kui maa inimestest tühjaks saanud ja metsaks muutunud, tulnud Alutagusest Lääne-Nuut oma kolme pojaga läbi kuuse- ja haawametsa mööda teeta teed Peipsi poole, Kodawere kihelkonnas olewasse Pala walda, leidnud sulisewa jõe-kese ääres metsaga kaetud mäe ja pidanud selle otsas suure kiwi ääres, sahisewate haawapuude all öömaja. Sealtsamast lähedalt raiunud ta metsa maha, asutanud talu ja nimetanud ta Haawakiwiks. Peale selle ehitanud ta jõe peale sāmisk-

naha weski, tõstnud tema ja teised järeltulewad jahuweskid kord korralt allapoole. Nuudi järeltulejad, suured, pikad ja sirged mehed, wõtsid hiljem talukoha järele Haawakiwi perekonna-nimeks. Talus walitses wanast ajast kōwa patriarhalne kord; tööd, kommet ja haridust peeti au sees, mis juba sellest näha, et siis, kui meie luuletaja-neiu isa, Joosep Haawakiwi, kuuendast põlwest Nuudi poeg, alles laps olnud, juba „tudeng Gläser“ Tartust paar suwe Haawakiwil kodukooli pidanud.

Siin sündis Anna Haawakiwi 3. oktoobril 1864. Lapse fantasia sai sünnipaigast rohkesti äratust. Mäe otsas jõekaldal seisis, nagu öeldi, saja-aastane talutare; suur, suur õue, selle kõrwal wanad, laiad õunapuud, põline pärn pleekaias, kaasik all mäe jõe ääres, künkad, kaldad, orud ja mets Haawakiwi talu piirides — see oli tütarlapse maailm. Palju asju jutustas wanust aegist: juba nimetatud põline pärn, siis suur, ilmatu kõrge, juba ammust saadik kuiwanud ladwaga kuusk jõe kaldal — need kaks: mees ja naine lapse ettekujutustes — siis keset õuet üksik wana „kõrtsiait“, kus kolm põlwe tagasi wiina müüdud ja metsas rohestanud „wiinakoda-tiik“, kus waskkatlas wiina aetud, aidalakas kõik-sugu wana koli, muu seas ka roostetanud mõök, mida mehed omal ajal tarwitanud. Karjaseametit pidades olid lastel kõik mätta-alused ja samblametsad päkapiku mehi ja seene-kuningaid täis, wahtis neid mõttekujutuses iga kännu tagant ja sai neid lasta elada ja toimetada, nagu inimesi kunagi. Seda kaunist lapsepõlwe idüllil kirjeldab laulik-neiu hiljem ärgmiselt:

Küll oli õnnis noorus-aeg,
Küll oli kaunis ta!
Küll tundis taewa-imesid
Mu süda otsata.
Küll kumas koit,
Küll hiilgas päew,
Küll helkis kõik maailm.
Küll tuksus, hõiskas, kaebas rind
Ja säras õnnel silm!

Juba wiiendal eluaastal õppis wäike Anna lugema ja oli tal sel ajal wäga hea meelepidamine, sest kõik, mis meeldis, jäi talle peaaegu sõna sõnalt pähe. Isa ja ema olid kanged töö-inimesed. Wahekord perewanemate ning pere wahel oli patriarhalne. Töö wahel ja sügise õhtutel westeti üheskoos perega lõbusat juttu, tehti nalja, naerdi, tarwitati mõnda wana kommet nagu mänguks, kuid kõik sõna- ja kom-

Anna Haawa
elulugu.

Sünnipaik.

Lapsepõlwe
idüll.

mete-jämedused olid keeldud, walitses teataw wiisakus ja lugupidamine tooni ja kommete wastu, mis talus maksmas. Pühapäewiti luges isa terwele perele jutlust ette, töö waheajal ka raamatuid ja ajalehti, kui liig wäsinud ei oldud. Isa suust kuulis tütar esimest korda ka Kalewipoja lugu ja mõned kohad sellest jäid talle sõna sõnalt meele. Teisi luuletöid sai ta niipalju näha, kui neid Jakobsoni „Lugemise-raamatus“ seisis. Pärast poole huwitasid teda mõned kohad Kreutzwaldi „Tuletornist“, nii et neid tihti enesele peast ette luges. Kui isa wahest Tartu juhtus, käis ta ka „Wanemuises“, kui seal midagi pakuti, kõneles esimesest laulupidust waimustusega ja ootas nagu uut aega, uut Eestit. Nii elati Haawakiwi talus. All weskil oli elu teine. Seal talitas isa „õdemees“, peenikeste, kokkupigistatud huultega, terawa ninaga ja kawalate terassilmadega mölder, kes rumalaid tüsata mõistis, kõik protsessid wõitis ja, nagu rahwas ütles, kõik muud käest ära andis, ainult mitte raha, mis kord tema kätte saanud. Tema äriosawust pidi muidugi ka naisewend, Anna Haawa isa, tunda saama, sest et ta kõige töökuse ja hoolsuse juures ometi üks nendest oli, kes „maajagamisel“ hiljaks jääwad, kes töö wahel raamatut luges, wiulit mängis, laulis ja teisi inimesi ikka ja ikka jälle usaldas. Kui päriskohtade ostmine algas, pidi „õdemees“ weski ja naisewend Haawakiwi talu ära ostma, kuid esimene mõistis asju nõnda sisse seada, et ta enese kui ka naisewenna rahaga, mida wiimane tema kätte usaldanud, ka talu enese nimele kirjutas, nõnda et Anna Haawa isa eluksajaks tema rentnikuks jäi, isadest päritud ja kallikspeetud kodukoha kaotas ja weel wanas eas pikemaks ajaks sealt pidi lahkuma. Sellest tõusis poole eluea pikkune traagiline draama nende kahe perekonna wahel, mis meie tulewase luuletaja-neiu hingelusse ja meeleolusse sügawaid muljesid jättis ning mis ka tema luuletöodes hiljem esinewad. Lapsepõlwe idüll lõppes, kui tütarlaps kahekümne wiie wersta taha Pataste mõisa erakooli wiidi, kuhu wanem õde Elisabet juba waremalt õppima pandud. Lühikese „silmimise aja“ järele ei tohtud siin enam maakeelt kõnelda, waid hakati Saksa ja Wene keelt tuupima, nimetati uut õpilast saksastatud nimega „Espensteiniks“ ning õpetati kombeid ja waateid, mis lapse meelest pühale ja puutumata kodule mõnikord otse wastu käisid. Kuid sellest weel wähe — wanem õde, kellega noorem enne hästi läbi saanud, oli Saksa kooli uutes oludes nagu iseennast kaotanud, koguni teiseks muutunud, närwiliseks, tujukaks, waljuks ja kurjaks, kellele kodunt tulew naiwne ja passiwne

noorem enam midagi ei suutnud meele järele teha. Uhke loomuga wanem õde tundis ennast uutes oludes mõnes asjas alandatud ja ei suutnud kodu ja kooli wahet kokkukõlasse seada, ja selle hingelise dissonantsi all pidi noorem, keda ta enesele seltsiliseks igatsenud, kannatama, sest et wanem õde kõik tema olemise ja tegumoe maapõhja laitis, kõike pilkas ja kõige üle kurjustas. Wanema õe juuresolekul oli noorem arg, kohmetu, ei tihanud enam midagi teha ega kõnelda, tundis ennast alandatud, maharõhutud olewat, palus mitu kord Jumalat, et see teda laseks surra, teda, kes nii halb ja inetu, kellest wist kunagi mingit asjaajat ei saa ja keda sedawiisi ka wist wanemad ei wõi armastada. Õe tujude all piina tundes tekkis nooremal õel tihti meelekibedus ja põlgus kõikide inimeste wastu südamesse, ei wõtnud enam waewakski õe rahulolemist püüda, waid talitas nagu keegi, kelle hing kaugel ära on. Seda meeleolu mälestab ta hiljem sõnades:

Rõhutud meeleolu.

Ka wihata neid tahtsin,
Nad mind ei armasta.

See wahekord, mida ei koolipreili, ega ka wanemad kodus suuremat tähele ei pannud, kestis õdede wahel palju aastaid ja muutus alles hiljem paremaks, kuid waikne, arglik, tõmmuwereline noorem õde tundis ennast ruugejuukselise, siniilmalise, õrna jumega ja ilusa häälega wanema õe kõrwal, kelles wast muusikatalent kaduma läinud, Tuhka-Triinu olewat ja see tundmus kaswas talle aegamööda weresse. Ta hoidis ennast kõrwale, põgenes metsa üksildusesse ja oli õnnelik, kui ema kõrwal iseseiswalt wõis majatalituses ennast harjutada. Wahe peal oli kool maal läbi õpitud ja ka juba poolteist aastat kodus mööda läinud. Kuid õppimise himu ei olnud Annal weel mitte otsas. Õhtuti istus ta ununud õpeasju korrates hilja kooliraamatute taga, nii et ema tuli, teda sundis magama minema. Asja lõpp oli see, et isa tütre ühel tuisusel talwepäewal Tartusse wiis, kus ta warsti kõrgemasse tütarlastekooli õpilaseks wastu wõeti. Selle õpekursuse lõpetas ta 1884 kodukooliõpetaja diplomiga. Kooliaja lõpu poole oli neu Anna Espenstein, nagu teda Tartuski nimetati, haritud Saksa perekonnas, proua von Taube juures, korteris. Siin awanes talle hoopis teine maailm kõige hea ja halwaga, mis talle senini tundmata olnud. Nagu terwel kooliajal, seisis ta ka siin Eesti rahwuslikkudest püüetest ja haritud eestlastest, nii palju kui neid sel ajal oli, eemal. Siin Saksa perekonnas oli nagu iseenesest mõistetaw, et igaüks, kes rohkem haridust saanud, Saksa rahwa külge liitub; siin, kus

Kooli-aeg
Tartus.

Saksa seltskond.

noorele neiule tundmustega ja perspektiwidega wastu tuldi, mis wõõra rahwa killas õnne ja kodu töötasid — just siin ärkas rahwusetunne ja igatsus omade ning oma keele järele. Ei läinud ka need silmad, see hääl ja need sõnad Saksa koolis käiwal tütrele iial meelest, mis isa siis öelnud, kui tütar Patastel koolis käies kord kodus isale Eesti keeli raamatust pidi ette lugema ja wälja tuli, et see asi oli tagurpidi läinud. Isa lükanud seekord raamatu eemale, waadanud tütrele silma ja ütelnud tõsiselt: „Laps, kui sa oma emakeele ära unustad, siis teed sa oma emale ja isale häbi, siis oleks parem, et ma sind kooli ei saadagi“. Need sõnad ja sellekohane kodune waim juhatasid last alati ja hoidsid mõnegi eksi-sammu eest. Saksa perekonna keskel wiibides kait-ses teda see kodune waim, hoidis koduigatsuse oma rahwuse poole alal, nii et lõpuks ikka kindlamalt Eesti wärwi pidi näitama. Kui kord proua Taubel külalised olid ja weranda peal „Die Wacht am Rhein“ lauldi, hakkas neuu Espensteinil ütlemata suur kojuigatsus; ta kadus teiste hulgast, läks saali ja hakkas klaweril „Mu

Anna Haava

isamaa, mu õnn ja rõõm“ mängima ja lõkendawal häälel kaasa laulma. Seda kuuldi aga ka werandal

ja kui laululõpuluks awanes, hüüdis terve seltskond: „Ach, solch eine sind Sie!“ Ka koolis oli waimukal ja andrikkal tütarlapsel wõitlemist, enne kui teda õieti ära tunti ja kui ta „ise-oma teega ja iseoma pikkusega“, mis maast madalast awalikuks tuli, läbi tungis. Juba maal koolis, kus kord merd oli Saksa keeles kästüd kirjeldada, (waata: „Wäiksed pildid Eestist“) andis ta Peipsit silmas pidades nii elawa kirjelduse, nagu kuuleks ta lainete kohinat, näeks oma wanaisa, kalameest, merehädas, nagu mängiks päike peale tormi wanaisa Wene purjedes — ja sai preililt noomituse: „Hör', Mädchen, das

hast du irgendwo abgeschrieben!“ Tartu tütarlastekoolis antakse terwele klassile „Wares“ kirjeldada ja meie tulewane luuletaja kujutab seda wana tutawat oma karjasepõlwe tähelpanemiste põhjal ja saab jällegi märkuse, et see töö mitte iseseisaw pole. Alles siis lähewad kooliõpetajatel silmad ärakirjutajaks peetud õpilase anderikkuse üle lahti, kui ta waba kirjatöö selle üle ära annab, „kuidas ma oma pühade aja mööda saatsin“. Ja lõpueksamis tehtud kirjatöö eest „Ma olen wõõras maa peal“, milles üht saksakeelist luuletust ära seletatakse, on eksaminator walmis 5×5 andma, kui see wõimalik oleks, kuid lisab tõsiselt ja pehmelt juure: „Jah, preili, see antud kawast ja harilikust wormist üleastumine siin ja seal oli terwe kooliaeg Teie nõrkus ja — jõud! Soowin, et Teie ka elus ikka iseoma teed edasi astuksite.“ Enne lõputunnistuse saamist annab preili Espenstein koolijuhatausele erakorralise palwekirja sisse, et tema diplom õige nime peale A n n a H a a w a k i w i wälja antaks, nagu see ju ka tema ristimisetähe peal seisab. Nii peastis pealt näha arg, kuid siiski südi Eesti neuu Saksa koolist wälja astudes weel oma Eesti nimegi. Oma päewaraamatusse oli ta eksami eel pealkirja all „Ei mitte muinasjutt“ muinasjutukese metsajärwest kirjutanud, kus laulud põhjas uinumas — kuni üks lind tuli ja järwe kaldal kibuwitsa põõsas laulis, oma lauluga uinuwa järwe äratas. Saanud see kirjatöö klassis ette loetud, ütleb koolijuhataja meelitades, et lahkuw kaswandik tulewikus kooli raamatukogu jaoks mõne jutu wõi muud sellesarnast trükkimiseks kirjutaks, kuid saab wastuseks: „Kui ma peaksin kirjutama, siis wõiks ja tohiks see ometi ainult minu emakeeles sündida.“

Luule algatus.

Idülliline muinasjutt ei olnud tõesti mitte muinasjutt, waid loomu poolest arg ja tagasihoidlik neuu tundis tarwet, oma õrnamaid tundeid ja südamesaladusi luules awaldada, ta karakteriseris siin oma mõttemõlgutusi ja näitas päris awalikult, kust ta luule algatust saanud. Noore luuletaja-neiu süda on waikne metsajärw, ja lind, kes selle järwe põhjas uinuwad laulud äratas, oli Sakalast pärit hea lauluhääle- ja andega ehitud noormees, kes ennast Tartus õpetaja-ameti wastu ette walmistas. Siit algas Anna Haawa südamesaatatus, siit tuli laulude algatus, mis hiljem sedawõrd kaswas, et hinges helisema tõusis. Lapsepõlwe rõhutud meeleolu ja ärkawat südameõnne kirjeldab ta järgmiselt:

Noorusnurmelt okkaid leidsin.
Kurbtust wara eluteelt;
Sügawasse põue peitsin
Õnne ilma, rõõmust meelt.

Sakalast siis laululindu
Lendas, laulis lepikus
Imekaunilt; minu rindu
Tarkas õnnel armastus.

Esimeste luuletuste ilmumine.

Peale kooliaja Tartu asudes oli neu Haawa — jääme nüüd selle nime juure, nagu ta ise ennast nimetab — esitsa Krüdeneri väikeses lasteaias tegew, pärast, kui ta väike wend Tartusse kooli toodi, üüris ta ühe perekonna külge väikese korteri, wõttis wenna oma hoole alla ja andis wabal ajal eratundisid. Siit kaswas hiljem väike kostikodu, kus ka teisi sugulasi ja wõõraid õpilasi elas. Neil aegil, kaheksakümnete aastate keskel oligi, mil ta esimesed luuletused ilmusid, ilma et neid oleks kutsutud ehk nende kaudu luuletajaks tahetud saada. Nad tulid ja oli seal, mõned paari silmapilguga wõi minutiga, teised jälle ühe wõi paari reaga algatud, pooleli nädalate ja kuude kaupa, enne kui luuletaja tundis, mis lauluke edasi ütles ja millest süda ei suutnud waikida. Kõik see sündis, nagu luuletaja ise jutustab, nii elementarse hooga, nii paratamatalt, et riimid ja rütmus seal juures nagu kõrwaliseks asjaks jäid ja luuletaja nende sealolemist ehk mitteolemist alles hiljem märganud. Mõnele sõnadeta tundmusele ärritanud muusika sõnad. Nii on laul „Küll on ilus mu õieke“ just mingi muusika pala kuuldes luuletatud, millest otsekui laulusõnad oleks kõrwu helisenud. Sellele laulule loodi warsti wiis, kuid siis liikus seltskonnas jutt, et see fatalistlik laul olewat, et sellel, kes teda laulab, mõni armas inimene warsti ära sureb. Olewat paar säherdust juhtumist olnud. Warsti läksid Anna Haawa laulud Hermanni kaudu „Postimehesse“ ja leidsid lugejate poolt üleüldist kiitust. Ehk küll Hermann noorele laulikneiule õisi teele puistas, nõudis ta siiski kategoriliselt, et see muudes ajalehtedes, kust sellekohast soowi oli awaldatud, oma luuletusi ei tohi awaldada, kui ainult „Postimehes“, ja see käski ülesastumine kaotas luuletaja eneseawaldamise himu tükiks ajaks. Tagasihoitud pisarail ja kaugel äraolewal hingel tulnud luuletajal kõige selle ees seista, mis austuseks pakutud ehk millega ähwardatud, ehk jälle ära põgeneda nagu tagaaetud lind, kellest üks ja teine soowib ja loodab, et just temale laulaks. Kuid kõiki muud oleks wõinud tagasihoidlik luuletaja maha suruda ja ära salata, ainult mitte iseeneseawaldamist, ainult mitte pealetungiwat luulehoogu. Sellepärast tunnistab ta õiglaselt:

Ei saa mitte waiki olla,
Lauluwiisi lõpeta,
Waikimine oleks wale,
Sunniks südant lõhkema.

Aastal 1888 ilmus „Anna Haawa luuletuste“ esimene vihik ja kahe aasta pärast teine. Neis kogudes helgib meile luuletaja südamesaatus, ülekeew elurõõm ning sügaw kurbtus wastu, kurbtus sellepärast, et kaugelt silmapaistew eluõnn ähwardas rusuks langeda. Taewani hõiskaw rõõm ja kurbtus surmani on tema tunnete piirid. Isa surmaga langes tume wari luuletaja elu peale, algas haudade rida. Et terwis kõhnaks läks, wõttis ta 1892 reisi wäljamaale ette, tarwitas weega arstimist ja taimetoitu ja kosus nii ruttu, et wõis Fürstenwaldes Berlini ligidal ühes diakonissi-asutuses peatama jääda. Kuid warsti kutsuti teda kodumaale sureja õega Jumalaga jätma. Selle järele saatis ta Peterburis ja Wene-maal teenides mõne lühikese ja raske aasta mööda, mil surmawari alaliselt ta pea kohal lehwis. Isa õemees ja selle perekonna liikmed ning luuletaja ema surid üksteise järele; leinal ei olnud wahet. Luuletuste kolmas vihik, mis Anna Haawal 1897 nende raskete saatuselöökidest all walminud, kajastab selgelt tema kurba meeleolu. Lauludesse asub sügaw tõemeel, lein tänini kaotatud omaste pärast ja uued kurwad aimdused ning wagune allaheitmine kõige sellele, millest wõimata mööda pääseda. 1898 seisab luuletajaneiu oma kallima sõbra haul ja kaebab:

Nutt ja lein ja oht mu hinges
Nagu meri kohawad;
Elupäike looja läinud,
Haud ju katab armsamat —
Kõik mu palwed asjata,
Surm see tuli armuta!

Luuletuste kolmanda vihuga lõpeb Haawa esimene luulejäre. See on peaaegu ainult armastusele pühendatud. Nüüd arwab luuletaja, et laialisem huwi elu wastu lõpetatud, teeb nagu teatawa lõpuarwe eluga ja wõtab Peterburisse ühte haigemajasse diakonissi koha, halastaja samariitlase tööst südamele rahu otsides. Kuid lukus ustega Manala eeskoda, nagu luuletaja ise seda asutust nimetab (w. „Lugu ilma peal-kirjata“, Elu, 1907), kus halleluja! hulka tihti kürieleison! tuli kisendada, oli luuletaja südamele ometi kitsas, tema elujõud ei tahtnud sinna ära mahtuda. 1900 näeme ta siit lahkuwat. Lühikese puhkeaja wili on „Peotäis tõtt!“ millesse hulk mõtteteri kogutud. Siis asub ta kodukohta

Lained.

Haawakiwi weskile ja täidab wenna juures, kes siin rentnikuks hakanud, perenaise kohuseid, teeb talutööd, mis waewalt mahti annab ajalehti läbi lugeda. Mõned üksikud luuletused hakkasid kord korralt siiski tulema, küll iseendale, kuid nagu paratamata saatusesunnil ilmus awaldamise tung. 1904. aasta lõpul tuli luuletajale raske haigus, mis ta pooleks aastaks woodi külge köitis. Põdemisest toibudes ilmus suur luuletuju; hulk laulusid, mis haigewoodil loodud ja meeles peetud, kirjutas ta pliiatsiga üles, nii näituseks „Su südames nüüd pane kõik küünlad põlema“, troostiks iseenesele ja teistele, kes sarnases olekus jõulusid pühitsewad. Uus luuletustekogu, mis nõnda sündis, sai nimeks „Lained“, sest et siin awaldatud laulud elumere lainete tõugetest alguse saanud. Kirju ja mitmekesine nagu elu ise, on ka need elumuljed, mis luuletaja üle elanud. Haigus ja surm, osawõtjad, kes eluteele wäsinult mahalangenu üles aitasid, ärewuse aja sündmuste lähenemine, maaelu mälestused ja uued austajate kujud ning tulewiku-aimdused käiwad siin luuletaja eest mööda. Pilk tulewikku oli tume, sest weel mitte täiesti kosunud, oli waja senisest tegewusest lahkuda ja oma käe peale elama asuda. Selleaegist meeolelu kujutawad salmid, nagu:

Ainult pääle warju ja kätele tööd,
Üks suutäis leiba, üks jalatäis maad —
Oh kodumaa!

1906 läksid „Lained“ trükki; selsamal aastal asus luuletaja alaliselt Tartusse elama. Sest ajast peale algab tema praegune kirjanikusaatus. Nüüd elab ta ainult kirjatööle: on esmalt „Postimehe“ alaline kaastööline, täiendab tõlkimise teel Eesti suuremate näitelawade repertuari ja Eesti Kirjanduse Seltsi „Nooresoo kirjawara“ mitme wäärtusliku numbriga. Selle ajajärgu algupärased tööd on A. Lemba ooperi libretto „Lembitu tütar“ (1908), „Ristlained“ (1910) ja „Wäiksed pildid Eestist“ (1911).

Ristlained.

„Ristlained“ on osalt „Lainete“ järelkaja, kuid lähewad oma eelkäijatest siiski sellepoolest lahku, et wastolud luuletaja elus siin terawaks dissonantsiks muutuwad ja wõitlust sünnitawad. „Ristlained“ — ütleb luuletaja — on enesewõitlus, riisolemine iseenesega elu ristteel, põlwitamine oma risti all. Sisemist wõitlust toob nimelt hingeline kaksolek,

otsusetegemine, kummast teed walida. („Mu süda . . . üht ainust ta armastab, teist aga kui surma ta kannatab.“) Selles kaksolekus on wahest pilkane pimedus ja hing kaotab wäliste ja sisemiste tormide ees paiguti oma tasakaalu ja sügawama enesetundmise; siis aga ilmub uuesti suremata optimismus ja õndsusetunne, kui jälle päikest on näha. Raskeis oludes lahendub luuletaja elewus ilusates lauludes. „Ristlainete“ wahus leidub nii mõnigi kalliskiw, nagu „Lootus“, „Noli me tangere!“ „Maarja Magdalena“ jne. Teiseks sünnitawad ristlaineid uued seltskonnas ja kirjanduses esinewad waated ja woolud, millele aateline luuletaja, kellele kiriklikku dogmatismust ei wõi süüks panna, wõimsalt wastu astub:

Kes kuulutab kuldasest wabadusest,
Ja kirgede-kütkeid ei purusta,
Ja õnnist pühapäewalaulu
Omas hinges iial kuulda ei saa --
See pole waba!

Tagasihoidlik ja rõhutud meeoleu, milles luuletaja lapsepõlwes ennast Tuhka-Triinuks pidas, on tema iseloomusse ja luulesse tuntawalt jälgi jätnud. Haawa ei tungi oma isikuga ega luuletoodetega ette, hoiab oma temperamentigi tagasi, ei taha lasta ennast tunnetest purustada, ei hiilga ega kõma. Meie näeme siin kanarpikku peidetud nõmmelille helkimist. Mis siin pakutakse, ei ole efektide taotamine, ei ole „kunst kunsti pärast“, waid loomulik enesewaldus. Silmapaistwa alandusega on siin teataw uhkus ühendatud, mis ennast selleks liig heaks peab, et kõikide ees hiilgada ehk koguni kõikide meele pärast olla. Haawa luule on nagu tõsine naiwne rahwalaul, hingetõmbamine, et ära ei lämbuks, hinge loomusunniline wabastamine rõhuwast elewusest. Sellest siis tulebki, et tema laulud tihti naiwselt, ilma prätensionita, lihtsas, mõnikord proosale lähewas kuues ilmuwad, paraadi jaoks silumata ja woolimata. Nad tulewad saatusesunnil, mitte teatawa mõju awaldamiseks ja mitte stiili pärast. Kuid omas lihtsuses on nad sellepärast ilusad, et nad ehtsad ja ausad on. Wastupanemata luuletungile järele andes on muidu häbelik luuletaja kõik oma südamesaladused, mõtted ja soowid muusale pihtinud ja nad „lausa laia maailma laulnud.“ Sellepärast peegeldab ennast neis kogu tema elukäik.

Anna Haawa
luule laad.

Paratamata luuletungi rahuldades lahkub see muidu nii pieteetlik karakter siin ja seal endisest ajast päritud luuletraditsioonidest, wiskab senised metrikaseadused ümber, otsib uusi teesid ja loob uusi worme, nagu tahaks ta kümme- ja rohkem aastaid hiljem ilmuwale moodsale *vers libre*'le pinda luua. Seesugusest omapikkusest ja iseseiswusest hoolimata walitseb Anna Haawa luules teataw pühapäewasus, mis mitte pole tehtud, waid mis tõepinnast pärit ja luuletaja ilma- waatega täiesti kokkukõlas seisab. Pühapäewa elewus ja pühapäewasuse põhitoon jääwad tema lauludes algusest otsani walitsema. Puhtalt häälestatud mänguriist laseb ainult ülemhelisid kaasa kõlada, mis põhitooniga harmooniiks kokku

Ja kärs jätkel mitte tüütu
Ja keele tuntuks taltamast,
Ja hünne, et maikine mikisoo nari
Ja karohkin kestunoks —
Ois mine laulud lühertamis
Ja laulike nutte ning soore keeluse!

Anna Haawa käekirja näide.

sulawad. Seesugune on ka Anna Haawa luule, siit on raske heli leida, mis põhitooniga ei harmoneeriks. Mitte asjata ei ütle luuletaja, et tema laululained igawiku poole weewad.

Armastuselaulud.

Anna Haawa lüürika peateemaks on armastus, mis ka tema luuletalendi äratas. Elule annab tema meelest alles armastus sisu, sellepärast „kuni armastan, seni elan ma — tahad elada, armasta.“ Ta armastuselaulud on hingeihad, mis kallile pühendatud. Need on täiesti naiselikust tunde- elust sünnitatud, wahest kelmilikud, wahest fantastilikud, täis allaheitmist ja armastatawa jumaldamist. Oma tundeid väljendab ta üliõrnalt, peenelt, ta võib armastuse õnne ja walu ikka jälle uult seisukohalt waadelda, uusi aimamata warjundusi leida, ilma et seal juures tarwitseks kordamist karta. Siin on tema tunnete-skaalal haruldased laiad

piirid. Pea kõneleb tema armastuseärkamise tumedast aimdusest, näit :

Kui lapsed me kõnksime käsi käes,
Ei aimanud kumbki, mis seisis ees.

Kui ta aga enese südameoleku üle selgusele jõudnud, siis „ei saa ta enam waiki olla“, siis

Kui tuleleek mu süda,
Kui mässaw merepind,

siis on ta igatsus surmast kangem, inglitest ja dämonitest wägewam, sellepärast wõidab ta häbelikkuse ja muutub tormiliseks ülestunnistuseks :

Aga kui torm minu kandlalt
Kostab siiski kõrwu sull,
Siis sa ise oled süüdi,
Miks nii armas oled mull.

Kuid tumestamata armastuseõnnel ei ole kestwust. Kõige pealt teeb lahusus kallimast tuska ja toob hinge ärarääkimata igatsust :

Minul üksi pole tiiru —
Oh — ei mõista ütelda,
Kuis on igatsust ja elu
Minu põues otsata!

Warsti kuulub nõmmelillele metsast muistne jutt kõrwu — jutt tulisilma päikese loojaminekust, talwetulekust ja lootuste närtsimisest. Kallima haigus ja surm kisuwad luuletaja-neiu südamesse raskeid, sügawaid haawu. Nüüd ilmuwad sügawamad südametunded eneseohwerdamisest, kuni allaheitwa ja lahtiüttelewa loobumiseni :

Õõ hõlma maha matsin
Mu noorusihad kõik —
Kõik panin ühte hauda,
Nüüd süda külm ja waik.

Arg ja häbelik nagu luuletaja loomus, on ka tema armastuselaul, see on kurwameelne igatsus, mille sekka wahel lapselik wallatusetuju wilksatab. Nii õrna ja peenetundelist ja ühtlasi originalset armastuselüürikat, mis kirgedetuld laseb ainult aimata, meie kirjanduses enne ei olnud. Armastuseõnnest kõnelewad ka Haawal aasta-aegade- ja looduselaulud, seda õnne kuulutab tema meelest waimude ilm, seda õnne tunneb luuletaja kodus ja wõõrsil, tööl ja palweski.

Rohkearwuliste armastuselaulude pärast on Anna Haawat „Eesti Heineks“ nimetatud ja teda koguni Heine järelaimajaks peetud.¹⁾ Wiimsel arwamisel puudub faktiline alus. Heine laulud ei olnud algusel Haawale peale kahe, mis talle muusika kaudu hingesse tunginud, üleüldse mitte tuttawad. Alles siis, kui „A. Haawa luuletuste“ esimene wihk ilmunud, kinkis keegi tuttaw talle Heine „Buch der Lieder“, siis alles õppis ta seda luuletajat lähemalt tundma ja tõlkis sealt mõned laulud, mis ta tundmusele wastasid, kuna suurem hulk Heine lauludest tunnete poolest Haawale wõõraks jäid ja mõned koguni eemale tõukasid. Üleüldse lähewad nende kahe luuletaja ilmawaated ja karakterid sedawõrd lahku, et nende luuletöödest raske on sarnasust leida, peale wallatawa tuju, mis wahest mõlemate lauludes ilmub. Heine, see ilmalaps ja genialne luuletaja, kes aga sagedasti oma tundmustega kometit mängib, edwistab, karakteri poolest madalale istutatud inimene, on meie aatelisele, töömeelsele ja oma tundmuste awaldustes alati ausale luuletajaneiuile otse wastujalnikuks.

Anna Haawa armastuse-lauludele on ette heidetud, et neis sensualseid tundeid tagasi hoitakse, alla surutakse ja neid kuju ei lasta wõtta, mis kõwasti mõjuks, et neis wahest tuli ja jõud puudub. Haawa ei suuda põrutawaid efektisid mitte kõige suuremaks jõuawalduseks pidada. Ta hoiab ennast instinktiwsest tagasi, ei purusta ennast tunnetes, sest et see alandaw oleks, kui enese walust üle ei saada. „Sa ole suurem, kui su saatus,“ ütleb ta ja pühitseb selles tagasihoidlikkuses oma wõitusi tihti waikselt, aga seda suuremalt, kestwamalt. Iseäranis sügawat ja püsiwat mõju wõib Haawa neis lauludes awaldada, kus ta kadunud õnnest kõneleb, kus minewiku mälestused ilmuwad, waikselt kui wäsinud, murtud tiibadega linnud, ehk kus ta piirita, rannata igatsuses siniste kättesaamata kauguste poole waatab. Waikne elegia ongi Anna Haawa luule pühitsetud pind, kurwameelistes, igatsusest inspireeritud salmides on tema terve eluproblem kõige luulelikuma kristallisatsiooni leidnud. Waikistes elegiates,

¹⁾ M. Okas, Anna Haawa kirjatööd, lhk. 22.

kus lauliku rinnas kõik nagu pühaks õhturahuks waibunud, ilmuwad Anna Haawa ilusamad laulud, tõsised luulepärlid, nagu „Küll oli õnnis noorusaeg!“ „Miks ruttad, wäsind rändaja?“ „Mägede põues“ jne. Keskmine nende hulgast on igatsusele, mis laulus „Mägede põues“ ilmub, nagu wastuseks :

Miks ruttad, wäsind rändaja ?	Seal kaugelgi on ohakaid
Miks nõnda rahuta ?	Ja okkaid radadel ;
Seal kaugelgi ei oota sind,	Küll sealgi saatus tabab sind,
Ei õitse õnnemaa.	Lööb haawu südamel.

Sest puhka, wäsind rändaja,
Ja ära rutta nii —
Küll õigel ajal jõuad sa
Kord kuni hauani.

Romantilisel igatsuseluul on juba oma olu poolest palju ühist usulise hingeeluga. Anna Haawa lüürikas kõlab usu-line põhitoon siin ja seal selgest läbi. Luuletaja sügaw religioositeet ilmub iseäranis raskeil elutundidel, kus ta Looja abi järele igatseb, kindla lootusega tema abi ootab. Neilt aegult on waimulikud laulud pärit, mis luuletuste kolmanda wihu lõpul ära trükitud. Neis alandab ta ennast, kui ta maapealne õnn kaduda ähwardab, täiesti Jumala wägewa käe alla, ütleb ennast maisest elust lahti. Kojuigatsus on temal nüüd elewuswõimsamaks südametundeks :

Kaugel meie õnnis kodu,	Sinna waatawad su silmad,
Ilus, armas isamaa —	Sinna tõttan mina ka —
Sinna, oh mu kallim sõber,	Igawese armu walgus
Tahame ju rännata.	Kumab meile koiduna.

Haawa kolmas lüüriline peateema on isamaa. Selle teema on ta juba oma esimeses luulejärgus üles wõtnud, kuid neist lauludest on vähe awaldatud, ei saadudki awaldada. Isegi kõige lihtsamad ja süütumad sel ajal trükki ei pääsnud. Suurem hulk Haawa isamaalistest lauludest ilmub alles lahedamates oludes. Kahtlemata maksawad ka luuletaja enese kohta need read, mis ta kellegi teise kohta ütelnud :

Las õitseda liiliad hual,
Kus puhkab su nooruse õnn —
Su isamaa, kaunis ja kallis,
Nüüd sinu armastus on :
Sind sütitab sadade saatus,
Sull walu teeb wendade waew.

Isamaa Anna
Haawa lauludes

Luuletaja püüab Eesti ühiskonna ülespoole tõuswat woolu wabastuse-päiwil, isamaalisi ettewõtteid omalt poolt toetada. Küll ei ulata tema isamaalised laulud igakord Koidula wägewa waimustuseni ja lihtsa, sügawa paatoseni; kuidas pidi see ka wõimalik olema, sest Haawa elab ja luuletab hoopis teisel ajal. Mitte waimustuse hõiskehüüd, waid leinakaha käis tema ajal üle maa. Nagu kogu selle aja waim, kannab temagi isamaaline luule langewa, raugewa waimliku elu märkisid. Koidula tunnetest ja paatosest ei saanud Haawa aegne seltskond enam õieti aru. Et kõlawatele sõnadele teod ei järgnenud, kutsusid olud luuletajat läinud aja tegelasi arwustama :

Eestis kooli ehitati,
Kiideti tad taewani —
Babilonis oli lugu
Wanast nõndasamuti.

„Linda“ laewad, rahwa lootus,
Jutt neist liikus igas suus.
Ah, see oli unenägu,
Petlik õhukujutus.

Eesti sisemine elu on täis tüli ja lõhesid; wäljast kitsendatakse emakeele makswust ja Eesti meele awaldusi; kui wähe wõis see aeg isamaalisele luuletajale inspiratsioni tuua. Jääb weel üle kodumaa loodust ülendada. Kena loodusepilt „Järw leegib ehapaistel“ kutsub minewiku mälestusi luuletaja hinges elule. Need mälestused täidawad luuletaja südant iseäralise pühadusega. Olgu kodukoht waiksel suweõhtul küll ilus, heljugu kodumaa minewiku pildid waimusilma ette kenamates wärwides, siiski peab kodumaa koidul, wabaduse ja haridusewalguse päikese paistel weel palju kaunim olema. On lootust, et hämar widewik mitte kaua meie rahwast ning maad kinni ei kata. Aeg on hakanud arutust tooma. Eestlased on lapselikust waimustusest isamaalistele tegudele üle minemas. See töö toob luuletajale waimustust. Trööstides ja elustades paneb Anna Haawa kitsal ja kurwal ajal isamaalise laulu helisema, täis waimustust ja paatost, nagu seda enam ammu pole kuulnud :

Ei ole unenägu see,
Et Eestis elu weel!
Ei waiki taaralaste laul
Weel Lääne kallastel.

Las nõrgad waimud walguda
Küll wõõra woodesse —
Kui surnud sõpru waiksesti
Neid taga leiname.

Mis eestlasi nüüd edasi wiib ja nende rahvuslikku seisukohta kindlustab, on töö, omapärase kultura loomine :

Kuid leinas ei me seisma jää,	Küll truuks meil jääwad tugewad
Sest meie käes on töö!	Ja waimus wahwamad,
Ehk peitku pilwed päikse teed,	Kel südamed on soojemad
Ei siiski pole öö!	Ja silmad särawad!

Meil kõigil üks on ülem töö,
Üks kaunim siht meil ees,
Et kosuks, hiilgaks isamaa
Kui pärli päikse käes.

Saatuselöökidest ja välisest depressionist hoolimata jääb luuletaja ilmawaade optimistlikuks. Resignatsioon ja elegia on tal möödaminewad meeleolud, millest ta ruttu võimust saab. „Oh teie naljakad päewad, kui rasked olete! Kas usute, et minul jõud õige rauane?“ küsib ta kõige rängematel elutundidel ja ei lase ennast mitte pihuks rõhuda, waid waatab kõige heledama pilguga maailma:

Mul on üks lahke sõber,
Ta nimi lootus on;
Ta abil pillid ja trummid
Ma pilwist maha toon.

Siis mina ja mu lootus
Me laulma pistame
Ja pillid ja trummid hüüdma
Kõik ühes paneme.

Kui teie siis õige raskeks
Ja walusaks lähete
Ja weelgi kibedamaks
Mul minna lubate;

Siis inglid taewa aknast
Pead wälja pistawad
Ja mõne lahke sõna
Mull troostiks ütlewad.

See meeleolu jääb luuletajale truuks elusaatjaks, tõstab ta igast kuristikust üle, millesse pessimistlikud nooremad luuletajad kukkunud. Haawa meelest on sügis hingele kaunim ja suurem kui kewade oli, nii et maailm kord korralt ilusamaks läheb. Elu ei ole illusionisid mitte kaotanud, waid mõndagi weel juure toonud. Ilm ei ole mitte tühi, igatsusemäed ei wiibigi väga kaugel. Luuletaja on mõnigi kord neil mägedel olnud, sest ilmas on jumalikka momentisid, olgugi et nad kaua ei püsi ja neid alati uuesti tuleb tabada.

Meie kahte suuremat romantilist tundeluuletajat Koidulat ja Haawat lahutawad suured wahed. Koidula seisab rahwusliku romantismuse tõusul, Haawa selle weerul. Kui esimesel ka rohkem annet ja temperamenti on, kui Koidula luule Haawa omast ka awaram ja intensiivlisem tundub olewat, tähendab Haawa luule Koidula tööde kõrwal siiski suurt edusammu. Koidula nõjatab ka kõige paremate töödes tihti wõõraste eeskujude najale, Haawa on iseseisaw ja omapärane, täieline original. Koidula on eestiline ainult

Anna Haawa
ilmawaade.

idees, Haawa selle wastu idees, rahwapärases mõtte- ja tundewiisis, oma täies awalduses. Koidula lüürika kajastab kõige pealt selle aja hulkade tundmusi, haritlaste üleüldist elewust, Haawa lüürika on läbi ja läbi indiwiidualne.

Tagasiwaade romantilise kirjanduse peale.

Juhtiwad ideed.

Selle järele kui Eesti romantika silmapaistwamad edustajad esitatud, heidame weel lühikese pilgu tagasi, et lõpusummased leida. Käsitletaw ajajärk on niihästi majanduslikult ja poliitiliselt, kui ka kirjanduslikult seisukohalt waadates Eesti kulturaelu kohta ülitähtis. Siin pandi Eesti rahvuslikule iseteadwusele alus, äratati eestlasi kui rahwaüksust omapärast kulturat looma. Ehk küll selle aja tegelaste töö tähtsal mõõdul äratawat, wirgutawat laadi pidi kandma, on romantika woolu edustajad ometi suutnud neid põhjusjooni ära tähendada, mille järele Eesti kulturahoonet tuleb ehitada ja ka ise esimesi kiwa paigale panna. Juhtiwad ideed, mis tolle aja tähtsamate tegelaste püüetest läbi käiwad, on Eesti rahwa wabastamine waimupimedusest, majandusliku surwe ja Saksa poliitilise ning seltskondliku eestkostmise alt. Eesti haridusepüüded omandawad omapärase, rahvusliku laadi. Rahwa minewikku ja tema rikkaid muistelmälestusi tähele panema hakates põhjendati romantilise woolu wältusel ja osalt selle woolu otsekohese mõju all hulk teadu-alasid, mille põhjalikum uurimine warsti pidi algama: Eesti keel, Eesti ajalugu, Eesti rahwaluule, Eesti muinasaeg ja Eesti rahwateadus. Samati ärkasid sel ajajärgul Eesti kunstipüüded, iseäranis muusika alal. Romantiliste kalduwuste tõttu omandas ka ilukirjandus rahvusliku wärwi, kajastas juhtiwates ringkondades liikuwaid ideesid, kujutas rahwa tüüpusi ja olusid — wiimseid muidugi enese isewiisilise idealse ilma- ja kunstiwaate juhil. Idealse ilmawaate järele on romantiliste kalduwustega kirjanikudel ühiseks sihiks lugejaid rahvuslikult mõtlema õpetada, kõlblikult kaswatada, kombe ja seaduslikkuse piirides kõigipidi edasi wiia, üleüldse positiwliisi aatelisi wäärtusi luua ja neid alal hoida. Nad ühendawad idea-

lismusega küll teatawat liberalismust, kuid peawad oma uuendusepüüdeid ja arwustusehimu taltsutama; pealegi näewad nende optimistlikud pilgud enamasti ainult aegade ja olude heledaid külgesid. Pealekäimist awaldawad nad peasjalikult rahwuslike wäenlaste wastu, muidu moraliliselt ja sotsiaalselt ei riku — mis iseäranis järgnewa realistliku wooluga wõrreldes silma paistab — palju kellegi luuletaja kärarikas salm selle aja rahu ega mõni kisawärwitäpp ühetaolist kogupilti, kui mitte mõnda üksikut erandit ei taheta arwesse wõtta. Üleüldiselt võib Eesti romantismust eelminewa ajajärguga wõrreldes eduliseks pidada, kuna näituseks Saksa romantikuste waadetes otse tagasikiskumine ilmub. Wiimsed astusid walgustusele risti wastu ja tegid ka teaduses, kunstis ning politikas humaniteedi põhjusemõtte wastu tööd. Seesugustest püüetest on Eesti romantismus puhas, tagurlust ei wõi talle ette heita.

Ühetaoline ja loid, nagu kodumaa pind, on ka Eesti waimuilm, mis kirjanduses ennast kajastab. Eestimaa loodus ei mängi teatrit, ei üllata ega hirmuta ilutuledega ega heroilise suurusega. Kõik on siin tagasihoidlik, lihtne: madalad kingud, wagusalt, aeglaselt jookswad jõed, tasased põllud, ühepikkused metsaladwad, mille peal suurem osa aastast pilwine ja udune taewas lasub. Seesugune on ka wäliselt meie luule. Siin walitseb teataw labasus ja mõtte-laigus ning ühtlasi nuker meeleolu, ja neid kahte emamärki, mis loodusest eestlase waimutööle külge jäänud, ei suuda ka helewärwiline ja wirge ärkamise aeg oma laiemalt liikuwa mõtte- ning tundehooga täiesti ära warjata. Aga nagu lähemalt waadates meie kodumaa loodus oma alandlikus lihtsuses ja tagasihoidlikus armsuses siiski meeldib ja ilutundeid äratav, kui meie tema intimseid wärwisid mõistame üles otsida ja waadelda, nõnda kostab wäliselt vähe silumata Eesti luulest mõnigi soojendaw iluhäl, südamelik heli sellele kõrwu, kes tema loomuga küllalt tutwunenud ja kes eestlase kuulmise ning tundewiisi weel alal hoidnud.

Paneme nüüd käsitletawa aja kirjanikkude luulekarakterit tähele, siis leiame siit enam ehk vähem selgeid romantilisi kalduwusi, kui ka ühe kirjaniku juures mitte kõiki, siiski ometi seda wõi teist romantismuse tundemärki iseäraliselt

Eesti loodus ja waimuilm.

Romantilised kalduwused.

silma paistwat. Seal on kõige pealt Fählmann ja Kreutzwald rahwaluulele rajatud ja omalt poolt kaunistatud müütostega, mis saladusliku, müstikaliku ja üleloomuliku maailma üles otsiwad ja seal jumalikud ja pooljumalikud muinaskangelased uuesti elule äratawad. Tuletame weel meele, kui palju sümbolilist ja allegorilist elementi Kreutzwaldi Lembitus esile astub, nõnda et iga tegelase tagant iseäralist eestlase waimuomadust tuleb otsida, kuidas Lembitu kõigele maisele asjale selja pöörab ja tumedates püüetes ärarääkimata igatsusega üleilmlikule aateriigile katsub läheneda; tuletame seda nukrust meele, mida Kreutzwaldile igapäine elu ja olud sünnitanud ja missugune elegiline elewus tema lüürilistes lauludes walitseb. See elewus ja põgenemine igapäisusest ning igatsus idealide järele tuleb Eesti romantilises lüürikas hiljemgi weel sagedasti ilmsiks ja awaldab ennast näit. A. Reinwaldi, P. Jakobsoni, K. Sööti ja Anna Haawa lauludes õige tuntawalt. Eesti romantilise lüürika luulepärlid kuuluwad suurelt osalt siia, sest need on karakteri poolest enamasti kõik kaebtuse- ja igatsuselaulud. Romantismuse müstilisi jooni leidub hiljem iseäranis weel M. J. Eiseni ja Jakob Tamme balladides. Ka saatus, mille wastu jumaladki wõimetud on, mängib meie ärkamise aja eepostes ja balladides tähtsat osa. Saatus tahab, et Kalewipoeg oma lihast isa ei näe, oma lihast õde ära ei tunne ja teda häbistab; saatus tahab, et ta emast peab ilma jääma, wendadest lahkuma ja ilma enese teadmata eluks ajaks süükoorma kaela wõtma ja siis ilma lepitamata surema ning kui põrguwõitja ise weel põrgu wang olema. Saatuse käsi on see, mis asja nõnda juhib, et Lenora peigmees Willem sõjas langeb, et „Mereniglases“ kannupoiss wiimsel allakastmisel elu kaotab, et ustaw Ülo sakslaste kätte wangi langeb, et Juta armuke Endel peab ära uppuma ja „Udumäe kuninga“ sees Jaani naine Tiiu öösel kodunt ära Udumäele jooksmata. Saatuse-tragödia on romantismuse armas sünnitus, milles peategelased peawad kannatama. Kangelased on ka Eesti ilutsuseluule armsad sülelapsed. Kangelaste kultus loob meile kõige tähtsamad eepilised tooted, niihästi seotud, kui sidumata kõnes. Walitsewad ja juhtiwad kirjan-dusetõud Eesti romantikas on õieti lugulaul, küla-nowell ja ajalooline jutustus. Kõik kolm annawad

kangelastele mahti kuulsaid tegusid teha, annawad ka ühtlasi sellele kirjanduse-järgule peakoloridi.

Ning waatame Wana-Eestit, mida Kreutzwald, Kuhlbars, Koidula, Jakobson j. t. oma lauludes ehk muudes kirjades meile esitawad, ajaloo kaines walguses, siis ujub siin kõik roosilises ilusäras, elab rahwas aina õnnes ja wooruses, millest meie ajal wähe järele on jäänud:

Peas neil paistwad pärlikroonid,
Wõidulaulud kõigil suus,
Kojas kuninglikud troonid,
Kuldsed kandled palmipuus.

Ja kui see wana aja hiilgus igapäisele kainele mõistusele siiski pisut kahtlane paistis olewat, siis läikis see muistene „õnn ja ilu“ lahkelt unenäos, ja mõistuse küsimine: „Kas see kõik üsna walekuju näitis?“ suruti tagasi. Selle wastu on ideali otsiwatel romantikustel olewik tihti tume, udune ja wilu:

Kaugelt udulisest ilmast
Tõusis mul üks täheke,
Tõusis, wilkus, kadus silmast
Waimu taewa tumesse.

Oh et külm ja udu wilu
Läheks lendes minema,
Siis mul armsa tähe ilu,
Paistaks kuldse palgega.

(A. Reinwald.)

Piinawat igatsust idealide järele ilmutab näituseks Kreutzwald:

Oh kui selle oru põhjast,
Mis siin rõhub udu külm,
Peasta wõiksin wangi ohjast,
Oh mis õnnelik siis ilm!

Sinna idealide-riiki wõib ka ainult ime wiia, sest

Ime saab sind juhatama
Sinna, kus see imemaa.

Piinawat tuska, mida Reinwald „Kuldrannakese“ järele igatsedes tunneb, mõistab Pärn selle läbi pehmitada, et Eesti rahwa olud rahwuslikus waimustuses nii eeskujulistena ette maalib, nagu nad tulewikus peaksid olema, ta aitab meid kuldrannakesele läheneda, wähemalt didaktilise romantismuse ja fantasia abil.

Ärkamise aja wanem lööksõna on „rahwasõber“, mida iseäranis Peterburi patriotid, olgugi esmalt Saksa keeles, tarwitasid. Sellega tahtsid nad ütelda, et osa haritlasi rahwa saatusest ja tema käekäigust osa tahab

Lööksõnad rahwusliku ärkamise aja proosas.

wõtta. Rahwasõprade ja pärastiste rahwameeste — see on teine lööksõna — esimene nõudmine oli rahwa waimuharidus, wabastus waimukütetest, sellepärast oli ka sel ajal priius, niihästi füüsilises kui ka psüühilises mõttes, sõna, mis palju ära ütles ja kõlawaks ning sisuraskeks lööksõnaks sai. Temale laulis Kreutzwald ju tuttawa oodi, milles öeldakse :

Oh wiibi weel, et sinu kotka tiivad
Ka waimukütkeid Eesti rahwalt wiivad.

Et muulastest ja wõõrastest maadest endid eraldada, tarwitati suures waimustuses sõnu: Eesti maa, Eesti rahwas. Wiimsest arendati weel sõna rahwus. Iseäranis armsalt kõlasid sugurahwas, suguwend. Nõnda nimetati ühteteist esimeses armastuses kõnes ja kirjas, ametlikku ja külma herrat ega isandat weel ei tarwitatud. Eralduseks eelminewa sentimentalse ajajärgu tege- lastest ja Saksa baltismuse mõtte edustajatest nimetasid meie nationalsed romantikused endid nooreestlasteks.

Lööksõnad ärka-
mise aja
luules.

Need olid tähtsamad lööksõnad ärkamise aja proosas. Nad seisawad kõik sõnaga „rahwas“ enam ehk vähem ühen- duses. Ärkamise aja luules tarwitatud lööksõnad on roman- tismusele ehk ilutsewale luulele väga omased. Tumedat ehk müstilist romantismuse joont awaldab sõna sala, mis sel ajal luuletajatel suus liigub. See pidi midagi fan- tastilist, üleilmlikku, arusaamatat ja äramõistmatat väljendama, mida ainult wõib tunda. Ja tundeilm oli romantika ülem eluawaldus. Olgu siin näitusteks :

Ärgake, hallid muistena hääled,
Sõudke sala sõnumida,
Parema päewade pajatust,
Armsama aegade ilust. (Fr. R. Kreutzwald).

Pilw ja minu süda sala
Mõnda tõtwad kaebama. (A. Reinwald).

Romantikuste armsam aeg on öö, iseäranis weel kuu- walge ilm. Nii unistab näituseks Reinwald :

Kuu paistis taewa sina sees,
Üks ingel mängis tema ees;
Wait seisis paksud pilwed kõik,
Ja tasa kuulas tähteriik.

Sellepärast kuuleme ka Kreutzwaldi muinasjutust, et haldiad ja näkineiuud kuuwalgel wihtlewad. Wäga

ilutsema panewad luuletajaid sel ajal unenäod öösel. Aga ka loodust pannakse unenägusid nägema, näit. Koidula laulus:

Waat lilleke ja hallikas
On unenägu nägemas.

Romantilikka tundmusi äratatakse karjaste õitselkaimine ja ööpiku laul. Ööpik on romantikuste armsam linn, kelle järele Koidula ennast „Emajõe ööpikuks“ nimetab, paks ja tihe waarik on nende armsam koht looduses ja väga soovitatav leid on sinilill. Neid lööksõnu kuuleme romantikuste lüürikast väga tihti. Näituseks:

Paista mulle, lahke päike,
Õõilm warjab waarikuid;
Soojenda neid pilvekäike,
Mis siin külmendawad suid.

(A. Reinwald.)

Unemõttes uupi sõudes
Läbi waiksest waarikust
Leidsin hallikale jõudes
Sinilille saarikust.

(C. R. Linnutaja.)

Üks hõiske hää, üks ainuke
Käib läbi kõige looduse
Ööpik!

(L. Koidula.)

Romantilises luules ilmub meie isamaa heledates wärwides, ehk kuidas luuletajad sel ajal ütlewad: ta hiilgab, läigib, särab:

Isamaa hiilgawa pinnala paistab
Kodu mul kaunike kallike.

Romantikuste kõige armsamad wärwid, millega nad maalivad, on kuld ja hõbe. Nagu armukest kullal ja kallil kiwidel ehime, nii ehitatakse palawas armastuses Eesti isamaad. Siin on siis ka kõik kullast: Kuldne on Kalewite kodu, meie rahwas ise ongi kuulus Kungla rahwas kuldsel ajal ja kuldsel maal:

Kui ma nägin, kuis mu isamaa
Seal ehas koidu kullas,
Oh kui waljult tuksus süda siis,
Oh kuis kõlas laulu wiis! (Fr. Kuhlbars.)

Aga ka üksikasjalises kirjelduses tarwitatakse kulla ja hõbeda hiilgust:

Kulla lainil wäljad walendawad,
Järwed hõbe ehawad.

Kui kuld olid Wiru wee lained,
Kui kuld olid metsad ja mäed. (J. Kunder.)

Kreutzwaldi „Igatsuse“ aateriigis on „kuldsed õunad, kuldsed marjad“ ja Koidula ööpik teeb kullakeelil imelikka hõbehelinaid.

Isamaa loodus ja rahwas ilmub lootusrikkas kaswawas ning edenewas olukorras: ta õitseb. „Õitsew on Eesti rada, ta tütreid nagu lilled on õitswad, nägusad.“

Õitswal Eesti wainul käiwad neiud,
Laulwad lusti lille seas,
Õitswas orus hüüdwad Eesti peiud
Õilmis Eesti puie reas:
Siin on ilus elada! (J. Kunder.)

On ka weel teisi kaunid iluwärwisid, millest isamaa loodus särab. Päikese kohta ütleb Kunder:

Ja kui sa kuldse silma
Su purpurmantli hõlma
Õõks paned hingusele,
Siis laotad sa käed

Weel wälja üle ilma,
Ning sinult sala wäed
Nüüd jookswad nagu jõed
Ja täitwad metsad, mäed.

Nähtawat luulewaimustust toob romantikustele sõpruse-aade, mis teatawas mõttes sõprusekultuseks muutub. Mitmed selle aja kirjanikud seisawad üksteisega kauakestwas ja intimses kirjawahetuses, mis tihti soojast sõprusetundest hõõgab. Suurt tarwet sõpruse järele tunneb näituseks P. Jakobson, kui ta ütleb:

Üksi, üksi — oh mis kare!
Tuba on kui wangikoda,
Südames kui piina-oda,
Rind kui põlend templi ware.

Sõbrad, teie seltsi tõttaks
Igal päewal ma ja tunnil,
Puhuks juttu soojal sunnil,
Teie kõnest osa wõtaks.

Sõpruse wäärtust kiidab näit. M. Lipp:

Kui sõber sõbra kõrwal
Käib armus ühel teel,
Ta näeb lillekesi,
Mis õitsewad ta eel.

Ja wenna kõrwal tungib
Wend läbi tormigi;
Truu sõbra käel nad saawad
Teel koju wiimati.

Meie lõpetame: Eesti rahwa kirjandusliku uuestisündimiste ja ärkamise üle helendawad romantika ja idealismuse tähed. Mis nende paistel loodud, on aateluule, täis usku ja lootust äratatawa rahwa enese ja tema parema tulewiku kohta. Selles peitub tähendatud luule peatahtsus ning kestew wäärtus. Ühegi rahwa waimuelu edenemisest ei suuda meie täiesti aru saada, kui meie ka tema romantilist külge tähele ei pane. Rahwuslik romantism esitab eluluulet, ja eluluules on nii-sama palju tõtt kui eluproosas.